ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

1
ANUL X
1959

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

APARE DE 2 ORI PE AN

Redacția: INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

București, str. I. C. Frimu 11.

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

Tomul X, nr. 1 — 1959

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT D'ARCHÉOLOGIE

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

Tome X, n° 1 1959

SOMMAIRE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Том X, № 1 1959

СОДЕРЖАНИЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

O DESCOPERIRE TRACO-SCITICĂ DIN DOBROGEA ȘI PROBLEMA SCITICĂ LA DUNĂREA DE JOS

În primăvara anului 1955, lucrătorii fabricii „Cimentul Păcii" de la Medgidia au descoperit o interesantă piesă de bronz[1], care, prin grija inginerului șef și a lucrătorilor, a putut fi recuperată[2]. În vara aceluiași an, ea a intrat, prin grija noastră, în colecția Muzeului național de antichități al Institutului de arheologie al Academiei R.P.R., unde se găsește inventariată sub nr. 824 (pl. I—II).

Locul descoperirii se află la aproximativ ½ km la est de orașul Medgidia, pe dreapta văii Carasu, la 100 m mai jos de clădirea fabricii.

După informațiile culese de noi pe teren în ziua de 18 iunie 1955, reiese că piesa a fost găsită la baza stratului de pămînt negru, la adîncimea de 0,50—0,60 m. Ea zăcea direct pe piatra calcaroasă din care este formată înălțimea.

Nu s-a putut stabili dacă obiectul se afla în vreo groapă, dar este cert că în jurul punctului de unde a fost scoasă această piesă cu excavatorul nu se găsea nici un monument. Din informațiile culese de la lucrători, se pare că împreună cu piesa noastră nu s-a mai descoperit nici un alt obiect. De la suprafața solului și din stratul de pămînt negru au fost adunate materiale datînd din perioada feudală timpurie (secolele X—XI).

Pe înălțimea respectivă se găsește o gorodiște feudală timpurie, care în partea de nord a fost distrusă pe o distanță de 1/3 din lungimea sa de lucrările de exploatare a pietrei. Piesa de bronz a fost descoperită în această zonă, azi distrusă. Mai trebuie adăugat că în momentul începerii lucrărilor, nu se afla pe această porțiune nici o movilă, în legătură

---

[1] Într-o notă preliminară prezentată la a V-a sesiune științifică a Universității din București la 21 martie 1957, atrăgeam atenția asupra acestei descoperiri. Un studiu amănunțit va apare în limba rusă, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 93-124. Textul de față, destinat unui public mai numeros, cuprinde unele adaosuri față de cel în limba rusă ; unele pasaje au fost parțial rezumate,

[2] De către Muzeul din Constanța, unde a fost văzută prima dată de Em. Condurachi. care a sezisat pe cercetătorii epocii respective și apoi în calitate de director al Institutului de arheologie, a înlesnit trecerea și păstrarea acestei importante descoperiri în colecțiile Muzeului național de antichități.

a b

Pl. I. — Sabia-emblemă de la Medgidia

cu care ar putea fi pusă piesa noastră. Nici pe restul înălţimii nu se întîlneşte nici o movilă.

Date fiind aceste condiţii de găsire, piesa de la Medgidia trebuie considerată ca făcînd parte din grupa descoperirilor întîmplătoare şi izolate.

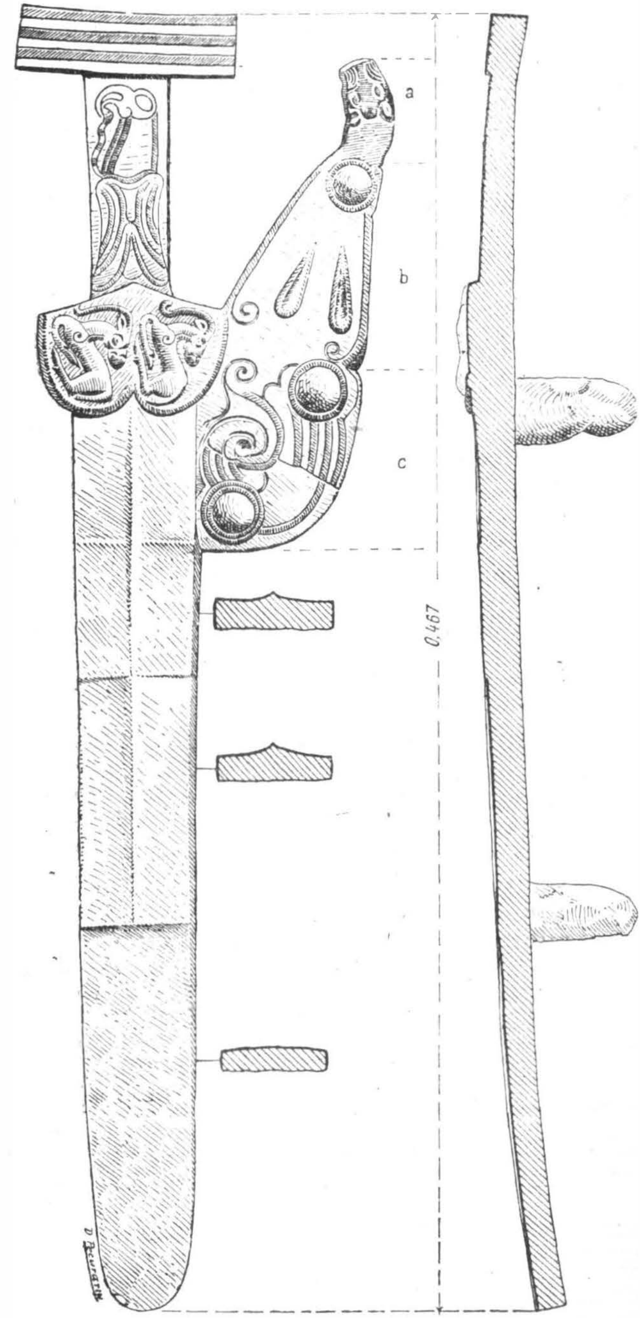
Obiectul în discuţie reprezintă un pumnal scitic, tip *akinakes*, turnat o dată cu teaca, dintr-un bronz de bună calitate şi într-un tipar simplu (univalv). Pe cînd faţa acestei piese a fost lucrată cu o deosebită grijă, iar treimea superioară chiar bogat ornamentată aproape în întregime, partea opusă a fost lăsată în schimb aşa cum a rămas din timpul turnării. Ea este zgrunţuroasă nefiind în nici un fel netezită.

Pe latura aceasta se găsesc două mari piroane perpendiculare, unul aşezat în jumătatea inferioară, iar celălalt în cea superioară. Ele au fost turnate separat şi apoi introduse în masa încă moale a bronzului, care s-a ridicat în jurul lor şi care în parte a fost curăţită cu un ustensil tăios înainte ca bronzul să se fi răcit definitiv. Înălţimea pironului din apropiere de baza mînerului este de 0,045 m, iar grosimea de 0,03 m, înălţimea celui de al doilea este de 0,038 m şi grosimea de 0,023 m. Capetele piroanelor sînt boante.

Mînerul are bara transversală plată, cu secţiunea dreptunghiulară şi braţele egale ; lungimea sa este de 0,076 m, lăţimea de 0,02 m şi grosimea de 0,014 m. Corpul mînerului este de asemenea dintr-o bară cu secţiunea dreptunghiulară, lată de 0,025 m, înaltă de 0,086 m şi cu o grosime de 0,01 m ; grosimea nu este însă uniformă, bara subţiindu-se în partea superioară, unde nu are decît 0,008 m (pl. I—III).

Suprafaţa barei transversale este acoperită cu trei benzi din două linii paralele, avînd o lăţime de 0,004 m. În interior, benzile sînt haşurate cu liniuţe oblice şi paralele. Benzile haşurate alternează cu alte trei benzi egale, dar neornamentate. Liniile benzilor, cît şi liniuţele haşurării nu sînt perfect paralele. Uneori liniuţele trec peste linia care delimitează banda. În interiorul şănţuleţului liniilor se observă întreruperile dălţii. Întreg ornamentul a fost gravat după turnarea obiectului respectiv. Executarea gravării nu este fără defecte. Ea dezvăluie chiar o stîngăcie oarecare. Liniile delimitatoare ale benzilor alternînde au fost indicate la început printr-o linie foarte uşoară, ale cărei urme mai pot fi observate pe alocuri.

Mînerul are de asemenea suprafaţa exterioară plată. Ea este ornamentată prin aceeaşi tehnică a gravării după turnare, ca şi bara transversală. Toată suprafaţa este acoperită de figura unui vultur cu ciocul foarte puternic încovoiat în care ţine un şarpe redat în aceeaşi tehnică şi avînd o lungime egală cu aceea a gîtului vulturului. De fapt vulturul nu este reprezentat mîncînd şarpele, ci doar ţinîndu-l foarte aproape, la vîrful ciocului, aşa încît capul şarpelui se vede în întregime. Şarpele are corpul ondulat şi ornamentat cu patru grupe de cîte patru liniuţe transversale şi paralele. Ochii sînt redaţi prin două puncte incizate mai adînc decît liniile. Ochiul vulturului este văzut din profil şi are o formă de migdală. Întreaga formă a vulturului este mult schematizată. Nu s-a păstrat nici raportul normal dintre diferitele părţi ale corpului. Gîtul este disproporţional de lung în raport cu corpul şi mult mai gros. Se observă aci — ca şi în redarea exagerată a ciocului încovoiat — o tendinţă de subliniere a

Pl. II. — Sabia-emblemă de la Medgidia.

forței. Gîtul are pe margini benzi înguste și hașurate. Sub bărbie sînt două benzi alăturate. Aripile sînt redate schematic, recurgîndu-se și aci la folosirea aceleiași benzi înguste cu liniuțe paralele și oblice. Din punct de vedere tehnic, vulturul a fost gravat cu mai multă îndemînare decît decorul barei transversale a mînerului. Se constată și aci, pe alocuri, resturi din desenul făcut pe bronz cu un vîrf fin, ascuțit puternic, înainte de a fi gravat vulturul și șarpele. Scena reprodusă pe mîner are un caracter heraldic (pl. I; fig. 1/c; fig. 2/d).

Baza mînerului (garda) nu este reprodusă, dar avea o formă similară aceleia de la partea superioară a „tecii”, care o suprapunea cînd pumnalul era introdus în teaca sa întocmai ca la vechea serie a pumnalelor scitice de tip *akinakes* din seria Melgunov-Șumejko etc.[1].

Lungimea „tecii” este de 0,38 m, din colțul lobilor. În partea superioară are o lărgime de 0,07 m. Aci este reprodusă placa în formă de inimă corespunzînd gărzii cordiforme a mînerului. Cei doi lobi sînt egali. Ei se întîlnesc în partea superioară într-un unghi obtuz, iar în cea opusă se delimitează printr-o adîncitură destul de pronunțată. Marginea exterioară a lobului drept, care iese în afară de lățimea „tecii” a fost rotunjită. Înălțimea maximă a plăcii cordiforme este de 0,045 m.

Cîmpul lobilor este acoperit de figura a doi țapi sălbatici în poziție de odihnă (fig. 1/b). Picioarele lor sînt aduse sub corp și așezate unul peste altul. Capul este întors spre spate. Ambii țapi privesc în aceeași direcție, fiind reprezentați într-o poziție asimetrică, puțin obișnuită în felul de a acoperi prin decorațiune garda cordiformă sau placa tecii pumnalelor. Partea rotundă a lobilor este înrămată cu un ușor relief crestat prin liniuțe paralele, așezate foarte aproape una de alta. O aceeași crestare măruntă se găsește și pe coarnele țapilor care sînt de asemenea în relief. Vîrful coarnelor este răsucit. Toată figura țapilor este reprodusă în relief, care se desprinde foarte clar din cîmpul lobilor cordiformi. Diferitele părți ale corpului păstrează proporțiile între ele. Ochii au o formă ovală. Pupila este reprezentată printr-un punct adîncit. Pe umărul drept al ambilor țapi a fost gravată o spirală terminată la capăt cu un punct similar ca formă și tehnică celui al pupilelor. Nările sînt umflate și expresive. Pe partea de jos a gîtului se află o bandă îngustă, crestată, care se unește cu spirala amintită mai sus.

Tehnica scenii de pe placă în formă de inimă a „tecii” este interesantă. Cele două animale au fost mai întîi modelate în ceară sau lut moale. Corpul a fost rotunjit cu o grijă deosebită. S-a produs însă și o neglijență după ce țapul din stînga fusese deja modelat; forma de ceară sau lut a fost lovită în punctul cel mai ridicat al corpului animalului și anume pe șoldul stîng, din care cauză acesta s-a aplatizat (pl. 1/a; fig. 1/2) punctul de pe porțiunea aplatizată este un defect de turnare; asemenea goluri se întîlnesc și în restul piesei. Toate părțile în relief au fost modelate în ceară. Rama în relief, coarnele și banda de sub gît au fost crestate ulterior cu dalta. Urmele acestei tehnici sînt foarte clare (fig. 1/b). Liniuțele nu

---

[1] W. Ginters, *Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland*, Berlin, 1928, pl. 3 și pl. 6.

Pl. III. — Partea superioară (ornamentată) a săbiei-emblemă de la Medgidia.

sînt întotdeauna paralele şi nici adîncite egal. Pe alocuri ele trec în afara reliefului turnat, sau meşteşugarul a adăugat o liniuţă unde nu era necesar,

Fig. 1. — Detalii ale părţilor ornamentate ale săbiei-emblemă de la Medgidia : *a*) placa triunghiulară ataşată la „teacă", *b*) placa cordiformă de la gura „tecii" ; *c*) decorul de pe mîner.

ca de pildă pe capul ţapului din stînga, la baza cornului. Ochii au fost lucraţi după turnare, ca şi urechile animalelor. Spirala a fost şi ea gravată tot după turnare. Prin redarea ochilor şi a urechilor a fost scoasă, prin săpare, o cantitate de bronz. Procedeul prin săpare este de asemenea

foarte vizibil. Deşi tendinţa dominantă este de a reda formele rotunde, totuşi o uşoară înclinare spre aplicarea tehnicii prin faţetare („Schrägschnittechnick”) se constată la redarea coapsei animalelor. Folosirea acestei tehnici este mai clară la animalul din dreapta (cel fără defect de modelare), unde latura dinspre corp are o suprafaţă plată şi oblică. O aceeaşi înclinare oblică şi suprafaţă plată se află şi la animalul din stînga, dar din cauza aplatizării coapsei făcute pe modelajul în ceară, despărţirea dintre porţiunea rotundă şi cea faţetată nu poate fi observată decît prin analogie cu aceea de la animalul din dreapta.

Liniile trasate în ceara moale în jurul corpului animalelor, cît şi pe marginea exterioară şi interioară a ramei crestate sînt clare.

Restul „tecii” se împarte în patru părţi neegale (pl. I—II). Partea de jos e plată, avînd vîrful rotunjit. Lungimea sa este de 0,14 m şi lăţimea de 0,04 m, la capătul superior şi de 0,035 m spre vîrf, în punctul unde acesta începe să se rotunjească. Porţiunea următoare este împărţită în două jumătăţi simetrice cu suprafaţa înclinată accentuat spre margini (v. profilul pl. I) lungimea sa este de 0,09 m şi lăţimea de 0,042 m (la capătul superior), de 0,004 m (la cel de jos) secţiunea sa este dreptunghiulară. A treia porţiune este străbătută ca şi cea ultimă, de aceeaşi linie mediană în relief, care porneşte de la capătul părţii inferioare şi se opreşte în adîncitura lobilor cordiformi. Lungimea porţiunii a treia este de 0,05 m; la capătul superior este lată de 0,043 m; linia mediană se găseşte la aceeaşi înălţime, ca şi celelalte sectoare, dar restul suprafeţei este foarte uşor înclinat, aşa încît secţiunea este aproape dreptunghiulară, prezentînd doar un uşor ieşind din cauza nervurii mediane. În schimb, ultima parte a „tecii” repetă, în ceea ce priveşte înclinarea celor două jumătăţi longitudinale, porţiunea a doua : lungimea sa este de 0,058 m (la baza lobilor). Lăţimea „tecii” sub lobi este de 0,044 m.

„Teaca” este deci împărţită în două părţi bine distincte : partea inferioară, care este plată, simplă şi partea superioară străbătută de o linie-axă, simetrică, împărţind teaca în două jumătăţi egale. Această jumătate superioară este împărţită după aceea în trei sectoare prin două linii orizontale, perpendiculare pe nervura mediană, şi care sectoare nu sînt egale : două dintre ele au o secţiune similară, pe cînd cel de la mijloc are o secţiune oarecum deosebită.

În partea stîngă a capătului superior al tecii a fost redată placa acesteia, care era destinată a servi la atîrnarea pumnalului printr-o perforaţiune ce se făcea în partea de sus a acestei plăci. Placa are formă triunghiulară, lungă de 0,10 m, avînd lăţimea maximă de 0,06 m. În colţul superior ea se prelungeşte cu o altă placă de o formă dreptunghiulară care este îndoită spre mînerul pumnalului. Lungimea acesteia este de 0,035 m şi lăţimea 0,018 m. Această placă are o grosime de 0,016 m, faţă de grosimea plăcii triunghiulare, care este numai de 0,009 m. Placa a fost turnată o dată cu restul pumnalului. Pe linia de întîlnire a tecii cu placa a fost fixat pironul de pe partea opusă. Deşi pe această latură există o dungă în zig-zag care arată că placa a fost turnată într-un tipar separat, totuşi, la o examinare mai atentă rezultă că întreaga piesă a fost turnată deodată, într-un singur tipar. Ca placa dreptunghiulară să reziste, ea a

fost îngroşată mai mult decît placa triunghiulară, adăugîndu-se o masă de bronz pe partea opusă (cea deschisă). Marginile plăcii au fost bătute cu ciocanul şi tăiate în punctele adîncite, şi anume în punctul unde sectorul *c* este separat de sectorul *b*. O adîncitură sau o crestătură similară s-a practicat mai jos de butonul din colţul superior, precum şi o alta în

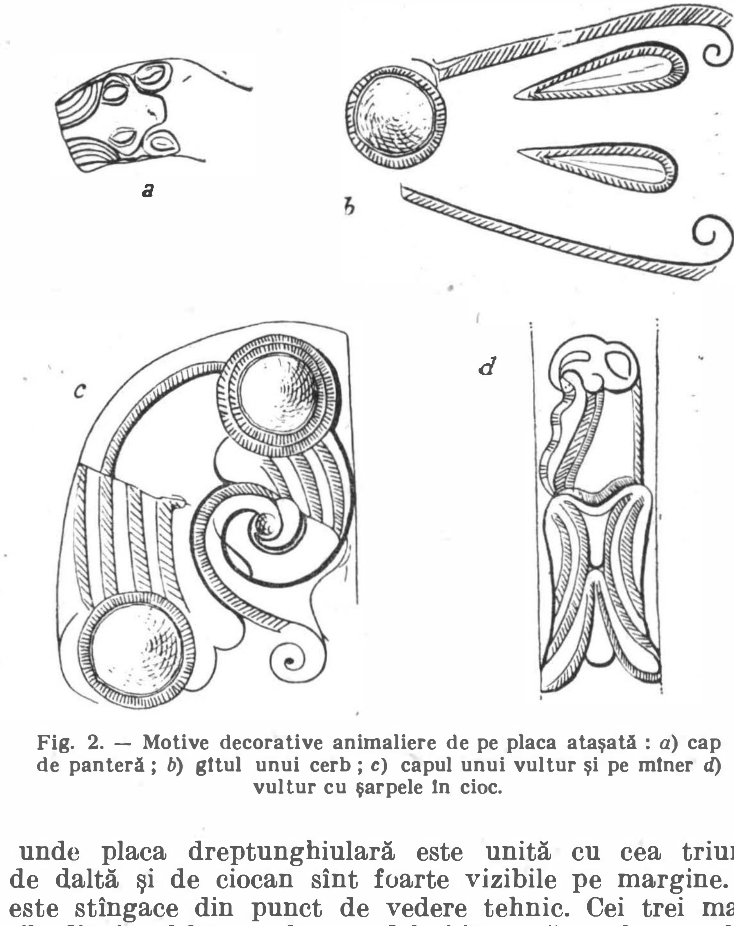

Fig. 2. — Motive decorative animaliere de pe placa ataşată : *a*) cap de panteră ; *b*) gîtul unui cerb ; *c*) capul unui vultur şi pe mîner *d*) vultur cu şarpele în cioc.

punctul unde placa dreptunghiulară este unită cu cea triunghiulară. Urmele de daltă şi de ciocan sînt foarte vizibile pe margine. Lucrarea aceasta este stîngace din punct de vedere tehnic. Cei trei mari butoni cu cercurile din jurul lor, au fost modelaţi în ceară sau lut moale, ca ţapii sălbatici de pe lobii cordiformi. Cercurile au fost crestate ulterior, în aceeaşi tehnică întîlnită la rama plăcii cordiforme şi la coarnele celor două animale sălbatice. Cele două reliefuri în formă de urechi din jumătatea superioară a plăcii au fost turnate o dată cu restul şi crestate de asemenea ulterior turnării.

Din punct de vedere ornamental şi compoziţional, placa şi adaosul său din colţul superior se împart în trei zone sau cîmpuri decorative, care îşi au individualitatea lor, cu toată aparenta unitate pe care, de altfel o

dă numai forma plăcii, care trebuia decorată. Am notat aceste zone cu literele *a*, *b*, *c*, (pl. II, fig. 1/a ; fig. 2/a, b, c).

În zona *a* este reprodus capul unui animal răpitor văzut din față [1]. E vorba, foarte probabil, de o panteră. Decorul s-a realizat după turnare prin gravare. Urechile sînt ovale și ciulite iar ochii amigdaloizi cu șănțulețul din jurul lor neglijent executat. Adîncitura dintre frunte, gît și urechi a fost scobită după turnare ca și adîncitura urechilor și cele două șanțuri care delimitează botul.

Decorul zonei *b* este atît de mult schematizat, încît este foarte greu a reconstitui motivul pe care meșterul l-a avut în vedere. Zona aceasta se desparte de cea precedentă prin îngustarea intenționată făcută pe ambele laturi și cu care de fapt se termină placa triunghiulară. De o parte și de alta a zonei *b* se dezvoltă cîte o bandă îngustă, crestată, care se termină la capetele de jos printr-o spirală elegant răsucită și cu care se încheie spre bază cîmpul decorativ *b*. La mijlocul acestui cîmp sînt reproduse două urechi în relief cu marginile crestate mărunt, avînd un capăt ascuțit și celălalt rotunjit. Adîncitura din mijlocul lor este săpată. Ea a fost încrustată. În partea superioară a zonei e un buton mare, înconjurat cu un singur cerc în relief crestat. Diametrul butonului este de 0,019 m și înălțimea de 0,006 m. Forma urechilor este similară aceleia a cerbilor din arta scitică. Întîlnim forme asemănătoare, de pildă, la cerbul de la Zöldhalompuszta (capul întors) [2] sau la cel de la Tápiószentmárton (capul înainte),[3] ca să dăm numai aceste exemple, la care se găsesc și marginile crestate și aceeași stilizare ca pe placa noastră. Butonul de la capătul de sus al plăcii ar putea reprezenta ochiul cerbului văzut din profil sau mai degrabă umărul cerbului, dacă ținem seamă că vîrful urechilor se află spre umăr. În felul acesta, pe segmentul decorativ *b* s-a reprezentat într-o formă extrem de schematizată, și din elementele disparate, gîtul unui cerb fără podoaba de coarne, atît de frecventă în stilul animalier scitic. Că acest segment formează o unitate decorativă aparte, o arată clar despărțirea lui de sectorul inferior, *c*, care formează de asemenea

[1] N. Fettich vede de asemenea în acest decor un cap de animal răpitor ; informația dintr-o scrisoare personală în care se oprește și asupra altor detalii, pentru care îi aducem și aici mulțumiri.

[2] N. Fettich, *La trouvaille scythe de Zöldhalompuszta*, în *ArchHung*, III, 1928, pl. I—IV. Urechile cerbului au o poziție analogă acelor de pe placa noastră.

[3] Idem, în *AÉ*, 1927, p. 138—145, 312—318 ; urechile cerbului au aceeași formă, dar sînt în poziție inversă față de cele de la Medgidia. Dacă butonul din partea superioară a zonei *b* reprezintă umărul cerbului, atunci poziția urechilor de pe placa de la Medgidia este normală. Tendința de a reprezenta umărul cerbului, printr-un buton, fragmentar sau întreg, o întîlnim în chip evident chiar la cerbul de aur de la Tápiószentmárton. Aici, umărul este înconjurat pe o treime de un relief „șnurat", iar urechea deja este așezată pe suprafața gîtului.

Cîmpul sau suprafața gîtului (aici din două fațete) este înrămată de obișnuita bandă crestată ; ornamentul tipologic, reprezentat de placa de la Tápiószentmárton va duce la stilizarea gîtului de cerb de la Medgidia. Procesul acesta începuse poate cu cerbul de la Kostromskaia (G. Borovka, *Skythian Art*, New York, 1928, pl. 1), la care „butonul" umărului este de asemenea clar, dar reprezintă o etapă stilistico-tipologică mai veche decît Tápiószentmárton și Medgidia. Din punct de vedere tipologic-cronologic, decorul zonei *b* de pe placa de la Medgidia se plasează, și prin acest amănunt, post Tápiószentmárton. Trebuie să se aibă în vedere și amănuntul că arta scitică și tracică evită reprezentarea ochiului cerbului sau țapului sălbatic printr-un buton, în felul celui în discuție.

o unitate ornamentală separată, delimitată şi ca spaţiu. Rămîne, e drept, oarecum izolat, butonul-ochi, de la capătul de sus, dar el singur nu poate forma un sector decorativ separat. Din această cauză, l-am considerat ca făcînd parte din sectorul *b* şi îl punem în legătură cu reprezentarea schematizată a ochiului cerbului. Ni se pare greu a vedea aci ochiul unei păsări, cum este înclinat a crede N. Fettich[1]. De remarcat că sectorul *b* prezintă cea mai puternică tendinţă schematizantă de pe întreaga noastră piesă.

Ultima jumătate (sectorul *c*) are o ornamentare care poate fi mai uşor interpretată, decît cea precedentă. În marginea extremă de jos întîlnim un mare buton similar ca formă celui descris mai sus şi realizat în aceeaşi tehnică, dar, spre deosebire de acesta, el este înconjurat de două cercuri acoperite cu crestături mărunte, dar neglijent executate. De la acest buton, care reprezintă un ochi foarte expresiv, porneşte ciocul de pasăre răpitoare (vultur) care este puternic îndoit şi terminat cu o adîncitură făcută după turnare. Ciocul este individualizat şi mai clar printr-o linie paralelă cu partea superioară care redă jumătatea de jos a ciocului. La baza ciocului se află trei benzi paralele şi haşurate, care amintesc cele trei benzi de pe gîtul vulturului de pe mîner, al cărui cioc este asemănător cu ciocul de pe această placă de care se deosebeşte doar printr-o expresivitate mai puţin puternică faţă de ciocul din segmentul *c* al plăcii noastre. De sub bărbia vulturului porneşte o spirală în bandă haşurată, care se termină într-o răsucire spiraliformă terminată cu un punct adîncit. Spaţiul rămas gol între această spirală şi baza ciocului este străbătut de o linie ondulată. Gîtul vulturului este împărţit în două jumătăţi : jumătatea superioară nu are nici un ornament, în afară de banda haşurată marginală, pe cînd jumătatea de jos este acoperită cu patru benzi haşurate şi paralele, redînd penele ca şi benzile de pe gîtul şi corpul vulturului de pe mîner.

La baza gîtului se află un alt mare buton în relief, de aceeaşi formă cu celelalte două şi care este înconjurat cu un singur cerc în relief crestat. De fapt, acest buton încheie segmentul *c* şi îl separă de segmentul decorativ următor. Spre stînga butonului, în spaţiul rămas de asemenea gol, au fost gravate două semicercuri. Butonul de la baza gîtului vulturului reprezintă umărul acestuia, aşa încît nu poate fi pus în legătură cu motivul decorativ al segmentului *b*.

În ornamentarea plăcii se constată permanenta grijă de a nu rămîne nici un spaţiu gol. Compoziţia decoraţiunii plăcii este originală şi extrem de interesantă.

O primă întrebare, care trebuie să fie pusă este cea în legătură cu semnificaţia, cu funcţiunea sau scopul piesei de la Medgidia. Din capul locului este clar că nu avem de-a face cu un pumnal obişnuit. Tehnica (toate părţile componente sînt turnate o dată), folosirea unei singure feţe, lipsa totală a urmelor de utilizare pentru baterea unor foiţe de aur sau argint pe această suprafaţă, decorul din liniuţe foarte fine şi dese, care în nici un caz nu puteau fi redate într-o foiţă normală de aur şi

[1] Scrisoarea amintită în nota 1, p. 16.

argint[1] (vezi de pildă vulturul şi şarpele de pe mîner), masivitatea (2,675 kg!), prezenţa celor două piroane pe partea opusă, la o distanţă de 0,19 m unul de altul şi la o depărtare de 0,03 m de verticală şi aşezate în puncte care corespund aproape cu acelea de care se legau şnururile sau curelele pentru atîrnarea pumnalelor reale[2], dar în orice caz puse în puncte care o dată fixate, asigurau echilibrul „săbiei", forma boantă a acestor piroane masive şi cu suprafaţă neregulată, parcă anume lăsate aşa pentru a se fixa şi mai bine în goluri anterior făcute (în piatră de pildă) corpul puţin curbat al „săbiei", ca să cuprindă mai uşor o formă rotunjită — toate acestea arată că nu avem de-a face cu o stanţă (Pressmodell), în felul celei de la Garčinovo din Bulgaria, cunoscută mai demult[3]. Piesa de la Medgidia este un *unicum* în regiunile de sud-est ale Europei, şi în toată aria culturii scito-tracice. De ea se leagă probleme foarte complexe. Cea mai complicată dintre acestea ni se pare tocmai aceea a semnificaţiei acestui obiect atît de original. Încă de la sesiunea ştiinţifică a Universităţii din Bucureşti de la 21 martie 1957, noi ne exprimasem părerea că avem de-a face cu o sabie-emblemă, simbol al puterii militare, politice şi sociale, care a fost sau urma să fie fixată pe un monument oarecare. Lipsa unor urme de folosire arată că obiectul nostru poate nu fusese încă utilizat în acest scop şi că el a putut fi ascuns. Piesa lasă impresia că abia a ieşit din atelier. Faptul că în jurul punctului unde a fost descoperită această sabie-emblemă, nu s-a găsit vreun monument de piatră şi că în împrejurimi nu se află nici vreun tumul, dovedeşte că într-adevăr obiectul va fi fost ascuns. Detaliile amintite, vin să sprijine presupunerea că sabia-emblemă trebuia să fie fixată pe un monument oarecare, fie de caracter militar, religios, fie politico-social.

Noi nu dispunem în prezent de o documentare directă, care să vină în sprijinul afirmaţiei noastre, dar reprezentările în relief sau săpate, de pe numeroasele statui de piatră din secolul V — III î. e. n., care apar în aria culturii scitice şi în mai mică măsură în unele zone ale teritoriilor locuite de traci — statui care durează apoi pînă adînc în evul mediu — ne-au atras atenţia de la început şi ne-au reţinut-o. Pe statui apare pumnalul *akinakes*, fie în teacă, fie fără teacă, prins direct de cingătoare sau prin intermediul curelelor sau şnururilor legate de o placă: în primul caz avînd o poziţie verticală, în al doilea caz oblică sau transversală. Sistemul de distribuire al celor două piroane de pe sabia-emblemă de la Medgidia, care nu se găsesc pe aceeaşi verticală ci la o distanţă de 0,03 m de aceasta arată că piesa urma să fie aşezată mai degrabă într-o poziţie oblică, decît pe verticală. De aceea menţinem ipoteza, formulată în 1957[4], că sabia-emblemă de la Medgidia era destinată a se fixa ca simbol al puterii militare şi politice a vreunui şef al unei uniuni de triburi sau formaţiuni unional-tribale („prinţ" scit sau trac, vezi discuţiile mai jos)

[1] Cum observa just N. Fettich; v. nota 1, p. 16.

[2] Perforaţiunea din colţul superior al plăcii de la gura tecii şi-a pierdut aci semnificaţia practică.

[3] B. Filow, *Ein skytisches Bronzerelief aus Bulgarien*, în *ESA*, IX, 1934, p. 197—205, fig. 1—3. N. Fettich, *Der skytische Fund aus Gartschinowo*, în *ArchHung*, XV, 1934, pl. I—III.

[4] Vezi nota 1, p. 7.

pe una din statuile din piatră („Kammennîe baby") ori pe un sarcofag sau camera funerară ca cele întîlnite în mormintele trace din grupa Duvanlij. Mai plauzibilă ni se pare prima ipoteză, în sprijinul căreia vin numeroasele reprezentări de pumnale de tip *akinakes* de pe statuile amintite, care aparțin aceleiași grupe de pumnale, cu mici particularități, explicabile de altfel, în cadrul variantelor tipologice sau diferențelor cronologice.

Se mai adaugă constatarea că în majoritatea zdrobitoare a acestor reprezentări[1] pumnalul este redat în teaca respectivă sau atîrnat la cingătoare într-o manieră sugerată de forma și de detaliile săbiei-embleme de la Medgidia. Nu ni se pare fără o semnificație oarecare împrejurarea că pumnalele de pe statuile de piatră au fost reprezentate zăcînd în teacă[2], întocmai ca piesa noastră din Dobrogea. Între aceasta și grupa mare de pe statui trebuie să existe o legătură și din acest punct de vedere, dar a cărei explicație nu o putem întrezări, pînă cînd nu va fi rezolvată definitiv problema semnificației reale a acestor „babe de piatră". Dacă ele stau într-adevăr în legătură cu un cult al unei divinități a războiului, atunci ni se pare mai dificilă prezența pe atare monumente a pumnalului în teacă, dar dacă asemenea statui făceau parte din ceremonialul de cult și din inventarul funerar depus în cinstea unui defunct, care jucase un rol important în viață — de pildă un șef militar sau, în orice caz, un personaj proeminent al unei comunități deja evoluate spre forme de organizare democrat-militare, quasi-statale sau statale primitive, atunci „depunerea" armei în teacă avea un înțeles adînc, poate foarte vechi, dar care s-a menținut și mai tîrziu, dar nu numai în lumea scitică sau scito-sarmato-elenă, ci și la alte triburi. Herodot (IV, 62) a transmis știrea că la sciți pumnalul *akinakes* se bucura de un cult special, el reprezentînd simbolul zeului războiului, căruia i se aduceau jertfe sîngeroase. A. Meliukova, sprijinindu-se pe știrea herodoteică, a formulat ipoteza că statuile de piatră, care poartă reprezentări, în relief sau incizate, de pumnale *akinakes* scitice, ar putea reproduce o divinitate scitică (zeul războiului). Cercetătoarea sovietică nu exclude nici posibilitatea că atari statui ar reprezenta și pe un conducător scit, dar înclină spre prima ipoteză[3].

Fără îndoială că împrejurările, deși nu totdeauna reconstituite, în care au fost găsite „babe de piatră", arată în mod clar că ele nu pot fi separate de complexele funerare. De aci s-a tras concluzia încă din 1929, că asemenea statui aparțin cultului morților[4], ele găsindu-se deci pe linia unei vechi practici funerare ce se urcă, cel puțin pînă la orizontul documentat la noi în țară de „statuia-menhir" de la Hamangia-Baia, din perioada de tranziție la epoca bronzului. Avînd în vedere că pe statuile de piatră apar și alte arme (topoare, arc, goryth) este greu a mai asocia

---

[1] Cu excepția celei de la Sibioara, reg. Constanța (V. Canarache, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 714, pl. II) și de la Ananino din U.R.S.S. (*Всемирная история*, II, fig. de la p. 167).

[2] Vezi de pildă cele publicate de T. Passek și B. A. Latinin, *Sur la question des „Kammennîe baby"*, în *ESA*, IV, 1929, p. 290—300, fig. 1—4.

[3] A. Meliukova, în *KS*, XL VIII, 1952, p, 128. Cf. *Всемирная история*, II, Moscova, p. 150.

[4] T. Passek și B. A. Latinin, *op. cit.*, p. 299—300 ; mai recent Al. Alexandrescu, *Două statui traco-scitice din Dobrogea*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 291.

ideea săbiei-simbol al zeului războiului cu cultul morților, și mai precis cu cultul strămoșilor iluștri fiindcă nu poate fi vorba de un cult general al morților, ci de un cult și ritual legate de personajele proeminente ale comunităților, cînd șeful militar juca un rol de seamă în mijlocul acestora. Astfel ideea săbiei-simbol al puterii poate fi, în cazul arătat, asociată cu cultul morților, iar statuia de piatră de pe care nu lipsește uneori nici rythonul ca simbol ritual, poate fi legată, pe de o parte de cultul divinității protectoare a mormintelor, de veche tradiție, iar pe de alta de personajul îngropat. S-a presupus că statuia putea să fie „o efigie a mortului, care se așeza deasupra tumulului său”[1] sau „imaginile celor îngropați”[2]. În orice caz, părerea noastră este că la atari statui trebuie să deosebim două elemente : *a*) unul legat de divinitatea protectoare ; *b*) altul legat de cultul general al morților, dar în epoca de maximă răspîndire a acestor statui, manifestîndu-se în cadrul democrațiilor militare tîrzii și al formațiunilor statale primitive[3], cînd rolul proeminent îl juca șeful militar, fie „prințul” scit, „dinastul” trac sau „regele” sciților sau tracilor ; mai apoi pumnalul-*akinakes* de pe asemenea statui avea valoarea unui simbol al puterii și nu un simbol al divinității războiului ; în acest caz sabia-emblemă de la Medgidia putea să fie așezată, în realitate, pe asemenea statuie, cu semnificația subliniată aci.

Din păcate însă, nu se cunoaște pînă în prezent nici un monument de genul statuilor amintite, pe care să se fi găsit fixat vreun pumnal-*akinakes*, dar nimic nu se opune în ceea ce privește conținutul. Dispunem în prezent de o singură indicație, care pare a confirma presupunerea noastră că sabia-emblemă a fost sau urma să fie fixată pe o statuie de piatră. Pe șoldul drept al unei statui provenind dintr-o localitate necunoscută din Dobrogea, pe care o publică Al. Alexandrescu[4] se găsesc trei adîncituri care formează un triunghi, în care va fi fost fixat cîndva un pumnal-*akinakes* care a dispărut cu vremea. Modelată într-un stil cu totul asemănător unei alte statui din Dobrogea, care are exact în același loc reprezentat un pumnal în relief[5], statuia în discuție trebuie să fi purtat nelipsita armă, simbolizînd puterea.

Problema semnificației piesei de la Medgidia se poate deci considera rezolvată în sensul celor de mai sus. Totuși nu trebuie neglijată cu totul nici informația lui Herodot referitoare la adorarea de către sciți a zeului războiului sub forma unei săbii[6] și nici faptul că pumnalul-*akinakes* ca simbol al puterii militare și politice putea să apară și pe un monument de caracter comemorativ sau în general necultic. Descoperirea de la Medgidia reprezintă deci un simbol al puterii concretizat în forma unui pumnal.

---

[1] T. Passek și B. A. Latînin, *op. cit.*, p. 300.
[2] Al. Alexandrescu, *loc. cit.*
[3] La această din urmă perioadă se gîndea și B. N. Grakov : la A. Meliukova, *loc. cit.*, p. 128.
[4] Al. Alexandrescu, *loc. cit.*
[5] *Ibidem.*
[6] Cf. W. Ginters, *op. cit.*, p. 22. De adorarea aceasta a zeului războiului, sub forma unui simbol, se leagă iarăși ideea puterii.

O altă problemă este aceea a cronologiei. Sabia-emblemă de la Medgidia este deocamdată o piesă unică în toată aria stilului animalier. Forma „săbiei" şi a „tecii" o încadrează în interiorul culturii scitice. Se va vedea însă dacă într-adevăr arma de tip *akinakes* a rămas specific scitică, legată în sensul etnic al cuvîntului numai de sciţi şi dacă prezenţa unui asemenea tip de pumnal atrage în mod obligatoriu concluzia privind prezenţa sciţilor în acea regiune. Descoperirea de la Medgidia reprezintă tipul *akinakes* cu bara de la mîner transversală şi secţiunea dreptunghiu-lară, cu mînerul plat şi garda terminată în doi lobi cordiformi. Acest tip de pumnal are o foarte lungă evoluţie. El este documentat prima dată de seria veche Melgunov-Kelermes-Şumejko [1], datînd din secolul VI î. e. n. [2]. Modificările survenite în timpul evoluţiei mînerului pot ajuta, împreună cu alte elemente, la datarea pumnalului respectiv, dar fiindcă evoluţia acestor detalii se realizează într-un ritm foarte lent, se întîmpină reale dificultăţi în privinţa fixării orizontului cronologic. Garda mînerului din tezaurul „Melgunov" este în formă de inimă, în structura ei identică plăcii de la capătul „tecii" de la Medgidia, dar raportul între lungime şi lăţime diferă. Pe cînd la pumnalul din complexul Melgunov, placa se dezvoltă în lăţime, fără a crea un raport just cu înălţimea plăcii, la Medgidia, dimpotrivă, avem de-a face cu un raport mai just între cele două dimensiuni. Aceasta arată că din punct de vedere tipologic şi cronologic, ne aflăm cu descoperirea din Dobrogea într-o perioadă mai recentă. Pe de altă parte, constatăm că lama „săbiei" de la Medgidia — chiar acoperită fiind cu „teacă" — avea tăişurile paralele, care se apropiau doar spre vîrf. Or, aceasta este o caracteristică a pumnalelor din perioada veche a tipului *akinakes*, cum observă P. D. Liberov[3], prin care cercetătorul sovietic înţelege descoperirile scitice din secolele VII—VI î. e. n. În secolele V—IV, lama dobîndeşte într-adevăr o formă triunghiulară destinată mai mult pentru lovitura de străpungere[4]. Forma capătului tecii „săbiei" de la Medgidia este similară cu aceea a tecii de la Tomakovka[5], de la sfîrşitul secolului VI î. e. n.[6] şi cu aceea a celor trei teci de la Ielisavetovskaia-Staniţa din delta Donului[7], care au fost datate în secolul V î. e. n., dar se deosebeşte de forma tecilor din complexul Melgunov şi Kelermes[8], acestea avînd buterolă, care lipseşte la „teaca" de la Medgidia şi din seria Tomakovka. O împărţire printr-o axă verticală a întregii suprafeţe a tecii apare pe teaca pumnalului de la Vettersfelde[9]. Aici axa longitudinală e întreruptă de o bandă lată transversală formată din benzi mai mici şi paralele de la care începe, pe

---

[1] W. Ginters, *op. cit.*, pl. 2 şi pl. 3.

[2] K. Schefold, *Der skytische Tierstil in Südrussland*, în *ESA*, XII, 1938, p. 8—9, şi p. 36.

[3] P. D. Liberov, *Хронология памятников Поднепровья скифского времени*, în *Вопросы скифо-сарматской археологии* 1954, p. 132 şi urm.

[4] *Ibidem.*

[5] W. Ginters, *op. cit.*, pl. 4/a şi pl. 6/c.

[6] K. Schefold, *op. cit.*, p. 62.

[7] G. Borovka, *op. cit.*, p. 97 şi pl. 22/a—b.

[8] W. Ginters, *op. cit.*, pl. 3/a—b.

[9] *Ibidem*, pl. 6/a.

partea superioară decorațiunea animalieră împărțită în aceste două jumătăți longitudinale. Deși suprafața „tecii" de la Medgidia, nu este ornamentată, totuși, în împărțirea ei în zone orizontale și verticale descoperim aceeași concepție pe care am întîlnit-o la seria Tomakovka-Vettersfelde. Descoperirea de la Vettersfelde se plasează, ca timp, după 525 î. e. n. și conține ca elemente scitice doar forma de *akinakes*, motivul decorativ în formă de pește și ornamentarea acestuia, pe cînd în rest avem de-a face cu particularități ale artei grecești[1]. Pe cînd la seria Melgunov-Kelermes întîlnim decorațiunea în friză continuă — care se menține încă și la una din tecile de aur de la Ielisavetovskaia-Stanița (prima jumătate a secolului V î. e. n.)[2], cît și la teaca de la Kul-Oba[3] din secolul IV (pe la 360 î. e. n.)[4] — în seria mai nouă se constată împărțirea în metope a suprafeței ornamentate, fără a se renunța, după cum s-a văzut, nici la vechea manieră. Forma tecii de la Medgidia nu se înseriază în grupa tecilor și pumnalelor cu lama triunghiulară, care sînt o caracteristică a secolului V și începutul secolului IV î. e. n.[5], ci ea stă alături de tipurile mai vechi, cu tăișurile aproape paralele și lama rotunjită la vîrf care atrage după sine o formă similară a tecii.

Este însă știut că seria tecilor triunghiulare se răspîndește cîtva timp, în secolul V î. e. n., paralel cu formele cvasi-dreptunghiulare. La jumătatea secolului V se cunoaște tipul de teacă scurtă și dreptunghiulară, cu vîrful rotunjit prelung. Un exemplu în această privință este teaca de aur de la Ielisavetovskaia-Stanița[6] (de la jumătatea secolului V î. e. n.[7]), după care urmează la scurt interval o teacă de aur din aceeași localitate, care, pe baza formelor grecești, a fost datată de K. Schefold pe la 440—430 î. e. n.[8]. Aceasta din urmă oferă una dintre cele mai bune analogii la „teaca" de la Medgidia, în afară de faptul că vom întîlni și alte puncte de contact între cele două descoperiri[9]. Structura „tecii" săbiei din Dobrogea nu îngăduie o apropiere tipologică de seria tecilor Soloha — Certomlîk — Kul-Oba care se caracterizează prin forme triunghiulare, destul de înguste[10]. Ea nu aparține nici grupei arhaice Kelermes-Melgunov — „Zolotoj-Kurgan" (Crimeea). În schimb, se apropie de grupa arhaică tîrzie, reprezentată, de pildă, de teaca de la Tomakovka[11] de la sfîrșitul secolului VI — începutul secolului V î. e. n.[12],

[1] K. Schefold, *op. cit.*, p. 14.

[2] G. Borovka, *op. cit.*, pl. 22/a ; cf. N. Fettich, *Zur Chronologie der sibirischen Goldfunde der Ermitage*, în *ActaArch*, II, 1952, p. 252, fig. 2.

[3] N. Fettich, *op. cit.*, fig. 3/1.

[4] K. Schefold, *op. cit.*, p. 20.

[5] P. D. Liberov, *op. cit.*

[6] G. Borovka, *op. cit.*, pl., 22/a.

[7] K. Schefold, *op. cit.*, p. 62.

[8] *Ibidem.*

[9] V. mai jos.

[10] K. Schefold datează teaca de la Certomlîk pe la 370 și pe cea de la Kul-Oba pe la 360 î.e.n. (*op. cit.*, p. 63). Realizarea echilibrată a plăcii cordiforme de la gura „tecii" săbiei emblemă de la Medgidia este asemănătoare cu forma gărzii pumnalului de la Certomlîk (W. Ginters, *op. cit.*, pl. 10/c).

[11] W. Ginters, *op. cit.*, pl. 6/c.

[12] K. Schefold, *op. cit.*, p. 14 și 62.

dar strict tipologic se înseriază în grupa celor două teci de aur de la Ielisavetovskaia-Stanița din delta Donului[1], pe care le-am amintit mai sus și care sînt datate între 450—430 î. e. n. Ele ne oferă prin urmare un punct de reper prețios pentru datarea descoperirii din Dobrogea în a doua jumătate a secolului V î. e. n. Forma plăcii de la gura „tecii" orientează tot spre această datare. Din punct de vedere tipologic, aceasta se află între teaca de aur de la Vettersfelde (după 525 î. e. n.) și garda cordiformă a pumnalului de la Certomlîk (pe la 370 î. e. n.).

Mult mai dificil este studiul tipologic al plăcii triunghiulare de la „teaca" descoperirii noastre din Dobrogea. Plăcile care se atașau în partea dreaptă a tecii, imediat sub gura acesteia, aveau un scop practic. În partea lor superioară se găsea o perforațiune, prin care trecea cureaua sau șnurul care lega teaca pumnalului. Pe „placa" săbiei de la Medgidia lipsește o asemenea perforațiune. Poate că butonul din colțul de sus al plăcii să reprezinte, pe lîngă o altă semnificație ce se mai poate da (vezi mai jos) —, o atare perforațiune. „Placa" din Dobrogea se deosebește prin forma sa de plăcile pumnalelor scitice din perioada arhaică. Placa din complexul Melgunov de o formă triunghiulară, cu marginea rotunjită larg, se dezvoltă în orizontală[2] ca și aceea de la Kelermes[3]. Placa de la Vettersfelde este dreptunghiulară, cu un ocol arcuit, pe lîngă lobul cordiform din dreapta[4].

Asemănătoare este și cea de la Șumejko[5]. O formă dreptunghiulară are placa primei teci de la Ielisavetovskaia-Stanița[6]. Cu mici diferențe, același tip îl reprezintă și celelalte două[7], precum și cea de la Soloha[8]. O formă similară, cu cea din Dobrogea, dar așezată cu partea lățită înspre gura tecii, întîlnim la cele două teci de aur de la Certomlîk și de la Kul-Oba[9]. „Placa" — adaos de la Medgidia este așezată tocmai invers, avînd partea lățită jos, iar cea ascuțită sus, aceasta fiind prelungită în plus cu placa panterii. Dacă pînă acum — și cu informația pe care o avem deocamdată la îndemînă — nu dispunem de o analogie directă pentru „placa" săbiei din Dobrogea, în schimb avem o documentare indirectă, dar foarte strîns legată din punct de vedere geografic. Este vorba în primul rînd de o statuie de piatră, tot din Dobrogea, de la Stupina[10], aproape de Capidava, pe Dunăre.

Pe această statuie, care face parte din marea grupă a statuilor de piatră, numite „babe" este reprezentat un *akinakes* de tipul cu bara mînerului transversală și cu garda cordiformă, avînd o prelungire la gura

---

[1] A treia, cu o formă triunghiulară este mai veche; K. Schefold o datează în al doilea sfert al sec. V î.e.n. (*op. cit.*, p. 62 și fig. 37).
[2] W. Ginters, *op. cit.*, pl. 1/a—b.
[3] *Ibidem*, pl. 3/b.
[4] *Ibidem*, pl. 5/b.
[5] *Ibidem*, pl. 6/b (întregită).
[6] K. Schefold, *op. cit.*, fig. 37.
[7] G. Borovka, *op. cit.*, pl. 22/A, B.
[8] *Ibidem*, pl. 23/B.
[9] W. Ginters, *op. cit.*, pl. 22/c, d.
[10] Al. Alexandrescu, *loc. cit.*, p. 292, fig. 1 și fig. 2.

tecii de o formă triunghiulară, rotunjită mult pe latura exterioară şi aşezată cu partea îngustă la fel cu cea de pe „sabia" de la Medgidia.

Stilizarea pumnalului-*akinakes* este destul de primitivă dar tipul fundamental al seriei pumnalelor similare, cît şi prelungirea ataşată la teacă, sînt foarte clare. Din păcate, cronologia acestor statui nu a format încă obiectul unei cercetări monografice, iar datarea lor generală în secolele V—III î. e. n. ne ajută prea puţin în problema, de care sîntem preocupaţi aici. Al. Alexandrescu, sprijinindu-se pe analogiile din această arie a răspîndirii statuilor de piatră de felul celei de la Stupina, — arie care se întinde din Cuban pînă în Dobrogea — datează aceste statui în a doua jumătate a secolului V î. e. n. [1] nu fără a fi avut în vedere şi descoperirea de la Medgidia, care, oricum, oferă multiple posibilităţi de datare.

O formă de placă ceva mai apropiată de cea de la Medgidia o întîlnim pe o statuie descoperită pe malul Mării de Azov, la Jdanovsk şi publicată în 1952 de A. Meliukova[2]. Pumnalul-*akinakes* este reprezentat aci aşa cum era purtat în epoca respectivă, prins de centură cu ajutorul unei curele sau şnur, care era legat în două puncte ale tecii : în ultima treime de jos la capătul prelungit al plăcii amintite. Pumnalul avea astfel o poziţie oblică. Prelungirea tecii se termină într-un unghi ascuţit, cu totul similar părţii superioare a plăcii de la Medgidia, cu excepţia prelungirii pe care apare capul de panteră. Rotunjirea părţii inferioare este şi ea asemănătoare.

Teaca de pe statuia de la Jdanovsk nu are placa în formă de inimă, iar buterola sa aminteşte teaca de aur de la Soloha, care a avut acelaşi sistem de atîrnare, ca şi pumnalul de pe statuia de la Jdanovsk, cum observă just, A. Meliukova, explicînd astfel prezenţa celei de a doua plăci spre capătul de jos al tecii de la Soloha[3].

Cercetătoarea sovietică datează statuia amintită în a doua jumătate a secolului V î. e. n.[4]. Cele două analogii cu teaca de la Soloha (buterola în formă de cerc şi sistemul de agăţare) strîng şi mai mult datarea statuii amintite, plasînd-o în ultimul sfert al secolului V î. e. n.[5]. Prin aceasta dobîndim un nou punct de reper pentru descoperirea de la Medgidia. Se mai poate adăuga şi amănuntul că unghiul obtuz pe care-l face teaca pumnalului de pe statuia de pe ţărmul Mării de Azov, este iarăşi similar acelui format de cei doi lobi cordiformi de pe „placa" de la Medgidia. Fără îndoială că o placă similară prezintă şi pumnalul statuii de la Alexandrovsk[6].

Pumnalul de pe statuia de la Sibioara, tot din Dobrogea[7] , nu poate fi adus în discuţie, decît în ceea ce priveşte problema generală a prezenţei în Dobrogea a unor monumente „scitice", el reprezentînd o variantă

---

[1] Al. Alexandrescu, *loc. cit.*, p. 292, fig. 1 şi fig. 2.

[2] A. Meliukova, în *KS*, XLVIII, 1952, p. 125—128, fig. 39.

[3] *Ibidem*, p. 127.

[4] *Ibidem*, p. 128. Linia axă de-a lungul corpului mînerului, desigur utilizate, reprezintă dunga îngustă de pe mînerul de la Soloha (N. Fettich, *op. cit.*, pl. LXXX/1).

[5] Teaca de aur de la Soloha a fost datată de K. Schefold pe baza obiectelor greceşti şi după tipul de monede, între 430—410 î. e. n. (*op. cit.*, p. 25).

[6] T. Passek şi B. A. Latînin, *op. cit.*, p. 296, fig. 4.

[7] V. Canarache, în *SCIV*, V, 3—4, 1953, p. 714, pl. II.

deosebită de forma de la Stupina şi de sabia de la Medgidia. Pumnalul de la Sibioara nu este reprezentat în teacă. El este legat de cingătoare într-o poziţie verticală, la mică distanţă de un topor cu două tăişuri aşezat tot vertical pe aceeaşi cingătoare. Desenul pumnalului de la Sibioara, publicat de V. Canarache, corespunde variantei de *akinakes* cu buton, prezentată de W. Ginters[1] şi documentată prin seria celor două mînere de la Certomlîk[2], care datează din al doilea sfert al secolului IV î. e. n. [3]. De fapt forma gărzii, cu adîncitura puternică, în unghi ascuţit, dintre cei doi lobi pare a întări această concluzie [4]. Părerea noastră este că statuia de la Sibioara se plasează într-o perioadă mai veche şi anume pe la începutul secolului V î. e. n. şi că ea nu ne poate sprijini, din acest punct de vedere, în problema cronologiei săbiei-emblemă de la Medgidia. În schimb, statuia de la Stupina este sincronică descoperirii noastre de la Medgidia. Din aceeaşi vreme [5] pare a fi şi o altă statuie provenind dintr-o localitate necunoscută din Dobrogea [6].

Observaţiile de caracter tipologic ne îndreptăţesc a data sabia-emblemă de la Medgidia în a doua jumătate a secolului V î. e. n., cu toate că persistenţa unor elemente arhaizante ne-ar obliga să urcăm data spre jumătatea acestui secol, iar altele noi ne-ar obliga, din contra, a coborî datarea către sfîrşitul aceluiaşi secol şi începutul secolului IV î. e. n. Pentru această ultimă limită pledează şi analogia cu placa de aur din „tezaurul de pe O X U S" (Amu-Daria), pe care este reprezentat un luptător purtînd un pumnal-*akinakes* cu o prelungire la teacă, avînd în colţul superior un adaos cu totul similar celui ornamentat cu capul panterei de pe sabia-emblemă de la Medgidia[7].

De fapt, aici găsim deocamdată singura analogie la placa panterei. După cum se ştie, tezaurul de pe fluviul Amu-Daria, cuprinde numeroase obiecte care se eşalonează între secolele VI—IV î. e. n. [8]. Modelarea generală a plăcii ataşate şi adăugirea acelei prelungiri, pe care a fost gravat capul unei pantere, ca şi stilul celor doi ţapi sălbatici de pe lobii cordiformi, trădează parcă prezenţa unui element iranian care pare a nu veni prin filiera scitică. Studiul stilistic al descoperirii noastre, ne pune iarăşi în faţa aceloraşi elemente vechi, alături de altele mai recente.

Cea dintîi descoperire de la sud de Dunăre pe care trebuie s-o avem în vedere, în problemele de stil şi de cronologie este cea de la Garčinovo

---

[1] W. Ginters, *op. cit.*, p. 33 şi urm.

[2] *Ibidem*, pl. 17/b, c; v. şi exemplarul din curganul de la Voronej, datat de Liberov în sec. IV î.e.n. (*op. cit.*, pl. I/101).

[3] K. Schefold, *op. cit.*, p. 63 („um 370").

[4] În schimb Al. Alexandrescu crede că statuia de la Sibioara este din prima jumătate a sec. IV (*loc. cit.*).

[5] *Ibidem*.

[6] *Ibidem*.

[7] W. Ginters, *op. cit.*, pl. 9/e; Ebert, în *RL*, IX, 1927, p. 322, pl. 244/a, teaca are axa longitudinală.

[8] K. Schefold, *op. cit.*, p. 68; o modelare şi o prelungire similară în structura lor, cu placa de la Medgidia, pe un relief de luptător din palatul lui Xerxes de la Persepolis (Cf. Ginters, *op. cit.*, pl. 9/e); Th. H. Bossert, *Altanatolien*, 1942. fig. 999/IV.

din nord-estul Bulgariei [1], unde găsim deopotrivă asemănări, dar şi deosebiri faţă de sabia-emblemă de la Medgidia. Ne găsim însă în atmosfera aceleiaşi arte şi tehnici, numai momentele reprezentate de cele două descoperiri sînt diferite. O analiză mai atentă a tehnicii şi a motivelor decorative ne arată de la început acest lucru. Întreaga înfăţişare a marelui vultur de la Garčinovo, care domină, nu numai jumătatea superioară a plăcii, dar şi restul acesteia, cu aspectul său impozant care trezeşte un sentiment de putere şi măreţie, nu poate fi apropiat de vulturul de pe mînerul săbiei de la Medgidia sau de capul de vultur de pe placă, decît în ceea ce priveşte concepţia şi pentru sezisarea firului aceleiaşi evoluţii şi tehnici, pe care se găsesc cele două descoperiri. Pe gîtul vulturului de la Garčinovo şi pe ciocul acestuia întîlnim aceleaşi benzi haşurate. Stilizarea penelor vulturului de la Garčinovo şi ale vulturului de pe mînerul sabiei de la Medgidia şi de pe gîtul vulturului de pe placă este fără îndoială aceeaşi. Diferenţe de detaliu constau doar în distanţa de timp dintre cele două bronzuri şi poate într-o măsură oarecare în legătură cu atelierele, în care ele au fost lucrate. Penele de pe prima jumătate a aripei vulturului de la Garčinovo nu le întîlnim într-adevăr, pe sabia-emblemă din Dobrogea. Ele sînt lucrate într-un stil realist mai apropiat şi ca timp şi ca spirit de arta tracică de la începutul secolului V î. e. n., puternic pătrunsă de acţiunea creatoare a artei elenice. Benzile haşurate de pe gîtul vulturului de la Garčinovo sînt mai late, iar cele libere, cu care alternează, sînt foarte înguste. Pe cînd la Garčinovo artistul a acoperit în întregime gîtul păsării, cu astfel de ornamente — preocupare manifestată în perioada veche a artei scitice[2], la Medgidia — fără a se neglija un atare procedeu, spaţiile goale de aci sporesc în dauna celor acoperite cu ornamente. Linia delimitatoare dintre aripa şi umărul vulturului de la Garčinovo este redată printr-un relief „şnurat'' întîlnit de pildă la cerbul de aur de la Zöldhalompuszta şi la cele de la Tápiószentmárton din Ungaria[3]. Pe acestea din urmă N. Fettich le-a datat cel mai devreme la jumătatea secolului V şi cel mai tîrziu la începutul secolului IV î. e. n., iar pe cel dintîi considerîndu-l mai vechi decît acesta [4]. În schimb, Hubert Schmidt credea că placa de la Tápiószentmárton poate fi datată la începutul secolului V î. e. n. [5]. În orice caz descoperirea de la Medgidia, deşi păstrează încă tradiţia decorului „şnurat'' ea nu mai poate fi considerată ca aparţinînd aceleiaşi etape reprezentată de seria Zöldhalompuszta — Tápiószentmárton şi nici de placa de la Garčinovo, chiar dacă ar fi să ţinem seama numai de motivul decorativ „şnurat'' care la vulturul de pe mînerul săbiei-emblemă de la Medgidia a devenit o simplă bandă, iar pe gîtul capului de vultur de pe placă o simplă linie. Pe cînd la vulturul de la Garčinovo ochiul era redat într-un stil realist — globul ochiului

---

[1] B. Filow, *op. cit.*, p. 197—205, fig. 1—3; N. Fettich, *Der skythische Fund von Gartschinowo*, în *ArchHung*, XV, 1934, pl. I—III.

[2] M. Rostovtzeff, *The Animal Style in South Russia and China*, 1929, p. 29.

[3] N. Fettich, în *ArchHung*, XV, p. 934, pl. V—VI.

[4] *Ibidem*, p. 35—36; idem, în *ArchHung*, III, p. 13 şi urm.; p. 34 şi urm.

[5] H. Schmidt, în *PZ*, XVIII, 1—2, 1927, p. 22.

accentuîndu-se, nu în relief, ci printr-o scobitură ovală, la cele două capete de vulturi de la Medgidia găsim în schimb, pe de o parte redarea schematizată, heraldică, pe mîner şi extraordinar de mult exagerată prin bombarea ochiului-buton pe placă. Dacă la vulturul de la Garčinovo umărul a fost reprezentat de asemenea în spirit naturalist, la Medgidia din contra, umărul a devenit un puternic buton înconjurat de un relief crestat. Vulturii de la Medgidia rămîn totuşi foarte înrudiţi cu marele vultur de la Garčinovo şi cu numeroasele capete de vultur de pe această placă-stanţă (Pressmodell).

Din punct de vedere tehnic, sabia-emblemă de la Medgidia se încadrează în aceeaşi grupă cu Garčinovo, dar ea ilustrează şi din acest punct de vedere o etapă mai nouă. Dacă placa de la Garčinovo oglindeşte un moment de înflorire a tehnicii faţetate (Schrägschnittechnik), pe care B. Filow o lega încă de secolul VI î.e.n. [1], descoperirea noastră de la Medgidia mai păstrează doar un ecou, şi acesta destul de îndepărtat, al unei atari tehnici. Tradiţia decorului în relief, aşa de tipică artei scitice şi tracice, cît şi produselor traco-scitice, cum este şi placa de la Garčinovo, este aşa de slabă la Medgidia, încît putem vorbi, într-adevăr numai de un ecou îndepărtat al ei. Noua tendinţă este de a ornamenta în adîncime, prin gravare, pe suprafaţa plană a obiectului respectiv, cu toată menţinerea în relief, a unor figuri (ţapii sălbatici, ochii-butoni, urechile cerbului). Pe de altă parte, sabia-emblemă din Dobrogea se deosebeşte clar de placa de la Garčinovo şi prin aceea că, dacă la această placă, procesul de a reprezenta unele animale sau părţi de animale doar pentru a răspunde unui scop pur decorativ este abia la început [2], la Medgidia un asemenea proces s-a adîncit foarte mult. Segmentul *b* de pe placa tecii este o dovadă clară în această ordine de idei. Astfel, urechile şi ochiul cerbului au rămas doar un simplu ornament, golindu-se de acea viaţă, de care palpită arta animalieră scitică şi tracică din perioada timpurie. Însăşi scena de pe mîner este lipsită de viaţă din cauza caracterului său heraldic. Vulturul nu mănîncă şarpele. El pare încremenit într-o poziţie canonizată, rece. Corpul şarpelui este lipit doar de ciocul vulturului, iar acesta nu face nici un fel de mişcare.

Nu poate fi contestată concluzia că descoperirea de la Medgidia se apropie de placa de la Garčinovo mai mult decît faţă de celelalte descoperiri tracice din Bulgaria, deşi cele două piese se distanţează ca timp. S-ar putea formula ipoteza că ambele piese au putut fi lucrate în acelaşi atelier sud-tracic sau într-un atelier grecesc care lucra pentru traci şi a cărui activitate a durat mai mult timp. B. Filow a datat descoperirea de la Garčinovo la sfîrşitul secolului VI sau cel mai timpuriu la începutul secolului V î.e.n. [3], ţinînd seama de analogiile stilistice şi tehnice cu produsele scitice şi cele arhaice greceşti. N. Fettich, după o analiză tipologico-stilistică foarte adîncă, ajunge la concluzia că această descoperire nu trece pragul secolului V î.e.n., ea rămînînd un produs scitic caracteristic seco-

[1] B. Filow, *op. cit.*, p. 102.
[2] *Ibidem*, p. 202.
[3] *Ibidem*, p. 203.

lului VI î.e.n:[1]. În schimb K. Schefold subliniind şi elementul grecesc de pe această placă, o datează pe la 480—470 î.e.n.[2], considerînd-o ca unul dintre cele mai importante monumente de artă animalieră.

În raport deci cu placa de bronz de la Garčinovo, descoperirea noastră de la Medgidia trebuie considerată ca ulterioară, astfel încît Garčinovo are aci doar o valoare cronologică de *terminus post quem* oarecum îndepărtat, chiar dacă ţinem seama de datarea lui Schefold, cea mai apropiată de realitate. Observaţiile tipologice ne îndepărtează cu cîteva decade de începutul celei de a doua jumătăţi a secolului V î. e. n. Tot pe placa de la Garčinovo se întîlneşte foarte frecvent spirala-cîrlionţ pe care o găsim pe şoldul ţapilor de pe lobii cordiformi de la Medgidia şi repetată de trei ori pe placa tecii. Fără îndoială că motivul spirală de acest gen poate servi drept criteriu de datare, în lipsă de alte elemente cum observase încă demult K. Schefold[3], dar spiralele de pe placa de la Garčinovo au şi ele un aspect mai vechi decît cele de la Medgidia. În schimb pe gîtul rythonului de argint, parţial aurit de la Başova-Moghila de la Duvanlij, găsim un ornament gravat reprezentînd palmete şi flori de lotus, orînduite într-o friză în compoziţia căreia apar spirale, întru totul similare, ca *ductus*, celor de la Medgidia[4]. Pe partea interioară a rythonului se află inscripţia *Dadaleme*, indicînd pe proprietarul trac. P. Iacobstahl arăta recent că friza de pe vasul amintit este grecească, dar acea execuţie de linii gravate ar fi ceva nesigur grecesc[5], fără a-şi exprima gîndul că aici ar putea fi vorba de mîna vreunui meşter trac, care poate fi presupus. După cum se ştie, Başova-Moghila este datată pe baza celor două hidrii attice cu figuri roşii spre sfîrşitul secolului V î.e.n.[6]. Ţinînd seama şi de împrejurarea că momentul depunerii în mormînt a obiectelor preţioase a avut loc mai tîrziu, faţă de acela al ieşirii din atelier, este de admis că mormîntul de la Başova-Moghila datează curînd după 400 î.e.n. De altfel aspectul general al decorului frizei, cu tot caracterul tradiţional hallstattian al canelurilor de pe rython[7] pare a fi mai recent faţă de spiralele de la Medgidia. Ceea ce este deosebit de interesant pentru noi este constatarea făcută de K. Schefold, că spirala de tipul arătat aici, pe care o găsim, după cum am văzut şi pe placa de la Garčinovo încă din a doua sau a treia decadă a secolului V î.e.n., apare în arta scitică din sudul Uniunii Sovietice abia în al treilea sfert al secolului V î.e.n.[8].

În felul acesta, timpuria şi frecventa răspîndire a spiralei-cîrlionţ în lumea tracică leagă din nou ornamentarea săbiei-embleme de la Medgidia de aria tracică şi indică iarăşi o datare curînd după jumătatea secolului V î.e.n., dacă avem în vedere momentul stilistico-tipologic ceva

[1] N. Fettich, *Der skytische Fund von Gartschinowo*, p. 28—50 (Concluzii).
[2] K. Schefold, *op. cit.* p. 40.
[3] *Ibidem*.
[4] B. Filow, *Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien*, Sofia, 1934, p. 67, fig. 83, pl. VI.
[5] P. Iacobstahl, *Greek Pins*, Oxford, 1956, p. 202.
[6] B. Filow, *op. cit.*, p. 230.
[7] Observat de P. Iacobstahl, *op. cit.* p. 202.
[8] K. Schefold. *op. cit.*, p. 57.

mai evoluat, reprezentat de decorul spiralic de la Medgidia. Aceeaşi stilizare liniară se întîlneşte în complexul de la Brezovo din Bulgaria, unde apar deopotrivă benzile crestate, spirala-cîrlionţ, precum şi capete de animale care amintesc baldachinul de la Ulski [1].

Pe cînd B. Filow data Brezovo în secolul IV î.e.n. [2], K. Schefold ridică datarea pînă către mijlocul secolului V î.e.n. [3]. În orice caz, descoperirea noastră de la Medgidia stă foarte aproape de complexul de la Brezovo, unde, ca şi în „tezaurul de la Craiova" [4] sau în mormîntul de la Hagighiol, apar lucruri mai vechi în asociere cu altele mai recente. Din punct de vedere cronologic şi stilistic sabia-emblemă de la Medgidia aparţine unui orizont mai vechi decît „tezaurul" de la Craiova, pe care putem să-l considerăm drept *terminus ante quem* faţă de Medgidia. Caracterul tracic al „tezaurului" de la Craiova a fost scos în evidenţă încă de acum 30 de ani de K. Malkina [5] şi acceptat ca atare. Descoperirile de la Craiova nu mai pot fi considerate în prezent o dovadă a „dominaţiei scitice la Dunărea de Jos", cum credea M. Rostovtzeff [6] ci ca un produs specific al culturii tracice.

Unele elemente tracice au circulat, după cum se ştie, în arta scitică, a căror prezenţă acolo se explică deopotrivă prin înrîuririle reciproce dintre cele două culturi, pe care factorul grecesc le-a provocat, cît şi prin fondul tracic prescitic din sud-vestul U.R.S.S.

Nu mai este necesar a mai stărui aici asupra analogiei decorului în bandă cu liniuţe transversale pe care-l întîlnim în „tezaurul de la Craiova" şi al cărui caracter tracic a fost subliniat prima dată de K. Malkina [7] şi care poate fi explicat prin fondul hallstattian tracic, ca şi cercurile concentrice de pe cei doi lei din acelaşi „tezaur", dar este totuşi oportun a aminti aci alt motiv relativ mai puţin frecvent, care are o valoare dublă în discuţia pe care o ducem : pe de o parte apropie din nou descoperirea de la Medgidia de întreaga grupă balcano-danubiană tracică, iar pe de altă parte fixează iarăşi orizontul stilistic şi cronologic *ante quem*. Este vorba de protoma de la capătul plăcii săbiei de la Medgidia [8], care reprezintă capul unui animal de pradă, foarte probabil o panteră. Aceasta este reprezentată din faţă. Din „tezaurul" de la Craiova face parte şi o aplică avînd o protomă de animal sălbatic (gît şi cap), care, privită din faţă, are o formă similară celei din desenul plăcii noastre. Aceleaşi urechi mici, ascuţite şi ciulite, acelaşi nas scurt şi mustăţi redate prin linii aşezate de o parte şi de alta a nasului. În schimb, ochii animalului de pe aplica de la Craiova sînt redaţi plastic. Acelaşi animal apare

---

[1] K. Schefold, *op. cit.*, p. 56. Ebert, în *RL*, II, s. v., Brezowo, pl. 60–61.
[2] B. Filow, *Duvanlij*, p. 226.
[3] K. Schefold, *op. cit.*, p. 56.
[4] *Ibidem*, p. 57–58.
[5] K. Malkina, *Zu den skythischen Pferdegeschirrschmuck aus Craiova*, în *PZ*, XIX, 1928, p. 152–185.
[6] M. Rostovtzeff, *Scythien und der Bosphorus*, I, 1931, p. 534–535.
[7] K. Malkina, *op. cit.*, p. 145.
[8] H. Schmidt, *loc. cit.*, pl. 2/46; pl. 4/9, 11 (F. 46).

şi la Brezovo în Bulgaria [1]. O placă de aur descoperită în regiunea Kiev, în apropiere de Cigirin, are o formă dreptunghiulară acoperită în întregime cu figura unei pantere văzută din faţă [2]. G. Borovka datează această piesă în secolul V î.e.n.[3]. Toate detaliile sînt redate însă plastic, într-un stil naturalist încă de bună calitate, care este mai vechi decît desenul nostru din Dobrogea.

Puncte de contact stilistice şi cronologice se pot stabili de asemenea şi cu binecunoscuta sabie „scitică" de la Dobolii de Jos din Transilvania [4]. Pe cele două animale care formează garda săbiei se găsesc benzi crestate similare acelora de la Medgidia. Pe acelaşi animal apare capul de vultur cu ciocul puternic încovoiat care se repetă pe antenele pumnalului.

Interesantă este definirea unui nou tip de sabie „scitică" pe baza descoperirilor făcute în ultimii ani în Ungaria. E vorba de săbiile cu un singur tăiş, lama uşor curbată, cu un mîner la care lipseşte garda cordiformă şi al cărui capăt se termină într-un cap de pasăre cu ciocul foarte mult încovoiat. O asemenea sabie se cunoaşte la Penc [5] de unde mai provine şi un cuţit cu mînerul prevăzut cu un cap de pasăre similar aceluia de la mînerul săbiei [6]. Capul şi ciocul acestui mîner amintesc baldachinul de la Ulski, dar este mai apropiat din punct de vedere stilistic de capul de vultur de pe placa săbiei de la Medgidia. Ochiul este redat prin aceeaşi puternică bombare. Prelungirea exagerată a ciocului de pe mînerul tipului Penc, pentru a forma un cerc, se explică şi prin scopul practic, pe care-l avea mînerul. O sabie similară aceleia de la Penc s-a descoperit în mormîntul 120 din necropola de la Szentes Vekerzug de pe Tisa mijlocie, care datează din secolele V—IV î.e.n.[7]. Ciocul păsării răpitoare este foarte puternic încovoiat, iar stilizarea ochiului este analoagă celei din Dobrogea. În plus, pe sub bărbia capului păsării se află o bandă crestată, ca şi la capul de vultur de pe sabia din Dobrogea. Apar de asemenea şi triunghiuri haşurate, pe care M. Párducz le lega de populaţia indigenă, nu de sciţi [8]. Tipul Penc al săbiilor cu un tăiş cuprinde o componentă locală, de factură hallstattiană, care nu poate fi pusă la îndoială şi care documentează participarea factorului indigen la crearea unui asemenea tip, după cum şi sabia de la Dobolii de Jos arătase acelaşi lucru şi pe care V. Pârvan o considerase pe bună dreptate un produs specific

[1] H. Schmidt, *loc. cit.*, pl. 8/2: *Izvestiia-Société*, VI, 1917—1918, pl. I/B. Pe placa de la Garčinovo apare sub formă de mască (B. Filow, *op. cit.*, fig. 1—3).

[2] G. Borovka, *op. cit.*, pl. 11, 13 şi p. 94.

[3] *Ibidem.*

[4] V. Pârvan, *Getica, O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926, p. 360, fig. 251; N. Fettich, *Das Tiermotiv der Parierstange des Schwertes aus Aldoboly, Siebenbürgen*, în *PZ*, XIX, 1928, p. 144—152; p. 145, fig. 1.

[5] P. Patay, *Die Skythen*, în *Archäologische Funde in Ungarn*, p. 148 şi fig. de la p. 140.

[6] *Ibidem*, p. 148.

[7] P. Párducz, în *ActaArch*, VI, 1—2, 1955, p. 4—5; p. 7 fig. 2/*a*—*b*— şi 3/*a*—*b* şi pl. XIII/2; p. 17—18.

[8] *Ibidem*, p. 17.

al culturii getice şi o data pe la 500 î.e.n.[1]. Nu este vorba numai de forma lamei tipului Penc, care poate deriva şi dezvolta parţial paralel cu săbiile-pumnale traco-illirice, dar şi de motivul în bandă haşurată pe care-l întîlnim deopotrivă la Dobolii de Jos, la Medgidia şi în întreaga grupă tracică.

Pe de altă parte, tipul Penc cuprinde şi o componentă scitică, la originea căreia stă însă elementul grecesc. Stilizarea capului de pasăre răpitoare cu ciocul foarte mult dezvoltat, reprezintă un motiv frecvent în arta scitică, dar în aceeaşi măsură şi în cea tracică. Însăşi concepţia care stă la baza transformării mînerului săbiei în cap de pasăre porneşte de la forme greceşti, pe care le găsim răspîndite şi în aria culturii sud-tracice de tip Duvanlij [2], unde apar morminte datînd de pe la jumătatea secolului V—începutul secolului IV î.e.n. [3]. De fapt capul de pasăre răpitoare utilizat ca motiv decorativ, cum apare în piesa noastră de la Medgidia, este destul de frecvent. Se întîlneşte de pildă, de mai multe ori pe placa atît de încărcată, de la Garčinovo, pe placa de aur de la Zöldhalompuszta [4] şi pe aplicile cruciforme greceşti şi scitice [5].

Cele mai expresive capete de pasăre cu ciocul foarte evoluat, întîlnim desigur la aplicele cruciforme din seria veche olbiopolitană, care a avut o largă răspîndire în lumea scitică şi, după cum se dovedeşte acum, deopotrivă în lumea tracică din Carpaţi. Asemenea aplice care ies din atelierele Olbiei începînd din a doua treime a secolului VI şi pînă la sfîrşitul primului sfert al secolului V î.e.n. [6], se răspîndesc la noi într-un mediu încă hallstattian, ca cel de la Bîrseşti r. Vrancea[7], unde s-a descoperit o aplică la care cele trei braţe se termină cu cioc de pasăre, care stă alături, din punct de vedere stilistico-tipologic şi cronologic de baldachinul de la Ulski. Numai că mediul de la Bîrseşti care datează, cu cel puţin două orizonturi ale sale, de la sfîrşitul secolului VI şi începutul secolului V î.e.n. şi stilizarea acestui import grecesc, de origină olbiopolitană ilustrează un moment mai vechi decît sabia-emblemă de la Medgidia.

Ochii celor trei vulturi, care sînt înconjuraţi cu un relief necrestat în interiorul căruia se detaşează globul ochiului uşor bombat, fără nici o tendinţă de exagerare, arată şi ei că din punct de vedere cronologic aplica de la Bîrseşti se află înainte [8] de orizontul documentat de piesa de la Medgidia.

În curganul 2 de la Semibratnîe din U.R.S.S. [9] datat pe baza im-

---

[1] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 388; V. Pârvan se gîndise însă şi la secolul IV (p. 7, n. 5), după Hampel.

[2] O sabie cu mînerul terminat în protomă de pasăre a apărut în mormîntul din Golemata Moghila de la Duvanlij (B. Filow, *op. cit.*, p. 116, 224 şi 229, fig. 140).

[3] *Ibidem*, p. 229.

[4] N. Fettich, în *ArchHung*, III, 1928, pl. I—IV.

[5] V. exemplarul de la Mátroszele (P. Patay, *op. cit.*, p. 151).

[6] N. N. Bondar, în *SA*, XXIII, 1955, p. 59; v. exemplarul din necropola de la Olbia, la G. Borovka, *op. cit.*, pl. 9.

[7] Descoperirea a fost semnalată prima dată de Bucur Mitrea şi amintită de Sebastian Morintz în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 117 şi următoarele.

[8] Ceva mai evoluată ne pare aplica de la Armăşoaia (A. Niţu, în *Materiale*, III, 1957, p. 5, fig. 1).

[9] G. Borovka, *op. cit.*, pl. 8/a şi p. 93 (prima jumătate a sec. V) î. e. n.

porturilor greceşti pe la 450-440 î.e.n. [1] apare aceeaşi utilizare a ochiului ca şi pe placa de la Olbia şi cea de la Bîrseşti dar aici surprindem tendinţa de exagerare, prin bombare, a globului ochiului, tendinţă care duce — prin cel mult încă un jalon — la Medgidia.

Din punct de vedere stilistico-cronologic, cu această placă am depăşit pragul celei de a doua jumătăţi a secolului V î.e.n., către care trebuie să se orienteze şi datarea săbiei-emblemă de la Medgidia. Fără îndoială că baldachinul de la Ulski (Cuban) la care ne-am referit pînă acum de cîteva ori, nu ne poate oferi decît un *terminus post quem* — relativ îndepărtat şi la care factura grecească este aproape nealterată. E drept că ciocul păsării, aşa de puternic încovoiat, ne apropie de seria aplicelor cruciforme olbiopolitane, iar pupila ochiului de un realism extraordinar [2], — care trădează mîna unui meşter grec — ca şi prezenţa cercului crestat în jurul ochiului păsării reprezintă un amănunt care leagă această piesă de cea din Dobrogea. În general baldachinul de la Ulski a fost datat în secolul VI—V î.e.n. Ductul său îl apropie însă mai mult de începutul secolului V î.e.n. Mai recent — dar imediat după cel de la Ulski — este vîrful de baldachin descoperit în 1953 la Raskoiţi, în R.S.S. Moldovenească şi aflător în Muzeul din Chişinău, care se termină printr-un cap de pasăre răpitoare cu ciocul foarte evoluat [3], marcînd un stagiu mai vechi decît acel al vulturului de pe placa săbiei de la Medgidia. Descoperirea de la Raskoiţi datează în prima parte a celei dintîi jumătăţi a secolului V î.e.n. Mai apropiată stilistic de vulturul de pe placa şi de pe mînerul săbiei-embleme de la Medgidia [4], este, fără îndoială, aplica cruciformă din comitatul Komárom din Ungaria, în care N. Fettich a văzut o „palidă copie" a celor greceşti de la Olbia [5]. E vorba desigur de un produs local, şi nu de un import grecesc. Cele trei braţe ale aplicei amintite se termină cu capete de pasăre a căror stilizare (ochii-buton, cu cercul crestat, banda crestată de pe sub bărbia păsării etc.) şi tehnică sînt strîns legate de descoperirea din Dobrogea. Din seria aplicelor cruciforme, cu un decor similar, cea din comitatul Komárom este foarte apropiată şi ca timp, stil şi ca produs local, de descoperirea din Dobrogea.

Un alt motiv decorativ, care încadrează iarăşi descoperirea din Dobrogea în seria obiectelor amintite mai sus, este spirala în bandă crestată de sub bărbia vulturului. Sub bărbia capului de pasăre de la Medgidia apare o spirală mai elegantă formată din două jumătăţi inegale, prima dezvoltîndu-se într-o răsucire mai largă mergînd cîtva timp paralel cu ciocul vulturului, iar capătul opus fiind în schimb mai scurt şi se termină într-un cîrlionţ asemănător celor de pe marginea segmentului *b*. La Dobolii

---

[1] K. Schefold, *op. cit.*, p. 16—17.

[2] G. Borovka, *op. cit.*, pl. 24 şi p. 98; M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, pl. X/a şi p. 47; mai recent, *Musée National de l'Ermitage, Petit guide*, 1955, p. 122, şi fig. 17, unde a fost datat în sec. VI î.e.n.

[3] A. A. Nudelmann, E. A. Rickmann, în *Известия Молдавскаго филиала*, 1956, p. 133 şi pl. de la p. 130—131; autorii datează vîrful de baldachin în sec. VI—V î.e.n.

[4] Ciocul vulturului de pe mîner este identic cu cel de pe placă, deosebirea esenţială constă doar în redarea ochilor.

[5] N. Fettich în *ArchHung*, XV, 1934, p. 53 şi pl. IX/2.

de Jos, din contra, spirala este formată dintr-un corp rigid, drept, terminat la ambele capete cu două spirale scurte. Aspectul şi structura însăşi a acestei spirale, dezvăluie o degenerare a acestui motiv decorativ şi-l fixează într-o perioadă ulterioară descoperirii de la Medgidia. E drept că spirala ajunsă în stadiul de evoluţie reprezentat de decorul de pe sabia de la Dobolii de Jos este destul de larg răspîndit în secolul V î.e.n. [1], dar momentul stilistico-evolutiv al decorului spiralic de pe această sabie este tîrziu, el trecînd mai degrabă în secolul IV î.e.n., decît oprindu-se la sfîrşitul secolului V î.e.n. Cu toată componenta sa arhaizantă hallstattiană, sabia de la Dobolii de Jos, prin tehnica decorului său, stil şi motive, este mai tîrzie. Contradicţia dintre elementele vechi şi cele mai recente fusese observată mai de mult. De aici decurgea şi datarea acestei săbii în cadrul unui răstimp mai lung. N. Fettich o plasa între jumătatea secolului V şi jumătatea secolului IV î.e.n.[2]. Însăşi forma lamei despre care s-a spus mereu că are o factură hallstattizantă, pare a nu fi străină cu totul nici de o oarecare contaminare „latène"-izantă. De aceea noi sîntem înclinaţi a data sabia de la Dobolii de Jos după 400 î.e.n. În raport cu descoperirea din Dobrogea, sabia de la Dobolii de Jos este mai recentă. Din punct de vedere cultural, cele două descoperiri aparţin însă aceluiaşi orizont, cu mici diferenţe de timp, în ceea ce priveşte poziţia cronologică dintre ele. Acelaşi lucru se poate spune şi despre sabia de tip Penc.

După analiza tipologico-stilistică de mai sus, se poate spune că sabia-emblemă, de la Medgidia nu poate fi mai veche de jumătatea secolului V î.e.n. şi mai recentă de începutul secolului IV î.e.n.[3]. Mult mai dificilă este unitatea decorativă din segmentul *b* al plăcii săbiei. Însăşi identificarea în acest decor a unei figuri fragmentate a unui cerb ar putea conţine o oarecare probabilitate. Cele două urechi care acoperă spaţiul gol dintre cele două benzi crestate şi terminate cu spirale-cîrlionţ, au fost aşezate aici, după o concepţie echilibrată, care duce spre arta grecească, nu spre cea scitică. Forma, stilizarea, tehnica şi poziţia lor arată că avem de-a face cu redarea urechilor unui cerb cu capul întors spre umărul vulturului (butonul de la mijlocul plăcii), dar butonul de la capătul de sus al acestei plăci, care ar reprezenta ochiul cerbului, arată că cerbul ţinea capul înainte, în afară de eventualitatea dacă meşterul nu a avut iniţial intenţia de a da extremităţii superioare a plăcii o formă de cap de pasăre, intenţie care ar explica forma şi îndoirea spre stînga a fragmentului de placă adăugat cu puţin înainte de a se fi terminat turnarea şi răcirea bronzului. În cazul acesta, butonul amintit reprezintă un ochi de pasăre [4], şi poate nereuşita, din punct de vedere tehnic a intenţiei presupuse aci

---

[1] N. Fettich, *Das Tiermotiv der Parierstange des Schwertes aus Aldoboly*, p. 150.

[2] *Ibidem*, p. 144 şi urm.; idem, *Über die Zeitstellung des Schwertes von Aldoboly*, în *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Muzeum, 50 eves Jubileumara*, Sf. Gheorghe, 1929, p. 360—365; în special, p. 364—365.

[3] Spre aceeaşi datare duce şi motivul în cîrlionţ (sau vrej) întîlnit pe obiectele celtice din perioada Latène B şi pe stelele funerare greceşti de la sfîrşitul secolului V şi începutul secolului IV î.e.n. (P. Devanbez, *La sculpture grecque*, 1938, pl. XLVII/1).

[4] Ne întrebăm de asemenea dacă nu cumva butonul de la capătul superior ar putea reprezenta perforaţiunea care servea la fixarea tecii cu un şnur sau o curea. Stilizarea se opune totuşi.

a determinat decorarea segmentului superior (*c*) cu un cap de animal sălbatic gravat. Oricum, în punctul de legătură dintre segmentul *b* și *c* este un defect tehnic din timpul turnării. Stilizarea urechilor de cerb ne amintește cerbul de la Zöldhalompuszta, pe care N. Fettich îl data între mijlocul secolului V și începutul secolului IV î.e.n. [1] cît și la cel de la Tápiószentmárton [2], care este mai recent față de primul și la care întîlnim o stilizare identică a urechilor și cea mai accentuată tendință de aplatizare geometrizantă a coroanei coarnelor. S-ar putea ca banda de pe marginea care sfîrșește în vreji-cîrlionți răsuciți spre interior, să reprezinte restul schematizat și tîrziu al unei asemenea coroane, fiindcă prezența celor două benzi exact pe marginea plăcii nu poate fi considerată doar numai o simplă necesitate ornamentală, cîtă vreme celelalte două segmente nu sînt înrămate cu o asemenea bandă. În decorul acestui segment se vede desigur apariția acestui principiu, care se răspîndește în secolul IV î.e.n., de a reduce formele naturaliste, care se sprijineau pe un prototip grecesc, la compoziții schematice, folosindu-se părți din motivele stilistice mai vechi: ochi, urechi, ghiare, nări de animale etc. [3]. O asemenea tendință ornamentală care încet, încet, înlocuia pe cea naturalistă, își face apariția în arta scitică încă pe la 500 î.e.n. [4]. O atare evoluție, care duce la o graduală îndepărtare de modelele grecești, se petrecea și în arta tracică balcano-dunăreană, a cărei preferință față de geometrism constituie una din trăsăturile sale originale și tradiționale. Spiritul pur decorativ al motivelor de pe segmentul intermediar al plăcii săbiei-embleme de la Medgidia contrastează cu caracterul arhaizant al celorlalte motive decorative și constituie un argument în plus — pe lîngă cele discutate mai sus — pentru datarea descoperirii din Dobrogea către sfîrșitul secolului V î.e.n.

Un loc special ocupat în decorațiunea săbiei de la Medgidia îl reprezintă placa în formă de inimă de la capătul tecii, ai cărei lobi sînt acoperiți cu figura unui țap sălbatic. Acest motiv este de origină orientală. În orient el apare de timpuriu și este răspîndit foarte mult timp. Motivul a trecut apoi în arta ionică și prin aceasta în arta scitică și cea tracică. Întîlnim figuri de țapi într-o atitudine de odihnă cu picioarele așezate unul peste altul, și corpul întors înapoi, pe garda cordiformă a mînerului pumnalului-*akinakes* din complexul Melgunov [5], care datează din perioada arhaică a artei scitice, de la jumătatea secolului VI î.e.n. [6]. Coarnele țapilor de la Melgunov sînt îndoite elegant, dar fără a avea răsucirea spiraliformă, pe care o găsim la animalele de pe „sabia" din Dobrogea, și fără a respecta raportul cu restul corpului, ele dezvoltîndu-se disproporțional față de corpul animalului. La Medgidia dimpotrivă, acest raport a fost respectat, deși caracterul ornamental nu a fost neglijat nici aci.

[1] N. Fettich, *La trouvaille scythique de Zöldhalompuszta*, în *ArchHung*, III, 1928, p. 29—46, pl. I—IV; *ArchHung*, XV, 1934, p. 36.
[2] Idem, în *AÉ*, XLI, 1927, p. 138—145, pl. 1.
[3] K. Schefold, *op. cit.*, p. 42.
[4] *Ibidem.*
[5] W. Ginters, *op. cit.*, pl. 1—2.
[6] K. Schefold, *op. cit.*, p. 46 („um 550").

Pe cînd animalele de pe pumnalul din descoperirea de la Melgunov au o poziție de odihnă foarte pronunțată, cele de la Medgidia, deși în odihnă, totuși par a schița o ușoară mișcare de ridicare, mai ales țapul din stînga (fig. 1/b). Sînt și alte deosebiri de caracter stilistic între cele două descoperiri care le distanțează cu peste un secol. Trebuie însă subliniată deosebirea esențială în ceea ce privește compoziția : pe pumnalul din complexul Melgunov, cei doi țapi sînt așezați antitetic — față în față — de o parte și de cealaltă a „pomului vieții" [1], pe cînd la cei de la Medgidia sînt orînduiți unul după altul, fără nici un motiv decorativ sau cu o altă semnificație despărțitoare între ei. Pe gîtul vulturului baldachinului de la Ulski (Cuban) [2], la care ne-am referit și mai sus, se întîlnește un țap sălbatic izolat, acoperind aproape tot cîmpul liber. El este redat în relief, într-un stil caracteristic perioadei vechi. Tot din aceeași vreme și în același stil arhaic este țapul (izolat) de pe placa de aur din regiunea Harkov, pe Doneț [3]. Aceleiași serii vechi — cu care decorul de la Medgidia nu are decît o legătură în ceea ce privește motivul și difuziunea lui — îi aparțin și plăcile de aur din curganul nr. 35 de la Bobrița [4]. Tot o apropiere generală se face și cu cei doi țapi sălbatici, în atitudine heraldică, de pe teaca de la Șumejko [5], în care K. Schefold nu vede un produs grecesc, ci unul curat scitic [6].

Cea mai apropiată analogie la figura celor doi țapi sălbatici de la Medgidia o găsim pe aplica zoomorfă de la Kulakowski, în Crimeea, aproape de Simferopol [7]. Întîlnim aici aceeași modelare a corpului, aceeași formă, absolut identică, a coarnelor, cu răsucirea spiralică în relief crestat, aceeași accentuare a nărilor și stilizare a ochilor și a copitelor. G. Borovka data piesa de la Kulakowski în secolele VII—VI î.e.n. [8]. K. Schefold, subliniind dificultățile în privința datării acestei descoperiri, o apropie totuși, ca stil și cronologie, de baldachinul de la Ulski [9]. Dacă ne referim însă numai la reprezentarea animalelor (țapi) de pe acest baldachin și la cea de la Kulakowski, observăm că ele se deosebesc din capul locului. Cea dintîi este caracteristică seriei arhaice, în care intră și decorul de pe mînerul pumnalului din complexul Melgunov, pe cînd cea din Crimeea reprezintă o serie mai nouă, care — prin analogie cu „sabia" de la Medgidia — aparține secolului V î.e.n., mai aproape de jumătatea acestui secol, dacă nu chiar puțin după începutul celei de-a doua jumătăți. De altfel și ghiarele animalului care formează cercul piesei de la Kulakowski, arată că ne aflăm în același orizont stilistic și cronologic cu Medgidia, descoperirea din Dobrogea înscriindu-se după cea din Crimeea.

---

[1] W. Ginters, *op. cit.*, p. 7—8.

[2] G. Borovka, *op. cit.*, pl. 24.

[3] *Ibidem*, pl. 3/8, p. 92 (sec. VI); K. Schefold datează placa respectivă la sfîrșitul secolului VI î.e.n. (*op. cit.*, p. 16).

[4] K. Schefold, *op. cit.*, p. 46, fig. 51; se amintește un țap sălbatic pe mînerul unei oglinzi (*ibidem* și n.1).

[5] W. Ginters, *op. cit.*, pl. 6/b.

[6] K. Schefold, *op. cit.*, p. 62.

[7] G. Borovka, *op. cit.*, pl. 13 și p. 95.

[8] *Ibidem*.

[9] K. Schefold, *op. cit.*, p.46.

Un alt motiv de origină orientală, trecut prin filiera grecească în arta scitică şi cea tracică este şarpele. El apare frecvent în ornamentarea securilor din cultura Coban şi în cultura Luristan din epoca fierului [1]. Şarpele luat ca pradă de un grifon, se întîlneşte pe o placă de aur, de factură grecească, din curganul 4 din grupa Semibratnîe [2]. Cozile de şarpe de pe pumnalul de la Kelermes şi din descoperirea Melgunov amintesc prototipurile orientale [3], dar ele nu au puncte de legătură cu şarpele de pe mînerul săbiei-embleme de la Medgidia. Tot pe un produs grecesc şi anume pe teaca de aur de la Ielisavetovskaia-Staniţa din delta Donului, apare şarpele în luptă cu grifonul, căruia îi cade pradă [4]. Şarpele are corpul acoperit cu liniuţe transversale mărunte şi paralele, care reprezintă solzii. Atari liniuţe acoperă aproape tot corpul, cu excepţia unei mici porţiuni de la gît. Capul este triunghiular ca şi la şarpele de la Medgidia. Ciocul şi capul grifonului sînt redate în stil naturalist. K. Schefold precizează că obiectul în discuţie a putut ieşi din atelier pe la 440—430 î.e.n. [5], iar N. Fettich acceptă cronologia lui Schefold adică a doua treime a secolului V î.e.n. [6]. G. Borovka l-a datat în secolul V î.e.n. [7]. Deşi tratat în spirit mai realist, dar cu foarte mici deosebiri stilistice, şarpele de la Ielisavetovskaia prezintă cea mai apropiată analogie cu cel de la Medgidia şi sprijină datarea noastră în a doua jumătate a secolului V î.e.n.

Fără îndoială că, o problemă care interesează cultura tracă şi scită, dar care nu poate fi rezolvată acum, este aceea a raportului de timp şi stilistic dintre sabia-emblemă de la Medgidia şi mormîntul tracic de la Hagighiol, în inventarul căruia apar de asemenea elemente vechi, care împing datarea înapoi pînă spre jumătatea secolului V î.e.n. (cel puţin în ceea ce priveşte ieşirea din atelier a unor obiecte) şi altele noi, care dimpotrivă aduc această datare pînă pe pragul dintre secolul V şi secolul IV î.e.n. cu posibilităţi de trecere în primele decade ale acestui din urmă secol. Stilizarea penelor şi a aripii vulturului cu peştele în cioc este cu totul asemănătoare [8] aceleia a marelui vultur de la Garčinovo. O asemenea stilizare este grecească. Ochiul este însă stilizat — ca de altfel la numeroasele capete de pasăre de pe coarnele cerbului — în altă manieră, care nu este de fapt decît aceea întîlnită la Medgidia. Ochiul este redat printr-un buton (mai mic şi mai puţin bombat decît placa „săbiei'' de la Medgidia) înconjurat cu bandă crestată. O stilizare identică se întîlneşte pe vasul traco-

[1] F. Hančar, *Kaukasus-Luristan*, în *ESA*, IX, 1934, p. 47 şi urm., fig. 36/a şi fig. 46/a.

[2] K. Schefold, *op. cit.*, p. 39; curganul 4 este datat pe la 470—460 î.e.n. (*ibidem*, p. 16); G. Borovka, *op. cit.*, pl. 20/A. Balaurul de aici, în luptă cu grifonul, este reprezentat într-o formă aproape identică aceleia a şerpilor de pe cnemidele de argint de la Hagighiol (solzii, ochii, gura, cornul etc.).

[3] *Ibidem*, p. 39.

[4] G. Borovka, *op. cit.*, pl. 22/b; N. Fettich, *Zur Chronologie der sibirischen Goldfunden der Ermitage*, în *ActaArch*, II, 1952, p. 252, fig. 1.

[5] K. Schefold, *op. cit.*, p. 62.

[6] N. Fettich, *op. cit.*, p. 257.

[7] G. Borovka, *op. cit.*, p. 97.

[8] I. Andrieşescu, în *RPAN* I, 1, 1937, pl. XIV; Vl. Dumitrescu, *L'art préhistorique en Roumanie*, 1937, pl. XX.

scitic din „regiunea Porților de Fier", dar care face parte foarte probabil din mormîntul de la Hagighiol [1]. Din punct de vedere stilistic, fără îndoială că descoperirea de la Medgidia pare că se plasează, în ceea ce privește acest amănunt înainte de ornamentarea vaselor-pocale de la Hagighiol, cu toate că stilul penelor vulturului de aici pare mai vechi. Pe vasele-pocale de la Hagighiol apar spirale-cîrlionți similare celor de pe placa săbiei-embleme de la Medgidia și de pe șoldul țapilor. Nu este exclusă o oarecare contemporaneitate a „săbiei" de la Medgidia, cel puțin cu unele obiecte din mormîntul de la Hagighiol. Tot aci întîlnim pe cnemidele de argint reprezentarea șarpelui [2]. Din punct de vedere stilistic nu se poate face însă nici o apropiere cu șarpele de pe mînerul „săbiei" de la Medgidia. Rămîne de reținut însă semnificația adîncă a apariției șarpelui în cele două descoperiri din același cerc cultural și etnic, în care concepțiile legate de anumite credințe se manifestă și în domeniul artei. Nu este necesar a mai insista nici asupra largii răspîndiri a protomelor de șerpi din arta argintului geto-dac. Legătura între motivul decorativ în formă de șarpe de la Medgidia și Hagighiol cu cultura Latène mai tîrzie, se face prin complexul de la Zimnicea, unde șarpele apare pe unul dintre vasele descoperite acolo.

Am ajuns astfel la una dintre cele mai delicate probleme, pe care o mai ridică „sabia" de la Medgidia : aceea a originii, a apartenenței etnice. În rezolvarea acestei probleme, trebuie să ținem seama, nu numai de obiectul adus aici în discuție și care este important și prin el însuși, dar și de întregul ansamblu de probleme legate de împrejurările politice, militare și culturale de la Dunărea de jos ale epocii în care apare o operă de artă ca cea de la Medgidia. Impresia pe care ne-o lasă de la cea dintîi privire „sabia" de la Medgidia este aceea că nu avem de-a face cu un obiect grecesc de „import", care să fi ajuns aci pe calea schimburilor pînă în centrul Dobrogei. Tehnica, felul de tratare al amănuntelor, ductul general al „săbiei" nu ne îndreptățesc a o considera un produs al atelierelor grecești, nici chiar și al acelora din cetățile de pe țărmul nord-vestic al Mării Negre, care lucrau pentru populația din interior, tracică sau scitică. Masivitatea extraordinară a săbiei-embleme, cu greutatea ei de peste două kilograme și jumătate (2,675 kg), folosind deci o cantitate mare de bronz, nu poate indica un atelier grecesc. Același lucru arată și primitivitatea, stîngăcia, în realizarea formelor, decorului și chiar a tehnicii turnării. Aceste constatări, cît și numeroasele analogii, la care ne-am referit mai sus, definesc nu numai mediul cultural și etnic, în care apare descoperirea noastră, dar ele ne ajută să întrezărim și o activitate a unor ateliere locale. Întrebarea este dacă acestea sînt scitice sau tracice. În orice caz componenta grecească a „săbiei" de la Medgidia este clară. Am arătat mai înainte că motivul animalier, cu reprezentarea țapilor sălbatici, este difuzat de arta grecească deopotrivă în lumea scitică și cea tracică. K. Schefold, care a adîncit studiul stilului

---

[1] D. Berciu, *Un vas de argint traco-scitic*, în *Însemnări arheologice*, 1941, p. 42—51, p. 43, fig. 1.

[2] V. nota precedentă. Șarpele apare în locuințele tracice de la sfîrșitul secolului IV — începutul secolului III î.e.n. în complexele cu caracter cultic (D.P.Dimitrov, în *SA*, 1, 1957, p. 208, fig. 13).

animalier scitic, arătase că reprezentarea țapilor este un motiv grecesc și nu propriu scitic [1], deși se difuzează, după cum am văzut și în arta scitică. Redarea naturalistă a celor doi țapi de pe „sabia" de la Medgidia, de bună tradiție naturalistă, ar putea totuși ascunde o substanță scitică, dar poziția de odihnă nu e proprie artei scitice. Cel mult ușoara schițare a mișcării, pe care o semnalam mai înainte, ar orienta din nou spre stilul animalier scitic. Motivul vulturului cu șarpele ne duce, în ceea ce privește originea și răspîndirea sa, din nou spre arta grecească, dar frecvența șarpelui, adînca sa semnificație și îndelungata dăinuire ulterioară în arta geto-dacă — unde a trecut ca o moștenire directă tracică — dezvăluie iarăși componenta tracică, nu pe cea scitică. Ornamentele în bandă cu liniuțe transversale — cît și cercul cu punct — sînt tracice, după cum de mult arătase K. Malkina, cu toate că ele se cunosc și în arta scitică, unde trebuie explicate ca o înrîurire tracică. Stilizarea penelor de pe gîtul și aripile vulturilor de la Medgidia este tracică, întocmai ca și motivul în vreji sau cîrlionți, pe care-l întîlnim așa de frecvent în produsele artei tracice balcono-dunărene. Motivul șnurat este frecvent în arta scitică și el nu lipsește la Medgidia. Capul de pasăre, cu ciocul foarte puternic încovoiat este comun celor două arii ale stilului animalier, cel scitic și cel tracic. Intimele legături ale „săbiei" de la Medgidia cu placa de Garčinovo, care este o capodoperă a artei sud-tracice, precum și tezaurul de la Craiova (de fapt mormînt „princiar" traco-getic) și alte descoperiri din spațiul balcano-dunărean, arată că problema provenienței descoperirii din Dobrogea centrală nu se rezolvă în afara lumii tracice. Azi nu mai poate fi pus la îndoială caracterul de originalitate, unitate și etnicitate tracică al artei animaliere din spațiul tracic, balcano-dunărean, inclusiv zona istro-pontică de pînă la 300 î.e.n. Încă din 1917 și în anii următori, cercetătorul bulgar B. Filow formula concepția sa, azi confirmată, asupra caracterului tracic al descoperirilor așa-zise „scitice" de la sud de Dunăre [2] și asupra dezvoltării paralele a artei trace cu aceea a artei scitice, cu toată opunerea încă de la început, a unor cercetători cu renume, ca M. Rostovtzeff [3] și alții. În arta tracică din spațiul danubian și balcanic [4], ca și în cea scitică, pătrund produse și imbolduri de creație ale civilizației grecești din cetățile de pe țărmul de vest și nord-vestic al M. Negre. În caracterul aparent hibrid al săbiei-embleme de la Medgidia, prezența factorului grecesc reprezintă firul de legătură cu stilul animalier scitic, după cum elementele tracice, din sudul Uniunii Sovietice, care se explică pe două căi, aceea a înrîuririlor reciproce și aceea a absorbirii de către sciți a unui fond local tracic, prescitic, leagă stilul animalier scitic de cel tracic. Problema fundamentală care se pune în prezent în legătură cu pumnalul-*akinakes* nu mai este aceea a răspîndirii și apartenenței sale indiscutabile scitice

---

[1] K. Schefold, *op. cit.*, p. 62.

[2] B. Filow, în *RömMitt*, XXXII, 1917, p. 70 și urm.; idem, în *ESA*, IX, 1934, p. 203; idem în *Izvestiia-Société*, VI, 1918, p. 40 și urm. și VII, 1927, p. 55 și urm.

[3] M. Rostovtzeff, *Iranians and Greek in South Russia*, p. 89.

[4] E vorba de aria tracică balcano-danubiană, care se întrepătrunde la Dunărea de jos cu cea scitică nord-pontică; cf. D. Berciu, *op. cit.*, p. 44.

ci de data aceasta sîntem în posesia unei documentări destul de ample și distribuită pe un front larg, care ridică întrebarea dacă prezența unei asemenea arme atestă cu adevărat și prezența efectivă a sciților în acea regiune sau, cel puțin, a unei incursiuni a acestora, ori ea se datorește unor raporturi reciproce, culturale și de altă natură între sciți și celelalte triburi.

Descoperirea de la Medgidia este o dovadă a pătrunderii la sud de Dunăre a unei forme de cultură specific scitică[1]. Sabia-emblemă de la Medgidia este, prin structura sa și prin detalii, o formă caracteristică originară scitică. Aceasta o arată deopotrivă forma pumnalului, cît și aceea a tecii și a plăcii alăturate destinată, la formele reale de pumnale, a servi la agățarea de centură a armei respective.

Unele motive decorative și trăsături de stil sînt iarăși scitice. Dar alte motive sînt comune și artei tracice. Naturalismul scitic și greco-scitic se asociază la piesa de la Medgidia la un loc cu geometrismul tracic.

Constatarea aceasta dezvăluie caracterul de derivație tipologică a sabiei-emblemă de la Medgidia și indică aria geografică la Dunărea de jos, adică într-o regiune în care cei trei factori — cel tracic, grecesc și cel scitic — au putut să se întrepătrundă.

Trebuie să fie lămurite împrejurările și perioada în care s-a putut realiza sinteza aceasta traco-scito-greacă, pe care o oglindește descoperirea de la Medgidia. Credem că nu mai este necesar a reveni asupra faptului cunoscut că tracii de la sud de Dunăre, implicit traco-geții din Dobrogea și din valea Dunării au fost puternic și de timpuriu influențați de civilizația grecească și că în cultura și arta tracică există o activă componentă elenică și elenistică. Ceea ce ne preocupă în special aici este de a vedea cînd și în ce fel s-a manifestat influența scitică asupra culturii traco-getice de la Dunărea de jos, și în general sud-tracice. După cît se știe, noi nu avem pînă în prezent o documentare arheologică cu caracter scitic care să ateste prezența factorului scitic sub o formă oarecare în Dobrogea și în general pe teritoriul sud-tracic înainte de începutul secolului V î. e. n. Cele mai timpurii indicii în această privință datează după anul 500 î.e.n. sau cel mai de vreme *în jurul* acestui an. Am arătat în altă parte că psaliile de os cu protome zoomorfe de stil scitic sau greco-scitic descoperite la Histria și la Tariverde ar putea avea o altă explicație [2] și care ca dată se plasează între sfîrșitul secolului VI și în primele decade ale secolului V î.e.n. În complexul getic de la Cernavoda [3], din prima jumătate a secolului V î.e.n. nu există în schimb nimic scitic. Dacă psaliile de os s-ar fi descoperit într-un mediu getic și nu la Histria sau în așezarea de la Tariverde, pe care noi o considerăm în secolele VI—V î.e.n. tot grecească, atunci am avea într-adevăr un orizont sincronic cu cel documentat de-a lungul zonei subcarpatice de la Vrancea, pînă în Vîlcea, pe care am fi obligați să-l luăm în discuție aici. Dar și așa, orizontul psaliilor amintite se sincronizează cu acela al plăcii tracice de la Garčinovo din primul sfert al secolului al V-lea î.e.n., cu o vădită componentă scitică. Pe de altă parte, bogatul mormînt

[1] Recent, am semnalat un pumnal scitic la Razgrad.
[2] D. Berciu, în *Materiale*, IV, 1957, p. 301 și în *Dacia*, N.S., I, 1958, p. 137.
[3] *Ibidem*.

tracic de la Hagighiol, în nordul Dobrogei, nefiind publicat încă — dar în conținutul căruia există elemente scitice — nu sîntem în situația de a ne referi mai insistent nici la acest complex funerar. Au fost semnalate doar analogiile cu sabia-emblemă de la Medgidia, care ne-au arătat că mormîntul de la Hagighiol aparține unui orizont cronologic și cultural de caracter tracic, în general sincronic aceluia documentat de descoperirea de la Medgidia și deci, implicit, el are atingere cu problema prezenței factorului scitic pe linia Dunării de jos și la sud de acest fluviu.

În funcție de documentarea arheologică actuală, problema scitică în Dobrogea se pune cel mai devreme din prima jumătate a secolului V î.e.n., adică într-o vreme cînd și informațiile autorilor antici atestă prezența sciților pe linia Dunării. Caracterul etnic și cultural traco-getic din Dobrogea de la sfîrșitul secolului VI și începutul secolului V î.e.n. este dovedit, pe de o parte de descoperirile arheologice, iar pe de alta de relatările lui Herodot în legătură cu expediția lui Darius împotriva sciților, care se găseau, după informațiile istoricului grec, la nord de gurile Dunării (IV, 47—48, 51, 97, 99—101), pe cînd în Dobrogea el nu cunoștea decît pe geți [1]. Deși expediția lui Darius nu a avut un succes strălucitor, totuși reflexul unui real succes și cu urmări imediate se oglindește în documentarea arheologică și în parte chiar în izvoarele scrise : un secol și jumătate acestea nu atestă prezența directă a sciților în Dobrogea. Și aceasta era consecința poate nu directă a expediției lui Darius I la Dunărea de jos, cît una indirectă, prin crearea aici a unor condiții militare și politice noi, defavorabile sciților. Stăpînirea de scurtă durată, efectivă sau nominală a perșilor în Tracia și în Dobrogea [2] a fost înlocuită nu de sciți, ci de formațiunea statală odridă, care, apărută în timpul lui Theres pe la 480 î.e.n. și consolidată puternic de fiul și urmașul său Sitalkes a reușit să se extindă apoi pînă la Dunăre și pe țărmul Mării Negre în împrejurările create după înfrîngerea perșilor. Prezența statului odrid la Dunăre și înglobarea geților din Dobrogea în aceeași unitate politică tracică au modificat echilibrul militar și politic la Dunărea de jos, din nou în dezavantajul sciților. Cum acțiunea odridă se exercita și la nord de Dunăre, în lumea nord-getică, se înțelege că altele trebuiau să fi fost, pe la jumătatea secolului V î.e.n., raporturile dintre sciți și traco-geții de la Dunărea de jos.

Episodul povestit de Herodot (IV, 78—80) referitor la cearta dintre Skiles și Octamasades, fiii lui Ariapeithes, regele sciților de la Borysthene, conține fără îndoială un adevăr istoric după cum a observat și R. Vulpe [3]. Faptele se petreceau în vremea lui Sitalkes, cumnatul lui Ariapeithes, iar conflictul s-a terminat prin sacrificarea lui Skiles, a cărui mamă era din Histria. Episodul dezvăluie următoarele fapte din vremea lui Sitalkes care moare în luptă cu tribalii în 424 î.e.n. : 1) Că la Dunărea de jos exista la jumătatea secolului V î.e.n. o forță militară odridă, 2) că între

[1] R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 52 ; v. și p. 53—56 pentru episodul traco-scit, care ne interesează aici. A se vedea de asemenea : P. Alexandrescu, în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 319—342.

[2] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 53 și bibliografia respectivă.

[3] *Ibidem*, p. 54.

odrizi şi sciţi izbucneşte un conflict provocat, în realitate, de încercarea sciţilor de a trece Dunărea după pradă, 3) că cele două armate s-au întîlnit la Dunăre, dar ciocnirea ar fi fost evitată. În orice caz, sciţii nu au putut trece la sud de Dunăre. Documentarea arheologică nu confirmă o asemenea incursiune scitică. Mai trebuie reţinută informaţia că între regii sciţi şi traci existau legături de rudenie. Raportul de forţe de pe linia Dunării de jos s-a schimbat după desfiinţarea statului odrid de către Filip al II-lea în 341 î.e.n. Abia atunci, sciţii, în frunte cu Atheas, au trecut în Dobrogea, nu fără lupte cu acel anonim „rex Istrianorum", şeful, poate, a uneia dintre cele mai vechi formaţiuni unional-tribale traco-getice de la gurile Dunării. Dar politica odridă din aceste regiuni a fost preluată de regii Macedoniei, iar Atheas şi-a găsit moartea în luptă cu Filip al II-lea.

Ceea ce trebuie reţinut din faptele relatate sumar aici, pe baza izvoarelor scrise, este perfecta lor concordanţă cu documentarea arheologică actuală. În al doilea rînd, este necesar a sublinia că, privită în lumina acestor împrejurări politice, militare şi culturale, de la Dunărea de jos din secolul V î.e.n., descoperirea de la Medgidia, nu mai poate în niciun caz să fie atribuită sciţilor, cîtă vreme ei nici nu puseseră piciorul la sud de Dunăre în acea vreme. Componenta scitică a săbiei-embleme din Dobrogea centrală şi de altfel, a întregii grupe tracice balcano-danubiene, trebuie explicată pe altă cale, şi aceasta este calea influenţelor culturale scitice. Felul acesta de a privi problema scită se sprijină pe o concepţie istorică mai dinamică şi care-şi face loc din ce în ce mai hotărît în studiul problemelor scitice[1], mai ales că cercetarea arheologică actuală cere ea însăşi o nouă orientare în problema raporturilor sciţilor şi ale culturii lor cu celelalte triburi.

În vechile descoperiri din Bulgaria, elementul scitic apare pentru prima dată în binecunoscuta placă de la Garčinovo, despre care a fost vorba aici în repetate rînduri, care nu este mai veche de primul sfert al secolului V î.e.n.[2] Descoperirile de la Brezovo, la care iarăşi ne-am referit şi de care se leagă destul de strîns sabia-emblemă de la Medgidia, se plasează la jumătatea aceluiaşi secol, iar descoperirea noastră din Dobrogea centrală şi mormîntul de la Hagighiol, aparţin celei de a doua jumătăţi a secolului V î.e.n., avînd unele particularităţi care par a împinge datarea chiar spre pragul secolului V—IV î.e.n. Prezenţa factorului scitic în toate aceste descoperiri semnalate aci, cît şi în altele din Bulgaria, sincronice lor, însemnează că cel puţin pe la 480—470 î.e.n., înrîurirea culturală scitică începuse să se exercite asupra tracilor de la sud de Dunăre şi că această influenţă devine din ce în ce mai activă pe la jumătatea secolului V î.e.n., cînd se cunosc şi legături dinastice între „regii" sciţilor şi ai odrizilor. Or, răspîndirea unor obiecte de artă de stil traco-scitic, cum este placa de la Garčinovo, sabia-emblemă de la Medgidia, descoperirile de la Brezovo etc. coincid cu epoca formaţiunii statale odride la Dunărea de jos şi la sud de acest fluviu. Între vîrfurile aristocratice ale sciţilor şi ale tracilor, inclusiv ale geţilor din valea

---

[1] Mai recent şi cu referiri dese şi interesante la teritoriul ţării noastre şi la grupa tracică: A. I. Meliukova, *К вопросу о памятниках скифской культуры на территории средней Европы*, în *SA*, XII, 1955, p. 239 şi urm.

[2] Mai nou şi sigur: K. Schefold, *op. cit.*, p. 40.

Dunării de jos şi din Dobrogea s-au stabilit raporturi multilaterale, pe care factorul grecesc — ca element comun şi îndelung activ — le-a promovat. Ca urmare a acestor influenţe reciproce şi cu prezenţa permanentă a factorului creator elenic, a putut lua naştere în secolul V î.e.n., acea componentă traco-scitică din cultura tracică şi să se răspîndească elemente tracice în cultura scitică, răspîndirea acestora fiind uşurată şi de fondul tracic mai vechi, prescitic, pe care sciţii înşişi l-au asimilat în cultura lor proprie.

Problema raporturilor scito-trace a fost dezbătută în U.R.S.S. cu ocazia conferinţei din 1952 consacrată problemelor scito-sarmate [1]. Punctul de vedere prezentat cu această ocazie de A. Manţevici şi I. V. Jaţenko este, cu unele mici nuanţe deosebitoare, acelaşi cu al nostru. Dealtfel, profesorul M. I. Artamonov şi A. D. Udalţov, subliniaseră în ştiinţa sovietică, prezenţa în Sciţia a unui substrat autohton tracic sau înrudit cu tracii. Descoperirile din vestul R.S.S. Ucrainene, R.S.S. Moldovenească şi din R. P. Romînă documentează atari raporturi traco-scitice. Întrebarea care se pune în legătură cu intensitatea şi calitatea acestor raporturi este aceea dacă stilul traco-scitic, de care e vorba aici, a luat naştere ca urmare a raporturilor sciţilor din silvo-stepă sau a sciţilor propriu-zişi care trăiau în stepă, cu aristocraţia tracică şi getică.

Documentarea arheologică arată că încă de la începutul secolului V î.e.n., pătrund elemente de cultură scitică în lumea traco-getică în zona subcarpatică şi că aci ele apar în complexe funerare tipic indigene a căror etnicitate nu poate fi pusă la îndoială. Descoperirea celor trei pumnale-*akinakes* în mormintele traco-getice de la Bîrseşti [2], a celor de la Ferigele-Vîlcea [3] şi de la Ploeşti-Triaj, arată că triburile locale de la sfîrşitul secolului VI şi începutul secolului V î.e.n. îşi procurau, pe calea schimburilor, arme tipice scitice, cum este pumnalul-*akinakes*. Poate că mijlocitorii vor fi fost negustorii greci din Olbia, cîtă vreme într-un mormînt de la Bîrseşti se întîlneşte o aplică olbiopolitană, alături de un pumnal-*akinakes* şi de un vas lucrat la roată de meşteri greci, dar după un model local [4].

Nu este momentul a insista aici, dar trebuie reţinută împrejurarea, care nu pare a fi o simplă coincidenţă fără semnificaţie, că primele elemente de cultură materială scitică în mediul pregnant local de la poalele Carpaţilor Meridionali, îşi fac apariţia în acelaşi timp cînd la Dunăre se întreprindea expediţia lui Darius I. Evoluţia formelor locale, care apar în asociere cu obiectele de factură scitică, documentează în general un orizont datînd din jurul anului 500 î.e.n. Oricum, prezenţa factorului scitic în jurul acestei date trebuie socotită drept un criteriu valabil pentru fixarea sfîrşitului perioadei Hallstatt C, cel puţin în regiunile subcarpatice. Tot în jurul aceleiaşi date începe să se intensifice şi acţiunea factorului grecesc,

---

[1] Vezi volumul referatelor: *Вопросы скифо-сарматской археологии*, Moscova, 1954; o bună prezentare critică a discuţiilor şi a concluziilor este dată aci de N. N. Pogrebova, la p. 3—38.

[2] Sebastian Morintz, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 117 şi urm.

[3] Al. Vulpe, în *Materiale*, V, 1959, p. 363.

[4] Sebastian Morintz, *loc. cit.* În necropola de la Ferigele-Vîlcea, Alex. Vulpe întîlnea o situaţie deosebită; aci se imitau prototipuri greceşti în tehnică locală.

care este principalul criteriu despărțitor între Hallstatt C, și Hallstatt D de pe teritoriul țării noastre, cu deosebire în zonele de la sud de Carpați și în Dobrogea. Obiectele de factură scitică sau imitații după modele scitice, cum este și forma săbiei-embleme de la Medgidia, apar la limita nordică a zonei istro-pontice în perioada de trecere de la Hallstatt C la Hallstatt D și ele continuă să se răspîndească în cursul secolului V î.e.n. paralel cu cele din Transilvania și Moldova centrală și nordică. Influența culturală scitică se intensifică însă în a doua jumătate a secolului V î.e.n. și la începutul secolului următor, adică în acea perioadă în care și cultura scitică din stepă atinge cea mai înaltă dezvoltare a sa. Datorită influenței scitice încep să circule, pe de o parte produse specific scitice, cum sînt pumnalele-*akinakes* și topoarele de luptă cu un braț-tăiș și altul ciocan, care formează *tipul scitic* al acestor arme de luptă. Tipul toporului scitic este mai recent din punct de vedere cronologic față de *tipul tracic* hallstattian, care are două brațe-tăiș (tip bipenă) și care se răspîndește încă din perioada Hallstatt C și durează deopotrivă și în perioada următoare, paralel cu tipul scitic. Ceea ce ne interesează aici este constatarea că cele două tipuri de arme caracteristice scitice se difuzează în mediul hallstattian indigen pe calea pașnică a legăturilor culturale, și nu pe aceea a „invaziilor" sau incursiunilor. În al doilea rînd trebuie accentuată din nou împrejurarea că, datorită influențelor scitice, au luat naștere forme hibride de arme, cum este tipul Penc și sabia de la Dobolii de Jos, precum și opere de artă de stil mixt, traco-scitic, așa cum ni se înfățișează sabia-emblemă de la Medgidia. S-a arătat cu dreptate că pumnalele-*akinakes*, ele înșile, descoperite în Ungaria și în Transilvania, ar putea reprezenta o imitație a formelor propriu-zis scitice[1]. Găsim întemeiată de asemenea și observația, documentată, că antichitățile scitice din grupa de pe Tisa mijlocie și din cea din Transilvania, oglindesc relațiile cu cultura scitică din silvostepă, și nu cu sciții propriu-ziși din stepă [2]. La aceasta trebuie adăugată constatarea că descoperirile din zona subcarpatică și din Moldova sînt strîns legate tot de aria culturii scitice de silvostepă, mai puțin omogenă și în care coloratura tracică este clară. O a doua constatare se referă la analogiile pe care le oferă sabia-emblemă și descoperirile similare din Bulgaria, cu complexele sciților din stepele de la Niprul inferior, din bazinul inferior al Bugului și de la Marea de Azov [3], analogii care documentează în schimb o orientare deosebită de aceea a zonei de silvostepă. E vorba de marea zonă de-a lungul țărmului vestic și nord-vestic al Mării Negre și cu o destul de mare adîncime spre interior, în care s-a desfășurat, începînd din secolul VI, dar mai ales din secolul V î.e.n., o evoluție analoagă în linii generale,

---

[1] A. Meliukova, *op. cit.*, p. 247. După cum se știe sciții au preluat nu numai elemente de cultură materială locală, dar și de ritual, după cum a arătat de mult M. Rostovtzeff (*Skythien und der Bosphorus*, I, 1931, p. 530). Același învățat a formulat ipoteza că și populația locală a putut folosi obiecte ale „clasei dominante" scitice. M. Rostovtzeff credea că sciții au supus pe băștinași și au devenit o pătură stăpînitoare, ceea ce în lumina cercetărilor actuale nu mai poate fi susținut, fără rezerve.

[2] *Ibidem*, p. 249.

[3] Pentru delimitarea aceasta geografică a sciților de stepă, în frunte cu sciții, „regali", v. B. N. Grakov și A. Meliukova, la conferința din 1952.

dar cu particularităţi etnice şi culturale proprii. În interiorul acestei mari arii de manifestare culturală se deosebesc două sectoare: a) unul nord-pontic care aparţine sciţilor propriu-zişi ce locuiau în stepă şi b) altul balcano-danubian, de caracter tracic care ocupă — cu o intensitate variată — deopotrivă şi ceea ce noi am numit zona istro-pontică din teritoriul R. P. Romîne. Contactul comun al celor două sectoare cu factorul elenic a contribuit la sincronizarea dezvoltării lor şi la ridicarea aproape simultană la acelaşi nivel şi adîncime de viaţă economică, socială, culturală, militară şi politică. Această împrejurare şi condiţiile naturale, au făcut ca între aristocraţia tracică şi aceea a sciţilor „regali" să existe legături de un caracter mai înalt şi cu urmări mai profunde decît între triburile eterogene din silvostepă şi hinterlandul nord şi nord-est tracic. În aceeaşi situaţie ca aceea din Moldova şi Transilvania se găseau şi triburile de pe Tisa mijlocie şi Podolia de vest, cu toate încercările făcute de atelierele olbiopolitane la sfîrşitul secolului VI şi în primul sfert al secolului V î.e.n. de a răspîndi produsele lor şi în regiunile de la nord şi nord-est de cele două sectoare amintite, promovînd astfel legăturile prin stepele sciţilor „regali" pînă la Olbia grecească.

Unele dificultăţi în problemele de cronologie şi în cele culturale referitoare la sciţi şi raporturile lor cu Europa centrală, vor putea fi rezolvate mai uşor, dacă vor fi delimitate mai clar cele două focare de cultură scitică sau quasi-scitică şi orientările lor diferite. Aşa după cum am arătat mai înainte, extinderea formaţiunii statale traco-odride la gurile Dunării şi către vest pe malurile acestui fluviu pînă la Isker, a reprezentat o altă împrejurare istorică favorabilă dezvoltării relaţiilor paşnice sau uneori poate chiar violente [1], cum reiese din textul lui Herodot, citat mai sus, referitor la un conflict, care a putut fi evitat, după cum se spune tot în informaţia herodotică, dintre tracii balcano-danubieni şi sciţii stepelor. Documentarea arheologică arată în chip neîndoielnic că încă de la începutul secolului V î.e.n. şi mai ales pe la jumătatea acestui secol se formase acel stil traco-scitic, care este o componentă a culturii tracice. Amintim din nou descoperirile de la Garčinovo, Brezovo şi Medgidia. Această componentă s-a dezvoltat fără să fi avut loc o pătrundere violentă a sciţilor la sud de Dunăre. Arta tracică — atît de bogat reprezentată în secolele IV şi III î.e.n. — era de mult constituită cînd sciţii, pe vremea lui Atheas, au trecut în masă Dunărea. Soarta şi evoluţia ulterioară a culturii tracice nu mai putea fi acum schimbată de prezenţa etnică a sciţilor, care, cum se ştie, prin moartea lui Atheas, nu au putut să joace în acea perioadă niciun rol politic, iar mai tîrziu, acel rol a fost cu totul limitat.

Încă de mult M. Rostovtzeff făcuse constatarea că pătrunderea sciţilor în Dobrogea s-a petrecut mai tîrziu decît în Transilvania [2]. Descoperirile arheologice confirmă această părere. Dar factorul scitic se manifestă

---

[1] Cf. A. Meliukova, *loc. cit.*

[2] M. Rostovtzeff, *Skythien und der Bosphorus*, p. 531; Rostovtzeff se gîndea însă la o perioadă prea tîrzie, adică după ce „stăpînirea sciţilor din Transilvania fusese sfărîmată de celţi şi traci" (*ibidem*). Părerea exprimată de V. Pârvan că Dobrogea ar fi fost acoperită „de a patra mare undă" scitică (*Getica*, p. 32—33) se confirmă arheologic.

în Dobrogea cu mult mai înainte decît credea Rostovtzeff, sabia-emblemă de la Medgidia şi statuile de piatră aşa-zise, în mod curent, „scitice"[1] sînt o dovadă în această privinţă, cel puţin pentru a doua jumătate a secolului V î.e.n. Sabia-emblemă este scitică doar ca formă şi în detaliile subliniate în cursul acestei expuneri. Ea este însă un produs tracic, aparţinînd sectorului balcano-danubian. E totuşi pentru prima dată cînd unul dintre elementele „triadei scitice", cum a numit B. N. Grakov cele trei grupe de obiecte scitice : arme, piese de harnaşament şi obiecte de stil animalier[2] trece la sud de Dunăre, dar fără a indica prezenţa efectivă a sciţilor, ci doar manifestarea aci a influenţelor lor culturale.

Mai dificilă ar fi atribuirea statuilor de piatră unui fond tracic. Ţinînd însă seama de semnificaţia însăşi pe care o dăm acestor statui de tradiţie prescitică, pe care se sprijină deopotrivă şi „babele de piatră" din aria scitică[3], de constatarea că pumnalele-*akinakes* din complexele nord-tracice, aparţin populaţiei autohtone tracice, ca la Bîrseşti, Ferigele, Ploeşti-Triaj, că tracismul săbiei-embleme de la Medgidia care se îmbină aici cu scitismul formei şi al elementelor de stil, el fiind totuşi acela care dă caracterul etnic al piesei respective, că pe statuia de la Sibioara[4], apare tipul tracic de bipenă de luptă, căreia, în niciun caz, nu i se mai poate contesta apartenenţa etnică tracică, şi că în general religia sciţilor era refractară reprezentărilor antropomorfe[5], se poate conchide, credem, că asemenea statui pot fi şi ele o altă manifestare de cultură locală, ca şi sabia-emblemă de la Medgidia, cu unele elemente ale sale comune, ca şi alte manifestări, celor două sectoare — cel nord-pontic scitic şi cel balcano-danubian tracic şi traco-getic.

Am avea de-a face deci cu o altă dovadă a legăturilor dintre sciţii din stepă şi tracii de la Dunărea de jos, inclusiv geţii dunăreni.

D. BERCIU

ФРАКО-СКИФСКАЯ НАХОДКА В ДОБРУДЖЕ И СКИФСКИЙ ВОПРОС НА НИЖНЕМ ДУНАЕ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Фрако-скифская находка, о которой идет речь в настоящей работе, публикуется на русском языке под заглавием Меч-эмблема из Меджидии (Добруджа) в Dacia, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, том II, 1958 г. стр. 93—124. Публикуемый теперь на румынском языке текст содержит несколько незначительных изменений и дополнений по сравнению с русским текстом.

[1] V. Canarache, *loc. cit.*; Al. Alexandrescu, *loc. cit.*
[2] La N. N. Pogrebova, *op. cit.*, p. 3 şi urm. Noi totuşi facem observaţia că din această „triadă" lipseşte tocmai elementul mai strîns legat prin semnificaţia lui de cultura materială şi spirituală scitică : e vorba de cazanele de cult ale sciţilor. B. Filow se gîndise şi la oglinzile scitice.
[3] Al. Alexandrescu, *loc. cit.*
[4] *Ibidem.*
[5] *Всемирная история*, II, p. 150.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Табл. I. — Меч-эмблема, найденный в Меджидии.
Табл. II. — Меджидийский меч-эмблема.
Табл. III. — Верхняя (орнаментированная) часть меджидийского меча-эмблемы.
Рис. 1. — Детали орнаментированных частей меджидийского меча-эмблемы: *a*) треугольная пластинка, прикрепленная к „ножнам"; *b*) сердцевидная пластинка у отверстия „ножен"; *c*) орнамент рукоятки.
Рис. 2. — Звериные декоративные мотивы на прикрепленной пластинке: *a*) голова пантеры, *b*) шея оленя, *c*) голова орла на рукоятке, *d*) орел со змеей в клюве.

UNE DÉCOUVERTE THRACO-SCYTHIQUE EN DOBROGEA ET LE PROBLÈME SCYTHIQUE DU BAS-DANUBE

RÉSUMÉ

On a découvert en 1955 á Medgidia (région de Constantza) un objet de bronze en forme de poignard scythique (*akinakès*), qui appartient au groupe des découvertes isolées et fortuites.

Ce poignard-*akinakès* a été coulé dans un moule simple, avec son fourreau. Sa partie antérieure a été soigneusement travaillée, tandis que l'autre est rugueuse et munie de deux gros clous de scellement (pl. I—II).

La garde de la poignée est une barre de section rectangulaire, ornée de bandes parallèles, dont l'entre-deux est garni de petits traits.

La poignée proprement dite est encore une barre. Celle-ci est ornée d'une tête d'aigle tenant un serpent dans son bec fortement recourbé (pl. I—II; fig. 1, *c*).

La base de la poignée n'a pas été reproduite, mais elle avait une forme semblable à la plaque cordiforme située à l'extrémité supérieure du fourreau (fig. 1, *b*). Ce dernier est formé de deux lobes cordiformes dont chacun est orné d'un bouc sauvage représenté au repos.

L'aigle ainsi que le bouc ont été modelés en cire ou en glaise molle.

La décoration des portions en relief a été faite après moulage, par gravure, tout comme celles de la poignée et de la barre.

Le reste du «fourreau» est divisé en quatre parties, inégales. Son extrémité n'est pas pointue, mais arrondie.

A l'autre bout du fourreau on voit, du côté gauche, une plaque triangulaire prolongée par une autre, rectangulaire (fig. 1,*a*).

Cette plaque est décorée. L'ensemble de la décoration comprend trois unités ou secteurs décoratifs, notés *a*, *b* et *c* (pl. I). Dans le secteur *a* est reproduite la tête d'un animal sauvage (panthère) vue de face (fig. 2, a).

Dans la zone intermédiare *b*, se trouve une décoration très schématisée, représentant des parties d'une tête de cerf (oreilles, ressemblant à celles des cerfs de Zóldhalompuszta (5) et de Tápiószentmárton (6), et l'œil, ou plutôt l'épaule, rendu par un grand bouton.

Dans le secteur *c* on voit la tête (et le cou) d'un aigle à bec fortement recourbé (fig. 2, *c*).

La longueur de la pièce est de 0,47 m et son poids de 2,675 kg.

La découverte de Medgidia est *unique* dans l'aire de l'art du style animalier, et elle représente un symbole de la force.

La forme, les détails et la décoration de la pièce montrent qu'on la fixait sur quelque monument, problablement sur une statue de pierre du groupe des «vieilles femmes en pierre » («kammennîe baby ») qui sont également répandues dans la zone N—E de l'aire de la civilisation thrace (11—21) et qu'on appelle couramment «scythiques » ou «schyto-sarmates ».

Pour la datation du glaive-emblème de Medgidia, on a tenu compte de tous les éléments stylistiques, typologiques, militaires et culturels du Bas-Danube. D'aprés la forme de la poignée et de la barre transversale, ainsi que d'après la forme du fourreau et de la plaque triangulaire, on peut la dater de la seconde moitié du Ve siècle avant notre ère (22—67). La plaque de bronze de Garčinovo (N—E de la Bulgarie), datée du premier quart du Ve siècle avant notre ère, est considérée comme le *terminus post quem* (68—78).

Par contre, la série Brezovo-Craiova peut être considérée comme le *terminus ante quem* (84—92). On a également relevé des points de contact stylistiques et typologiques avec le sabre de Dobolii de Jos et avec le sabre du type Penc de Hongrie (95—102, 114—115), ainsi qu'avec les plaques cruciformes exécutées dans les ateliers grecs d'Olbia (105—109).

Le baldaquin d'Ulski (Kouban) et celui de Raskoiţi (R.S.S. Moldave, Musée de Kichinev) sont plus anciens que l'objet découvert à Medgidia (110—111, 126). L'applique annelée de Kulakowski (Crimée) est contemporaine du glaive-emblème de Medgidia ; elle n'est pas plus ancienne, comme on le croyait (130—132).

Le tombeau du «prince » thrace, découvert à Hagighiol, renfermait un mobilier ou des pièces de la même époque que l'objet trouvé à Medgidia et que l'auteur considère comme un produit de l'art thrace et non pas comme une importation grecque ou scythique.

Pour le glaive-emblème de Medgidia on peut distinguer trois éléments composants : le grec, le scythique et le thrace. Cette synthèse s'est effectuée sur le Bas-Danube, après l'an 500 avant notre ère et après l'extension de l'«Etat » des Odryses jusqu'aux bouches du Danube et dans la valée dudit fleuve. Jusqu'à l'époque d'Athéas et de Philippe II, les Schythes n'avaient pas pu franchir le Danube, et jusqu'à cette date il ne saurait s'agir que d'influences culturelles schythiques. Mais c'est par suite des influences réciproques existant entre les Thraces méridionaux (y compris les Gètes) et les Scythes proprement dits, qui habitaient dans la steppe, qu'a pris naissance le style thraco-scythique, auquel appartient aussi le glaive-emblème de Medgidia.

Tandis que les Scythes proprement dits, de la steppe, ont entretenu des rapports avec les Thraces méridionaux et avec les Gètes du Danube, les complexes de la sylvo-steppe — à caractère hétérogène auquel l'élément thrace ne fait pas défaut — ont eu des relations avec les Thraces septen-

trionaux (régions subcarpatiques, Moldavie centrale et septentrionale, Transylvanie, Hongrie).

On peut distinguer deux aires du style animalier :

a) l'aire du Pont septentrional, scythique,

b) l'aire balcano-danubienne, thrace et thraco-gète.

Leur liaison a été assurée par le facteur hellénique. Mais chaque aire conserve son originalité, malgré les nombreuses ressemblances apparentes. Ainsi, ce qu'on a appelé le «trésor» de Craiova (il s'agit en réalité d'un tombeau «princier» thrace ou thraco-gète) appartient à la zone thrace, tout comme le sabre-emblème de Medgidia. L'art thrace, si abondamment attesté pour les IVe — IIIe siècles avant notre ère, était déjà cristallisé lorsque, au temps d'Athéas, les Scythes purent passer en masse au Sud du Danube. Son évolution pourtant ne pouvait plus subir de modifications du fait de la présence *ethnique* des Scythes.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I. — Sabre-emblème trouvé à Medgidia.

Pl. II. — Sabre-emblème trouvé à Medgidia.

Pl. III. — Partie supérieure (décorée) du sabre-emblème de Medgidia.

Fig. 1. — Détails des parties décorées du sabre-emblème de Medgidia : *a*) plaque triangulaire fixée sur le « fourreau » ; *b*) plaque cordiforme à l'orifice du « fourreau » ; *c*) la décoration de la poignée.

Fig. 2. — Motifs décoratifs de style animalier de la plaque fixée : *a*) tête de panthère ; *b*) cou de cerf ; *c*) tête d'aigle ornant aussi la poignée ; *d*) aigle tenant un serpent dans son bec.

SLAVII PE TERITORIUL R.P.R. ÎN LUMINA DOCUMENTELOR ARHEOLOGICE*

După cum este îndeobşte ştiut, informaţiile care pot fi scoase din izvoarele istorice scrise ne arată că o pătrundere şi o aşezare în masă a slavilor pe teritoriul ţării noastre nu a fost posibilă decît începînd din a doua jumătate a veacului VI e.n. Trebuie menţionat totodată că acele ştiri se referă la regiunile de sud şi de răsărit ale ţării noastre.

Pe de altă parte, cercetările efectuate în ultimii 20 de ani asupra materialelor arheologice din epoca şi din regiunile în care s-a produs cea mai timpurie răspîndire a slavilor au reuşit să identifice aspectul cel mai vechi al culturii materiale slave din perioada expansiunii acestei populaţii. Nu este locul aici pentru o trecere în revistă, oricît de sumară, a acestor cercetări arheologice; trebuie menţionată totuşi lucrarea lui Ivan Borkovský din 1940[1], prin care s-a realizat identificarea ceramicii slave de tip Praga, precum şi lucrările lui Joachim Werner[2] şi Boris Rîbacov[3] din 1950 şi 1953, datorită cărora un grup important dintre fibulele aşa-numite digitate au putut fi atribuite culturii slave timpurii.

După cum se vede, premisele unei abordări pe plan arheologic a prezenţei şi vieţuirii slavilor pe teritoriul patriei noastre au luat naştere relativ recent. Acest fapt explică de ce o serie de încercări mai vechi de a se trata şi arheologic problema în discuţie nu mai prezintă astăzi decît un interes restrîns. Acesta este cazul cu lucrarea lui C. Daicoviciu din 1944[4], care, sintetizînd cunoştinţele de pînă atunci în această materie şi

---

* Textul de faţă reproduce, cu foarte mici modificări, conţinutul unei comunicări citite la 27 decembrie 1958 în cadrul Seminarului romîno-sovietic, ţinut la Academia R.P.R. din Bucureşti.

[1] Dr. Ivan Borkovský, *Staroslovanská Keramika ve stredni Evropé. Studie počatkum slovanské kultury* (*Die altslavische Keramik in Mitteleuropa. Ein Beitrag zu den Anfängen der slavischen Kultur*), Praga, 1940.

[2] Joachim Werner, *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, în *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 150—172.

[3] B. A. Rîbakov, *Древние русы*, în *SA*, XVII, 1953, p. 22 şi urm., în special p. 50 şi urm.

[4] *Bemerkungen zur Frage der „slavischen" Bodenfunde aus Dazien*, în *AISC*, IV, 1941—1943 (1944), p. 180—185.

formulînd şi unele idei în esenţă juste, încheia de fapt o epocă în cercetarea acestei probleme la noi, fără a fi putut reuşi să dea, în afară de un sumar istoric al problematicii, nici o indicaţie precisă şi documentată cu privire la arheologia slavă pe teritoriul ţării noastre. Mai informată şi punînd la contribuţie cunoştinţele acumulate între timp cu privire la evoluţia ceramicii slave, lucrarea lui Kurt Horedt din 1951 cu privire la ceramica slavă din Transilvania[1] a putut aduce unele clarificări şi pune o serie de probleme, pe care de abia cercetarea ulterioară a avut sau va avea a le rectifica, completa şi preciza. În sfîrşit, lucrările tipărite de la 1956 încoace de către Maria Chişvasi-Comşa, cu privire la aceeaşi problemă a ceramicii slave de pe teritoriul ţării noastre, reprezintă încercări repetate şi demne de discutat de a pune ordine în domeniul acesta încă nelămurit în multe privinţe[2].

În lumina precizărilor arheologice intervenite în legătură cu cea mai veche moştenire de cultură materială a slavilor din aria lor de expansiune în veacurile VI—VII e. n. pe care le-am amintit mai sus, clasarea celor mai vechi monumente slave de pe teritoriul R.P. Romîne întîmpină astăzi considerabil mai puţine greutăţi ca pînă acum. Astfel, o serie întreagă de fibule digitate de tip slav, descoperite în mod întîmplător şi fără a li se cunoaşte contextul, au putut fi semnalate încă de Joachim Werner, a cărui statistică întocmită mai demult poate fi completată astăzi cu noi descoperiri intervenite între timp[3]. Aceste fibule sînt răspîndite mai frecvent în Muntenia, Oltenia şi Banat fiind accentuat mai rar documentate în podişul Transilvaniei. Cu o excepţie pe care o vom discuta imediat, ele lipsesc deocamdată din Moldova. Dacă ţinem seama de împrejurarea că aceste fibule aparţin, luate în ansamblu, sfîrşitului secolului VI şi mai ales veacului al VII-lea al e.n., răspîndirea lor schiţată mai sus nu poate să nu fie semnificativă, chiar dacă am admite că viitoare descoperiri ar putea să o modifice într-o oarecare măsură. Aglomerarea în cîmpia Dunării de jos a acestor monumente slave timpurii se detaşează de pe acum ca un fapt arheologic bine conturat. Şi ni se pare că nu este o întîmplare că tocmai în preajma acestei arii, la Sărata Monteoru, s-a descoperit şi cercetat cel mai mare cimitir slav arhaic cunoscut pînă astăzi în toată aria de răspîndire a slavilor şi că în acest cimitir laolaltă cu ceramica de tip general Praga, a ieşit la iveală un număr important de fibule digitate slave. În

---

[1] *SCIV*, II, 2, 1951, p. 179—218.

[2] M. Chişvasi, *Ранняя средневековая керамика на территории Румынской Народной Республики VI — XII вв.*), Moscova, 1956 ; M. Chişvasi-Comşa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolele VI—XII*, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 267—289 ; idem, *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. şi pătrunderea elementului romanic în Moldova, pe baza datelor arheologice*, în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 73—84.

[3] Se pot aminti, din valea Dunării piesele inedite de la *Căscioarele*, *Orlea* şi *Vîrtopul*, iar din Transilvania, exemplarul de la *Războeni-Feldioara*, (*SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 675 cu 672, fig. 15/5) şi fragmentul, fără loc de găsire ştiut, din Muzeul Cluj (K. Horedt, *op. cit.*, aici, la p. 53, n. 1, p. 91, fig. 28/5, cf. p. 93). La toate acestea se mai adaugă cele 13 fibule întregi şi fragmentare din această categorie (fără a mai vorbi de cazurile în care s-au găsit numai *acele* unor astfel de piese), descoperite în cimitirul slav din sec. VII e.n. de la Sărata Monteoru. Unele din ele au fost reproduse în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 510, fig. 11/2—3; *Materiale*, IV, 1957, p. 190, fig. 1/1; *Dacia*, N.S.,I, 1957, p. 291, pl. 1/7.

acelaşi sens semnificativă este şi împrejurarea că pînă în momentul de faţă singurul loc în care s-au mai găsit, la nordul Dunării de jos, morminte slave din secolul VII e.n. cu acelaşi ritual arhaic ca la Sărata Monteoru, este Balta Verde pe Dunărea olteană. Menţionez imediat că unul din cele două morminte cercetate de D. Berciu la Balta Verde este datat cu destul de mare precizie spre sfîrşitul veacului VII e.n., prin fragmentul unei catarame bizantine de bronz[1].

La împrejurările amintite pînă acum se adaugă mai departe aceea că pînă în momentul de faţă nu se cunoaşte din cuprinsul Transilvaniei propriu-zise absolut nici un reprezentant al ceramicii de tip Praga şi nici un mormînt cu ritual arhaic de tipul Monteoru — Balta Verde. Descoperirile întîmplătoare mai vechi de la Tîrgul Săcuesc păstrate în Muzeul Sf. Gheorghe şi interpretate în mod repetat de Maria Chişvasi-Comşa ca aparţinînd în parte grupului Luka-Raicoveţkaia şi în parte grupului Praga (un vas) nu pot fi clasate în acest sens, aşa cum arată un examen atent al lor[2].

O situaţie în multe privinţe asemănătoare cu cea constatată pentru Transilvania ni se înfăţişează în lumina documentării noastre actuale şi în Moldova. După cum am amintit deja, fibule digitate de tip slav nu au ieşit la iveală pînă în prezent în această provincie. Este frapantă de asemenea absenţa în această arie, relativ bine cercetată, a ceramicii de tip Praga şi a mormintelor slave arhaice. Nu putem şti încă în ce măsură această situaţie este doar întîmplătoare şi în caz că da, dacă pentru întreaga provincie. Fapt este că pe de o parte la Suceava la punctul numit „Şipot" Mircea Matei a putut să identifice resturile unei locuinţe în care a descoperit o ceramică de caracter foarte frapant Praga[3]. Pe de altă parte, în cuprinsul oraşului Iaşi, la locul numit „Crucea lui Ferenţ", s-a descoperit în condiţii necunoscute şi izolat o fibulă digitată din bronz[4], care, în ciuda unor aparente caractere tipologice vechi, aparţine unei vremi destul de tîrzii (cel mai devreme sfîrşitul veacului VI e.n.) şi face parte, după Werner, din seria a II-a a fibulelor digitate slave, fiind unul din exemplarele acestei serii cel mai apropiat de prototipurile din Crimeea şi de la Niprul Mijlociu. Aceste descoperiri ne documentează aşadar pentru regiunile respective, după cum se vede pînă acum, în chip cu totul sporadic, o pătrundere timpurie a

---

[1] Mormintele de la Balta Verde au fost publicate de D. şi I. Berciu în *BCMI*, XXX, 1937, p. 79—82; apoi de D. Berciu în *Arheologia Preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 235—238 cu fig. 293—294 şi în sfîrşit de D. Berciu şi Eug. Comşa, în *Materiale*, II, 1956, p. 403—405.

[2] În 1907, cu prilejul construirii căii ferate către Breţcu, s-au găsit, în condiţii necunoscute, în apropiere de Tîrgu Săcuesc, 7 (şapte)vase (*nu* patru !), fragmente de vase, precum şi o sabie şi o zăbală de fier. Lucrurile au fost predate Muzeului regional din Sf. Gheorghe, unde sînt înregistrate sub nr. I 347—358. Un vas (o „strachină", nr. I. 349) s-a pierdut în timpul celui de al doilea război mondial. Acest lot este deosebit de alt lot de vase (din perioada Latène), găsit în 1882 chiar în oraşul Tîrgu Săcuesc. În lotul care ne interesează (din 1907) sînt reprezentate vase aparţinînd culturii Sîntana de Mureş din secolul IV e.n. (printre ele şi frumoasa cană, nr. I 348, reprodusă încă de V. Pârvan în *Getica*, fig. 439) şi în plus două vase din secolele VII—VIII e.n. de factură avarică. În orice caz nu există în acest lot nimic de caracter Praga sau Romen-Borşevo (Luka-Raikoveţkaia).

[3] *SCIV*, V, 1954, p. 299 şi urm. cu fig. 33.

[4] *SCŞ* Iaşi, VII, 2, 1956, p. 1 şi urm. fig. 3.

unui grup slav, care, ținînd seama de gruparea fibulei de la Iași mai degrabă alături de formele înrudite din bazinul Tisei și al Dunării mijlocii, se detașează deocamdată într-o oarecare măsură de cel documentat în părțile de sud ale țării noastre.

Este evident că cele spuse pînă acum se întemeiază în cea mai mare parte pe simpla înregistrare a unor fapte arheologice considerate mai mult global și că o analiză tipologică și cronologică mai atentă, chiar numai a diferitelor variante ale fibulelor digitate slave din țara noastră, ca și a ceramicii arhaice cunoscută pînă acum, va putea prilejui unele încheieri mai precise și mai nuanțate. Faptul că pînă în momentul de față nu s-a putut identifica și cerceta—cu excepția descoperirii de la Suceava-,,Șipot''—nici o așezare din perioada aceasta a pătrunderii timpurii a slavilor pe teritoriul țării noastre, constituie încă o piedică destul de serioasă în calea studiului arheologic al acestui eveniment.

În ceea ce privește originea culturii materiale slave arhaice din sudul și răsăritul țării noastre, stadiul actual al cunoștințelor noastre ne îngăduie unele preciziuni preliminare destul de semnificative. Fără a putea intra aici în discuție cu privire la originile mai îndepărtate ale ceramicii de tip Praga este suficient să amintim că singurul centru primar în care diferitele tipuri și variante ale fibulelor digitate slave au luat naștere și sînt documentate masiv, se găsește în bazinul mijlociu al Niprului, regiune în care mormintele slave arhaice de incinerație însoțite de fibule digitate sînt documentate nu numai în marele cimitir și în horodiștea de a Pastirsk, dar și în alte puncte la stînga și la dreapta Niprului [1] și unde ceramica de tip general Praga este de asemenea prezentă. La aceasta se adaugă lipsa aproape totală a fibulelor digitate de tip slav în aria de răspîndire a slavilor occidentali.

Alte trăsături caracteristice ale culturii slave arhaice din veacurile VI și VII, care, în urma săpăturilor din marele cimitir de la Sărata Monteoru s-au putut adăuga la cele cunoscute mai dinainte, își au originea fie în lumea bizantină a veacurilor VI și VII e.n., fie în anumite aspecte ale culturii materiale pe care au dezvoltat-o avarii în timpul migrației lor și apoi după instalarea lor în Pannonia la 568 e.n. În ceea ce privește elementele de origine bizantină, este posibil ca slavii ajunși în regiunea Dunării de jos și apoi în Balcani să le fi preluat direct, deși noi constatăm că ele sînt în mare măsură prezente în grupul de la Niprul mijlociu. Elementele de factură strict avarică se explică prin contactul strîns pe care slavii l-au avut în a doua jumătate a secolului VI și în secolul VII cu acești păstori războinici nomazi.

Pătrunderea slavilor timpurii în Transilvania propriu-zisă constituie o problemă aparte, care se cere discutată deosebit. Am văzut mai sus că cel mai timpuriu nivel slav arhaic este reprezentat în această provincie doar prin cîteva fibule digitate descoperite izolat (Sarmizegetusa, Vețel (Micia),

---

[1] Vezi Rîbakov, *op. cit.*, p. 52 și urm., cu Werner, *op. cit.*, *passim*. Fac abstracție aci de centrul de răspîndire al fibulelor digitate din seriile discutate, care se află în Prusia Orientală, el constituind o problemă deosebită și neputînd în orice caz fi luat în considerare nici ca centru genic al fibulelor, nici ca arie din care să fi pornit răspîndirea slavilor în sec. VI—VII e.n.

Feldioara-Războeni, fragmentul din muzeul din Cluj) şi prin nici un mormînt arhaic ori vreun vas de tip Praga. Cu excepţia fibulei de la Sarmizegetusa, care-şi are corespondente, este drept, la Monteoru şi la Nipru, dar şi în mediul avaric din Ungaria, toate celelalte fibule digitate slave descoperite pînă în prezent în Transilvania sînt de un tip fără analogii la Dunărea de jos şi la Nipru (cu excepţia fibulei de la Coşoveni-Dolj, care ea însăşi are în decor clare elemente vestice) şi se leagă în primul rînd de aria ungară, sîrbă şi balcanică. Pe de altă parte, situaţia în secolul VI şi în primul sfert al secolului VII din această provincie, este din punct de vedere arheologic considerabil mai clară decît în provinciile de dincoace de munţi [1].

Descoperirile de caracter „gepidic" din unele puncte fortificate (de exemplu : Moreşti şi Porumbenii Mici), din numeroase aşezări (a căror listă dată de K. Horedt este deja depăşită prin noi descoperiri) precum şi din unele cimitire, dintre care cele mai importante sînt cele de la Moreşti, Tg. Mureş, Vereşmort şi Bandul de Cîmpie, (toate aceste cimitire sînt situate în valea Mureşului, nu lasă nici o îndoială asupra împrejurării că în această provincie purtătorii culturii „gepidice" au trăit, fără a fi sensibil tulburaţi, pînă în prima jumătate a secolului VII e.n. Aceasta este data de încheiere a cimitirelor de la Vereşmort şi Bandul de Cîmpie, stabilită pe baza analizei interne a lor şi coroborată prin momentul îngropării marelui tezaur de la Firtoş — moment care se situează în jurul anului 630 e.n. Nu este locul să discutăm aici problema intervenţiei şi eventualei prezenţe prin garnizoane a avarilor în Transilvania. Fapt este că din situaţia grupului „gepidic" reiese că cel mai devreme moment posibil al instalării slavilor aici este anul circa 630 e.n. Arheologic, faptul însă nu este documentat, după cum am văzut, decît sporadic pentru secolul VII, în timp ce pentru secolul VIII şi foarte probabil şi începuturile secolului IX, descoperirile de la Nuşfalău [2] şi cele de la Someşeni-Cluj (săpături M. Macrea 1957) ne atestă în nord-vestul provinciei un grup slav destul de puternic cu legături către vest (ceea ce nu înseamnă însă neapărat că este slav-occidental !). Indiferent de chipul în care se va completa documentarea noastră arheologică relativ la aceste probleme în Transilvania, un fapt rămîne stabilit şi anume acela că slavii au găsit în această provincie o populaţie reprezentată prin cultura „gepidică" de tip Moreşti — Bandul de Cîmpie. De asemenea nu poate fi pus la îndoială faptul că aici pătrunderea slavilor se găseşte implicată în acţiuni, mişcări şi prezenţe avarice. Vreau să observ că voi discuta mai tîrziu, în cursul expunerii, o serie de descoperiri slave din Transilvania, neprovenind din morminte şi aparţinînd secolelor VIII, IX şi X.

Mult mai greu este de dat un răspuns la întrebarea de a şti ce populaţie au întîlnit slavii în provinciile noastre de dincolo de Carpaţi. Documen-

---

[1] Materialele respective sînt tratate sintetic recent de către K. Horedt în lucrarea sa *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958, p. 71—112.

[2] A se vedea bibliografia privind aceste descoperiri în *AÉ*, 80, 1953, p. 136 şi în D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*, Budapesta, 1956, p. 201, nr. 946—947. În 1958, Maria Chişvasi-Comşa a reluat săpăturile în acest cimitir tumular.

tele arheologice lipsesc aici cu totul pentru perioada ce se întinde aproximativ între disoluția stăpînirii hunice (454) și aproximativ a doua jumătate a secolului VI e.n.

Este o lacună a informației și cercetării noastre arheologice asupra căreia nu ar fi de nici un folos să facem — arheologic — speculații, cîtă vreme nu vor interveni noi descoperiri care să o umple. Nu este mai puțin adevărat totuși că există printre descoperirile din cimitirul slav de la Sărata Monteoru o indicație în această direcție deosebit de precisă, deși încă izolată și greu de interpretat. Este vorba de faptul că în cîteva morminte slave de la Monteoru s-au descoperit unele fragmente ceramice de o factură cu totul deosebită de ceramica slavă ce se întîlnește în chip obișnuit în aceste morminte. Ele sînt lucrate la roata de picior, dintr-o pastă deosebită, au pereții relativ subțiri și se încadrează în general în categoria ceramicei cenușii, fiind foarte înrudite cu ceramica de tip Morești — Bandul de Cîmpie din Transilvania, fără însă a prezenta, pe cît putem judeca astăzi, caractere identice cu ea. Ni se pare puțin probabil ca slavii de la Sărata Monteoru să fi importat această ceramică din Transilvania; mai potrivit este să admitem că ea aparține tocmai populației locale întîlnite de slavi în aceste regiuni, populație ale cărei așezări și cimitire arheologia noastră nu a reușit încă să le identifice.

★

Dacă pe baza descoperirilor discutate sumar pînă acum se poate socoti că faza timpurie a pătrunderii și așezării slavilor pe teritoriul țării noastre a fost sezisată și arheologic, deși, după cum s-a văzut, nu fără lacune importante și uneori semnificative, problema soartei ulterioar, a grupurilor slave din spațiul nostru se cere și ea discutată arheologice potrivit cu importanța incontestabilă pe care o prezintă.

Grupul reprezentat prin marele cimitir de la Sărata Monteoru nu a folosit acel cimitir mai tîrziu de o dată care se situează probabil în a doua jumătate a secolului VII. S-ar putea să nu apară prea riscat de a lega încetarea folosirii acestui cimitir de evenimentul istoric al trecerii protobulgarilor turanici în peninsula Balcanică, la 679 e.n. sub Asparuh, dar este desigur greu a face în stadiul actual al informațiilor noastre arheologice astfel de preciziuni de o deosebită semnificație istorică. Este tot atît de posibil ca încetarea folosirii cimitirului să fi avut și alte cauze, asupra cărora este inutil a face speculații în momentul de față.

Faptul că mormintele de la Balta Verde, datate către sfîrșitul secolului VII, conțineau o ceramică simțitor mai evoluată decît cea curentă la Sărata Monteoru, ar fi de natură să ne determine să plasăm limita extremă de folosire a cimitirului de la Monteoru eventual mai aproape de anul 650 decît de 700. Oricum, acest cimitir, ca și celelalte urme slave descoperite în preajma lui la Sărata Monteoru, nu depășesc în nici un caz limitele secolului VII. Pe de altă parte, în aria extra-carpatică a țării noastre nu mai cunoaștem nici morminte nici cimitire slave care să reprezinte continuarea *directă* în timp a celor de la Sărata Monteoru. S-au descoperit în schimb în această arie numeroase materiale, în principal ceramică, provenind din așezări. Cronologia acestor documente ca și interpretarea

lor constituie probleme spinoase, a căror discuţie este în curs şi nu poate fi ocolită aici. Este vorba de acel ansamblu de descoperiri care a fost legat de complexul Romen-Borşevo din spaţiul dintre Don şi Prut al Uniunii Sovietice şi pe care unii cercetători sovietici şi romîni le-au socotit drept documente ale unei expansiuni timpurii a slavilor de Răsărit.

Dintre cercetătorii romîni, M. Petrescu-Dîmboviţa este acela care, în urma descoperirilor făcute în nivelul prefeudal de la Hlincea-Iaşi, a legat cel dintîi materialele respective de cultura Romen-Borşevo, semnalînd şi alte urme asemănătoare pe teritoriul patriei noastre [1]. El a interpretat aceste documente arheologice drept o dovadă a prezenţei slavilor răsăriteni în ariile respective din ţara noastră, este drept, cu unele reticenţe privind pe cele din alte provincii decît Moldova [2].

Ideea a fost reluată de Maria Chişvasi-Comşa care a dezvoltat-o din punctul de vedere al interpretării istorice, am putea spune pînă la ultimele ei consecinţe [3]. Nu este în intenţia noastră să semnalăm aici deosebirile care există între cei doi autori romîni cu privire la datarea mai exactă a unor complexe de descoperiri sau a unor descoperiri izolate, sau cu privire la anumite nuanţe de interpretare, după cum nu găsim oportun în momentul de faţă să discutăm unele inadvertenţe şi confuzii de detaliu, ca şi unele lacune de informaţie care se întîlnesc în scrierile referitoare la această problemă pe care le-am amintit. Ceea ce ni se pare că trebuie să ne reţină deocamdată şi în mod special atenţia, este problema de a şti dacă pînă în momentul de faţă s-a făcut — aşa cum se susţine — sau nu, dovada arheologică a prezenţei slavilor răsăriteni pe teritoriul ţării noastre începînd din veacurile VII—VIII şi pînă în veacurile IX—X e.n.

Ne grăbim să subliniem că nu este vorba de a contesta în principiu o răspîndire a elementelor slave răsăritene pînă la Carpaţi, ci numai de a analiza pe scurt chestiunea dacă dovezile de ordin arheologic care au fost aduse în sprijinul unei astfel de expansiuni pot fi socotite drept valabile din punctul de vedere al metodologiei istorice în general şi al celei arheologice în special.

Or, din acest punct de vedere nu se poate să nu se observe inconsistenţa demonstraţiilor ce s-au încercat.

În primul rînd, însăşi încercarea de a deosebi numai pe baza unor materiale ceramice, puţine la număr şi adesea găsite în condiţii neclare, o

---

[1] *Şantierul arheologic Hlincea - Iaşi*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1954, p. 233 şi urm., în special p. 238—239.

[2] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Rezultatele ultimelor cercetări ale arheologilor sovietici, cu privire la aşezările de tip Romen-Borşevo şi importanţa lor pentru arheologia R.P.R.*, în *SCIV*, V, 1954, p. 569 şi urm., cu deosebire p. 578 şi urm.; idem, *Şantierul arheologic Hlincea-Iaşi*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 687 şi urm., în special p. 700; idem, *Contribuţii arheologice la problema începuturilor feudalismului în Moldova*, în *Analele Ştiinţifice ale Univ. „Al. I. Cuza" din Iaşi* (seria nouă) secţiunea III (Ştiinţe sociale), II, 1—2, 1956, p. 1—14. În aceste lucrări se găseşte citată şi principala bibliografie sovietică privind complexul Romen-Borşevo şi extensiunea sa spre vest.

[3] Cf. M. Chişvasi-Comşa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolele VI—XII*, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 267 şi urm. — unde ipoteza slavilor răsăriteni nu este nici măcar amintită; idem, *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. şi pătrunderea elementului romanic în Moldova pe baza datelor arheologice*, în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 73 şi urm.

diferențiere etnică atît de importantă din punct de vedere istoric, precum este aceea dintre slavii de răsărit, cei occidentali și cei sudici, apare în stadiul actual al cunoștințelor noastre drept extrem de temerară, oricît am fi de convinși că studiul atent al ceramicii poate și trebuie să aducă contribuții importante la rezolvarea unor astfel de probleme. În al doilea rînd, se poate observa că materialele ceramice slave din secolele VII—X e.n. din spațiul dintre Dunărea mijlocie și Don nu au fost încă atît de minuțios și atît de atent studiate, încît ele să poată servi încă de pe acum drept bază unor astfel de încheieri istorice. Pentru a da un singur exemplu, este suficient să menționăm că, potrivit cu tezele unuia din autorii romîni citați [1], slavii de răsărit sînt constatați nu numai în Moldova și în răsăritul Munteniei, dar și în bazinul Tisei superioare, la NV de Munții Apuseni, în bazinul Mureșului din Transilvania, ba chiar și în bazinul Oltului superior la Tg. Săcuesc [2] și în sfîrșit chiar la Popina în NE Bulgariei, în plină arie centrală timpurie a slavilor de sud. Atrage atenția în legătură cu acest lucru faptul că de fiecare dată cînd se determină descoperiri slave din secolele VIII—X provenind din așezări, ele se „dovedesc'' a aparține grupului Romen Borșevo — Luka-Raikovețkaia, slav-răsăritean, pe cîtă vreme descoperiri slave din aceeași vreme și în genere de același aspect, provenind din morminte, ca de pildă cele de la Nușfalău și de la Someșeni, sînt atribuite slavilor de apus. După aceleași criterii se poate interpreta ca aparținînd aceluiași complex și tot slavilor răsăriteni, toată ceramica slavă din secolele VIII—X de pe teritoriul țării noastre, de pildă și fragmentele inedite de la *Stolniceni*, com. Rîureni (Olt), aflătoare în Muzeul din R. Vîlcea și care întîmplător au scăpat atenției cercetătorilor noștri.

Este limpede că atîta vreme cît nu s-a arătat în chip documentat care sînt trăsăturile caracteristice deosebitoare ale ceramicii slave-răsăritene, slave-occidentale și slave-sudice din secolele VIII—X e.n., este metodic un cerc vițios de a opera de pe acum, pe bază de ceramică cu astfel de diferențieri etnice. Se ajunge astfel la situația cu totul nefirească, menționată mai sus, după care cei mai vechi slavi pătrunși la sudul Dunării, în NE Bulgariei, și surprinși arheologic la Popina și în localitățile învecinate pentru secolele circa VII—IX, se dovedesc a fi de fapt slavi răsăriteni. Iar în fond, dacă pentru o eventuală delimitare, pe bază arheologică, a slavilor de răsărit de cei occidentali, nu s-ar putea susține că nu există suficiente materiale pe care să se întemeieze un astfel de studiu, nu tot astfel stă situația în ceea ce privește o încercare de-a face același lucru pentru slavii de răsărit și cei sudici și care să se refere la secolele VI—IX e.n. De fapt, pentru o astfel de definire diferențială nici nu există încă termenul de comparație, în ceea ce îi privește pe slavii de sud, deoa-

---

[1] M. Chișvasi-Comșa, *loc. cit.*, în *SCIV*, 1958; acolo se face și o distincție între cultura Romen-Borșevo și o altă cultură situată la apus de Nipru, denumită Luka-Raikovețkaia, fără ca acest lucru să fie demonstrat în nici un fel. Amintesc că Leapușkin (în lucrările sale citate de Petrescu-Dîmbovița și Chișvasi-Comșa) nu face o astfel de deosebire, dimpotrivă stăruie asupra unității culturale din întreaga arie în discuție.

[2] Am arătat deja mai sus că determinarea drept slave (de tip Praga și de tip Romen-Borșevo) a vaselor de la Tg. Săcuesc este eronată.

rece singurele materiale de acest gen cunoscute pînă în prezent din Bulgaria (cele de la Popina şi împrejurimi) sînt atribuite *slavilor de răsărit* — iar altele care să reprezinte pentru aceeaşi vreme pe slavii de sud nu sînt semnalate şi nici nu ştim să existe — în timp ce din Iugoslavia sînt cunoscute deocamdată numai cîteva descoperiri de tip Praga.

Dacă se admite, aşa cum este just după descoperirile arheologice de pînă acum, că la baza culturii arhaice a slavilor din aria lor de răspîndire din secolele VI—VII stă aspectul general Praga cu variantele lui şi dacă se admite mai departe că slavii nu au evacuat regiunile ocupate de ei scurt timp după momentul cultural Praga, este firesc să se tragă încheierea că dezvoltarea ulterioară a culturii lor materiale, şi deci şi a ceramicii, s-a înfăptuit pornind de la acest fond comun şi a putut să producă în diferite arii, pentru o vreme, aspecte asemănătoare. Nu ne scapă, în legătură cu aceasta, posibilitatea, care există, ca la un studiu mai atent să se poată dovedi că complexul Praga a putut avea, încă din epoca răspîndirii sale, variante, „dialecte'' regionale şi care au putut să se dezvolte după aceea în chip divergent, în condiţii de contact cultural şi istorice diferite. Noi înşine am făcut aluzie în prima parte a acestei lucrări la unele indicii în acest sens. Ceea ce importă însă din punct de vedere arheologic este de a arăta precis şi documentat în ce sectoare ale culturii materiale şi prin ce trăsături se produce o diferenţiere între cele trei mari grupe slave. În ceea ce priveşte pe slavii răsăriteni ni se pare că B. A. Rîbakov a pus unele baze metodologice extrem de sugestive şi de juste în lucrarea sa din 1953 pe care am citat-o la începutul expunerii noastre. El s-a întemeiat pe elemente de port şi de podoabă şi avem impresia că descoperiri, care au devenit cunoscute ulterior, din aria denumită de el veche rusă, au confirmat şi precizat sugestiile sale (ne referim în special la tezaurele de la Harivki şi Pastirsk 1949).

Separarea celor trei mari grupe de slavi — răsăriteni, occidentali şi sudici — este o problemă de caracter lingvistic şi istoric. După cîte se ştie, aceste discipline ştiinţifice nu au putut preciza încă în mod definitiv şi convingător epoca în care această separare s-a produs. Arheologia poate aduce desigur o contribuţie importantă la precizarea momentului şi împrejurărilor în care s-a petrecut fenomenul, dar numai cu condiţia de a se întemeia pe un studiu atent şi metodic al tuturor materialelor arheologice relevante.

Revenind la descoperirile din secolele VIII—X de pe teritoriul ţării noastre, ni se pare deocamdată mai conform cu datele documentare arheologice existente de a vedea în ele o dezvoltare locală, deşi evident influenţată şi de factori externi şi de curente interne slave, a bazei slave arhaice de tip Praga.

La Sărata Monteoru se găsesc în ceramică elemente care anunţă în chipul cel mai concret cu putinţă unele trăsături esenţiale ale ceramicii din perioada ulterioară şi care sînt socotite a reprezenta o manieră exclusiv slavo-răsăriteană (de exemplu alveolele pe buza vasului, decorul în val mai complicat, folosirea unei roţi primitive).

Pe de altă parte, nicăieri la noi în ţară, nici măcar în Moldova, nu a ieşit pînă acum la iveală, de exemplu, nici o fibulă cu plăci sau cu capete

de animale multiple de tipurile atît de frecvente în bazinul mijlociu al Niprului (Pastirsk ş.a.m.d.). Problema colonizării slave a acestei provincii va trebui studiată în mod atent pe baza materialelor mai bogate recoltate în ultimii doi ani prin perieghezele organizate de *Comisia pentru studiul formării limbii și poporului romîn*, a rezultatelor săpăturilor încă în curs de executare de la Spinoasa şi Dăneşti (Iaşi), prin noi săpături şi prin studiul comparativ al întregului material slav dintre Dunărea mijlocie şi inferioară, şi Don. Pînă atunci, aşa cum am încercat să arătăm, trebuie reținută absența pînă în prezent a materialului slav arhaic din secolele VI—VII în aria podişului central moldovenesc şi caracterul prematur şi insuficient demonstrat al ipotezei slave-răsăritene.

★

Studiul antichităților slave pe teritoriul țării noastre reprezintă o sarcină a arheologiei romîneşti, importantă din mai multe puncte de vedere. În primul rînd, prin acest studiu arheologia romînească îşi aduce contribuția datorată la lămurirea istoriei unui grup important de populații vechi europene, al cărui rol în istoria acestei părți din lume nu mai are nevoie să fie subliniat în mod special. Din acest punct de vedere, se poate spune că cercetările şi descoperirile făcute în ultimii 10—15 ani în R.P. Romînă au adus deja, mai ales prin descoperirea cimitirului de la Sărata Monteoru, dar şi prin aceea a celui de la Someşeni, o contribuție însemnată la tezaurul ştiințific acumulat prin sforțările învățaților din țările învecinate.

Dar în țara noastră cercetarea antichităților slave prezintă şi acea importanță excepțională care decurge din împrejurarea că slavii au jucat un rol deosebit în etnogeneza poporului nostru şi aici studiul antichităților slave se răsfrînge nu numai asupra istoriei slavilor în genere, ci şi asupra procesului însuşi de naştere şi a istoriei prefeudale a poporului romîn.

A fost de aceea de la sine înțeles ca cercetările noastre în acest domeniu să fie dintru început orientate în chip hotărît în această direcție.

Cu prilejul înființării din 1955 pe lîngă Prezidiul Academiei R.P.R. a *Comisiei pentru studiul formării limbii și poporului romîn*, fiind însărcinați să referim asupra situației şi perspectivelor cercetărilor arheologice din domeniul legat de problema amintită mai sus, am socotit că putem formula, printre altele, următoarele puncte de vedere, pe care ne îngăduim a le cita textual aici, deoarece ele ni se par încă actuale şi servesc la conturarea cadrului în care s-au mişcat şi se mişcă cercetările noastre [1].

,,Se poate socoti că aspectul specific al culturii materiale slave, din perioada aşezării lor pe teritoriul patriei noastre a fost sezisat din punct de vedere arheologic.

Este limpede de asemenea că această cultură îşi găseşte o continuare în timp prin materialele şi aşezările de tip aşa-numit Romen-Borşevo identificate în ultima vreme în țara noastră în numeroase puncte (se poate indica drept limite aproximative ale ariei respective punctele Hlincea-

[1] Referat din 9 iunie 1955 intitulat: *Originea poporului romîn după datele arheologice. Referat sumar asupra stadiului cercetărilor*. Textul a fost citit şi discutat de către membrii Comisiei.

Iaşi, Cipău-Sf. Gheorghe pe Mureş şi oraşul Bucureşti însuşi). Din nefericire, cronologia mai exactă a începuturilor culturii Romen-Borşevo propriu-zise (adică aşa cum ne este ea cunoscută prin materialele de pe teritoriul sovietic) nu este încă stabilită, deşi este de presupus, după cum s-a sugerat deja mai sus, că ea se dezvoltă în continuarea aspectului identificat la Monteoru şi ca atare *umple tocmai vremea obscură pînă acum din acest punct de vedere, care cuprinde secolele VIII, IX şi prima jumătate a celui de al X-lea.*

O cercetare mai stăruitoare prin săpături a acestui complex arheologic şi determinarea aspectelor sale evolutive şi a liniei pe care se dezvoltă vor îngădui — este de sperat — eventual demarcarea ei faţă de cultura materială a populaţiei neslave din spaţiul carpato-dunărean.

Fapt este că, începînd cu a doua jumătate a secolului al X-lea se poate constata pe întreg întinsul ţării o răspîndire foarte frecventă a unor aşezări — extrem de puţin cercetate, dar precis identificate prin descoperiri întîmplătoare sau de suprafaţă — cu ceramică de caracter „slav tîrziu''. Este vorba de un nivel arheologic corespunzător celui din depunerile arheologice din secolele X—XI de la Dinogetia şi strîns înrudit cu el, dar ale cărui diferite variante locale şi eventual faze în timp nu sînt pentru moment cunoscute.

Această cultură are legături clare cu aspectele populare ale culturii materiale din aceeaşi vreme de la sud de Dunăre şi de la răsărit de Prut. Răspîndirea ei densă şi generală pe teritoriul patriei noastre indică o populaţie numeroasă, un oarecare avînt economic şi desigur o organizare politică mai puternică. În unele aspecte ale ei, ea se prelungeşte în timp şi se leagă, după unele indicii neîndeajuns studiate şi verificate, de fondul pe care vedem că se dezvoltă cultura feudală timpurie romînească din secolul XIV (observaţiile de la Suceava, mai ales).

Nu se poate încă afirma, şi cu atît mai puţin dovedi, în stadiul actual al cunoştinţelor noastre, nici că acest nivel arheologic este, în parte sau în întregime, romînesc, nici că el îşi trage originea dintr-un fond local sau extern. Dar acestea sînt datele problemei şi pe linia aceasta ea va trebui urmărită arheologic în viitor prin săpături şi studii de detaliu asupra materialelor respective''.

Pornindu-se de la astfel de considerente şi la propunerea noastră, *Comisia pentru studiul formării limbii şi poporului romîn* a programat pentru anul 1956 sondaje la Dridu pe Ialomiţa (sub conducerea lui Ion Nestor şi Eugenia Zaharia), la Ileana-Podari pe Mostiştea (conduse de Vlad Zirra) şi la Bucov, la N de Ploeşti şi de valul antic care traversează cîmpia munteană (sub conducerea Mariei Chişvasi-Comşa). În anii următori s-au continuat săpăturile la Dridu şi la Bucov [1], cu rezultate care ne-au determinat să formulăm şi să precizăm conceptul de *cultura Dridu* şi caracterul ei protoromînesc [2]. Nu ni se pare oportun să reluăm aici

[1] Rapoartele preliminare asupra acestor săpături sînt în curs de tipărire şi vor apărea în *Materiale*.

[2] În referatul din 24 octombrie 1956, înaintat „Comisiei pentru studiul formării limbii şi poporului romîn'', am comunicat că „ipoteza după care cultura materială a romînilor sau a comunităţilor romîno-slave din secolul X e.n. poate fi socotită arheologic identificată, are...

discuția cu privire la cultura Dridu, pe care am făcut-o în comunicarea citată în notă și în care examinăm și chestiunea pătrunderii acestui complex în Moldova.

Ni se pare mai potrivit să subliniem încă o dată că descoperirile de caracter slav de pe teritoriul patriei noastre și studiul prealabil la care au putut fi supuse, au făcut posibilă diferențierea culturii străromînești de tip Dridu și pun arheologiei romînești sarcina de viitor imediat de a preciza prin cercetări atente, întemeiate pe metodele verificate ale arheologiei, procesele legate de originile diverse și întîlnirea pe teritoriul țării noastre, ca și în spațiile învecinate, a acestor două complexe culturale, cel slav și acel de tip Dridu.

Aceasta presupune că, pe alocuri într-o măsură destul de mare, cultura slavă arhaică și-a păstrat în linii generale caracterul ei propriu, cel puțin pînă spre mijlocul secolului X e.n. Trebuie de aceea să se procedeze cu mare atenție la precizarea datei la care se situează diferitele descoperiri relevante pentru problema în discuție. Ni se pare că în această privință cercetătorii romîni nu au reușit însă să stabilească un punct de vedere unitar și bine întemeiat. Astfel, cimitirile slave de incinerație cercetate de Bucur Mitrea la Satu Nou [1] lîngă Ostrov (Durostorum), cărora li se alătură cel identificat recent la Medgidia (Castel) în Dobrogea, păstrează în ritual și ceramică importante elemente arhaice; de altfel la Satu Nou s-au sezisat chiar și cîteva morminte de incinerație în groapă, de tipul celor de la Sărata Monteoru, fără ca însă pînă acum raportul în timp dintre ele și cele în urne să fi reieșit cu suficientă claritate; fapt este că nu s-a remarcat nici o întretăiere stratigrafică între cele două tipuri de morminte, astfel încît este posibil să le socotim contemporane. Datarea în secolele VII—VIII sau VIII e.n. a acestor cimitire [2], ca și a descoperirilor de același gen din regiunea imediat învecinată a Bulgariei, nu ni se pare, așa cum am arătat pe scurt și în altă parte, a putea fi menținută. Ele trebuie plasate în secolul X, așa cum, după cîte știm, va avea prilejul să arate în chip documentat B. Mitrea. În cimitirul mai nou, nr. 1, de la Satu Nou, se pot urmări cu destul de mare limpezime influențe puternice ale culturii Dridu, și anume, repetăm, într-un mediu care la o vreme atît de tîrzie după creștinarea edictată la 864 de către Boris II, păstrează încă vechiul rit slav păgîn al incinerării. În lumina acestor date, desigur

încă nevoie de o serioasă fundamentare și de o cît mai largă documentare...". În comunicarea intitulată : *Cultura Dridu, Notă preliminară*, prezentată la sesiunea Academiei R.P.R. din septembrie 1957, am încercat să demonstrăm caracterul protoromînesc al culturii Dridu, să o diferențiem de cea slavă și să stabilim data ei exactă. Textul acestei comunicări se află în revista *Dacia*, N.S., II, p. 387—398. Problema a fost reluată de M. Chișvasi-Comșa în cele două lucrări ale sale citate mai sus la nota 3, p. 55 unde cultura Dridu este denumită „balcano-dunăreană" și este datată începînd din sec. IX e.n.

[1] Cu privire la care nu a apărut pînă în prezent decît o scurtă notă datorită lui Bucur Mitrea, tipărită în *Studii* I, 2, 1949, p. 146 și urm. Cunoaștem mai multe detalii cu privire la descoperirile de la Satu Nou datorită informațiilor primite de la B. Mitrea, care ne-a îngăduit de asemenea să examinăm o bună parte din materialele recoltate.

[2] M. Chișvasi, *Ранняя средневековая керамика* ... p. 10—11; idem, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 269 și urm.; a se vedea și B. Mitrea, *op. cit.*, p. 151, care înclina să le dateze mai tîrziu, în sec. IX—X e.n.

că şi încercările de a opri dezvoltarea complexului Romen-Borşevo — Luka Raikoveţkaia la pragul dintre secolele IX şi X [1] — în contradicţie cu încheierile cercetătorilor sovietici şi chiar cu datele documentare [2] — nu pot fi socotite deocamdată drept convingătoare. De altfel, aceste încercări îşi găsesc un corespondent în ipotezele care s-au făcut cu privire la data de început a culturii Dridu. Gr. şi R. Florescu [3] pe de o parte, M. Chişvasi-Comşa [4], pe de alta, se străduie să facă verosimil începutul acestui complex în secolul IX e.n. K. Horedt face acelaşi lucru cu privire la descoperirile corespunzătoare de la Blandiana pe Mureş [5]. Datarea aceasta a fost influenţată de ipoteza caracterului protobulgar al acestor descoperiri şi a servit la rîndul ei drept argument în sprijinul ipotezei pătrunderii unor populaţii protobulgare la nordul Dunării, fără să se bage de seamă însă, că cel puţin pentru materialele respective din cîmpia Dunării de jos, această interpretare se aşează în crasă contradicţie cu aceea care admite caracterul protoromînesc al culturii Dridu. Ni se pare necesar, faţă de aceste încercări, să subliniem încă o dată că datarea celui mai vechi nivel prefeudal de la Dinogetia şi de la Capidava încă din secolul IX e.n. este contrazisă de observaţiile făcute în teren şi de poziţia hotărît divergentă a conducătorilor săpăturilor de la Dinogetia, Gh. Ştefan şi I. Barnea [6], care datează acel nivel începînd din a doua jumătate a secolului al X-lea, fapt confirmat şi prin observaţiile înregistrate în alte aşezări din dreapta Dunării, la noi în ţară şi în ultima vreme şi în Bulgaria, la Pliska [7]. Nu se cunosc, pe de altă parte, de nicăieri, indicaţii care pot fi luate în seamă în sensul unei date mai vechi şi cu atît mai puţin pentru regiunile din nordul Dunării de jos.

Numai printr-o astfel de situare cronologică justă, aşa cum am încercat şi de data aceasta să o facem plauzibilă, a complexelor arheologice

---

[1] M. Chişvasi-Comşa, *op. cit.*, în *SCIV*, IX, 1. 1958, p. 77 şi urm.

[2] Recent I. I. Leapuşkin, în monografia *Городище Новотроицкое*, *MIA*, 74, 1958, datează această aşezare, care aparţine exclusiv culturii Romen-Borşevo, pînă la sfîrşitul secolului IX — începutul secolului X e.n. (p. 188). Trebuie subliniat că problema care interesează în fond aici este nu atît aceea a datei limită a culturii Romen-Borşevo—Luka Raikoveţkaia ca atare şi ca deosebită de cultura feudală Kieviană sau de alte aspecte slave mai tîrzii, cît aceea a dăinuirii culturii slave de tradiţie arhaică prin raport la alte complexe culturale, neslave.

[3] Gr. Florescu, R. Florescu şi P. Diaconu, *Capidava, Monografie arheologică*, vol. I, Bucureşti, 1958, p. 247 şi 250.

[4] *Op. cit.*, în *SCIV*, VIII, 1957 şi IX, 1, 1958.

[5] *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, p. 112 şi urm.

[6] Care mi-au îngăduit cu bunăvoinţă să cunosc în manuscris ultimele rapoarte, netipărite încă, asupra săpăturilor de la Dinogetia.

[7] Vezi Jordanka Ciangova, *Търговски помещения край южната крепостна стена в Преславе*, în *Izvestiia - Institut*, Sofia, XXI, 1957, p. 233 şi urm., cu rezumat francez *Locaux commerciaux près du mur d'enceinte Sud à Preslav*, p. 271 şi urm., unde se arată, în concordanţă cu observaţiile făcute la noi, că nivelul conţinînd ceramică de tip Dridu este datat cu monede ce încep cu cele ale lui Ioan Tzimisces.

în discuție, se pot defini cu suficientă claritate cele două arii de cultură și etnice, cea slavă și cea protoromînească [1], și se poate sezisa, precizîndu-i-se și momentul exact în timp, începutul procesului prin care simbioza slavo-protoromînă se transformă în ultima etapă a etnogenezei romînești.

ION NESTOR

СЛАВЯНЕ НА ТЕРРИТОРИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ В СВЕТЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ДОКУМЕНТОВ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Благодаря археологическим исследованиям, проведенным за последние 20 лет, стало возможным выделить материалы, могущие доказать древнейшее распространение славян на территории, в пределах которой происходил этот процесс.

В настоящей работе обсуждаются в основном два вопроса: материальная культура древних славян в VI—VII вв., и то, в какой мере археологические находки в РНР могли или не могли доказать наличие восточных славян на ее территории в VII—IX вв. н.э.; вторым вопросом является развитие материальной культуры славян на территории РНР и роль славян в этногенезе румынского народа.

В связи с первым вопросом подчеркивается и выявляется значение открытого в Сэрате-Монтеору могильника VII в., доказывающего, древнее наличие славян на территории РНР; на этом основании можно датировать довольно много одиночных находок славянского происхождения, главным образом, фибул найденных в районе Дуная и в Трансильвании. К VIII в. относятся находки в Сомешени и Нушфалэу (Трансильвания).

Хотя и не прямым, но все же последовательным во времени, продолжением открытия в Сэрате-Монтеору можно считать открытый в Глинча-Яссы комплекс, связанный с ромен-боршевским комплексом; некоторые румынские и советские исследователи считают его доказательством присутствия восточных славян на территории РНР. После анализа всей обстановки, однако, становится ясным, что на современной стадии археологических исследований еще нельзя сделать четкого различия между восточными и южными славянами. В принципе это возможно, но убедительных доказательств пока нет. Более вероятно, что славянские открытия VIII—X вв. на территории РНР являются результатом местного развития, конечно, не лишенного влияния некоторых внешних факторов.

---

[1] Aceasta din urmă detașîndu-se de prima și prin ritualul de înmormîntare prin inhumație, așa cum s-a dovedit prin descoperirea din 1958, de către Bucur Mitrea, a cimitirului de la Sultana pe Mostiștea.

В связи со вторым вопросом, т.е. с вопросом о формировании румынского народа и о роли славян в этом процессе, в качестве археологического доказательства приводится культура типа Дриду, появившаяся в X в., получившая большое распространение в Нижне-Дунайской равнине и встречающаяся также и в Трансильвании.

В настоящее время надо настойчиво продолжать археологические раскопки, чтобы таким образом определить точную хронологию этого археологического комплекса, линию его развития и связь с материальной культурой славян.

LA PRÉSENCE DES SLAVES SUR LE TERRITOIRE ROUMAIN, À LA LUMIÈRE DES DOCUMENTS ARCHÉOLOGIQUES

RÉSUMÉ

Les recherches archéologiques des vingt dernières années ont permis de distinguer les pièces capables de servir de documents de la plus ancienne expansion des Slaves dans l'aire où ce processus s'est effectué.

La présente étude s'occupe, avant tout, de deux questions : la première porte sur la civilisation matérielle des anciens Slaves des VIe — VIIe siècles, et cherche à déterminer, en même temps, dans quelle mesure les découvertes archéologiques faites dans le pays peuvent ou non prouver l'existence des Slaves orientaux sur le territoire roumain, aux VIIe — IXe siècles de notre ère ; la seconde, concerne l'évolution de la civilisation matérielle slave sur le territoire roumain, et sur le rôle joué par les Slaves dans l'ethnogenèse du peuple roumain.

Pour ce qui est de la première question, l'auteur souligne et interprète l'importance de la découverte d'un cimetière du VIIe siècle à Sărata-Monteoru, qui atteste la présence la plus reculée des Slaves sur le territoire de la Roumanie, et qui permet de mettre en valeur un assez grand nombre de découvertes slaves isolées (principalement celle de fibules), faites dans la région danubienne et en Transylvanie. Il mentionne pour le VIIIe siècle les découvertes de Someșeni et de Nușfalău, en Transylvanie.

On peut prendre en discussion—comme une continuation dans le temps mais toutefois indirecte — le complexe archéologique découvert à Hlincea-Jassy qui se rattache à celui de Romen-Borșevo et qui a été considéré par certains chercheurs roumains et soviétiques comme une preuve de la présence des Slaves orientaux sur le territoire de la Roumanie. Il résulte cependant d'une analyse de l'entière situation que, dans le stade actuel des recherches archéologiques, on ne peut pas encore établir de distinction entre Slaves orientaux et méridionaux. La chose est possible en principe, mais la documentation actuelle ne permet pas encore d'en fournir la preuve. Il semble plus probable que les découvertes slaves des VIIIe — Xe siècles, faites sur le territoire roumain, représentent un

développement local ayant certainement eu lieu sous l'influence de facteurs externes.

Quant à la seconde question — celle de la formation du peuple roumain et du rôle des Slaves à ce propos — l'auteur se fonde sur les témoignages archéologiques de la civilisation du type Dridu, civilisation qui, apparaissant au Xe siècle, s'avère très répandue à travers la plaine du Bas-Danube et que l'on trouve également en Transylvanie.

A l'heure actuelle, on attend que des fouilles archéologiques persévérantes permettent d'aboutir à la détermination de la chronologie exacte de ce complexe archéologique et de déterminer la marche de son développement et ses rapports avec la civilisation matérielle slave.

SLAVII PE TERITORIUL R.P.R. ÎN SECOLELE VI—IX ÎN LUMINA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE*

Una din problemele importante privind milenul I e.n. este aceea de a cunoaşte cultura materială a triburilor slave, aflate în diferite perioade pe teritoriul ţării noastre şi de a vedea care a fost rolul acestora în procesul de etnogeneză a poporului romîn.

Prin cercetările arheologice, organizate mai ales în ultimul timp, au fost descoperite o serie de necropole şi aşezări, care ne dovedesc prezenţa slavilor pe teritoriul ţării noastre. În secolele VI—VII avem documentate complexe arheologice aparţinînd slavilor timpurii, iar în secolele VIII-IX se constată prezenţa diferitelor triburi slave : de răsărit, de apus şi în cele din urmă de sud.

Slavilor timpurii le aparţine necropola plană de incineraţie (rămăşiţele defuncţilor, în urma arderii, fiind depuse în gropi simple sau în urne funerare) descoperită la Sărata Monteoru[1], precum şi cele două morminte de incineraţie de la Balta Verde[2]. Datorită descoperirilor amintite s-a putut preciza că triburile slave timpurii (din secolele VI—VII) au venit pe teritoriul ţării noastre cu ritul incineraţiei ; la Sărata-Monteoru precizîndu-se chiar mai multe variante ale acestui rit[3]. Cultura lor materială se caracterizează prin ceramică de factură grosolană lucrată cu mîna, înrudită ca formă cu tipul Praga din Cehoslovacia, dar deosebită în ceea ce priveşte tehnica de lucru, fapt care nu ne permite să vorbim la Monteoru de tipul Praga propriu-zis. Alături de vasele modelate cu mîna se întîlnesc şi oale lucrate pe roata primitivă (ornamentate cu linii orizontale şi în val), care s-au dezvoltat din formele mai vechi lucrate cu mîna.

* Comunicare prezentată în cadrul lucrărilor Seminarului mixt romîno-sovietic din 26—30 decembrie 1958.

[1] Ion Nestor, *La nécropole slave d'époque ancienne de Sărata-Monteoru*, în *Dacia*, N.S., I, p. 289—295.

[2] D. şi I. Berciu, *Antichităţi medievale în Oltenia*, în *BCMI*, XXX, 1937, p. 76, fig. 4 şi p. 79—83 ; D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 235—238 ; D. Berciu şi Eugen Comşa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde şi Gogoşu (1949—1950)*, în *Materiale*, II, 1956, p. 403—405.

[3] I. Nestor, *op. cit.*, p. 290.

În afară de ceramică mormintele conţin fibule „digitate" cu cinci butoni, mărgele şi diferite alte podoabe, catarame de centură, iar dintre obiectele de uz casnic se constată prezenţa cuţitelor şi a amnarelor. S-a remarcat lipsa aproape totală a armelor[1].

Dacă ritul funerar caracteristic slavilor timpurii ne este cunoscut, în privinţa aşezărilor acestora datele de care dispunem sînt cu totul incomplete. Pînă acum cunoaştem bordeiul cu cuptor de piatră, descoperit la Şipot-Suceava, din care au fost scoase la iveală fragmente ceramice, lucrate cu mîna, provenind din oale cu umerii puternic boltiţi, cu buza scundă, aproape verticală[2]. Cu altă ocazie pe baza ceramicii am datat acest bordei în secolele VI—VII[3]. Ca formă, vasele din bordeiul de la Şipot-Suceava se aseamănă cu tipul Jitomir din U.R.S.S.[4]. Fiind deocamdată însă singura descoperire de acest fel, numai prin noi cercetări se va putea preciza în ce raport se află descoperirile din Moldova cu cele de tip Jitomir.

După părerea noastră tot din secolele VI— VII sînt şi unele aşezări de pe actualul teritoriu al oraşului Bucureşti (Dealul Mihai Vodă, Curtea Veche, Fundeni, Dămăroaia)[5]. Vasele lucrate cu mîna, descoperite în punctele menţionate (reprezentate prin oale piriforme cu buza puţin răsfrîntă în exterior şi prin tigăi de lut) au analogii apropiate în ceramica slavă datată în secolele VI—VII din Cehoslovacia[6] şi sudul Poloniei[7]. Ceramica lucrată la roată, despre care descoperitorii susţin că ar coexista cu ceramica lucrată cu mîna, ar putea eventual să aparţină populaţiei locale cu care diferitele triburi slave au venit în contact.

E posibil ca fibulele „digitate", descoperite în diferite localităţi din *Oltenia* (Pleniţa, Vela, Lazu, Orlea, Coşovenii de Jos)[8], *Muntenia* (Lacul Tei, Dămăroaia)[9], *Moldova* (Iaşi — Crucea lui Ferencz)[10] şi în

---

[1] I. Nestor *op. cit.*, p. 292.

[2] B. Mitrea, B. Cîmpina, Gh. Diaconu şi colectivul, *Şantierul arheologic Suceava-Cetatea Neamţului*, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 299—300, fig. 33.

[3] M. Chişvasi-Comşa, *Unele concluzii pe baza ceramicii din secolele VI-XII*, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 268 nota 9.

[4] Avem în vedere aici descoperirile lui Iurie Kuharenko de la Hotomel reg. Jitomir (inedite încă).

[5] Petre Diaconu, *Observaţii asupra ceramicii din secolele XII—XIII de pe teritoriul oraşului Bucureşti*, în *SCIV*, IX, 2, p. 451—458. Noi nu sîntem de acord cu datarea atît de tîrzie a acestor complexe. Pe baza analogiei ceramicii lucrată cu mîna cu ceramica slavă înclinăm a data aceste complexe mai degrabă în secolele VI—VII. Dinu V. Rosetti, *Siedlungen der Kaiserzeit und der Völkerwanderungzeit bei Bukarest*, în *Germania* 18, fasc. 3, 1934, p. 210—211.

[6] B. Novotny, *Vyzkum v Podivině a okolí, Prehled Vyzkumu Brno 1957*, 1958, p. 80—82 publică astfel de vase de la Podivín, „Glížova Zahrada" vezi fig. p. 83.

[7] Vase lucrate cu mîna din pastă nisipoasă foarte apropiată ca formă de cele de pe Dealul Mihai Vodă-Bucureşti, au fost descoperite de către Elisabeta Dombrowska la Igołomia în apropiere de Cracovia (R. P. Polonă). Ceramica lucrată cu mîna de la Igołomia se asociază cu vase de aceeaşi formă însă lucrate la roată (de mînă) şi decorate pe umăr cu o bandă de linii în val.

[8] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 231—233.

[9] Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, p. 207, fig. 1.

[10] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Em. Zaharia, *Cercetări arheologice în oraşul Iaşi şi împrejurimi*, în *SCSIaşi*, VII, 2, 1956, p. 7. şi p. 8, fig. 3.

Transilvania (Sarmizegetusa, Vețel, Războieni etc.)[1] să provină din complexe slave, dar avînd de-a face cu descoperiri izolate nu ne putem pronunța cu siguranță asupra atribuirii lor etnice.

Slavii timpurii, menționați de izvoarele scrise sub numele de anți și sclavini, au ocupat, după părerea noastră, numai o parte a teritoriului țării noastre. Îndeletnicindu-se în principal cu agricultura, ei s-au așezat în primul rînd în cîmpie și în văile mai accesibile. Se poate presupune, avînd oarecare certitudine, că anții și sclavinii ocupau cîmpia romînă, cîmpia Olteniei și o parte din Moldova. Din aceste regiuni ei au făcut numeroase incursiuni la sud de Dunăre, periclitînd necontenit granițele imperiului bizantin.

În Transilvania, în secolele VI—VII sînt cunoscute așezările și necropolele gepide de tip Band—Morești. Prin urmare, dacă în regiunile extracarpatice anții și sclavinii sînt documentați încă din secolul VI, în centrul Transilvaniei, triburile slave au putut pătrunde numai pe la mijlocul secolului VII, după dispariția culturii gepide.

Ajunși pe teritoriul țării noastre slavii au venit în contact cu populația locală aflată aici. Acestei populații îi atribuie prof. I. Nestor unele vase lucrate pe roată cu învîrtiri repezi, descoperite în necropola slavă de la Sărata-Monteoru[2], după cum — tot de populația locală s-ar putea lega eventual și ceramica lucrată pe roată perfecționată din complexele de la București — de care am amintit mai sus[3]. Totuși trebuie să arătăm că cercetările noastre încă sînt abea la începutul lor iar datele pe care le avem sînt prea puține și insuficient verificate pentru a se putea vorbi pe baza lor în ce fel s-a petrecut contactul dintre slavi și populația locală.

Pătrunderea slavilor pe teritoriul țării noastre nu se încheie în secolele VI—VII. Astfel, la sfîrșitul secolului VII și mai ales în secolele VIII—IX, pe o parte din teritoriul Moldovei și în cîteva puncte pe valea Dunării, în Muntenia (Greaca, Prundu și Mănăstirea) este documentată cultura Hlincea I—Luka-Raikovețkaia[4]. După părerea noastră această

---

[1] K. Horedt, *Ținutul Hunedorean în secolele IV—XII*, în *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, Deva, 1956, p. 106—108; idem, *Șantierul arheologic Morești*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 675 și fig. 15/5, p. 672, fig. 15/5.

[2] I. Nestor, *Problema slavilor în R.P.R. după documentele arheologice*, comunicare ținută la Seminarul romîno-sovietic la 26 dec. 1958, p. 9.

[3] Dacă în privința ceramicii lucrată la roată, avînd pereții mai groși, nu avem nici o îndoială că ea poate coexista cu ceramica lucrată cu mîna, în privința ceramicii lucrată la roată cu pereții subțiri, credem că sînt necesare încă noi confirmări, poate în condiții de găsire mai clare.

[4] Pentru datarea și aria de răspîndire a acestor complexe de la noi și din U.R.S.S. cf. I. I. Liapușchin, *Место Роменско-Боршевских памятников среди славянских древностей*, în *Вестник Ленинградского университета*, nr. 20, p. 45—60; Maria Chișvasi-Comșa, *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. și pătrunderea elementului romanic în Moldova pe baza datelor arheologice*, în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 73—89; M. Petrescu-Dîmbovița, *Slawische Siedlungen im Moldaugebiet Rumäniens*, în *Slovenskà Arheologia*, VI, 1. 1958, p. 209—222.

La început, cînd au fost descoperite primele materiale din secolele VIII — IX la apus de Nipru s-a crezut că există o cultură unitară, care cuprinde ambele maluri ale Niprului. De aceea aceste materiale, pînă aproximativ în anul 1954, erau numite în literatura de specialitate de tip *Romen-Borșevo*. În ultimul timp, o dată cu înmulțirea cercetărilor s-a constatat că între complexele slave (care preced statul Kievean) din stînga Niprului (complexele Romen-Borșevo propriu-zise) și cele din dreapta Niprului există o serie de deosebiri mai ales în ceea ce privește

cultură îşi are originea în regiunea dintre Nipru şi Carpaţii Păduroşi, unde sînt cunoscute aşezările de tip Luka-Raikoveţkaia. Triburile slave răsăritene, purtătoare a acestei culturi, în sec. VII, s-au deplasat către sud în Moldova, iar o parte a lor, coborînd foarte probabil prin valea Prutului, a ajuns chiar pînă în NE Bulgariei, unde astfel de complexe sînt documentate la Popina lîngă Silistra [1] (pl. I/22—28).

Cultura Luka - Raikoveţkaia — Hlincea I este carcterizată prin locuinţe parţial adîncite în pămînt, cu cuptoare de lut cruţat sau din piatră şi prin ceramică : oale, tigăi şi castroane semisferoidale, de factură grosolană, lucrate cu mîna sau pe roata primitivă. Marginea oalelor sau a tigăilor, lucrate cu mîna, este adesea ornamentată cu adîncituri făcute cu degetul, unghia sau cu ajutorul unui beţişor. Oalele lucrate pe roata primitivă au un aspect destul de grosolan, dar pereţii sînt decoraţi cu benzi de linii orizontale şi în val [2] (pl. I/1—12).

După părerea prof. I. Nestor complexele de tip Hlincea I nu au nici o legătură cu cele de tip Luka - Raikoveţkaia din U.R.S.S., ci ele s-ar fi dezvoltat pe baze locale din complexe de tipul celui de la Sărata-Monteoru. Pentru a susţine această teză prof. I. Nestor arată că în necropola slavă de la Sărata - Monteoru s-au găsit unele vase modelate cu mîna, care au pe muchia buzei adîncituri şi că vasele lucrate pe roata primitivă din această necropolă ar putea fi puse în legătură cu olăria de acelaşi fel din complexele Hlincea I[3]. Prof. I. Nestor nu a prezentat însă o analiză minuţioasă a tehnicii de lucru şi a formelor ceramice pentru a ne convinge că ceramica din complexele Hlincea I îşi găseşte prototipuri la Sărata - Monteoru.

Pînă în prezent în Moldova nu se cunosc necropolele culturii Hlincea I (documentată numai prin aşezări). De asemenea nu se ştie care a fost tipul de aşezare aparţinînd necropolei de la Sărata - Monteoru. Trebuie să avem în vedere şi faptul că pînă acum nu a fost descoperită nici o necropolă de tip Monteoru în Moldova. Astfel lipsesc verigile principale

---

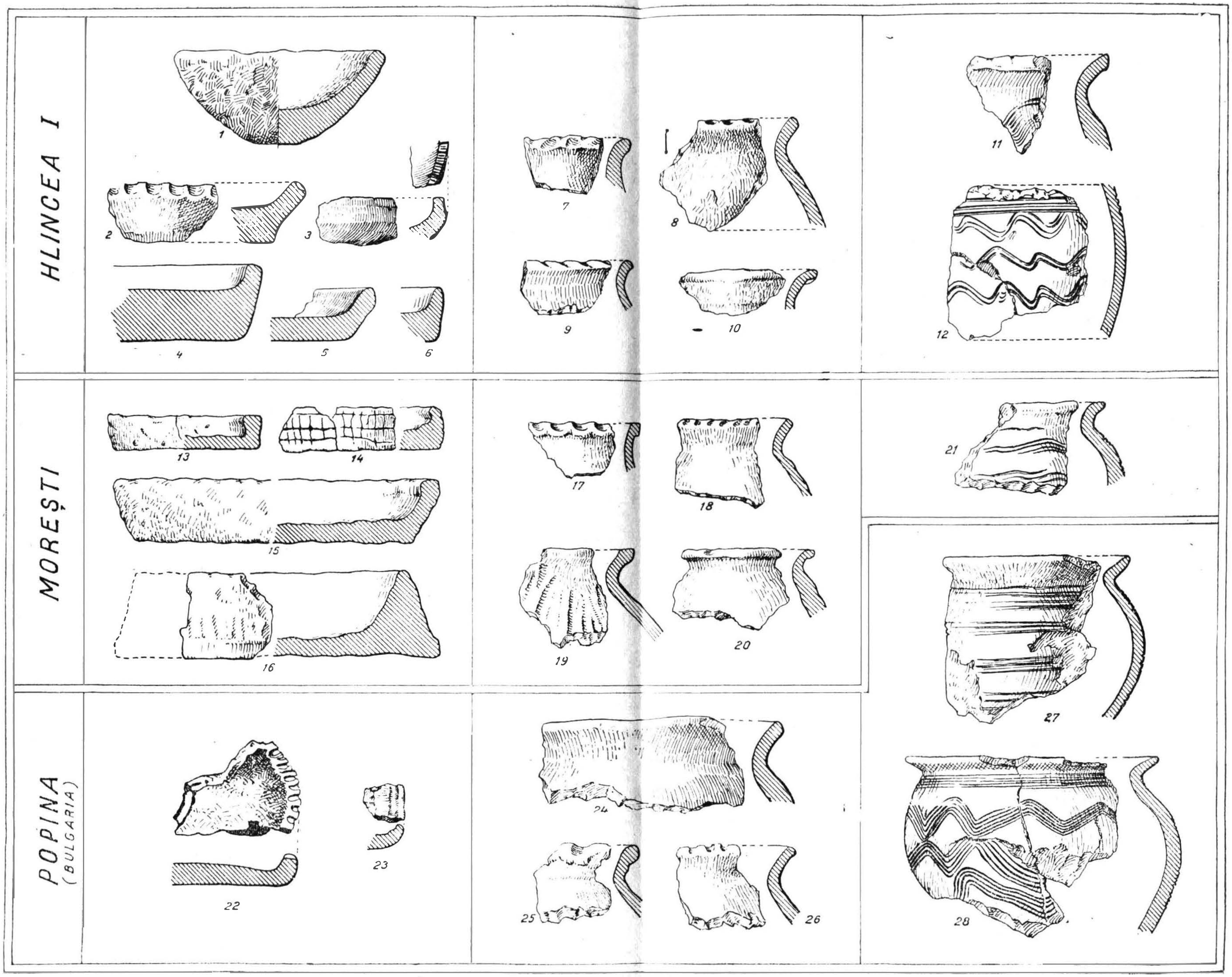
formele şi decorul ceramicii. Astfel, una din formele caracteristice complexelor de la răsărit de Nipru este borcanul cu partea inferioară tronconică, cu umerii puternic boltiţi şi cu gîtul înalt cilindric. Această formă nu a fost întîlnită pînă acum la apus de Nipru. De asemenea vasele de la răsărit de Nipru poartă adesea decor de linii oblice, în zig-zag, în formă de frunze de brad sau de cruci răsturnate, imprimat pe pasta moale în regiunea umărului cu ajutorul unui beţişor înfăşurat cu şnur. Acest sistem de ornamentare a ceramicii este necunoscut la apus de Nipru. În funcţie de caracteristicile arătate mai sus cultura Romen-Borşevo a fost limitată pe un anumit spaţiu exclusiv la Răsărit de Nipru (cf. L.L. Mongait, *Археология в СССР*, Moscova, 1955, p. 319, iar pentru complexele *înrudite* dar *nu identice* de la apus de Nipru s-a adoptat denumirea de *Luka Raikoveţkaia* după prima aşezare unde au fost descoperite astfel de materiale.

Astfel numirea de „cultură Romen-Borşevo", folosită de unii dintre cercetătorii noştri, atunci cînd se referă la complexele Hlincea I de la noi este cu totul improprie, deoarece aceste complexe se leagă direct de cele de la apus de Nipru de tip Luka Raikoveţkaia şi nu de teritoriul culturii Romen-Borşevo propriu-zise de la răsărit de Nipru.

[1] J. Vîjarova, *Раннеславянская керамика из села Попина*, în *KS*, 63, p. 142—149; idem, *О происхождении болгарских пахотных орудий*, Moscova, 1956, p. 36—37 şi p. 39, fig. 17.

[2] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, *passim*.

[3] I. Nestor, *Problema slavilor în R.P.R.*, p. 13 şi urm. În părerea pe care o susţine prof. I. Nestor este inconsecvent, deoarece deşi neagă existenţa slavilor răsăriteni, complexele Hlincea I le numeşte (de altfel impropriu) „de tip Romen-Borşevo".

Pl. I. – Ceramică lucrată cu mîna şi pe roată primitivă din complexele: 1, Spinoasa; **2–12**, Hlincea; 13–21, Moreşti; 22–28, Popina (Scara 1:3).

pentru a putea dovedi continuitatea tipului de locuință și mai ales ***continuitatea ritului funerar***, între complexul de la Monteoru și Hlincea I, factori esențiali care nu pot fi neglijați atunci cînd vrem să dovedim continuitatea aceleiași populații pe un teritoriu anumit. După părerea noastră, ipoteza dezvoltării exclusiv locale a culturii Hlincea I, formulată de prof. I. Nestor deocamdată nu poate fi sprijinită de documentele arheologice.

Atunci cînd vorbim de trăsăturile comune dintre complexele de tip Luka - Raikovețkaia și cele de tip Hlincea I avem în vedere:

— identitatea tipului de așezare (grădiști și seliști ; în cadrul seliștilor locuințele fiind dispuse ,,în cuiburi'' adică, cîte două - trei la un loc) ;

— identitatea tipului de locuință (bordeie cu cuptoare de piatră sau lut crutat) ;

— ceramica prezentînd trăsături comune în ceea ce privește tehnica de lucru, amestecul materiei degresante din pastă, formele caracteristice (oale, tigăi și castroane semisferoidale), precum și motivele ornamentale (adîncituri și crestături pe muchia buzei la unele vase modelate cu mîna și decorul de linii orizontale și în val pe oalele lucrate pe roata primitivă) [1].

Ritul de înmormîntare a acestor complexe deocamdată nu ne este cunoscut.

Desigur, așa cum ne-am exprimat și cu altă ocazie, cultura Luka-Raikovețkaia — Hlincea I fiind răspîndită pe un spațiu foarte întins, a avut fără îndoială o serie de variante regionale, pe care încă nu le putem deosebi, dar care se vor contura din ce în ce mai clar, o dată cu înmulțirea cercetărilor atît la noi cît și în țările vecine[2].

Aproximativ în același timp cu expansiunea către sud a unei părți a triburilor slave răsăritene din dreapta Niprului are loc și o expansiune către vest. O altă ramură a lor a trecut Munții Carpați și s-a așezat în bazinul Tisei superioare și a afluenților săi, cultura lor materială fiind documentată prin descoperirile de la Ujgorod (cartierele Radvanka și Galagova), Ardov, Cervenevo (așezare și cimitir tumular cu morminte de incinerație) și Galoci din regiunea subcarpatică a U.R.S.S., [3] precum și prin descoperirile de la Somotor în apropiere de Košice din R. Cehoslovacă [4]. Aceste triburi își păstrează caracterele lor esențiale de tip Luka-Raikovețkaia, dar venite în noul teritoriu, cultura lor materială suferă

---

[1] I. I. Liapușkin, *op. cit.*, *passim*; V. K. Gonciarov, *Райковецкое Городище*, Kiev, 1950, p. 10—13; idem, *Работы волінскоі экспедицii 1948*, *Археологiчнi Пам'ятки УССР*, III, Kiev, 1952, p. 169—181.

Prin bunăvoința lui V. K. Gonciarov am putut studia și materialul inedit din săpăturile d-sale de la Luka-Raikovețkaia și celelalte așezări slave timpurii din preajma satului Raiki.

[2] Maria Chișvasi-Comșa, *Slavii de răsărit*, p. 76.

[3] K. V. Berniakovici, *Исследования древнеславянского поселения* VII—IX *вв. в г. Ужгороде*, în *KS.*, Kiev, 1954, 3, p. 39—48; idem, *Древнеславянские памятники закарпатской области СССР*, în ,,*Slovenska Arheologhia*'', V, 2, p. 435—445.

Cercetătorul sovietic atribuie complexele din bazinul Tisei superioare unor triburi slave răsăritene, care au întreținut legături atît cu regiunile de la est de Carpați cît și cu diferitele populații din interiorul arcului carpatic (cf. *Древнеславянские памятники*..., p. 445).

[4] J. Pasztor, *Staroslovanské Zemnice v Somotore*, în *AR*, IX, 6, 1957, p. 827—832 și 841—843.

şi influenţa diferitelor populaţii din interiorul arcului carpatic. Din regiunea Tisei superioare, o parte a acestor triburi împreună cu avarii, ajunge chiar pînă în centrul Transilvaniei, cultura lor materială fiind documentată la Moreşti, Moldoveneşti şi Cipău — Sf. Gheorghe.

La Moreşti, în săpăturile din 1952, au fost găsite o serie de fragmente ceramice, lucrate cu mîna, unele din ele fiind decorate cu adîncituri pe buze (pl. I/16—20). Un alt fragment ornamentat cu benzi de linii orizontale, executate stîngaci, este modelat pe roata primitivă [1] (pl. I/21). Tot la Moreşti, în săpăturile executate în anul 1954 au fost scoase la iveală mai multe fragmente de tigăi de lut [2] (pl. I/13—16). În Muzeul arheologic din Cluj se păstrează două fragmente de vase lucrate cu mîna, unul provenind dintr-o tigaie, iar celălalt dintr-o oală cu crestături pe buză, ambele fiind descoperite la Moldoveneşti [3]. Fragmentele ceramice de la Moreşti şi Moldoveneşti au unele trăsături comune cu ceramica de tip Hlincea I în ceea ce priveşte formele şi decorul de alveole sau crestături pe muchia buzei oalelor, dar în acelaşi timp, ele se deosebesc printr-o pastă mai compactă.

La Cipău — Sf. Gheorghe, în anul 1954, în jurul unei „vetre" a fost descoperită împreună ceramică lucrată la roată şi ceramică modelată cu mîna [4]. Am arătat că ceramica lucrată la roată din acest complex se deosebeşte de cea de la Hlincea I din Moldova, ea avînd afinităţi cu vasele din complexele avare de pe valea Dunării mijlocii. În plus putem adăuga că şi formele vaselor lucrate cu mîna se deosebesc într-o oarecare măsură de cele de la Hlincea I şi că aici nu au apărut tigăile de lut ca la Moreşti şi Moldoveneşti. Suprafaţa săpată însă fiind redusă, lipsa tigăilor s-ar putea datora şi întîmplării.

Din nefericire nu cunoaştem nici tipurile de locuinţe şi nici ritul funerar al acestui aspect cultural. Pe baza ceramicii însă se poate afirma că în aceste complexe din centrul Transilvaniei se îmbină elemente de cultură slavă răsăriteană şi elemente de cultură avară din cîmpia Panonică, alcătuind un apsect deosebit al culturii Luka-Raikoveţkaia — Hlincea I propriu-zise. În funcţie de aceste date considerăm că ele aparţin etnic unei populaţii slavo-avare, urmînd ca prin cercetările viitoare să se vadă care a fost contribuţia fiecărui grup etnic la formarea acestui aspect cultural.

Fără îndoială tot dintr-un complex slavo-avar făcea parte şi mormîntul descoperit întîmplător lîngă Tg. Secuiesc datat de noi în a doua jumătate a secolului VII. Inventarul mormîntului este format din patru vase (unul înrudit ca formă cu tipul Praga, iar celelalte trei avînd analogii în complexele avare din Ungaria), o zăbală şi o sabie (azi pierdută) [5].

---

[1] K. Horedt şi colectivul, şantierul, *Aşezări slave în regiunile Mureş şi Cluj*, în *SCIV*, III, 1952, p. 337, fig. 17/1—5.

[2] Idem, *Şantierul arheologic Moreşti*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 646, fig. 3/1—5.

[3] Aceste materiale le-am putut studia prin bunăvoinţa lui K. Horedt.

[4] K. Horedt şi colectivul, *Şantierul arheologic Moreşti*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 662 şi 646, fig. 3/6—16.

[5] K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, în *SCIV*, II, 2, p. 204—205 şi pl. VIII. Prezenţa vasului înrudit ca formă cu tipul Praga se explică prin legăturile pe care le-au avut avarii cu populaţia slavă. Prezenţa vaselor de tip Praga este cunoscută şi în necropola slavo-avară de la Devinská Nová Veš precum şi în alte complexe asemănătoare.

Fiind vorba de o descoperire întîmplătoare nu avem date concludente pentru a lega fără nici o rezervă acest complex de cele din centrul Transilvaniei, dar în același timp nu posedăm suficiente date pentru a ne putea pronunța că el ar face parte dintr-un aspect cultural deosebit. Considerăm că descoperirea unor noi documente arheologice pe cursul superior al Oltului ar putea să ne dea unele rezultate prin care să se poată stabili dacă în complexele de la Morești-Moldovenești, Cipău și în cel de la Tg. Secuiesc este vorba de aceeași populație sau de grupuri etnice deosebite.

În Transilvania, în afară de complexele slavo-avare, datate la sfîrșitul secolului VII și mai ales în secolul VIII de la Morești, Moldovenești etc. se cunosc și alte complexe, reprezentate prin necropole de inhumație (Gîmbaș, Teiuș, Aiud etc.) datate în secolele VII—VIII și atribuite avarilor [1]. Rămîne ca o problemă de studiat însă, care a fost contribuția elementului slav în aceste complexe. Ca exemplu amintim inventarul mormîntului nr. 3 din necropola avară de la Gîmbaș care constă dintr-o fibulă „digitată" cu șapte butoni și mai multe inele de tîmplă cu pandantive în formă de stea, podoabe caracteristice ale femeilor slave. De asemenea, studierea minuțioasă și atentă a resturilor antropologice ne-ar putea oferi noi date care să le întregească pe cele arheologice. Îmbinînd toate aceste rezultate am putea surprinde o eventuală coexistență a avarilor cu slavii de apus.

Pe lîngă necropolele de inhumație avare se cunosc și necropole de incinerație slave, la Someșeni și Nușfalău. Necropola tumulară de la Someșeni a fost descoperită în anul 1956 de către prof. M. Macrea. Tumulii conțin construcții de lemn în interiorul cărora au fost depuse mai multe urne funerare (lucrate pe roata de mînă cu învîrtiri repezi și decorate cu linii orizontale și în val) — găleți de lemn, oase de animale etc. Pe baza obiectelor de metal, cimitirul a fost datat de descoperitor în jurul anului 800 e.n.[2]

După cum se știe la Nușfalău primele săpături au început încă în al optulea deceniu al secolului trecut. În anul 1878, I. Mattyasovsky a săpat un tumul, în care, sub o lespede de piatră, într-un pămînt cenușos, au fost găsite fragmente aproximativ a trei-patru oale, oase omenești arse, fragmente de străchini (?), rămășițe a unor găleți, o piesă de bronz cu decor vegetal stilizat și monede (?)[3]. În anul următor, K. Torma a săpat încă un tumul în care au fost găsite fragmente din șase vase, oase omenești calcinate, cenușă și cărbune. Unul din vase conținea un cuțit de fier. Aproximativ în centrul tumulului erau așezate oase de cal, în jurul cărora se aflau cîteva cercuri de la găleți de lemn, trei cuțite, o scăriță, două seceri și alte obiecte de fier [4]. Cu un an mai tîrziu J. Hampel, Fl. Romer și alții

[1] K. Horedt, *Avarii în Transilvania*, în *SCIV*, 3—4, 1956, p. 393—406.

[2] M. Macrea, *Necropola slavă de la Someșeni și însemnătatea ei istorică*, comunicare ținută la sesiunea științifică a Academiei R.P.R. la 27 septembrie 1957.

[3] Datele în legătură cu aceste săpături le-am aflat din Repertoriul arheologic al R.P.R. art. Nușfalău (inedit) pe care l-am putut consulta prin bunăvoința lui K. Horedt.

[4] Torma Károly, *A limes dacicus felsö része*, Budapesta, 1880, p. 110—111.

au cercetat încă cinci tumuli. Unul din tumulii săpaţi care era de altfel şi mai mare, avea în interior o construcţie de lemn patrulateră în care s-au găsit oase calcinate, cenuşă, cărbuni şi fragmente ceramice aparţinînd aproximativ la 20—22 de vase. Între obiectele de metal găsite cu ocazia acestor săpături merită a fi amintite în chip deosebit o cataramă de bronz şi o piesă de bronz turnată, cu grifon stilizat, de tip Keszthely, dintr-o garnitură de centură[1]. Datele acestor săpături mai vechi fiind însă incomplete,

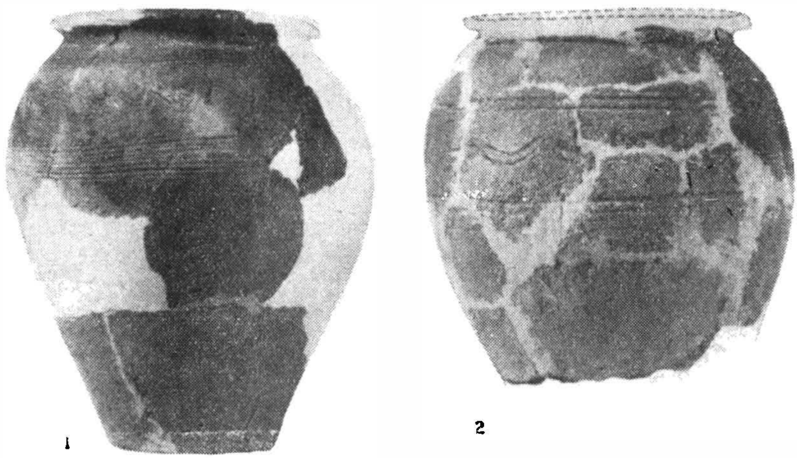

Fig. 1. — *Nuşfalău.* Vase lucrate pe roata de mînă cu învîrtiri repezi, din necropola de incineraţie din sec. VIII.

în anul 1958 am executat acolo noi sondaje. Cu această ocazie am stabilit că tumulii de la Nuşfalău conţin construcţii de lemn fără urne. Oasele calcinate împreună cu alte obiecte : cuţite, podoabe şi cu fragmente de vase sparte ritual în timpul ceremoniei înmormîntării zac pe podea în interiorul construcţiei de lemn. S-au obţinut de asemenea interesante date în legătură cu sistemul de ridicare a tumulului. Vasele de la Nuşfalău sînt lucrate la roata de mînă cu învîrtiri repezi dintr-o pastă nisipoasă şi ornamentate cu linii orizontale şi în val. Toate au forma de borcane cu fundul îngust, umerii puternic boltiţi şi cu buza răsfrîntă în exterior (fig. 1).

După obiectele de metal de tip Kszthely, piese cu grifoni stilizaţi sau cu decor vegetal, precum şi a aplicii de centură executată prin presare (descoperită de noi în 1958), datăm necropola tumulară de la Nuşfalău în secolul VIII şi eventual la începutul secolului IX.

---

[1] J. Hampel, *Asalások Szilágynagyfalúban*, în *AÉ*, I, 1881, p. 156—161 ; idem, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig, 1905, vol. II, p. 124 — 127 şi vol. III, pl. 101—102.

În trecut necropola de la Nuşfalău a fost greşit datată şi atribuită greşit sarmaţilor [1]. C. Diculescu pentru prima oară socoteşte necropola de la Nuşfalău ca aparţinînd slavilor [2]. Deşi părerea lui C. Diculescu nu a fost admisă în acel timp, în lumina noilor cercetări ea s-a dovedit a fi valabilă.

După obiceiul de înmormîntare, cît şi după inventarul funerar (obiecte de tip Keszthely, ceramică, vedre de lemn etc.) cele două cimitire, de la Nuşfalău şi Someşeni aparţin unor triburi slave apusene, care însă veniseră în contact şi aveau legături cu avarii. Influenţa avară este dovedită prin prezenţa oaselor de cal în tumuli, obicei necunoscut în cimitirile slave timpurii, cu ceramica de tip Praga, dinainte de venirea avarilor. Faptul că în necropola de la Someşeni rămăşiţele defunctului sînt depuse în urne funerare, pe cînd la Nuşfalău nu avem urne, ne face să tragem concluzia că în cele două necropole avem de-a face cu triburi slave de apus deosebite. E posibil că prezenţa acestor triburi în Crişana şi Transilvania să se explice prin căderea imperiului avar în anul 800 tocmai data în jurul căreia sînt încadrate cronologic cele două necropole.

Unor slavi apuseni trebuie atribuită, după părerea noastră, necropola de inhumaţie de tip Stare Mesto de la Ciumbrud, descoperită de Alexandru Ferenczi. Noi presupunem că această necropolă trebuie eventual pusă în legătură cu prezenţa în Transilvania a unor slavi moravi, care şi-au găsit aici loc de refugiu în urma luptelor cu ungurii, sub loviturile cărora cade şi statul morav la anul 906.

Tot dintr-un mormînt de inhumaţie de tip morav provine foarte probabil, perechea de pinteni de tip carolingian de la Tărtăria [3]. Nu ar fi exclus ca noi cercetări să scoată la iveală şi aici o necropolă de tipul celei de la Ciumbrud.

În secolul IX, primul imperiu bulgar, sub Krum şi Omurtag, îşi întinde stăpînirea şi asupra teritoriului din nordul Dunării. Această expansiune, despre care pomenesc doar puţine izvoare scrise (şi acelea adesea destul de confuze) [4], poate fi documentată şi prin descoperirile arheologice. Amintim între acestea mormintele de inhumaţie din sec. IX—X de la Sebeş şi Blandiana, tezaurul de la Sînnicolaul Mare (Nagyszentmiklós), ulcioarele cu semne (care au la origine rune protobulgare) de la Celei şi Bucov, prezenţa ceramicii de tip Saltovo şi a altor elemente sud-dunărene, pătrunse în acel timp în nordul Dunării. Avînd în vedere răspîndirea geografică a descoperirilor de mai sus putem afirma că în componenţa primului stat bulgar intra Oltenia, Muntenia, o parte din Moldova, Banatul şi Transil-

---

[1] Torma K., *op. cit.*, p. 111—112, Pulszky F., *Magyarország Archaeologiája*, Budapesta, 1897, vol. II, p. 78; J. Hampel, *Alterthümer...*, vol. II, p. 124—127; Gárdonyi, *A Magyarországi halmok Kérdéséhez*, în *AÉ*, XXXIV, 1914, p. 395.

[2] C. Diculescu, *Die Gepieden*, Halle - Leipzig, 1922, p. 262.

[3] K. Horedt, *Voievodatul de la Bălgrad-Alba Iulia*, în *SCIV*, V, 3—4, 1954, p. 496—497. Foarte probabil tot unor slavi apuseni, veniţi dinspre Boemia, aparţin şi complexele din care provin ploştile de lut din secolul IX descoperite în Transilvania de sud; cf. K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, p. 205, pl. XI/7—8, şi vasul bitronconic pl. XI/1.

[4] De problema expansiunii primului imperiu bulgar în nordul Dunării pe baza izvoarelor scrise s-a ocupat în ultimul timp P.P. Panaitescu; cf. A. Grecu, *Bulgaria în nordul Dunării în veacurile IX—X*, în *Studii şi cercetări de istorie medie*, I, 1950, p. 223—236.

vania de sud. Prin cercetările viitoare rămîne să se vadă dacă nu cumva în componenţa acestui stat intra şi nordul Transilvaniei [1].

În cadrul primului imperiu bulgar în secolele IX—X nu se poate vorbi de o populaţie unitară din punct de vedere etnic. Protobulgarii formau mai mult clasa dominantă, pe cînd marea majoritate a populaţiei imperiului era reprezentată de slavi de sud şi populaţie romanică. Aceste trei grupuri etnice, trăind în strînsă legătură, s-au influenţat reciproc şi au împrumutat unele de la altele elemente ale culturii materiale (ceramică, motive ornamentale etc.). De aceea cultura materială a secolelor IX—X prezintă caractere amestecate fapt care îngreunează adesea atribuirea ei etnică. Totuşi examinînd cu atenţie elementele esenţiale ale culturii materiale (ritul de înmormîntare, tipul de locuinţă şi altele) se pot stabili unele caracteristici ale unui grup etnic sau altuia şi influenţele reciproce care s-au petrecut între diferitele grupuri etnice, venite în contact. În acest sens cităm descoperirile de la Blandiana şi Sebeş, unde inventarul ceramic este format nu numai din vase de tip Saltovo, ci şi din vase specifice slavilor meridionali, precum şi din forme hibride rezultate din cele două grupe. Observaţia ne dovedeşte că protobulgarii atunci cînd au pătruns în Transilvania şi în eneral la nord de Dunăre trăiau în simbioză cu populaţia slavă din Peninsula Balcanică şi ca urmare a acestui fapt cultura lor materială începuse să se slavizeze [2]. La Blandiana avînd de-a face cu o descoperire întîmplătoare alături de mormintele de inhumaţie protobulgare au putut exista şi morminte de incineraţie aparţinînd populaţiei slave, care a ajuns aici împreună cu protobulgarii.

E foarte posibil că în timpul expansiunii primului imperiu bulgar în nordul Dunării împreună cu populaţia slavo-bulgară să fi pătruns din sud şi un număr destul de mare de populaţie romanică, întărind elementul romanic local.

O altă necropolă birituală (cu morminte de incineraţie şi de inhumaţie) slavo-bulgară a fost săpată de Vlad Zirra la Histria, [3] foarte asemănătoare în ceea ce priveşte inventarul cu cea de la Blandiana. Necropolele bulgaro-slave de la Blandiana, Sebeş şi Histria se leagă de cele din Bulgaria de la Novi Pazar, Pliska şi Bukjovici [4].

---

[1] K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958, cap. *Zeligrad - Blîndiana, Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens im 9.—10. Jahrhundert*, p. 112—137; M. Chişvasi - Comşa, *Cîteva date arheologice în legătură cu stăpînirea bulgară în nordul Dunării în secolele IX—X. Volumul omagial C. Daicoviciu* (sub tipar).

[2] M. Chişvasi-Comşa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolele VI—XII, în SCIV*, VIII, 1—4, p. 274—276.

[3] Vlad Zirra, *Cimitirul feudal timpuriu de la capul Viilor*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 69—76; idem, *Raport preliminar asupra săpăturilor în necropola din epoca feudală timpurie de la Histria*, citit la sesiunea Academiei R.P.R., decembrie 1956.

[4] S. R. Stancev, *Новый памятник ранней болгарской культуры*, în *SA*, XXVII, 1957, p. 107—132; idem, *Керамика от Голямата Могила*, în *Разкопки и Проучивания* III, Sofia, 1948, p. 227—234. S. Georgieva, *Разкопки на Могили н° XXXIII и XXXII в Плиска*, în Izvestia - Institut, XX, 1955, p. 11—42; Krsto Miatev, *La céramique slave en Bulgarie et son importance pour l'archéologie slave des Balkans*, Sofia 1948, p. 53 fig. 42/1—2; Stantcho Stantscheff, *L'archéologie slave en Bulgarie de 1945—1948*, în *Slavia Antiqua*, II, 1949, p. 528.

Populaţia slavă din cadrul primului imperiu bulgar este reprezentată nu numai în necropole mixte slavo-bulgare, ci şi prin necropole exclusiv de incineraţie, cum sînt cele două necropole de la Satu-Nou [1] săpate de Bucur Mitrea şi necropola de la Castelu, reg. Constanţa (săpată de N. Harţuchi), care îşi găsesc analogii în Bulgaria la Vîrbovka [2]. Menţionăm totuşi faptul că în cele două necropole de la Satu-Nou sînt o serie de vase care în ceea ce priveşte forma şi decorul nu sînt specifice, se pare, regiunii Dunării de jos. Ele au analogii destul de apropiate însă la slavii apuseni. Întrucît datele de care dispunem sînt insuficiente, materialul nefiind publicat, nu putem da încă o explicaţie valabilă acestui fenomen, mărginindu-ne doar la constatarea lui.

Prezenţa populaţiei slave meridionale-bulgare la nord de Dunăre este atestată şi de o serie de toponime ca Dîmboviţa, Milcov, Tîrnava, Zlatna, Bălgrad, Ţeligrad şi altele [3].

Slavii de sud sînt aceia care ne-au influenţat cel mai mult în limbă, obiceiuri, viaţa socială şi culturală.

În privinţa culturii materiale a populaţiei străromîneşti din nordul Dunării, care în secolele IX—X se afla sub stăpînire bulgară, prin săpăturile de la Bucov (r. Ploeşti), s-a putut stabili că ea folosea locuinţele adîncite pe jumătate în pămînt cu vetre libere, spre deosebire de tipul de locuinţă slav cu cuptoare de piatră sau lut cruţat. În aşezarea de la Bucov a apărut şi o categorie de vase cu totul deosebite, de ceramica slavă (dezvoltată din vasele de tip Praga) şi de ceramica de tip Saltovo, de origine protobulgară. Această nouă categorie ceramică s-a dezvoltat din olăria de bucătărie romană provincială din secolele IV—VI şi constituie, după părerea noastră, ceramica specifică populaţiei străromîneşti din secolele IX—X [4]. Dar străromînii din aşezarea de la Bucov nu folosesc numai propria lor ceramică, ci ei au împrumutat de la populaţia slavo-bulgară cu care au venit în contact, diferite forme de vase. Dacă ne este cunoscut tipul de locuinţă şi alte elemente ale culturii materiale străromîneşti, pînă în prezent, cercetările fiind abea la început, nu a putut fi încă descoperit nici un cimitir despre care să se poată spune că aparţine unei populaţii străromîneşti. Totuşi în cimitirele descoperite există unele obiceiuri de a înmormînta pe cei morţi pe care le socotim păstrate prin intermediul populaţiei romanizate. Ca o influenţă a populaţiei romanice (care convieţuia cu populaţia slavo-bulgară), considerăm mormintele de incineraţie în cutii de cărămizi romane reutilizate din cimitirul de la Histria. Un asemenea fel de înmormîntare nu era obişnuit la slavi. În schimb, acest obicei era cunoscut la populaţia

[1] B. M[itrea], *Cimitirul de incineraţie din comuna Satu-Nou*, în *Studii*, 1—2, 1949, p. 146—151. În 1956 a fost descoperit încă un cimitir de incineraţie. În 1957 săpăturile au continuat în ambele cimitire. Informaţii de la B. Mitrea.

[2] V. Mikov, *Старите славяни на юг от Дунава*, în *Исторически Преглед*, 1947, an. III, 2, p. 155—160; Krsto Miatev, *La céramique slave en Bulgarie et son importance pour l'archéologie slave des Balkans*, Sofia, 1948, p. 51, fig. 41.

[3] Informaţii în legătură cu toponimele slave meridionale am primit de la acad. E. Petrovici.

[4] M. Chişvasi-Comşa, *Săpăturile de la Bucov, (r. şi reg. în Ploeşti)* în *Materiale*, V, 1959, p. 495—500; idem, *Săpăturile de la Bucov*, în *Materiale*, VI, 1959 (sub tipar.)

din provinciile romane dela Dunărea de jos[1]. Deşi încă nu avem verigi de legătură între mormintele romane în cutii de cărămidă şi cele din epoca feudală timpurie, totuşi se poate presupune persistenţa acestui obicei pînă în epoca feudală timpurie. Nu este exclus de asemenea, ca obiceiul de a acoperi urnele cu un capac sau cu o lespede de piatră constatat în acelaşi cimitir să se fi păstrat tot prin intermediul populaţiei locale, deoarece urnele slave timpurii nu au capac.

★

S-a putut remarca din cele expuse mai sus că între diferitele complexe slave de la noi există deosebiri în ceea ce priveşte modul de înmormîntare (cimitire plane, cimitire tumulare), în obiceiurile funerare (înmormîntările simple în gropi, înmormîntări în urne, unele cu ofrande altele fără etc.), în inventarul şi sistemul de construcţie a locuinţelor, în tehnica de lucru a ceramicii etc. Aceste deosebiri pot fi explicate pe de o parte prin apartenenţa complexelor unor triburi deosebite [2], venite la noi din diferite regiuni, pe de altă parte, prin contactul pe care slavii l-au avut cu alte populaţii, (romanitatea de la Dunăre, avarii, protobulgarii şi alţii) care au influenţat cultura lor materială.

Diferitele complexe analizate ne oferă preţioase date nu numai în ceea ce priveşte apartenenţa lor etnică ci şi asupra organizaţiei sociale a slavilor. Astfel, cimitirul de la Sărata-Monteoru reflectă clar organizarea gentilică în faza ei de destrămare la slavii timpurii de pe teritoriul ţării noastre. Mai tîrziu, în secolul VIII şi la începutul secolului al IX-lea avem de-a face cu o societate semipatriarhală-semifeudală, cînd, cu cît înaintăm, în timp, cu atît societatea evoluează către diferenţierea în clase antagoniste. Această diferenţiere socială se reflectă clar în necropola tumulară de la Nuşfalău. Aici, cu cît cel înmormîntat ocupa un loc mai important în societate, cu atît i se ridica o movilă mai mare. Proporţionale cu movila erau şi construcţia de lemn din interiorul acesteia şi ofrandele. În sfîrşit, în secolele IX—X, în timpul expansiunii primului imperiu bulgar la nord de Dunăre, avem de-a face cu un stat feudal timpuriu. Slavii de sud, care pătrund în acest timp în nordul Dunării, vin evident în cadrul statului bulgar. De relaţii feudale ne vorbesc şi toponimele ca : Bălgrad, Ţeligrad şi altele, care ne dovedesc că pe locurile respective avem de-a face cu aşezări întărite de tip feudal timpuriu.

---

[1] D. Tudor, *Oltenia romană*, Bucureşti, 1942, p. 122—125.

[2] Părerea prof. I. Nestor că nu există o diferenţiere din punct de vedere cultural a triburilor slave înainte de sfîrşitul sec. IX şi deci înainte de această dată nu se poate vorbi, pe baza culturii materiale de slavi apuseni, slavi răsăriteni etc. (*I. Nestor*, *Problema slavilor în R.P.R.*... p. 13—14), nu poate fi susţinută. În general este cunoscută cultura triburilor slave apusene, care au precedat statul morav şi prin comparaţie se poate constata că în secolul VIII această cultură este cu totul deosebită de cultura triburilor slave răsăritene care au precedat statul de Kiev. În ceea ce priveşte teritoriul ţării noastre este suficient să comparăm materialul din două complexe aproximativ contemporane, Hlincea I şi Nuşfalău, pentru ca să ne convingem de diferenţa care există în ceea ce priveşte compoziţia pastei, tehnica de lucru etc. a ceramicii şi despre legăturile pe care aceste complexe slave le au, Hlincea I către est, iar Nuşfalău către vest. (cf. pl. I şi fig. 1).

Deşi insuficiente, totuşi cercetările din ultimul timp au scos la iveală o serie de materiale, care aruncă o lumină asupra culturii materiale slave de la noi.

Paralel cu cultura slavă s-a dezvoltat şi cultura populaţiei locale, care a înfluenţat cultura slavă dar şi ea la rîndul ei a fost influenţată de aceasta. Cunoaşterea mai amănunţită a raporturilor şi influenţelor reciproce între cele două populaţii ni se pare una din principalele probleme, ce stau în faţa cercetărilor noastre viitoare.

MARIA COMŞA

СЛАВЯНЕ НА ТЕРРИТОРИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ В VI—IX ВВ. В СВЕТЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Пребывание на территории РНР упоминаемых в письменных источниках VI—VII вв. ранних славян, именуемых антами и склавинами, археологически установлено вскрытием бескурганного могильника с трупосожжением в Сэрата-Монтеору (содержащего погребения в урнах и в ямах), а также двух погребений с трупосожжением в Балта-Верде. К этому можно было бы еще добавить раннеславянскую землянку в Шипоте - Сучава и несколько находок на территории Бухареста (Холм Михай Водэ, Куртя Веке, Фундени, Дэмэроая).

В Закарпатье анты и склавины проникают еще в VI в., распространяясь главным образом по степи и по более доступным долинам. К этому времени относятся открытые в Трансильвании поселения и могильники типа Банд-Морешти. В Трансильванию славянские племена проникли не ранее середины VII в., после исчезновения гепидской культуры.

В конце VII в., и особенно в VIII—IX вв., ветвь восточнославянских племен — носительница культуры Лука Райковецкая — Глинча I, продвинулась на юг в Молдавию, а отсюда, по всей вероятности, по долине Прута; часть их доходит даже до северо-восточной Болгарии, их материальная культура обнаружена в Попине близ Силистрии.

Мнение проф. И. Нестора о местном развитии культуры Глинча I из комплекса типа Сэрата-Монтеору пока не подтверждается существующими археологическими материалами, так как культура Глинча I установлена лишь в поселениях, а поселение могильника в Сэрата-Монтеору не удалось открыть.

Примерно одновременно с экспансией части восточнославянских племен из правобережья Днепра к югу произошла и экспансия другой ветви на запад, в бассейн Верхней Тиссы и ее притоков (Ужгород, Ардов, Червенево и Галочи в Закарпатской области (СССР) и Сомотр в Восточной Словакии). Вместе с аварами часть этих племен доходит из района Верхней Тиссы до центра Трансильвании (Морешти, Молдовенешти и Чипэу — Св. Георге).

Западным славянам принадлежат два курганных могильника с трупосожжением (VIII и начала IX вв.), открытых в Трансильвании в Нушфалэу и Сомешени. Могильник с трупосожжением в Чумбруде связан с моравами, отступившими в Трансильванию в результате войн с венграми, под ударами которых пало в 906 году и моравское государство.

Протоболгарская культура обоснована находками в Бландиане и Себеше. То, что в протоболгарских комплексах встречаются и славянские элементы (особенно в керамике), доказывает, что, проникнув в Трансильванию и вообще к северу от Дуная, протоболгары жили в симбиозе со славянским населением Балканского полуострова, вследствие чего в их культуру стали проникать славянские элементы. Славяно-болгарский двуобрядный могильник известен и в Истрии и в Добрудже. Но большинство населения первой болгарской империи состояло из южных славян и древнерумынского населения. Материальная культура южных славян удостоверяется исключительно могильниками с трупосожжением в Сату-Ноу и Кастелу (Констанцской области). Присутствие южнославянского населения к северу от Дуная подтверждается топонимией — Дымбовица, Милков, Тырнава, Златна, Бэлград, Целиград и другие. Наибольшее влияние на древнерумынское население оказали южные славяне, на их язык, обычаи, общественную и культурную жизнь. Что касается материальной культуры, проторумынского населения к северу от Дуная, находившегося в IX—X вв. под болгарским господством, то раскопками в Букове можно было установить пользование землянками с открытым очагом и керамикой римско-византийской традиции.

В различных славянских комплексах на территории РНР можно наблюдать кое-какие различия в способе захоронения (бескурганные и курганные могильники), в похоронных обрядах, системе строительства жилищ, в керамике и т.д. Подобные различия можно, с одной стороны, объяснить принадлежностью комплексов к различным племенам, пришедшим из различных районов, а с другой стороны, контактом славян с другими народностями (римское влияние по Дунаю, авары, протоболгары и другие), повлиявшими на их материальную культуру.

Рассмотренные комплексы дают ценные сведения и об общественной организации различных славянских племен. Ранние славяне пришли к Дунаю с родовой организацией в состоянии распада. Позже, в VIII—IX вв., уже появляется полупатриархальное — полуфеодальное общество. Подобное социальное расслоение ярко отражается в могильнике в Нушфалэу. Наконец, в IX—X вв. южные славяне-болгары переходят к северу от Дуная, в состав первой Болгарской империи, бывшей ранее феодальным государством.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Таблица I. Лепная и обработанная на примитивном кругу керамика из комплексов: 1 — Спиноаса; 2—12 — Глинча; 13—21—Морешти; 22—28—Попина (масштаб 1 : 3).

Рис. 1. — Нушфалэу. Сосуды, обработанные на быстровращающемся ручном кругу, из могильника с трупосожжением VIII в.

LA PRÉSENCE DES SLAVES SUR LE TERRITOIRE ROUMAIN AUX VIe—IXe SIÈCLES, À LA LUMIÈRE DES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES

RÉSUMÉ

Les Slaves de la première période, mentionnés par les sources des VIe—VIIe siècles sous le nom d'Antes et de Sclavènes, sont attestés archéologiquement sur le territoire roumain par la nécropole plane à incinération de Sărata-Monteoru (qui contient des tombes à urnes et à fosses) ainsi que par les deux tombes à incinération de Balta Verde. On pourrait y ajouter le fond de cabane slave ancienne de Şipot-Suceava et quelques découvertes faites sur le territoire de Bucarest (colline de Mihai Vodă, Curtea Veche, Fundeni, Dămăroaia).

Les Antes et les Sclavènes ont pénétré dès le VIe siècle dans les régions extracarpatiques, où ils ont plus particulièrement occupé les régions de plaine et les vallées plus accessibles. C'est de cette époque que datent en Transylvanie les établissement et les nécropoles du type Band-Moreşti. Les tribus slaves n'ont pas pénétré en Transylvanie avant le milieu du VIIe siècle, à savoir après la disparition de la civilisation gépide.

A la fin du VIIe siècle, mais surtout aux VIIIe—IXe siècles, une branche des tribus slaves orientales, appartenant à la civilisation du type Luka-Raikovetzkaia-Hlincea I ,se dirigea vers le Sud, en Moldavie, et de là, très probablement par la vallée du Pruth, un tronçon parvint même jusqu'au Nord-Est de la Bulgarie, leur civilisation matérielle étant attestée à Popina près de Silistra.

L'opinion du professeur I. Nestor, qui affirme le développement exclusiv local de la civilisation de Hlincea I à partir de complexes du type de celui de Sărata-Monteoru, ne saurait être soutenue à l'heure actuelle en se fondant sur les matériaux archéologiques existants, puisque la civilisation de Hlincea I n'est attestée que par des stations et que la station à laquelle appartenait la nécropole de Sărata-Monteoru n'a pas pu être découverte.

Presque en même temps que l'expansion vers le Sud d'une partie des tribus slaves orientales de la droite du Dniéper, une autre branche se dirigea vers l'Ouest, vers le bassin de la Tisa supérieure et de ses affluents (Ujgorod, Ardov, Cervenevo et Galoci dans la région subcarpatique de l'U.R.S.S., et à Somotor dans l'Est de la Slovaquie). Des régions de la Tisa supérieure, une partie de ces tribus parvint, avec les Avars, jusqu'au centre de la Transylvanie (Moreşti, Moldoveneşti et Cipău-Sf. Gheorghe).

C'est aux Slaves occidentaux qu'appartiennent les deux nécropoles tumulaires à tombes d'incinération (du VIIIe siècle et du début du IXe) découvertes en Transylvanie à Nuşfalău et Someşeni. L'auteur attribue aux Slaves moraves la nécropole de Ciumbrud. Ces derniers se réfugièrent en Transylvanie à la suite de leurs luttes avec les Hongrois qui anéantirent aussi l'Etat morave en l'an 906.

La civilisation protobulgare est attestée par les découvertes faites à Blandiana et à Sebeş. Le fait qu'on rencontre également dans ces complexes protobulgares des éléments slaves (surtout en ce qui concerne la céramique) prouve que lorsque les Protobulgares pénétrèrent en Transylvanie et en général, au Nord du Danube, ils vivaient en symbiose avec la population slave de la péninsule Balkanique, et que par conséquent leur civilisation matérielle avait déjà commencé à se slaviser. Une nécropole birituelle slavo-bulgare à été découverte aussi à Histria, en Dobrogea. Mais la majorité de la population, qui appartenait au premier Empire bulgare, était formée de Slaves méridionaux et d'une population romane ou protoroumaine. La civilisation matérielle des Slaves méridionaux est attestée par les nécropoles, exclusivement à incinération, de Satu Nou et de Castelu (région de Constantza). La présence de la population slave méridionale au Nord du Danube est attestée par une série de toponymes : Dîmboviţa, Milcov, Tîrnava, Zlatna, Bălgrad, Teligrad, etc. Ce sont les Slaves méridionaux qui ont exercé la plus grande influence sur la langue et les coutumes, ainsi que sur la vie sociale et culturelle des Roumains. En ce qui concerne la civilisation matérielle de la population protoroumaine du Nord du Danube — région qui aux IXe—Xe siècles se trouvait sous la domination bulgare —, les fouilles de Bucov ont permis d'établir son genre d'habitation grâce aux fonds de cabanes à âtre libre et à la céramique de tradition romano-byzantine qu'on y a trouvés.

Dans les divers complexes slaves découverts en Roumanie, on a pu observer différentes variantes du rite funéraire (nécropoles planes, nécropoles à tumulus coutumes funéraires), le système de construction des habitations, la céramique, etc. Ces différences peuvent s'expliquer d'une part par l'appartenance de ces complexes à des tribus différentes, arrivées en Roumanie de diverses régions, et d'autre part, par le contact des Slaves avec d'autres populations (romanité danubienne, Avars, Protobulgares et autres) qui ont exercé leur influence sur la civilisation matérielle des Slaves.

Les complexes analysés fournissent encore de précieuses données concernant l'organisation sociale des différentes tribus slaves. Les Slaves anciens sont arrivés en Roumanie avec une organisation gentilice en décadence. Plus tard, aux VIIIe—IXe siècles, la société sera mi-patriarcale — mi-féodale. Cette différenciation sociale se reflète très nettement dans la nécropole de Nuşfalău. Enfin, aux IXe—Xe siècles, les Slaves méridionaux — bulgares arrivent au Nord du Danube dans le cadre du premier Empire bulgare qui est un Etat féodal de début.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I.—Céramique faite à la main et au tour primitif, provenant des complexes de : 1, Spinoasa ; 2—12, Hlincea ; 13—21, Moreşti ; 22—28, Popina (échelle :1/3).

Fig. 1. — *Nuşfalău.* Vases façonnés au tour à main à rotations rapides, trouvés dans la nécropole à incinération du VIIIe siècle.

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA CULTURII STRĂROMÎNE ÎN LUMINA SĂPĂTURILOR DE LA BUCOV (r. şi reg. PLOEŞTI)

(Studiu preliminar)

Pînă de curînd lipseau cu desăvîrşire date arheologice referitoare la populaţia veche romînească de la nordul Dunării, din perioada secolelor VI—XII. De aceea, în planul de activitate al Institutului de arheologie al Academiei R.P.R., s-a acordat o atenţie deosebită acestei probleme, programîndu-se sondaje şi săpături în diferite regiuni ale ţării. Între descoperirile făcute în ultimul timp, un loc de frunte îl ocupă complexul arheologic de la Bucov (r. şi reg. Ploeşti).

În anul 1941 prof. I. Nestor şi Dinu V. Rosetti au descoperit în partea de vest a comunei Bucov, cartierul Rotari, o aşezare din epoca feudală timpurie. Cercetarea acestei aşezări a fost programată însă abia în anul 1956 în cadrul Comisiei pentru originea şi formarea poporului romîn. Cercetările au continuat apoi şi în anii 1957 şi 1958.

Aşezarea Bucov-Rotari (= Bucov I) este situată pe capătul unui promontoriu, odinioară înconjurat de trei părţi cu apă. Ca întindere aşezarea cuprindea aproximativ 10 000 m^2, numărînd maximum cinci-şase bordeie şi cam tot atîtea construcţii de suprafaţă. Aşezarea veche fiind suprapusă de gospodăriile actuale, o suprafaţă de circa 4 000 m^2 cuprinzînd o parte din complexele vechi a fost distrusă cu ocazia diferitelor lucrări. Noi am mai putut cerceta două bordeie, trei construcţii de suprafaţă, un cuptor de pîine adîncit în pămînt cu groapă de acces, o groapă rituală şi o serie de alte gropi cu resturi arheologice.

Numai o mică parte din aşezare a rămas necercetată.

O primă problemă pe care ne-am pus-o a fost stabilirea raportului cronologic dintre bordeie şi construcţiile de suprafaţă. Observaţia pe care am putut-o face este aceea că nici o construcţie de suprafaţă nu suprapune un bordei, iar bordeiele nu întretaie construcţiile de suprafaţă. În cuprinsul aşezării nu am găsit nici o suprapunere sau întretăiere a două

complexe din epoca feudală timpurie, fapt care ne-a făcut să tragem concluzia că aşezarea Bucov-Rotari a avut un singur nivel de locuire.

Cele două bordeie cercetate au forma aproape pătrată (4 × 4,20 m şi 3 × 3,20 m) fiind adîncite în pămînt cu 1 — 1,10 m de la nivelul vechi. Groapa bordeielor era săpată în lutul galben şi nu avea niciun fel de căptuşeală de loasbe de lemn. Partea care completa peretele bordeiului la suprafaţa solului era făcută din crengi sau nuiele împletite şi lipite cu lut. Nu avem încă date care să ne indice în ce fel era construit acoperişul. Fiecare din cele două bordeie, în colţul de NE, are cîte o vatră deschisă rotundă (bordeiul nr. 1) sau ovală (bordeiul nr. 2) puţin adîncită la mijloc (fig. 1). Vatra bordeiului nr. 1 a suferit şi o refacere. Vatra avea o feţuială subţire de lut direct pe podea sau cum e cazul în bordeiul nr. 1 atunci cînd vatra a fost refăcută pe vechia vatră şi sub noua făţuială s-au pus cîteva pietre de rîu.

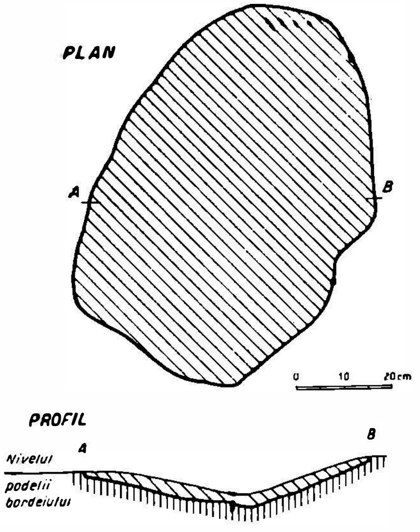

Fig. 1. — Bucov-Rotari, Planul şi profilul vetrei bordeiului nr. 2.

Inventarul bordeielor constă din diferite obiecte de uz casnic (fusaiole de lut de diferite forme şi mărimi, împungătoare de os, cuţite etc), podoabe (mărgele, fragmente de inele de tîmplă) şi mai ales o mare cantitate de ceramică.

Cele trei construcţii de suprafaţă aveau pereţii din bîrne de lemn şi crengi sau nuiele împletite şi lipite cu lut. Pe lipitura arsă s-au păstrat numeroase amprente ale materialelor din care au fost construiţi pereţii. S-a putut observa, în repetate rînduri, că aceste construcţii nu au gropi de pari la colţuri, fapt care ne-a făcut să presupunem că pereţii se sprijineau pe tălpi de bîrne aşezate la suprafaţa solului, încheindu-se la colţuri în cruce. Acelaşi sistem era folosit şi pentru pereţii de la suprafaţa solului la bordeie.

Una din aceste construcţii de suprafaţă era folosită ca atelier de fierărie. În interiorul şi în preajma acestui atelier s-a găsit o mare cantitate de zgură şi bucăţi de lupe de fier. În atelier printre zgură s-au găsit fragmentele fluerului de la foale. Vatra pe care lucra fierarul se afla în afara construcţiei lipită însă de peretele de nord. Ea avea forma unui triunghiu cu laturile egale şi cu colţurile mult rotunjite. Vatra fusese refăcută de şase ori. În atelier s-au găsit două vîrfuri de săgeţi, ambele de acelaşi tip — în formă de frunză alungită — un amnar, şi mai multe vase strivite pe loc : o oală mare cenuşie, mai multe oale roşii, un fragment dintr-un ulcior amforoidal şi un fragment dintr-un ulcior smălţuit cu verde. În afara atelierului în imediata sa apropiere s-au găsit o serie de unelte, între care menţionăm în chip deosebit un ciocan de fierar cu ambele

capete lucrătoare. După tipul de amnar și vîrfurile de săgeți cît și pe baza resturilor din cele două inscripții slave care fuseseră sgîriate pe peretele de sud, atelierul poate fi datat în prima jumătate a secolului X [1].

Celelalte două construcții de suprafață neavînd vetre sau vreo altă urmă unde să se fi făcut focul le-am socotit simple dependințe, făcute cu diferite scopuri în preajma locuințelor permanente care erau bordeiele. Eventual prin faptul că aceste construcții sînt numai dependințe s-ar putea explica și inventarul lor sărac în comparație cu acela al bordeielor.

Pentru pîine și turtele care nu puteau fi coapte pe vatră, populația de la Bucov-Rotari folosea cuptoare de tipul celui aflat în marginea de sud-vest a așezării (suprafața N.). Acest cuptor era adîncit în pămîntul viu, avînd vatra ovală, lungă de 1,60 m și lată de 1,25 m, iar înălțimea maximă a bolții de 0,60 m. Bolta și vatra cuptorului fuseseră date cu lipitură, care pe alocuri se vede că a fost refăcută. Gura cuptorului este ca un fel de canal, lung de 0,25 m. Înălțimea gurii este de 0,30 m iar lățimea de 0,40 m. Groapa de acces a cuptorului are forma unui patrulater neregulat adîncită cu 0,70 m de la nivelul vechi, avînd laturile lungi de 3 m, o latură din fața cuptorului de 1,40 m, iar latura opusă de 2,40 m. În groapa de acces a cuptorului s-au găsit fragmente de vase, iar în fața cuptorului și pe fundul gropii o mare cantitate de cenușă. În preajma grop . de acces a cuptorului se aflau mai multe grămăjoare de mei carbonizat Bordeiul cu vatră deschisă pe care-l întîlnim la Bucov își are originea în bordeiele traco-dacice care s-au păstrat pînă în epoca feudală timpurie prin intermediul populației romanizate. Bordeie dacice cu vatră au fost descoperite de D. Berciu la Ostrovul Șimian (în săpăturile din 1933—1935)[2] și de Eugen Comșa la Chirnogi (r. Oltenița), precum și în alte puncte de pe valea Dunării [3].

După părerea noastră păstrarea acestui tip de locuință de la daci ne-o dovedește și menținerea în limba romînă a cuvîntului *vatră* de origine traco-dacică [4].

Bordeiul cu vatră continuă să existe și în epoca feudală.R. Vulpe a descoperit la Izvoare un bordei feudal cu o vatră ovală aflată aproape pe mijlocul podelei [5]. Un alt bordei feudal cu vatră semnalează Eugen Comșa la Făurei, pe Mostiștea [6]. Bordeiul cu vatră este documentat și etnografic, fiind un tip de locuință destul de des întîlnit în Oltenia pînă nu de mult [7]. Acest tip de locuință îl recunoaștem și în colibele sezo-

---

[1] Pentru mai multe amănunte în legătură cu acest atelier și cu inscripțiile paleoslave vezi M. Chișvasi-Comșa, *Săpăturile de la Bucov*, în *Materiale*, VI (sub tipar).

[2] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 341.

[3] Informații de la Eugen Comșa.

[4] I. I. Russu, *Dispariția limbii și a populației traco-dace*, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 261.

[5] Radu Vulpe, *Izvoare, săpăturile din 1936—1948*, București, 1957, p. 31.

[6] Informație de la Eugen Comșa.

[7] Gh. Focșa, *Bordeiul ca tip de locuință arhaică*, comunicare ținută la Seminarul mixt-romîno-sovietic la 28 decembrie 1958.

niere, adîncite în pămînt, cu vatră într-un colț sau pe mijloc, ale păstorilor din Carpații Sudici [1] și Orientali [2].

Dintre descoperirile făcute o importanță deosebită pentru cunoașterea specificului culturii străromîne o are ceramica. Ea poate fi împărțită în mai multe grupe.

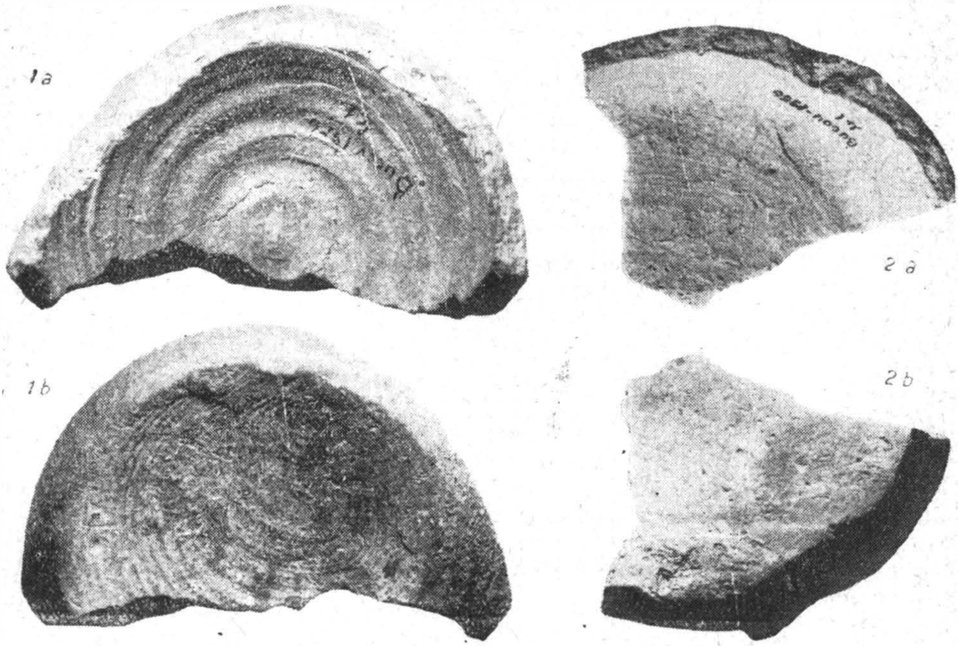

Fig. 2. — 1 a — 1 b, tehnica de lucru a ceramicii strărominești; 2 a — 2 b, tehnica de lucru a ceramicii de tip slav.

Deosebim în primul rînd ceramica de import, reprezentată prin fragmente de ulcioare amforoidale din pastă fină roz avînd suprafața parțial smălțuită cu smalț verde sau prin ulcioare de același tip, dar din pastă cenușie și avînd întreaga suprafață smălțuită cu verde. Se întîlnesc adesea și fragmente de străchini, lucrate tot din pastă cenușie smălțuite cu verde, atît pe partea interioară, cît și pe partea exterioară.

A doua grupă o constituie ceramica locală, care la rîndul ei poate fi subîmpărțită în mai multe categorii :

a) În prima categorie includem vasele lucrate la o roată destul de perfecționată, dintr-o pastă nisipoasă, arsă la roșu. Partea exterioară a fundului poartă urme de tăiere cu sfoara, iar în interior se văd dungi adîncite în urma modelării pe roată (fig. 2/1 a — 1 b ; fig. 3/2 a — 2 b).

[1] Gh. Marinescu, *Cîteva observări asupra stînelor și colibelor din Parîng*, în *BSGR*, LI, 1932, București, 1933, p. 381—422.

[2] Colibe asemănătoare au existat și în regiunea Bicazului. Informații de la I. Vlăduțiu.

Corpul acestor vase are forma ovoidală sau bitronconică rotunjită, gîtul scund, iar buza puțin răsfrîntă în exterior. Multe din vase au toartă (în așezarea Bucov-Rotari în bordeiul nr. 1 din aproximativ 16 vase, 9 au avut toartă). Toarta este de tip romano-bizantin. Ea începe la nivelul buzei și coboară puțin mai jos de mijlocul vasului (fig. 5/5, 7). Profilurile

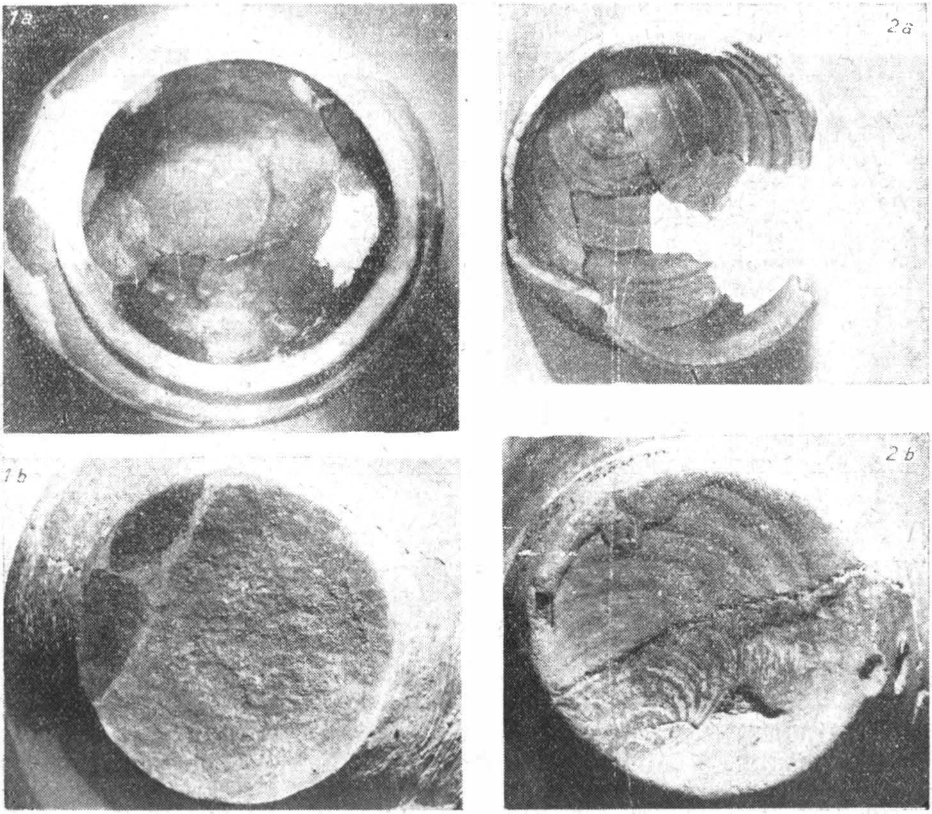

Fig. 3. — Bucov, 1 a — 1 b, tehnica de lucru da ceramicii de tip slav; 2 a — 2 b, tehnica de lucru a ceramicii străromînești.

buzelor sînt variate. Uneori ele sînt simple, dar de cele mai multe ori ele sînt însă destul de complicate. Predomină, se pare, profilurile triunghiulare în secțiune uneori cu o nervură în exterior, iar partea superioară teșită orizontal sau cu o șănțuire nu prea adîncă. Se întîlnesc de asemenea destul de des profiluri cu o șănțuire interioară, ca pentru capac marginea buzei fiind ridicată în sus etc.

Aceste vase sînt decorate cu linii orizontale, benzi de linii în val, foarte frecvent este decorul de valuri largi ce se întretaie între ele, făcut cu pieptenele sau cu bețișorul (fig. 4/1; fig. 5/1—3, 5, 7).

Tipul de roată pe care au fost lucrate vasele este bine cunoscut în provinciile romane de la Dunărea de jos [1] în schimb, acest tip de roată nu este cunoscut la slavi. Profilurile buzelor, de asemenea, sînt asemănătoare și de multe ori identice cu cele ale ceramicii romano-bizantine din secolele IV—VI [2]. Ca o tradiție a olăriei romano-bizantine socotim și menținerea toartei. Avînd în vedere tehnica de lucru și formele considerăm că acest fel de ceramică s-a dezvoltat din olăria romană-provincială și s-a păstrat pînă în epoca feudală timpurie prin intermediul populației romanizate. Ea formează, după părerea noastră, o verigă principală între ceramica romană provincială și între ceramica romînească din secolele XIV—XVII.

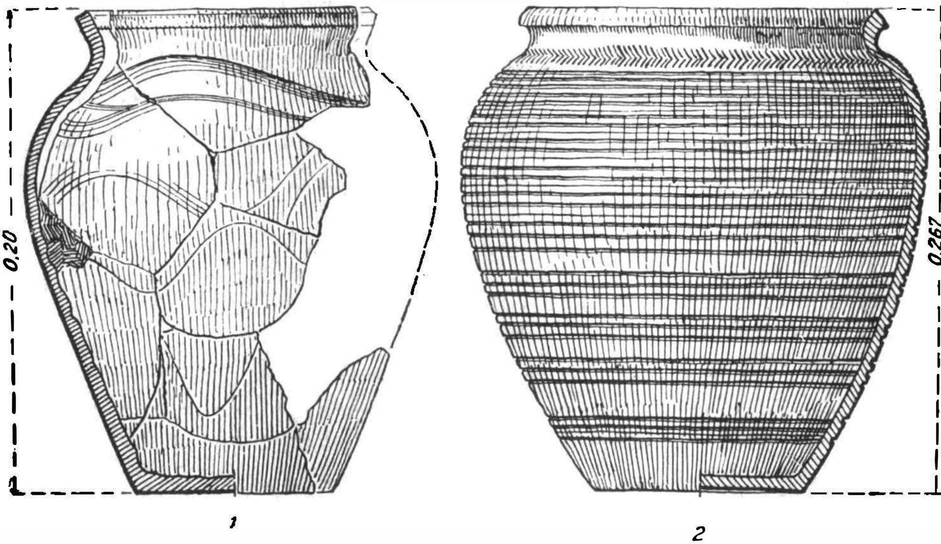

Fig. 4. — Bucov—Rotari. 1, tip de vas străromînesc; 2, tip de vas slav.

b) Împreună cu prima categorie de vase descrise mai sus coexistă și o alta, lucrată tot din pastă nisipoasă sau uneori cu cioburi pisate, dar modelată la roată de mînă cu învîrtiri mai lente. Pe partea exterioară a fundului vaselor se observă urma nisipului sau a cenușei presărate pe roată pentru ca vasul să poată fi desprins mai ușor (fig. 2/2 a — 2 b; fig. 3/1 a — 1 b). Uneori aceste vase au pe fund semne în relief. Formele caracteristice sînt borcanele cu fundul îngust, umerii puternic boltiți, gîtul scund și buza răsfrîntă în exterior. Profilurile buzelor nu sînt complicate ca la

[1] Tipul de roată de la Bucov este cunoscut la ceramica romană provincială din castrul de la Bumbești, săpăturile făcute de Gr. Florescu și colectivul. Informații în legătură cu aceste materiale mi-a oferit Exspectatus Bujor. De asemenea studentul Chiper Ion a adus cîteva fragmente ceramice romane din castrul roman de la Pojejena de sus (r. Moldova Nouă, reg. Timișoara) lucrate din pastă nisipoasă de culoare roșie și avînd pe partea exterioară a fundului urme de tăiere cu sfoara. Ca aspect, fragmentele sînt foarte asemănătoare cu cele de la Bucov.

[2] Materialul comparativ romano-bizantin (sec. IV—VI) mi-a fost oferit de prof. Gh. Ștefan din săpăturile de la Garvăn-Dinogetia.

ceramica primei categorii. Decorul caracteristic îl constituie liniile orizontale, benzile de linii în val sau mai ales liniile orizontale asociate cu o bandă de linii în val, gropiţe sau decor incizat în formă de frunze de brad, în jurul gîtului. Această categorie ceramică are trăsăturile ceramicii slave, trăsături care se remarcă în chipul cel mai evident în tehnica de lucru (fig. 4/2; fig. 5/4, 6, 9).

c) În sfîrşit o a treia categorie ceramică, care coexistă cu celelalte două, este ceramica cenuşie-neagră. Formele caracteristice sînt oale de diferite dimensiuni, cu corpul sferoidal, fundul plat, gîtul cilindric avînd buza îngroşată în formă de colac (fig. 5/8). Uneori aceste oale au toartă inelară sub buză sau pe mijlocul corpului (fig. 5/10). Decorul specific constă din linii lustruite, verticale, oblice sau în reţea. Pe fundul lor se întîlnesc uneori şi semne în relief.

Cu privire la originea ceramicii cenuşii-negre au fost formulate diferite păreri. Prof. I. Nestor a explicat prezenţa acesteia la nordul Dunării prin evoluţia ei din ceramica cenuşie mai veche din epoca migraţiilor [1]. După părerea noastră între ceramica cenuşie din epoca migraţiilor şi cea din epoca feudală timpurie există o serie de deosebiri esenţiale. În primul rînd trebuie să semnalăm că vasele cenuşii din epoca migraţiilor sînt lucrate pe o roată perfecţionată, pe cînd cele din epoca feudală timpurie sînt modelate pe roata de mînă. În consecinţă pe baza tehnicii de lucru, nu se poate stabili un raport genetic între vasele cenuşii din epoca migraţiilor şi cele din epoca feudală timpurie. De asemenea, nu se poate stabili o evoluţie tipologică a formelor feudale timpurii din formele caracteristice epocii migraţiilor.

În general pînă în prezent nu există nici o descoperire pe baza căreia să se poată susţine continuitatea acestei ceramici pe teritoriul ţării noastre din epoca migraţiilor pînă în secolele IX—X.

Vasele cenuşii din epoca feudală timpurie de la noi îşi găsesc analogiile cele mai apropiate în cimitirul protobulgar din secolul VIII de la Novi Pazar [2], la Pliska [3], cît şi în alte localităţi din Bulgaria, cu care se aseamănă nu numai în privinţa formelor şi a decorului, dar sînt identice şi în ceea ce priveşte tehnica de lucru şi compoziţia pastei. Vasele din complexele amintite au la rîndul lor analogii apropiate în răsărit, în aria de răspîndire a culturii Saltovo în preajma Mării de Azov, a Donului, Doneţului, în Cuban şi nordul Caucazului. O grupă a culturii Saltovo din preajma Mării de Azov a fost atribuită triburilor protobulgare, [4] pe baza izvoarelor scrise şi mai ales pe baza descoperirilor arheologice din regiunea respectivă şi din Bulgaria (Novi Pazar). Prin urmare, după părerea noastră, ceramica de culoare cenuşie cu decor lustruit din aşezările feudale timpurii îşi are originea în răsărit în cultura Saltovo de unde a fost adusă de către protobulgari în Peninsula Balcanică. O dată cu expan-

[1] I. Nestor, *Cultura Dridu, Notă preliminară*, comunicare ţinută la Sesiunea generală ordinară ştiinţifică a Academiei R.P.R. la 26 septembrie 1957.

[2] Stancio Stancev, *Некрополът до Нови Пазар*, Sofia, 1957, pl. XIII/1 şi pl. XV/1.

[3] S. Georgieva, *Разкопки на могили № XXXIII и XXXII в Плиска*, în *Izvestia-Institut*, XX, Sofia, 1955, fig. 14, p. 19; fig. 18, p. 23; fig 19, p. 24 şi fig. 38, p. 34.

[4] N. I. Merpert, *К вопросу о древнейших болгарских племенах*, Kazan, 1957.

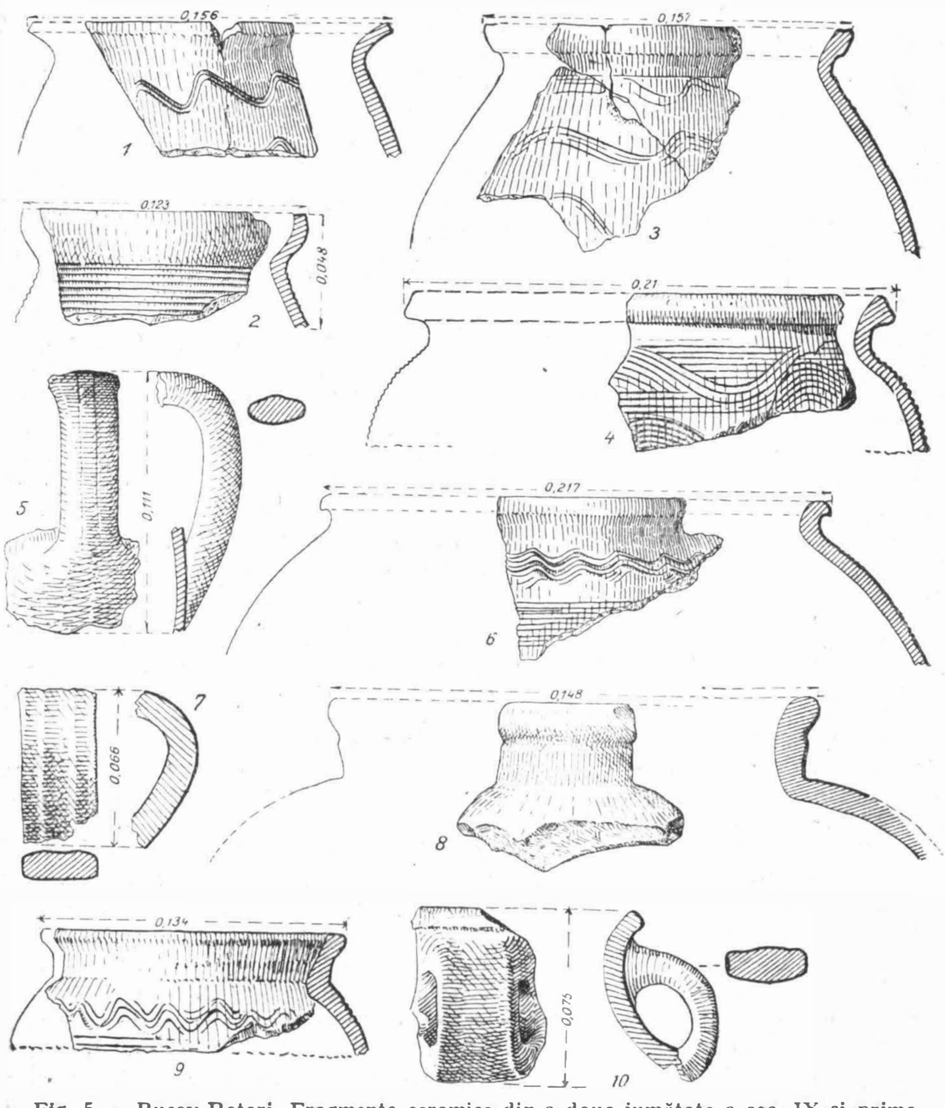

Fig. 5. — Bucov-Rotari. Fragmente ceramice din a doua jumătate a sec. IX și prima jumătate a sec. X : 1—3, 5, 7, fragmente de vase străromînești ; 4, 6, 9, fragmente de vase de tip slav ; 8, 10, vase cenușii de tip Saltovo.

siunea primului imperiu bulgar la nordul Dunării ea se răspîndește și pe teritoriul țării noastre, în diferite așezări din Oltenia, Muntenia, Moldova și Transilvania, care intrau în componența acestui imperiu. Trebuie să menționăm însă faptul că olăria de tip Saltovo în secolul IX nu este folosită exclusiv de către protobulgari (ca mai înainte în momentul pătrunderii lor în Peninsula Balcanică), ci ea a fost împrumutată și de celelalte populații din cadrul imperiului (populația slavă de sud și străromînească), cu care protobulgarii au venit în contact. De aceea, numai pe baza ceramicii nu se pot face atribuiri etnice, ci trebuie să avem în vedere întregul complex din care ea face parte. Dacă această specie de vase ar fi de origine locală nord-dunăreană ar fi normal ca astfel de vase să fie foarte rare sau să lipsească cu totul în așezările și cimitirele de la Novi Pazar, Pliska și Madara unde rolul și existența protobulgarilor sînt bine cunoscute. Situația se prezintă însă cu totul altfel, specia de vase cenușii cu corpul sferoidal apare din abundență la Pliska și Madara și numai într-o măsură mai redusă acolo unde protobulgarii au jucat un rol mai puțin important. Avînd în vedere aceste date noi credem că specia de ceramică cenușie nu poate fi socotită, specifică pentru populația străromînească așa cum susține prof. I. Nestor. Ea, după cum am arătat mai sus, poate apare într-un procent destul de redus și la străromîni datorită legăturilor pe care ei le-au avut cu populația slavo-bulgară în cadrul primului imperiu bulgar.

Pentru datarea așezării Bucov-Rotari avem diferite obiecte de metal. Amintim două amnare cu brațele descriind un oval și cu capetele răsucite, în formă de volute, vîrfuri de săgeți cu lama în formă de frunză alungită, un vîrf de săgeată cu trei muchii de tip avaric tîrziu, un altul cu lama triunghiulară, un pumnal cu capătul mînerului terminat în două volute răsucite în afară și altele. La obiectele de metal, ca elemente de datare, se mai adaugă ulcioarele amforoidale, cu două toarte, lucrate din pastă gălbuie sau cenușie și decorate prin lustruire [1]. Aceste vase sînt de tipul celor de la Pliska și Madara etc., [2] datate acolo în secolul IX. În sfîrșit, la datare ne servesc și resturile de inscripții paleoslave de la începutul secolului X.

În funcție de toate elementele de datare amintite mai sus noi am fixat începutul așezării Bucov-Rotari aproximativ pe la mijlocul secolului IX. Lipsa totală în cuprinsul așezării a unor tipuri de amfore și vase de import caracteristice celei de a doua jumătăți a secolului X, ne face să presupunem distrugerea așezării cam pe la mijlocul acestui secol. Sfîrșitul așezării se datorește unui puternic incendiu, provocat foarte probabil în urma unui atac al pecenegilor.

În anul 1956, Eugen Comșa, făcînd cercetări de suprafață în împrejurimile satului Bucov, a descoperit o a doua așezare din epoca feudală timpurie în punctul numit Tioca. Așezarea se află pe un rest de terasă înaltă a rîului Teleajen. În preajma așezării există o serie de izvoare. În această așezare săpăturile au început abia în anul 1958. Așezarea Bucov-

---

[1] O parte din aceste obiecte au fost publicate în rapoartele preliminare, cf. Maria Chișvasi-Comșa, *Săpăturile de la Bucov*, în *Materiale*, V, 1959, p. 495—500 și *Materiale*, VI (sub tipar).
[2] Stancio Stancev, *op. cit.*, p. 68, fig. 10/1—2 și p.73, fig. 14/3.

Tioca (Bucov II) are două nivele de locuire. Nivelul mai vechi se caracterizează prin bordeie și construcții de suprafață de tipul celor din așezarea Bucov-Rotari (Bucov I). Din acest nivel, pînă în prezent s-au putut cerceta numai un bordei și o parte dintr-o construcție de suprafață. Bordeiul avea două vetre libere, una așezată în colțul de nord-vest, iar cealaltă aproximativ la mijlocul încăperii. Ambele vetre sînt de același tip cu vetrele bordeielor din așezarea Bucov-Rotari [1]. Lîngă latura de vest între cele două vetre se afla o groapă rotundă cu fundul albiat adîncă de 0,50 m în care s-a găsit cenușă, oase și diferite alte resturi. Lîngă vatra din colț în apropierea laturii de est s-au găsit mai multe bucăți de vatră cu gardină (prajniță) care fusese așezată pe o scîndură, se pare alături de vatra deschisă și care a fost spartă și stricată în timpul distrugerii bordeiului. Remarcăm faptul că în așezarea Bucov-Rotari nu s-au găsit de loc resturi de vetre cu gardină (prajnițe).

Inventarul bordeiului constă din fusaiole de lut de diferite forme, împungătoare și alte obiecte de os, o mărgea de sticlă albastră avînd forma ovoidal aplatizată și alte obiecte.

Într-o groapă dreptunghiulară amenajată special (adîncă de 0,40 m față de podea), care începea de la colțul de sud-est și continua de-a lungul peretelui de est pînă în dreptul vetrei din mijlocul încăperii, s-au găsit mai multe vase strivite pe loc. Vasele descoperite sînt de același tip cu cele din așezarea Bucov-Rotari. Unele dintre ele se încadrează în categoria străromînească, altele în categoria slavă. Împreună cu ele s-a găsit și un ulcior amforoidal cu două toarte, lucrat din pastă cenușie și decorat cu linii lustruite. Un ulcior asemănător a fost descoperit în nivelul inferior de la Pliska [2]. Pe baza acestui ulcior datăm bordeiul în a doua jumătate a secolului IX și eventual la începutul secolului X.

Nivelul mai vechi este suprapus de altul, caracterizat prin case construite la suprafața solului. Au fost cercetate în întregime șase asemenea case. Forma lor este aproape pătrată (dimensiunile aproximative de 4 × 4,20 m). Pereții lor sînt construiți din bîrne de lemn, nuiele împletite și lipite cu lut. Lipsa găurilor de pari ne face să credem că pereții fuseseră construiți pe tălpi de lemn așezate la suprafața solului. În colțul de nord-est sau în colțul de nord-vest în interiorul caselor se afla cu regularitate vatra deschisă, fețuită cu un strat destul de gros de lut amestecat cu bălegar. În unele cazuri sub fețuiala vetrei s-au găsit bucățele de zgură de fier. Stratul de arsură de sub vetre în general este foarte gros ajungînd pînă la 0,10—0,12 m fapt care ne dovedește întrebuințarea îndelungată a acestor vetre. Forma lor este rotundă sau mai rar ovală, diametrul variind între 0,70—1,50 m, iar suprafața are forma orizontală. Într-un caz am întîlnit două vetre libere alăturate, iar în altul alături de vatra liberă obișnuită se afla sfărîmată și o vatră cu gardină (prajniță). Trebuie să menționăm însă că prezența celor două vetre cu gardină în complexul Bucov-Tioca constituie o excepție.

---

[1] Maria Chișvasi-Comșa, *Săpăturile de la Bucov*, în *Materiale*, VI (sub tipar);
[2] Stancio Stancev, *op. cit.*, p. 68, fig. 10/2.

Pentru coacerea pîinii şi a diferitelor turte era folosit cuptorul care se afla în afara locuinţelor. Un cuptor de pîine adîncit în pămîntul viu, cu groapă de acces, de tipul celui din aşezarea Bucov-Rotari, dar de dimensiuni mai mici (vatra = 0,60 × 0,60 m; înălţimea maximă a bolţii 0,30 m), a fost descoperit şi la Bucov-Tioca, aparţinînd nivelului mai nou.

După părerea noastră casele nivelului superior de la Bucov-Tioca s-au dezvoltat din bordeiele documentate în nivelul inferior. Legătura genetică dintre ele poate fi dovedită printr-o serie de trăsături comune, care se întîlnesc şi la bordeie şi la case. Astfel, se poate observa că la case se păstrează aceeaşi orientare, formă şi aceleaşi dimensiuni ca la bordeie. De asemenea, se constată că atît pereţii caselor, cît şi partea de deasupra solului a pereţilor de la bordeie erau construiţi după acelaşi sistem. În sfîrşit, factorul hotărîtor îl constituie păstrarea vetrei libere, menţinerea ocupaţiilor şi continuarea în nivelul mai nou a formelor ceramice din nivelul mai vechi. Evident pe ceramica nivelului mai nou se poate constata o evoluţie atît a ceramicii străromîneşti, cît şi a ceramicii de tip slav (fig. 6). După observaţiile făcute pînă acum în nivelul mai nou nu am constatat prezenţa ceramicii de import şi a ulcioarelor amforoidale, care sînt destul de frecvente în nivelul mai vechi. Este posibil ca lipsa ceramicii de import în acest nivel mai nou să se explice prin retragerea primului imperiu bulgar în sudul Dunării şi întreruperea legăturilor cu Bizanţul prin invazia pecenegilor în cîmpia romînă.

Pe baza datelor stratigrafice şi a analogiei unor forme ceramice (fig.6/2,3,5,10) cu olăria din a doua jumătate a secolului X de la Garvăn datăm deocamdată nivelul mai nou în a doua jumătate a secolului X şi eventual la începutul secolului XI.

Numeroasele oase de animale ieşite la iveală din cuprinsul celor două aşezări ne dovedesc că populaţia de aici se ocupa cu creşterea vitelor. Sînt foarte frecvente oasele de oaie sau capră şi oasele de cornute mari. Destul de des se întîlneşte porcul (mai ales la Bucov-Tioca). Nu lipsesc nici oasele de păsări (mai ales în nivelul inferior de la Bucov-Tioca) dar nu putem preciza deocamdată dacă e vorba de oase de păsări sălbatice sau domestice. Rare sînt oasele de măgar şi de cal.

O altă ocupaţie principală a locuitorilor de la Bucov era reducerea şi prelucrarea fierului dovedită prin descoperirea unui atelier de fierărie în aşezarea Bucov-Rotari şi a foarte multă zgură şi bucăţi de lupe de fier descoperite, atît în preajma atelierului, cît şi în şanţurile U şi U 1 din aceeaşi aşezare, în preajma cărora s-a aflat un al doilea atelier distrus de lucrările gospodăreşti.

În cantitate mai mică, zgură şi cîteva bucăţi de lupe de fier au fost descoperite şi în ambele nivele din aşezarea Bucov-Tioca.

În nici una din cele două aşezări nu s-au găsit nici gropi de bucate şi nici unelte agricole. De asemenea, lipitura pereţilor este amestecată de obicei cu iarbă uscată sau cu nisip şi pietricele şi numai în rare cazuri lipitura este amestecată cu pleavă sau paie. Toate aceste date ne fac să credem că la locuitorii aşezărilor de la Bucov agricultura era slab dezvoltată.

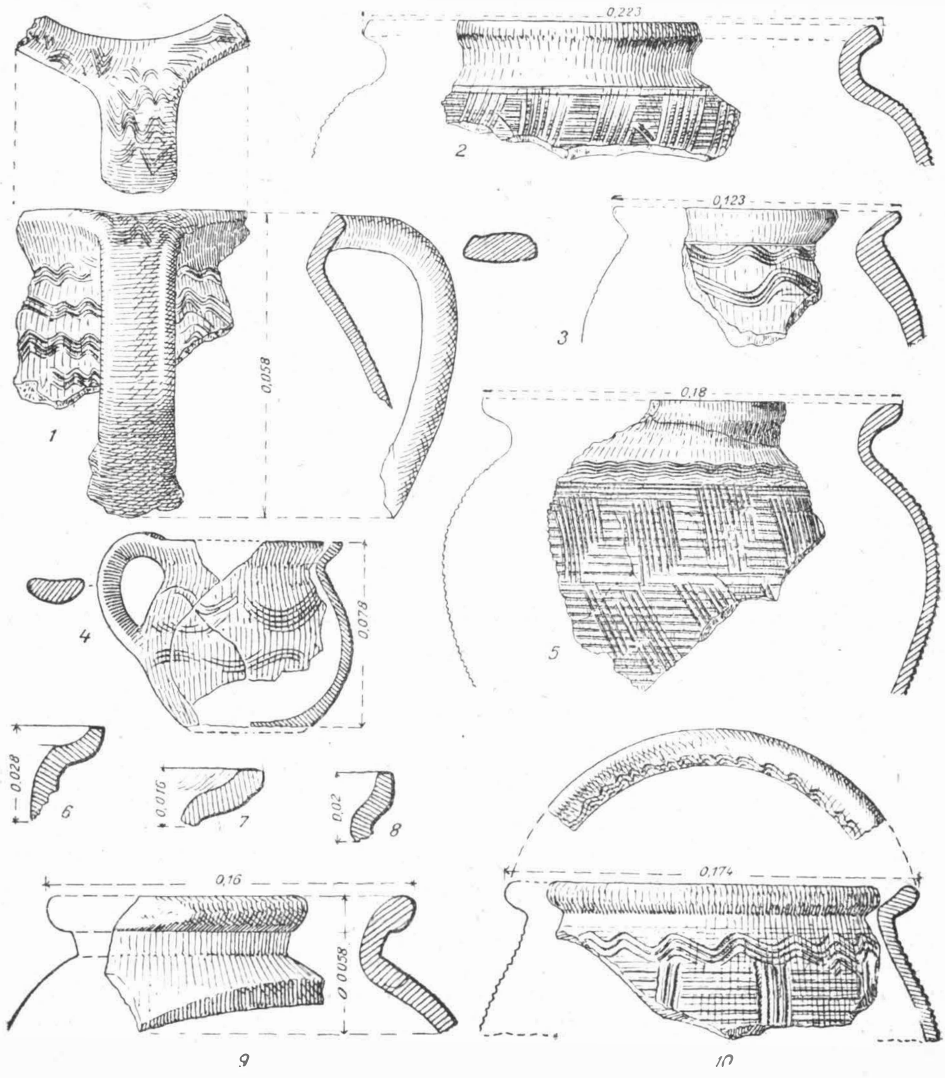

Fig. 6. — Bucov-Tioca. Fragmente din a doua jumătate a sec. X (nivelul superior); 1, 4, 6—8, fragmente de vase străromînești; 2, 3, 5, 10, fragmente de vase de tip slav; 9, vas cenușiu de tip Saltovo.

Avînd în vedere trăsăturile autohtone observate în complexele de la Bucov, (în ceea ce priveşte tipul de locuinţă de origine dacică şi olăria care se remarcă prin caractere de tradiţie romană-provincială) şi luînd în considerare faptul că aceste complexe se deosebesc de complexele slave şi de cele slavo-bulgare contemporane, cunoscute atît pe teritoriul ţării noastre cît şi în afara graniţelor, le atribuim din punct de vedere etnic unei populaţii străromîneşti.

Elementele de tip slav şi cele de tip Saltovo care se întîlnesc în ceramica de la Bucov se explică, după părerea noastră, prin legăturile pe care le-a întreţinut populaţia străromînească cu cea slavo-bulgară.

Prezenţa ceramicii de origine Saltovo, a ulcioarelor amforoidale (unul avînd incizat pe el chiar un semn de origine protobulgară), cît şi inscripţiile paleoslave ne dovedesc că cele două aşezări de la Bucov (Bucov-Rotari şi Bucov-Tioca, nivelul de locuire mai vechi), se aflau sub stăpînirea primului imperiu bulgar. Prin contactul pe care l-a avut populaţia străromînească în cadrul primului imperiu bulgar, cu populaţia slavă de sud a fost mult influenţată de aceasta în limbă, obiceiuri şi organizarea socială.

Cele două aşezări contemporane Bucov-Rotari şi nivelul mai vechi de la Bucov-Tioca au fost distruse de un puternic incendiu provocat foarte probabil de o invazie a pecenegilor în această regiune cam pe la anul 950. Se pare, că aproximativ la această dată se retrage şi primul imperiu bulgar în sudul Dunării. În acest timp viaţa în aşezarea nr. 1 se sfîrşeşte, în aşezarea nr. 2, însă populaţia se întoarce şi viaţa continuă, după cum am văzut, într-o formă întrucîtva schimbată.

În urma celor trei campanii de săpături de la Bucov sîntem în măsură să definim o *cultură străromînească proprie deosebită de cea slavă*.

Tipul de locuinţă specific străromînească este bordeiul cu vatră deschisă. Acest tip de locuinţă este specific populaţiilor sudice (şi îşi trage originea din bordeiul cu vatră deschisă traco-dacic). Tipul de bordei străromînesc se deosebeşte de bordeiul slav cu cuptor de piatră sau de lut. Slavii, trăind mai la nord într-o climă mult mai rece, au fost nevoiţi să găsească un sistem de încălzire mai bun şi astfel ei au ajuns să cunoască cuptorul, sau măcar cotlonul, din cele mai vechi timpuri. Slavii veniţi pe teritoriul ţării noastre şi în Peninsula Balcanică, deşi au ajuns într-o climă mai caldă decît aceea pe care au avut-o în teritoriul de unde au plecat, datorită tradiţiei, şi-au păstrat tipul de locuinţă cu toate elementele sale componente. Trebuie să remarcăm de asemenea faptul că în timp ce în majoritatea bordeielor slave există gropi de bucate, în bordeiele străromîneşti astfel de gropi sînt inexistente.

În unele părţi (cum este şi în aşezarea Bucov-Tioca) de la bordeiul cu vatră se trece la casa cu vatră, care de fapt constituie al doilea tip de locuinţă străromînească.

Ceramica străromînească este reprezentată prin oale, adeseori avînd toarte (ce coboară de la nivelul buzei pînă pe la mijlocul vasului), lucrate din pastă nisipoasă pe o roată cu învîrtiri repezi avînd pe fund de obicei urme de tăiere cu sfoara. Fundul şi pereţii sînt destul de groşi, iar arderea, de obicei, necompletă. Decorul lor specific este format din valuri largi ce se întretaie între ele, din linii orizontale sau din benzi de linii în val.

Tipul de ceramică străromînească se asociază cu tipul de locuinţă străromînească. În acele aşezări în care apar bordeiele cu cuptoare, ceramica străromînească nu se întîlneşte.

Avînd în vedere asocierea de vase roşii şi cenuşii, prof. I. Nestor a inclus aşezările de la Bucov în cultura Dridu[1]. La o examinare mai atentă a celor două complexe, observăm că, în realitate, între complexele de la Bucov şi cel de la Dridu există deosebiri esenţiale în ceea ce priveşte tipul de locuinţă (la Bucov, bordeie, iar mai tîrziu case cu vetre deschise ; la Dridu, bordeie cu cuptoare de piatră sau lut), ceramica (la Dridu nu apar oalele cu toartă) şi ocupaţia locuitorilor (la Dridu este documentată în primul rînd o populaţie agricolă ; la Bucov sînt crescători de vite, meşteşugari care se ocupau de reducerea şi prelucrarea fierului, iar agricultura era slab dezvoltată). Toate aceste deosebiri nu ne permit să includem complexele de la Bucov în cadrul aceleiaşi culturi cu complexul de la Dridu [2]. Numirea de ,,Cultură Dridu'' folosită pentru toate complexele de la nord de Dunăre, avîndu-se în vedere numai asocierea ceramicii roşii cu cea cenuşie, fără a ţine cont de restul caracteristicilor diferitelor complexe (tipul de locuinţă) şi de trăsăturile esenţiale ale ceramicii (tipul de roată pe care a fost modelată, procentul în care apar diferitele categorii ceramice etc.) este improprie. Prin conceptul de ,,Cultură Dridu'' s-a încercat, de asemenea, separarea în chip mecanic a teritoriilor de la nord de Dunăre de cele din sudul Dunării, deşi materialele arheologice ne dovedesc că de fapt aceste teritorii în secolele IX—X s-au dezvoltat în strînsă legătură făcînd parte chiar din acelaşi stat — primul imperiu bulgar.

Ipoteza, formulată de noi că în spaţiul carpato-balcanic, în secolele IX—X era răspîndită o cultură în aparenţă unitară, în cadrul căreia se delimitează mai multe variante sau grupe locale, diferenţiate între ele şi din punct de vedere etnic, este confirmată de noile rezultate ale săpăturilor de la Bucov precum şi din alte complexe de la nordul şi de la sudul Dunării. În lumina acestor rezultate aspectul sau, mai bine-zis grupa Dridu trebuie să fie limitată numai la o parte din teritoriul Munteniei şi folosită pentru acele complexe care se vor dovedi a fi într-adevăr de acelaşi tip cu cel de la Dridu, în privinţa tipului de locuinţă şi a ceramicii.

MARIA COMŞA

К ИЗУЧЕНИЮ ДРЕВНЕРУМЫНСКОЙ КУЛЬТУРЫ В СВЕТЕ РАСКОПОК В БУКОВЕ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

На западной окраине села Буков, на мысе, некогда окруженном с трех сторон водой, находятся остатки раннефеодального поселения Буков-Ротари (=Буков I). Поселение представлено единственным

[1] I. Nestor, *op. cit.*

[2] După părerea noastră complexele de la Bucov se deosebesc de cele de la Dridu şi din punct de vedere etnic. Judecînd după tipul de locuinţă, ceramică şi ocupaţie în primul rînd agricolă a locuitorilor de la Dridu credem că acest aspect cultural nu poate fi considerat tipic străromînesc (cf. I. Nestor, *op. cit.*).

культурным слоем, в котором найдены почти квадратные землянки на глубине 1—1,10 м от древнего уровня, с открытым очагом в углу. Кроме землянок, в поселении были и наземные сооружения, построенные из бревен и сплетенных прутьев, обмазанных глиной. В этих последних не обнаружено никаких следов очага или какого-либо другого места, где разводили бы огонь, а потому автор склонен считать их хозяйственными помещениями, пристроенными к постоянным жилищам-землянкам. В некоторых из этих наземных построек помещались мастерские.

В южной части села Букова находится второе раннефеодальное поселение — Буков - Тиока (= Буков II), представленное двумя культурными слоями. Более древний культурный слой соответствует по времени Букову — Ротари. В этом горизонте была исследована землянка с двумя открытыми очагами (посередине и в северо-западном углу), и часть наземной постройки, расположенной вблизи землянки.

Более поздний культурный слой характеризуется наземными жилищами с открытыми очагами в одном из углов, со стенами из бревен и сплетенных прутьев, обмазанных затем глиной. До настоящего времени было обследовано шесть таких жилищ. Принимая во внимание систему их постройки, сохранность очагов и последовательность керамики, можно сделать заключение, что эти дома развились из землянок более древнего горизонта.

В Буковском поселении была найдена привозная византийская керамика (амфорообразные кувшины с двумя ручками, миски, покрытые как снаружи, так и внутри зеленой глазурью), а также керамика местного производства, которую можно подразделить на несколько категорий.

К первой категории относятся сосуды, изготовленные на гончарном кругу при довольно быстром вращении. Из-за этого на внутренней стороне сосуда заметны горизонтальные полосы, а на внешней стороне днища часто наблюдаются следы нарезки шнуром (рис. 2/1 *a—b*; 3/2 *a—b*). На многих сосудах ручка начинается от края венчика и спускается ниже середины сосуда. В отношении формы и техники выработки эта категория сосудов продолжает провинциально-римскую керамику и является промежуточной между нею и румынской керамикой феодальной эпохи.

Вторая категория сосудов представлена, главным образом, горшками грушевидной формы, обработанными на гончарном кругу при более медленном вращении. На днищах этих сосудов заметны следы песка или золы, которыми присыпали круг для того, чтобы сосуд легче отставал от него. На некоторых из них есть рельефные знаки. В этой категории сосудов ясно видны черты славянской керамики.

Наконец, последняя категория буковской керамики охватывает серо-черные сосуды, представленные, главным образом, горшками шарообразной формы салтовского типа. Эта категория составляет приблизительно 10% всей керамики.

Основываясь на характере металлических предметов (огнива, наконечников стрел и т.д.), амфорообразных кувшинов с двумя ручками,

изготовленных из желтоватого или серого теста, с лощеным орнаментом, привозной керамики, остатков старославянских надписей, нацарапанных на стенах кузнечной мастерской в поселении Буков-Ротари, а также других предметов, — автор датировал это поселение и нижний культурный слой поселения Буков-Тиока второй половиной IX в. и первой половиной X в. Эти поселения были уничтожены большим пожаром, весьма вероятно, при набеге печенегов. Второй культурный слой доказывает, что поселение Буков-Тиока продолжало существовать и во второй половине X в., а возможно, и в начале XI в.

Жители поселения Букова занимались скотоводством (что доказывает большое количество костей животных), добыванием и обработкой железа. Земледелие здесь было слабо развито.

В результате исследований, проведенных в Букове, можно определить собственную древнерумынскую культуру, отличную от славянской.

Характерен древнерумынский тип жилища — это землянка с открытым очагом (происходящий от дако-фракийской землянки с подобным очагом). Наряду с такими землянками местами встречаются и наземные жилища с открытым очагом.

Древнерумынская керамика представлена горшками с ручкой, чаще обработанными на гончарном кругу при быстром вращении; происхождение их надо искать в римской провинциальной керамике. Как было указано выше, они отличаются от славянской керамики как техникой изготовления, так и формой.

Комплексы в Букове нельзя отнести к так называемой „культуре Дриду", потому что они отличаются от комплекса Дриду, как типом жилища (в Букове землянки с открытыми очагами, а в Дриду землянки славянского типа с каменными или глинобитными печами) и керамикой (в Дриду не встречается горшков с ручкой), так и родом занятий населения.

Наличие некоторых славянских и салтовских элементов, наблюдаемых, главным образом, в керамике Буковских поселений, объясняется контактом местного древнерумынского населения со славяно-болгарами в пределах первой болгарской империи, охватывавшей в IX—X вв. и эту территорию.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Буков-Ротари, план и профиль очага землянки № 2.

Рис. 2. — Буков 1 *a* — 1 *b*, техника изготовления древнерумынской керамики; 2*a* — 2*b*, техника изготовления керамики славянского типа.

Рис. 3. — Буков, 1 *a* — 1 *b*, техника изготовления керамики славянского типа; 2*a* — 2*b*, техника изготовления древнерумынской керамики.

Рис. 4. — Буков-Ротари, 1, тип древнерумынского сосуда; 2, тип славянского сосуда.

Рис. 5. — Буков-Ротари, фрагменты керамики второй половины IX в. и первой половины X в. 1 — 3, 5, 7, фрагменты древнерумынских сосудов; 4, 6, 9, фрагменты сосудов славянского типа; 8,10, серые сосуды салтовского типа.

Рис. 6. — Буков-Тиока; фрагменты второй половины X в. (верхний горизонт); 1, 4, 6—8, фрагменты древнерумынских сосудов; 2, 3, 5,10, фрагменты славянских сосудов; 9, серый сосуд салтовского типа.

CONTRIBUTION À LA CONNAISSANCE DE LA CIVILISATION PROTOROUMAINE À LA LUMIÈRE DES FOUILLES DE BUCOV

RÉSUMÉ

A la lisière ouest du village de Bucov (district et région de Ploești) se trouvent, sur un promontoire entouré d'eau sur trois des ses côtés, les vestiges d'une station appartenant à la première période de l'époque féodale, dite Bucov-Rotari (= Bucov I). Cette station ne renferme qu'un seul niveau d'habitat, représenté par des fonds de cabanes presque carrés, creusés dans le sol jusqu'à 1^m — $1^m,10$ au-dessous du niveau ancien et possédant chacun un âtre primitif disposé dans l'un des angles. On y trouve également des constructions de surface, faites de poutres et de treillis de branchage recouverts d'argile. Ces constructions n'ont pas d'âtre, ni même la moindre trace de quelque endroit servant à faire le feu. C'est pourquoi l'auteur les a considérées comme des dépendances situées à proximité des habitations permanentes qu'étaient les fonds de cabanes. Des ateliers servant au travail du fer étaient parfois installés dans ces constructions de surface.

Dans la partie méridionale du village de Bucov il existe une seconde station remontant à la première période de l'époque féodale, station dénommée Bucov-Tioca (= Bucov II) et renfermant deux niveaux d'habitat. Le plus ancien correspond, chronologiquement, à celui de Bucov-Rotari. On y a fouillé un fond de cabane à deux âtres primitifs (l'un au centre, l'autre dans le coin nord-ouest), ainsi qu'une partie d'une construction de surface située à proximité dudit fond de cabane.

Le niveau le plus récent est caractérisé par des habitations à âtres primitifs situés dans un angle, à parois de poutres et de treillis de branchage recouverts d'argile. On a fouillé jusqu'à présent six habitations de ce genre. Considérant leur mode de construction, la présence de l'âtre et la continuité de la céramique, l'auteur en a conclu qu'elles représentaient un développement des fonds de cabanes de l'autre niveau, plus ancien.

Dans les stations de Bucov on trouve de la céramique d'importation, de provenance byzantine (des cruches à forme d'amphore, munies de deux anses, écuelles émaillées en vert tant à l'intérieur qu'à l'extérieur), ainsi que de la céramique façonnée par des artisans du pays. La céramique peut être divisée en plusieurs catégories :

La première catégorie comprend les vases exécutés à l'aide d'un tour assez rapide. C'est pourquoi on aperçoit à la partie intérieure du vase des bandes horizontales, tandis que la partie extérieure du fond du vase montre assez souvent des traces de l'opération de le détacher du tour au moyen d'une ficelle (fig. 2/1 a—1 b, fig. 3/2 a—2 b). Beaucoup de ces vases ont une anse qui part du rebord et descend un peu plus bas que le milieu du vase. Cette catégorie continue, quant à la forme et au procédé de fa-

brication, la céramique provinciale romaine et établit la liaison avec la céramique roumaine de l'époque féodale.

La seconde catégorie de vases est représentée surtout par des récipients piriformes façonnés à l'aide d'un tour à rotation assez lente et portant sur leur fond les traces des cendres ou du sable répandu sur le tour pour faciliter l'opération de détachement. Certains d'entre eux portent aussi des signes en relief. Cette catégorie possède donc les caractéristiques de la céramique slave.

Enfin, la troisième catégorie céramique de Bucov est constituée par l'espèce noir-cendré représentée surtout par des récipients à corps sphéroïdal du type Saltovo. Cette catégorie représente environ 10% du total.

Les objets en métal (briquets, pointes de flèches, etc.), les petits vases à forme rappelant des amphores, munis de deux anses et faits d'une pâte jaunâtre ou grise, à décor lustré, la céramique d'importation, les restes des graffites paléoslaves de la forge trouvée dans la station de Bucov-Rotari, ainsi que d'autres objets ont déterminé l'auteur a encadrer, chronologiquement, la station de Bucov-Rotari et le niveau inférieur de la station de Bucov-Tioca, dans la seconde moitié du IXe siècle et la première moitié du Xe. La fin de ces stations est due à un violent incendie allumé très probablement lors d'une attaque des Petchenègues. La station de Bucov-Tioca continua à persister, comme le prouve son second niveau d'habitat, pendant la seconde moitié du Xe siècle, peut-être même au début du XIe siècle.

Les occupations des habitants de Bucov étaient : l'élevage (attesté par de nombreux ossements d'animaux) ainsi que l'extraction et le travail du fer. L'agriculture était peu développée.

Les recherches effectuées à Bucov ont permis à l'auteur de définir une *civilisation protoroumaine qui diffère de la civilisation slave.*

Le type d'habitation spécifiquement protoroumain est le fond de cabane («bordei») à âtre primitif (qui dérive du fond de cabane pourvu d'un âtre des Thraco-daces). En outre, on rencontre aussi par endroits des maisons à âtre primitif.

La céramique protoroumaine est représentée par des vases à anse, façonnés souvent au tour rapide, céramique qui tire son origine de celle provinciale romaine. Elle diffère, comme on l'a montré, de la céramique slave tant par le procédé d'exécution que par ses formes.

Les complexes de Bucov ne peuvent pas être englobés dans ce qu'on appelle la «civilisation de Dridu», car ils diffèrent de celui de Dridu aussi bien par le type d'habitations (on trouve à Bucov des fonds de cabanes à âtre primitif, alors qu'à Dridu il y a des fonds de cabanes du type slave, à four de pierre ou creusé à même l'argile), que par la céramique (à Dridu n'apparaît pas la catégorie des vases à anse) et par les occupations des habitants.

Certains éléments slaves et du type de Saltovo, que l'on remarque surtout dans la céramique des stations de Bucov, trouvent leur explication dans le contact de la population protoroumaine de ces stations avec la population slavo-bulgare, sous le premier Empire bulgare, qui englobait aussi ce territoire aux IXe—Xe siècles.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Bucov-Rotari, plan et profil de l'âtre du fond de cabane nº 2.

Fig. 2. — 1 a — 1 b Procédé de travail de la céramique protoroumaine; 2 a — 2 b, procédé de travail de la ceramique du type slave.

Fig. 3. — Bucov, 1 a — 1 b, procédé de travail de la céramique du type slave; 2 a—2 b, procédé de travail de la céramique protoroumaine.

Fig. 4. — Bucov-Rotari, 1, type de vase protoroumain; 2, type de vase slave.

Fig. 5. — Bucov-Rotari, fragments céramiques de la seconde moitié du IXe siècle et de la première moitié du Xe: 1—3, 5, 7, fragments de vases protoroumains; 4, 6, 9, fragments de vases du type slave; 8, 10, vases grisâtres du type Saltovo.

Fig. 6. — Bucov-Tioca, fragments de la seconde moitié du Xe siècle (niveau supérieur); 1,4, 6—8, fragments de vases protoroumains; 2, 3, 5, 10, fragments de vases du type slave; 9, vase grisâtre du type Saltovo.

DESPRE TIPURILE DE LOCUINȚE DIN CUPRINSUL AȘEZĂRII DIN SECOLELE IX—XII DE LA GARVĂN

(Studiu preliminar)

Săpăturile arheologice intense ce se efectuează de mulți ani pe popina Bisericuța [1], din apropierea satului Garvăn (r. Măcin), au avut drept rezultat dezvelirea și cercetarea a numeroase complexe și materiale importante pentru rezolvarea multor probleme din istoria veche a regiunii din nord-vestul Dobrogei. În ultimii ani, unele probleme relative la așezarea

---

[1] Săpăturile de la Garvăn s-au început în anul 1939 de către prof. Gh. Ștefan, dar după cîțiva ani s-au întrerupt. Au fost continuate din anul 1948 și pînă acum de un colectiv condus de prof. Gh. Ștefan. În afară de prescurtările obișnuite în revista noastră, în acest articol se mai folosesc următoarele abreviațiuni :

Garvăn, I = Gh. Ștefan, *Săpăturile arheologice de la Dinogetia-Bisericuța, jud. Tulcea*, în *Studii*, II, 1, 1949, p. 131—139.

Garvăn, II = Gh. Ștefan, I. Barnea, Gr. Florescu, B. Mitrea, *Pătrunderea slavilor la Dunărea de Jos. Rezultatul săpăturilor arheologice de la Dinogetia, com. Garvăn - Tulcea*, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 69—74.

Garvăn, III = Gh. Ștefan, I. Barnea, B. Mitrea, D. Protase, V. Vătășianu, *Săpăturile de la Garvăn (Dinogetia), raionul Măcin (Galați)*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 19—49.

Garvăn, IV = Gh. Ștefan, I. Barnea, Eugen Comșa, Ștefan Constantinescu, N. Covaci, Gr. Florescu, Bucur Mitrea, D. Protase, V. Vătășianu, *Șantierul Garvăn, (Dinogetia)*, în *SCIV*, III, 1952, p. 349—413.

Garvăn, V = Gh. Ștefan, I. Barnea, Exspectatus Bujor, Eugen Comșa, Șt. Constantinescu, Gh. Popilian, *Șantierul Garvăn-Dinogetia*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 240—271.

Garvăn, VI = Gh. Ștefan, Ion Barnea, Exspectatus Bujor, Eugen Comșa. Șt. Constantinescu, P. Diaconu, Ion Dragomir, Gh. Popilian, *Șantierul arheologic Garvăn (Dinogetia), (r. Măcin, reg. Galați)*, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 161—175.

Garvăn, VII = Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Chișvasi, Eugen Comșa, Șt. Constantinescu, P. Diaconu, B. Mitrea, *Șantierul arheologic Garvăn - Dinogetia (r. Măcin, reg. Galați)*, I, *Săpăturile de la Garvăn din 1954*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 713—735.

Garvăn, VIII = Gh. Ștefan, I. Barnea, B. Mitrea, *Șantierul arheologic Garvăn* (Dinogetia), în *Materiale*, IV, 1957, p. 195—209.

Garvăn, IX = Gh. Ștefan, I. Barnea, Eugen Comșa, Maria Comșa, Bucur Mitrea, *Șantierul arheologic Garvăn*, în *Materiale*, V, p. 565-583-586.

feudală timpurie au fost prezentate prin comunicări sau prin studii publicate[1]. Toate aceste contribuţii importante s-au referit mai mult la unelte, ceramică, arme şi podoabe. În cele ce urmează vom prezenta datele de care dispunem cu privire la tipurile de locuinţe din cuprinsul aşezării înalte [2] din secolele IX—XII de la Garvăn.

Observaţiile făcute în ultimul timp duc la constatarea că pînă la formarea acestei aşezări, terenul mărginit de incinta cetăţii romane, din cauza ruinelor, avea suprafaţa cu multe adînciturı şi chiar cu o viroagă pe mijloc, orientată din spre nord spre sud, către poarta principală a cetăţii. Pe teren se observă clar cum în perioada premergătoare construirii primelor locuinţe din aşezarea înaltă, cea mai mare parte din suprafaţa acesteia precum şi o zonă destul de întinsă din aşezarea de jos au fost nivelate cu moloz provenit din ruinarea zidurilor cetăţii [3]. Pe alocuri stratul de moloz are mai mult de 1 m grosime. O lucrare de amploarea celei efectuate cu prilejul nivelării a putut fi făcută numai de o comunitate puternică, alcătuită dintr-un număr apreciabil de indivizi.

În nivelurile mai vechi ale aşezării înalte, locuinţele descoperite aparţin unui singur tip, anume bordeie cu cîte o singură încăpere [4]. Este de remarcat că unele au fost refăcute de cîteva ori. Drept consecinţă se găsesc adesea cîte două bordeie suprapuse, cîte trei (ca în cazul bordeiului nr. 100) [5] şi mai rar chiar cîte patru bordeie refăcute pe acelaşi loc (de exemplu bordeiele nr. 37 a—d) [6].

După nivelarea solului, oamenii din comunitatea amintită au început să-şi construiască bordeiele, în funcţie de forma aproape dreptunghiulară a terenului mărginit de zidurile cetăţii romane şi de condiţiile locale de climă. Observaţiile făcute pînă acum în cursul săpăturilor dau posibilitatea să descriem o serie de detalii despre modul de construcţie al bordeielor şi elementele lor componente (fig. 2). Mai întîi se săpa groapa de formă pătrată (de cca 3,5 × 3,5 m) sau dreptunghiulară (de aprox. 4×3,5 m) [7], mai rar

---

[1] Cităm cîteva articole : I. Barnea, *Elemente de cultură materială veche rusească şi orientală (secolele X—XII) de la Dinogetia (reg. Galaţi)*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, I, Bucureşti, 1954, p. 195—227 ; idem, *Relaţiile dintre aşezarea de la Bisericuţa—Garvăn şi Bizanţ în secolele X—XII*, în *SCIV*, IV, 3—4, 1955, p. 641—669 ; Şt. Constantinescu, *Pescuitul în bălţile Dunării în lumina săpăturilor arheologice de la Garvăn* (sec. X—XII), în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 407—419 ; Petre Diaconu, *Cu privire la problema căldărilor de lut în epoca feudală timpurie* (sec. X—XIII), în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 421—439 ; M. Chişvasi - Comşa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolele VI—XII*, în *SCIV*, VIII, 3—4, 1957, p. 267—294.

[2] Complexul arheologic din epoca feudală timpurie de pe popina Bisericuţa este alcătuit din două părţi : una se află pe locul mai ridicat, mărginit de zidurile cetăţii romane şi de aceea o numim convenţional „aşezarea înaltă" şi alta se află în jurul vechii cetăţi, mai ales la sud şi vest şi o numim, „aşezarea de jos". Pînă în prezent, aceasta a fost puţin cercetată.

[3] *Garvăn*, IX, p. 573.

[4] Nu punem în discuţie bordeiul nr. 85 despre care s-a scris că a avut două încăperi (*Garvăn*, IV, p. 377), deoarece , după părerea noastră, acolo au fost două bordeie întretăiate.

[5] *Garvăn*, IV, p. 372—377 ; cf. şi bordeiele nr. 55—57—57 b din sectorul IV_1 (*Garvăn*, VII, p. 723, fig. 10 şi 12). Săpăturile din sectorul IV au fost începute în 1948 de Gr. Florescu şi apoi au fost continuate de Bucur Mitrea.

[6] *Garvăn*, VII, p. 717—724. Săpăturile din sectorul acestor bordeie au fost conduse de Maria Comşa.

[7] *Garvăn*, II, p. 70 ; *Garvăn*, III, p. 23 ; vezi şi rapoartele următoare, *passim*.

trapezoidală [1], cu adîncimea de la 0,60 m la 0,80 m față de nivelul vechi [2]. După cum se întîmpla, groapa era săpată fie în stratul de moloz nivelat,

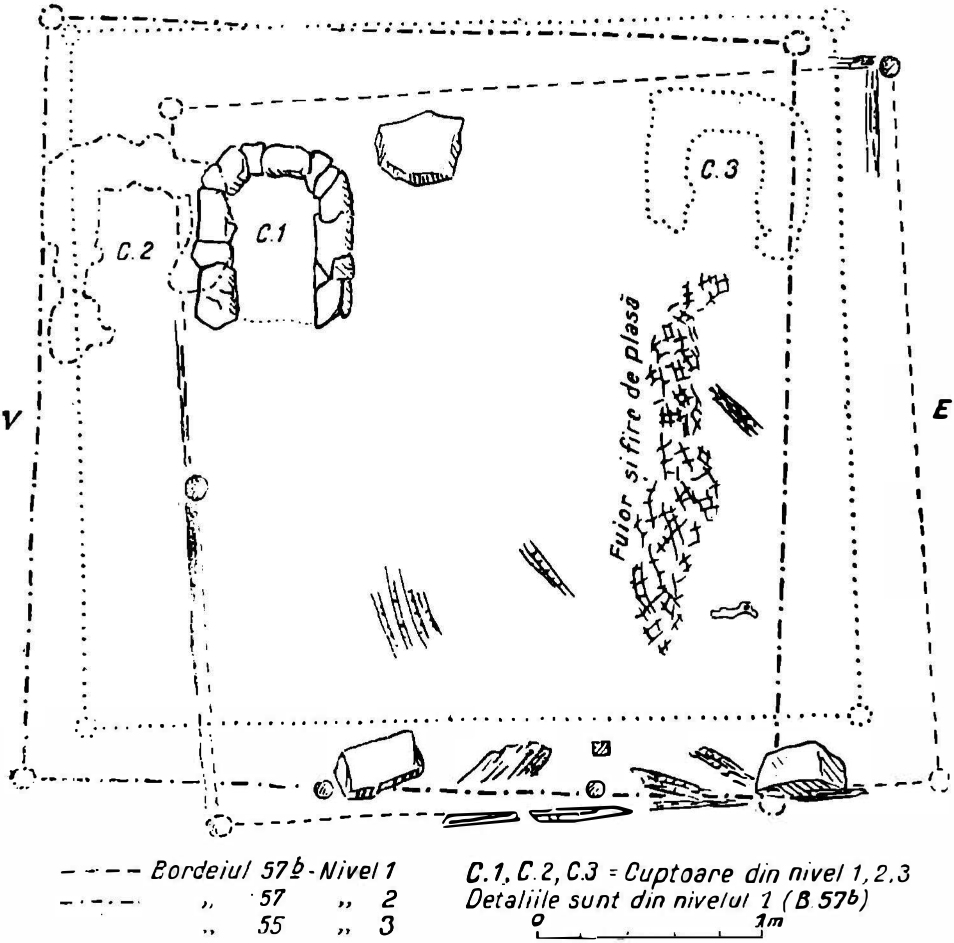

Fig. 1. — Planul bordeielor suprapuse nr. 55, 57, 57 b din sectorul IV_1.

fie în stratul de dărîmături din epoca romano-bizantină. Cîteodată săpătorii dădeau peste ziduri romane pe care sau le distrugeau pe porțiunea necesară sau, dacă erau ziduri mai înalte, clădite din pietre legate cu mortar sau cu lut, orientau groapa în așa fel încît zidul să formeze una din laturile

---

[1] *Garvăn*, IV, p. 398 și 400 ; ca și bordeiul de lîngă zidul de vest al bisericuței.
[2] *Garvăn*, IV, p. 405 ; *Garvăn*, VII, p. 718.

ei [1]. Datorită locuirii intense [2] s-a format un strat arheologic masiv. Solul fiind puţin consistent, pentru a evita dărîmarea malurilor, ele trebuiau întărite. În vederea realizării acestui scop se săpau la colţuri şi pe mijlocul laturilor, la vreo 0,10 m de maluri, gropi de 0,40—0,45 m adîncime,

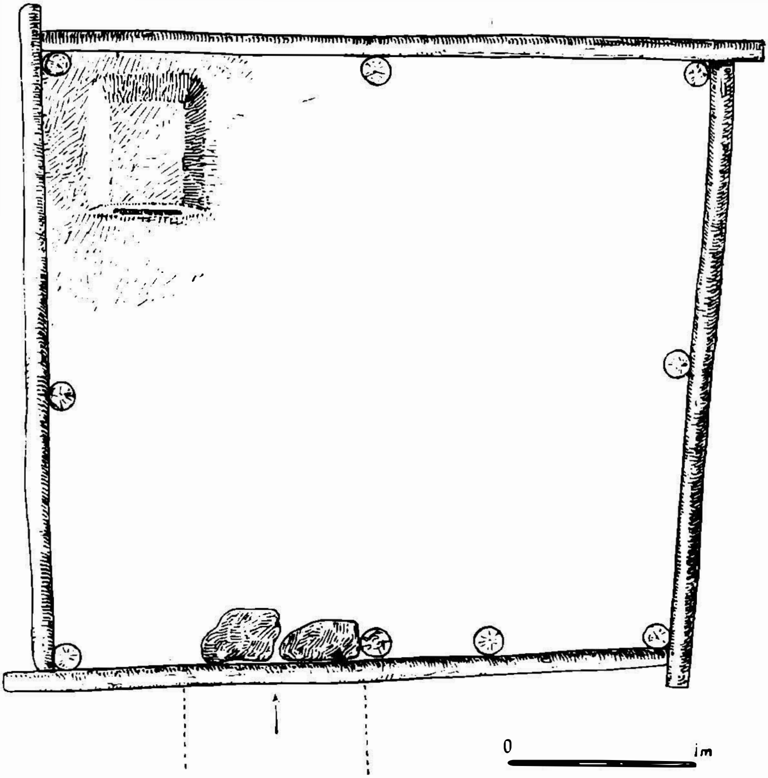

Fig. 2. — Planul gropii bordeiului de lîngă bisericuţă.

în care se îngropau pari [3] avînd grosimea pînă la 0,20 m. Pe fiecare latură a gropilor de bordeie, în interiorul lor, se găsesc, de regulă cîte trei găuri de pari cu secţiunea rotundă [4], patrată [5] sau poligonală [6]. Căp-

[1] *Garvăn*, III, p. 31 ; *Garvăn*, IV, p. 390 ; *Garvăn*, VII, p. 720.

[2] O dovadă despre locuirea intensă a „aşezării înalte" din epoca feudală timpurie o constituie bordeiele suprapuse. Terenul acesteia era preferat, fiind mai uşor de apărat. Numeroasele cazuri de bordeie suprapuse documentează faptul că întreaga suprafaţă a „aşezării înalte" a fost împărţită între locuitori şi curînd de la formare, pe toată întinderea ei s-au construit numeroase bordeie, care apoi au fost refăcute pe acelaşi loc.

[3] *Garvăn*, III, p. 30.

[4] *Garvăn*, IV, p. 368. În găurile de pari se păstrează resturi de putregai sau de bîrne carbonizate.

[5] Informaţie de la prof. Gh. Ştefan.

[6] *Garvăn*, III, p. 30.

tușirea gropilor se făcea de cele mai multe ori cu bîrne despicate și mai rar cu scînduri cioplite. În toate gropile căptușite cu lemne, la baza fiecărui mal se punea în primul rînd talpa, adică o bîrnă cioplită sau nu, de secțiune rotundă cu diametrul pînă la 0,11 m [1], apoi între malul gropii și parii verticali se așezau celelalte bîrne sau scînduri. După urmele întipărite în maluri se poate spune că bîrnele erau puse direct unele peste altele. Atunci cînd bîrnele cioplite erau de secțiune ovală sau semicirculară, se orînduiau în așa fel ca una să fie acoperită în parte de cea de deasupra ei [2]. Fixarea bîrnelor la colțuri, în interiorul gropilor, se realiza prin diferite procedee. Cel mai simplu era de a sprijini bîrnele de cei trei pari de pe fiecare latură. Tot pentru gropile de bordeie cu cîte un singur par la colțuri s-a folosit și un sistem pe care-l cunoaștem prin observațiile făcute în bordeiul de lîngă latura de vest a bisericuței. În groapa acestui bordei bîrnele erau așezate orizontal avînd alternativ o extremitate îngropată în mal, iar cealaltă sprijinită de parul de colț și de bîrna de pe latura vecină [3]. Paralel cu căptușirea gropii se arunca și bătătorea pămînt între mal și bîrne. Datorită urmelor întipărite în maluri, se observă cum din cauza umezelii și locuirii îndelungate a unor bordeie, bîrnele din căptușeala gropilor s-au arcuit mai mult sau mai puțin spre interior [4].

S-a ridicat problema dacă bordeiele din așezarea de la Garvăn au avut sau nu pereți și deasupra solului. Părerea la care ne-am oprit este aceea că bordeiele au avut asemenea pereți. După aprecierile făcute în funcție de datele cunoscute, înălțimea pereților deasupra nivelului solului era de aproximativ 0,60 m. Pînă acum însă nu a putut fi lămurit în chip satisfăcător modul cum se construiau cei patru pereți. În această privință dispunem de prea puține observații clare. Asupra modului de construcție a pereților se pot face două ipoteze:

a) Pereții puteau fi ridicați din pari verticali și împletitură de nuiele sau de trestii, totul fiind acoperit pe ambele fețe cu lipitură de lut amestecat cu paie. În sprijinul acestei ipoteze amintim cantitatea mare de pămînt ars la roșu (din interiorul bordeielor incendiate), în care se găsesc adesea bucăți de lipitură arsă păstrînd imprimate urme de pari și mai ales de nuiele sau de trestii [5].

b) Sau, din bîrne orizontale sprijinite de parii verticali din lungul malurilor gropii. Ca argument pot servi resturile de bîrne ce se găsesc cîteodată grupate în interiorul bordeielor, lîngă malurile gropilor. Luăm de exemplu bucățile de bîrne carbonizate căzute în cantitate mare *în interiorul și pe malurile* de lîngă două laturi opuse (de est și de vest) ale gropii bordeiului nr. 38 [6].

Din compararea datelor prezentate credem că singura concluzie mai apropiată de realitate este aceea că în așezarea de la Garvăn s-au con-

[1] *Garvăn*, IV, p. 368.
[2] *Garvăn*, III, p. 32, fig. 19.
[3] *Garvăn*, IX, p. 573.
[4] *Garvăn*, IV, p. 404 și multe alte bordeie.
[5] *Garvăn*, III, p. 24; *Garvăn*, IV, p. 367 și 378.
[6] După informația prof. Gh. Ștefan, care în anul 1950 a condus săpăturile din suprafața B.

struit atît bordeie cu pereţii de deasupra solului făcuţi din pari şi împletitură de nuiele sau trestii, acoperiţi cu lipitură de lut, cît şi bordeie cu pereţi de bîrne.

Forma şi elementele componente ale acoperişului se precizează ţinîndu-se seama de rămăşiţele bîrnelor arse căzute din acoperiş şi păstrate pe podeaua unor bordeie incendiate [1]. Acoperişul în două ape era sprijinit pe grinda aşezată pe furci şi pe cosoroabele fixate pe parii de colţ şi de mijloc. Pe grindă şi pe cosoroabe se aflau căpriorii uneori bătuţi cu cuie sau fixaţi prin scoabe de fier [2]. Presupunem că unii dintre căpriori şi mai ales cei din margini aveau vîrfurile de sus alăturate şi prelungite puţin şi dincolo de culme. De-a lungul căpriorilor, pe orizontală, la intervale egale se fixau mai multe stinghii. Trebuie să admitem că pentru a feri de umezeală interiorul bordeielor, extremităţile depăşeau cu aproximativ 0,50 m de o parte şi de alta marginile gropii. Faptul că intervalele dintre stinghii sînt destul de mari şi cantitatea apreciabilă de cenuşă de culoare deschisă din gropile bordeielor incendiate, permit să presupunem că acoperişul se învelea cu trestii [3] ceea ce necesita o înclinare apreciabilă.

Cu tot numărul mare de bordeie descoperite şi cercetate în aşezarea de la Garvăn, problema intrării a fost rezolvată de abia în ultimul timp. Pentru aceasta a servit ca un prim indiciu o piatră găsită lîngă latura de sud a gropii bordeiului nr. 167 [4] şi mai cu seamă două lespezi descoperite în groapa bordeiului de lîngă peretele de vest al bisericuţei [5]. Lespezile au fost aşezate una lîngă alta şi sprijinite de două bîrne din peretele gropii, lîngă latura de vest a acesteia. În mal, în dreptul pietrelor se vede locul gîrliciului. Pe baza lungimii celor două pietre alăturate şi a lăţimii gîrliciului, intrarea în acel bordei a avut cca 0,90 m lăţime. În legătură cu problema intrării semnalăm şi bordeiul nr. 100, care a avut cinci pari de-a lungul laturii de sud, din dreptul gurii cuptorului [6]. Parul de pe mijlocul laturii şi unul din cei alăturaţi desigur au mărginit uşa. Din observaţiile de pînă acum rezultă că intrarea bordeielor se găsea mai ales pe latura de sud sau de vest şi anume nu pe mijloc, ci în dreapta sau stînga furcii, alături de ea. Uşile erau făcute din scînduri cioplite [7] şi se deschideau spre interiorul bordeielor. În încheierea expunerii despre modul cum erau construite locuinţele amintim că în cursul săpăturilor din anul 1954, din pămîntul de umplutură al gropii bordeiului nr. 94a, de deasupra stratului de arsură s-a scos o cantitate mare de bolovani

---

[1] De exemplu în bordeiul nr. 85 (*Garvăn*, IV, p. 377), în bordeiul nr. 165 (*Garvăn*, VI, p. 171) şi în altele.

[2] *Garvăn*, III, p. 31; *Garvăn*, IV, p. 362, p. 378—379 şi 388.

[3] *Garvăn*, I, p. 134; *Garvăn*, II, p. 70; *Garvăn*, IV, p. 368; *Garvăn*, V, p. 244.

[4] Informaţie de la Şt. Constantinescu care a condus săpăturile din partea de mijloc a sectorului D.

[5] *Garvăn*, IX, p. 573.

[6] Aceeaşi observaţie s-a făcut şi în groapa bordeiului nr. 80, ce avea pe latura de sud tot cinci pari (*Garvăn*, IV, p. 368).

[7] Lîngă latura de sud a bordeiului nr. 80 s-au găsit resturile unei scînduri carbonizate, probabil de la uşă (*Garvăn*, IV, p. 368). O descoperire similară în bordeiul nr. 123 (*Garvăn*, IV, p. 379). Săpăturile din preajma bordeiului nr. 80 s-au efectuat sub conducerea prof. V. Vătăşianu şi apoi de D. Protase şi P. Diaconu.

de diferite dimensiuni [1]. Grămezi de astfel de pietre s-au descoperit și în alte bordeie [2]. Nu se știa cum ar putea fi explicată prezența acestor pietre găsite peste stratul de arsură. Prezența grămezilor de pietre cît și a pereților deasupra solului la bordeiele de la Garvăn își găsește o explicație pe temeiul unor observații etnografice făcute în Oltenia [3]. Acolo, se așează în jurul bordeielor grămezile de bolovani pentru că iarna ar menține căldura în bordeie, iar în celelalte anotimpuri feresc interiorul locuințelor de umezeală.

În ceea ce privește podeaua bordeielor, ea era de cele mai multe ori simplă, din pămînt bătătorit [4]. Unele bordeie păstrează porțiuni din podele cu lipitură de lut [5]. Într-un singur caz (bordeiul nr. 26) s-au descoperit urme de podea de scînduri [6] (fig. 3).

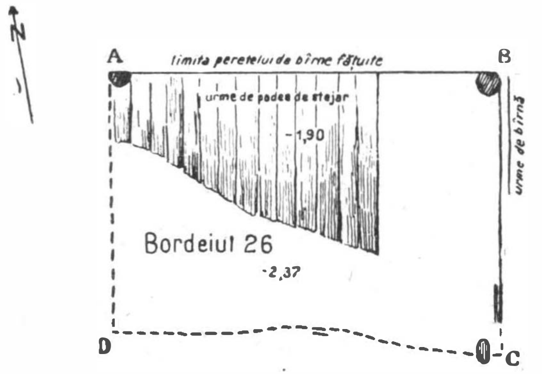

Fig. 3. — Resturile carbonizate ale podelei bordeiului 26.

Elementul principal din interiorul bordeiului îl constituia cuptorul construit din bolovani, din cărămizi și bucăți de rîșnițe, într-unul din colțurile gropii [7]. În majoritatea bordeielor nearse se găsesc cuptoare, în formă de potcoavă, compuse din pietre legate cu pămînt sau cu lut (fig. 4). Se alegeau pentru laturile cuptorului pietre mai mari și mai regulate. Latura din fundul cuptorului este totdeauna dreaptă. Pietrele din care s-au făcut cuptoarele provin din ruinele romano-bizantine. Dimensiunile cuptoarelor la exterior sînt în medie de 0,80 × 0,65 m, în interior de cca 0,50 × 0,30 m și înălțimea de 0,30 × 0,40 m [8].

Interiorul cuptorului era adîncit cu aproximativ 0,20 m față de podea [9]. Aci găsim multă cenușă, bucățele de cărbuni, fragmente ceramice și cîteodată chiar vase întregi [10].

---

[1] *Garvăn*, VI, p. 170.

[2] Informație de la I. Barnea conducătorul săpăturilor din sectoarele A și C.

[3] În timpul unei excursii în apropiere de Baia de Fier, împreună cu colectivul șantierului de acolo, am vizitat un sălaș de lingurari. Aceștia trăiesc în locuințe de suprafață (construite din pari și scînduri) numite impropriu bordeie. Ei așează de-a lungul pereților grămezi de pietre, în pantă. O observație, similară, a fost făcută de către Gh. Bichir pe teritoriul comunei Cîrna. Ciobanii de acolo locuiesc vara în bordeie și pun grămezi de pietre în lungul pereților, ca să nu se apropie animalele și spre a feri interiorul de umezeală.

[4] *Garvăn*, IV, p. 405; *Garvăn*, V, p. 252.

[5] *Garvăn*, I, p. 134; *Garvăn*, III, p. 21—22; *Garvăn*, V, p. 249.

[6] Informație de la prof. Gh. Ștefan, care a studiat bordeiul respectiv și a condus lucrările din partea de nord-est a sectorului A.

[7] *Garvăn*, III, p. 23.

[8] *Garvăn*, V, p. 244.

[9] *Garvăn*, IV, p. 377, p. 390 și p. 405; *Garvăn*, V, p. 244; *Garvăn*, VII, p. 718.

[10] *Garvăn*, III, p. 23; *Garvăn*, V, p. 244.

În nivelul cel mai recent de bordeie incendiate s-au dezvelit cuptoare de acelaşi tip, în formă de potcoavă, dar cu capac făcut din una sau din cîteva lespezi. Unele cuptoare acoperite s-au păstrat în condiţii mai bune. Aşa de exemplu în bordeiul de lîngă intrarea în bisericuţă s-a observat că la exterior cuptorul era acoperit în întregime cu lipitură de lut netezită cu grijă. Pe capac de-a lungul marginilor, s-au găsit urmele unei gardine de lut de 0,05—0,06 m înălţime [1].

Fig. 4. — Cuptor din blocuri de piatră.

După părerea noastră în toată perioada de existenţă a aşezării, cuptoarele au fost lucrate la fel. Deosebirea — că unele au capac şi altele nu au — se poate explica prin aceea că primele, care se găsesc de obicei în bordeiele nearse, vor fi avut şi ele capac, dar la părăsirea bordeiului s-au ridicat lespezile (de dimensiuni mai mari şi subţiri, mai greu de găsit) ce serveau drept capac şi s-au întrebuinţat în noile locuinţe.

O variantă a aceluiaşi tip de cuptor este documentată în groapa bordeiului nr. 143. Aci, în locul obişnuitului capac apare o boltă rudimentară făcută din cărămizi romane aşezate pe muchie, radial şi legate cu lut [2].

Nici unul din cuptoarele cercetate pînă acum nu are pe latura din fund sau în capac deschidere specială pentru ieşirea fumului. Circulaţia aerului se face în mod normal şi în astfel de cuptoare închise [3], fumul ieşind pe gura cuptorului. Nu putem preciza dacă pe acoperiş se făcea horn sau dacă fumul ieşea pe uşă direct, printre trestiile acoperişului, precum se întîmplă şi astăzi la unele case vechi, ţărăneşti din regiunea respectivă.

În cîteva bordeie s-au găsit porţiuni mai mari sau mai mici din „vetre portative" [4]. Toate au fost lucrate din lut amestecat cu paie şi pleavă. Vetrele erau de formă dreptunghiulară, cu colţurile rotunjite, avînd dimensiunile de cca 0,60 × 0,40 m, de cca 0,03 m grosime. Fiecare

[1] *Garvăn*, VII, p. 718.
[2] *Garvăn*, V, p. 245.
[3] După cum ne informează etnograful Fl. Florescu.
[4] *Garvăn*, I, p. 134 ; *Garvăn*, V, p. 262.

vatră de acest tip avea margini înălțate de 0,10—0,15 m înălțime și 0,10—0,12 m lățime la bază [1]. Unele bucăți de margine înălțată sînt perforate în cîte un punct opus de pe laturile lungi [2]. Se presupune că astfel de vetre puteau fi transportate dintr-un loc în altul. Avînd însă în vedere faptul că toate fragmentele de „vetre portative", găsite în sectorul B,

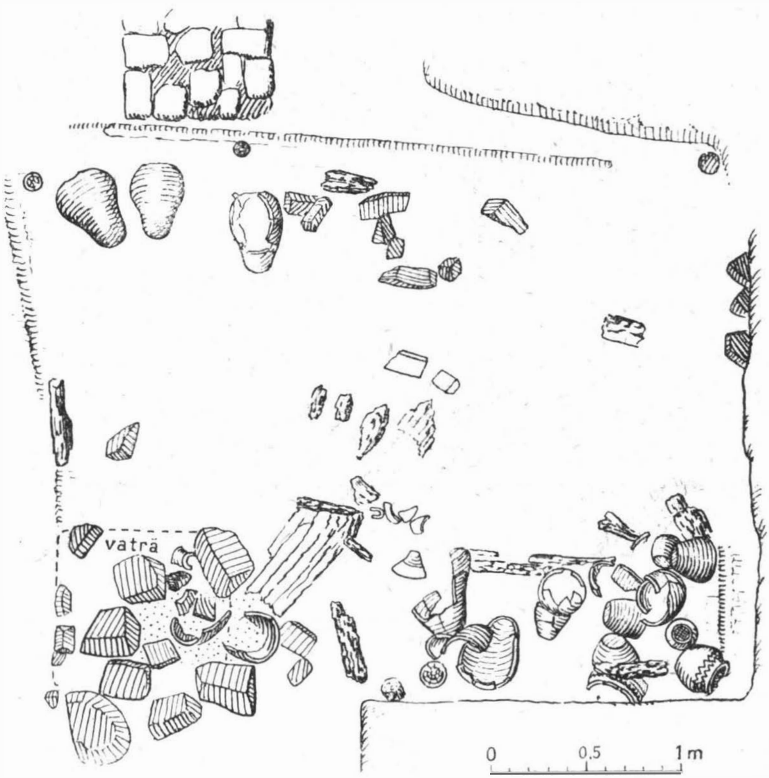

Fig. 5. — Planul bordeiului nr. 94 a.

aveau pe partea opusă fețuielii urme de bolovani, considerăm că majoritatea, dacă nu chiar toate „vetrele portative" erau fixate pe un postament de pietre. Deoarece cele mai multe din bordeiele nearse de la Garvăn au fost golite de întreg inventarul, ba chiar demontate în parte, în cuprinsul lor nu găsim alte rămășițe de elemente componente. Date despre acestea din urmă obținem numai în urma cercetării conținutului gropilor de bordeie incendiate. În cîteva s-au descoperit diferite resturi păstrate mai bine. Astfel,

[1] De exemplu, în bordeiul nr. 47 din sectorul B, unde am condus săpăturile din anii 1951—1956, ajutat de Gh. Bichir. În anul 1954 lucrul din șanțul B 9 a fost condus de Expectatus Bujor.

[2] Informație de la I. Barnea.

în bordeiele nr. 80 [1] şi nr. 100 [2] se află cîte o poliţă lungă şi îngustă de-a lungul laturilor de nord. Pe fiecare poliţă fuseseră aşezate numeroase vase. Atunci cînd acoperişul şi toate obiectele inflamabile din groapa bordeiului au ars, poliţa prefăcută în cărbune s-a prăbuşit pe podea cu toate oalele de pe dînsa. În alte bordeie, ca de exemplu în bordeiul nr. 94 a.

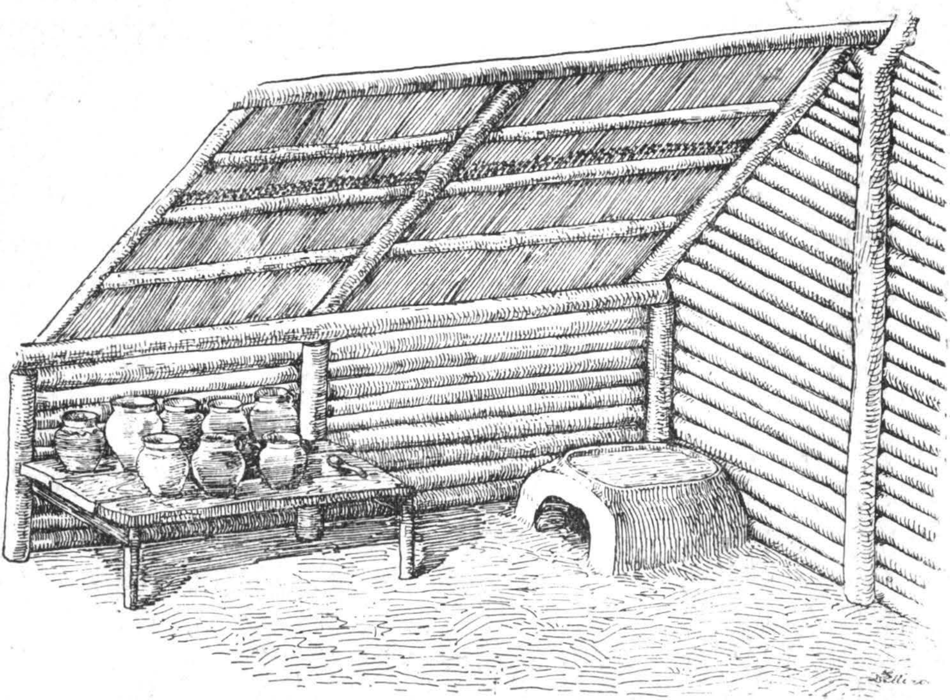

Fig. 6. — Încercare de reconstituire a interiorului unui bordei.

se găseau poliţe scurte dar largi (fig. 5), numite în unele regiuni, comarnice [3]. Poliţa din bordeiul amintit de la Garvăn se află pe aceeaşi latură cu cuptorul şi avea aproximativ 1,20 m lungime şi 0,80 m lăţime[4]. Pe comarnicul cercetat, ca şi în cazul poliţei din bordeiul nr. 80, se aflau numeroase vase de lut aşezate în şiruri. Cîteva vase erau pline cu mei carbonizat. În altele, s-au găsit cîteva fragmente de obiecte din lemn (fig. 6).

Pînă în prezent în nici unul din bordeiele studiate nu s-au observat resturi de laviţe, despre acestea se poate spune doar că erau făcute din

---

[1] *Garvăn*, IV, p. 368—369 şi fig. 16 unde se vede şirul de vase căzute cu poliţă cu tot pe podea.
[2] *Garvăn*, IV, p. 374 şi fig. 21.
[3] Informaţie de la Fl. Florescu.
[4] *Garvăn*, VII, p. 728 şi 730, fig. 19.

scînduri fixate pe pari, iar nu din pămînt cruțat cum se întîmplă în alte regiuni [1].

În așezarea de la Garvăn, în afară de bordeiele cu groapa căptușită cu bîrne se cunoaște un al doilea tip de bordeie și anume în preajma laturii de sud a așezării înalte s-au descoperit două gropi de bordeie (nr. 107 și nr. 122) avînd malurile căptușite cu pietre, de dimensiuni variabile legate cu pămînt [2]. Că e vorba de gropi de bordeie o dovedește faptul că pietrele sînt așezate pe un singur rînd, în grosime. Bordeiul nr. 122 avea, ca și celelalte, forma dreptunghiulară, cu laturile de 3,25 × 2,75 m. În groapă nu s-au găsit pietrele cuptorului, ci în colțul de sud, puțină cenușă și arsură [3]. Cu prilejul golirii diverselor gropi de bordeie s-a observat în mai multe cazuri, că din groapa propriu-zisă a bordeiului pornea cîte o groapă cu fundul larg, pereții arcuiți și gura avînd diametrul mult mai mic decît acela al fundului [4]. Dimensiunile lor sînt variabile. Toate gropile au fundul neted și bine bătătorit, de multe ori fețuit cu lut. Numeroase gropi au pereții acoperiți cu lipitură de lut, care pe alocuri se mai păstrează. Gropile se făceau în centrul bordeielor sau la mică distanță de mijlocul unei laturi [5]. Ținînd seama de forma acestor gropi, cît și de boabele de cereale ce se găsesc în ele, nu poate fi nici o îndoială, că inițial au servit pentru păstrarea rezervelor de hrană [6], iar apoi au fost astupate cu resturi menajere. Foarte multe gropi de bucate s-au descoperit în spațiile dintre bordeie [7].

Un alt tip de construcție reprezentat în ultimul nivel din așezarea înaltă de la Garvăn este acela al locuințelor de suprafață documentate în diferite sectoare [8]. În timpul lucrului din sectorul E au fost lăsate pe loc toate pietrele ce ieșeau la iveală începînd de la 0,05 m adîncime. Ajungîndu-se cu săpătura la 0,30—0,40 m adîncime s-a constatat că pietrele nu sînt împrăștiate la întîmplare, ci formează în anumite locuri dîre regulate [9]. Cu ajutorul lor în sectorul E, în anul 1951, au fost delimitate trei construcții de suprafață. Așa de exemplu, locuința nr. 95 avea dimensiunile de 4,50 × 2,75 m și era alcătuită dintr-o singură încăpere. În

---

[1] G. B. Feodorov, *Городище Экимауцы*, în *KS*, I, 1953, p. 117.

[2] Poate din aceeași serie face parte și bordeiul 37 A—C (*Garvăn*, VII, p. 721—722).

[3] *Garvăn*, IV, p. 352.

[4] *Garvăn*, I, p. 134 unde se dau ca dimensiuni diametrul fundului gropii de 1,20—1,50 m și 1,30—1,80 m adîncime; *Garvăn*, II, p. 70; *Garvăn*, VII, p. 718.

[5] *Garvăn*, IV, p. 405; *Garvăn*, VI, p. 171.

[6] *Garvăn*, II, p. 70; *Garvăn*, IV, p. 358—359 și 402.

[7] *Garvăn*, IV, p. 359. De exemplu în șanțul B_1 de aproximativ 17 m^2 s-au delimitat 9 gropi de diferite dimensiuni.

[8] *Garvăn*, IV, p. 352. Locuințe de suprafață se întîlnesc în sectoarele IV_1, D, E, B și C. În lucrare nu ne referim la grupul de ziduri de piatră, legate cu pămînt, din jumătatea de est a sectorului A pentru că, după părerea noastră, ele datează din secolul VI și au analogii foarte apropiate în sectorul B, unde cu astfel de ziduri s-au împărțit în mai multe încăperi, două construcții din secolul VI. De asemenea nu tratăm nici problema construcției mari de suprafață, cercetată de Bucur Mitrea în sectorul IV_1, deoarece ea nu are analogii în cuprinsul așezării feudale timpurii și probabil este mai recentă decît complexul de care ne ocupăm (*Garvăn*, IV, p. 396; v. și *Garvăn*, V, p. 243).

[9] *Garvăn*, IV, 354 și 356. Săpăturile din sectorul E în anul 1951 au fost conduse de Bucur Mitrea.

schimb, locuinţa nr. 94, din apropiere, avea 7,50 m lungime şi aproximativ 2,50 sau 3 m lăţime. Ţinînd seama de grupurile de pietre rămase pe loc putem spune că locuinţa nr. 94 a avut două încăperi, una mică şi alta mai mare. Printre pietre se aflau şi bucăţi de lipitură arsă cu urme de bîrne şi de nuiele. Este de presupus deci că pereţii erau construiţi în sistemul paiantă [1]. Cercetarea suprafeţelor mărginite de dîrele de pietre a dus la dezvelirea podelelor de lut bătătorit şi a unor vetre simple, arse

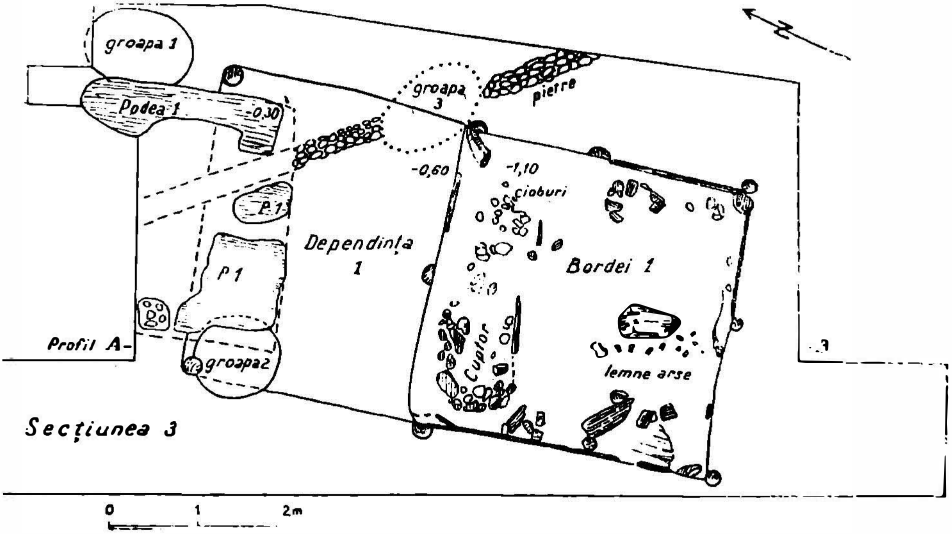

Fig. 7. — Planul bordeiului 1 şi dependinţa 1 din secţiunea 3.

la roşu. De asemenea, în fiecare din construcţiile de suprafaţă s-au delimitat cîte una sau chiar cîte două gropi de bucate, în formă de pîlnie [2].

Spre deosebire de aceste *case*, o parte din porţiunile de pămînt sau de lut bătătorit, aflate pe alocuri, la diferite adîncimi în stratul feudal timpuriu, pe întinderea aşezării înalte [3] şi-au găsit explicaţia prin rezultatele săpăturilor ce s-au executat la capătul sudic al secţiunii S 3, din aşezarea de jos [4]. Acolo s-a golit o groapă de bordei, alături de care se afla o porţiune de pămînt bătătorit. Prin dezvelirea, delimitarea şi cercetarea suprafeţei de pămînt bătătorit s-a ajuns la concluzia că acolo a existat o încăpere anexă de suprafaţă a bordeiului (fig. 7), avînd o latură comună cu el şi altele două în prelungirea laturilor lui. Drept urmare anexa construită la suprafaţa solului a avut şi acoperişul în continuare cu acela al bordeiului.

[1] *Garvăn*, IV, p. 359—360.

[2] *Garvăn*, IV, p. 357.

[3] *Garvăn*, III, p. 21; Garvăn, IV, p. 382.

[4] Informaţie de la Maria Comşa, care a condus săpătura de la extremitatea sudică a secţiunii S 3.

Materialele de tot felul și mai ales ceramica din fiecare din numeroasele bordeie cercetate pe întinsul așezării înalte nu au fost încă studiate spre a putea face planul tuturor bordeielor din fiecare nivel în parte. Totuși s-au făcut unele observații cu privire la răspîndirea bordeielor aparținînd nivelului de locuințe distruse în întregime de incendiu. Marea majoritate a bordeielor sînt orientate cu colțurile spre cele patru puncte cardinale. De asemenea, se constată că în lungul marginii de vest a așezării înalte bordeiele erau dispuse în șiruri longitudinale [1]. În cadrul celor două șiruri studiate parțial, se observă că unele bordeie din primul șir se sprijină de zidul cetății romane [2], iar cele din al doilea șir nu sînt construite față în față cu bordeiele din primul șir.

Locuințele de la Garvăn nu pot fi studiate izolate de mediul arheologic. Ele fac parte dintr-un complex ce se încadrează în marele grup de așezări răspîndite în secolele IX—XI pe teritoriul Dobrogei și în regiunile vecine. Multe dintre ele sînt înșirate de-a lungul malului drept al Dunării, situate pe locuri ușor de apărat [3], iar altele sînt siliști obișnuite răspîndite în lungul văilor dobrogene[4]. Pînă acum, în astfel de așezări s-au făcut prea puține săpături și sondaje [5]. În majoritatea punctelor cercetate se cunosc locuințe de tipul bordeielor. În așezările din nordul Dobrogei : la Isaccea [6], Garvăn [7] și Măcin [8], gropile bordeielor sînt cu malurile căptușite cu bîrne sau cu scînduri. În cuprinsul așezării de la Garvăn, s-au găsit numai două gropi căptușite cu pietre, în schimb, la Capidava predomină astfel de bordeie. Din datele publicate rezultă că gropile bordeielor de la Capidava au forma dreptunghiulară, cu dimensiunile medii de 3 × 4 m. Malurile gropilor au fost căptușite cu zid de piatră. „Zidul se compune dintr-un singur rînd de pietre cu pămînt lipite de mal. Probabil că fața zidului era netezită cu lipitură de lut galben amestecat cu paie mărunte, după cum ar indica resturile de astfel de lipitură găsite în gropi" [9].

Cele cîteva bordeie din așezarea din secolul X de lîngă Medgidia aveau gropile săpate în lut [10]. Aici nu mai era necesară întărirea cu lemn sau cu piatră a malurilor gropii.

Deosebirile constatate în privința locuințelor din diverse așezări, se datoresc în primul rînd, mediului natural, în care se află fiecare așezare.

---

[1] *Garvăn*, VII, p. 733.

[2] De exemplu bordeiele nr. 97 și 100.

[3] Cum sînt : Isaccea, Milanu de lîngă Luncavița, Bisericuța-Garvăn, Măcin, Iglița, Piatra Frecăței. Capidava și altele spre sud.

[4] Pînă în prezent se cunosc numeroase așezări de-a lungul văii Carasu (Eugen Comșa, *Cercetări de suprafață în raionul Medgidia*, în *Materiale*, IV, 1957 p. 325—334).

[5] Săpături și sondaje s-au făcut numai la Isaccea, Garvăn, Măcin, Capidava și Camena.

[6] Sondaje executate de I. Barnea și Eugen Comșa, *Garvăn*, VI, p. 175—182.

[7] *Garvăn*, I—IX.

[8] În malurile suprafeței sondate în anul 1946, de acad. Em. Condurachi, în colțul de sud-vest al așezării feudale timpurii din cuprinsul vechii cetăți Arrubium de la Măcin, în secțiune se văd gropi de bordeie.

[9] Gr. Florescu, *Capidava în epoca migrațiilor*, în *RIR*, XVI, IV, 1946, p. 327.

[10] Eugen Comșa, *Cercetări și observații în legătură cu valurile din Dobrogea*, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 234.

Oamenii din aşezările situate în nordul Dobrogei au folosit mai mult lemnul la căptuşirea gropilor de bordeie ; cei din regiunea Capidavei au întrebuinţat mai mult piatră. Deosebirile amintite nu implică neapărat diferenţe etnice. Se ştie că încă din vechime şi pînă de curînd populaţia Dobrogei a fost amestecată. Dacă ne referim la secolul XI, epocă în care sc plasează majoritatea complexelor studiate, amestecul populaţiei a fost remarcat de cronicarii vremii. Dintre aceştia Michael Attaliota precizează că „pe malul acestui fluviu (în Dobrogea) se află mai multe cetăţi mari, avînd o populaţie adunată din toate limbile..." [1]. În funcţie de mediu, fiecare grup etnic reprezentat acolo putea folosi oricare din tipurile de locuinţe cunoscute. De aceea nici noi nu încercăm să atribuim cutare tip de locuinţă din aşezările feudale timpurii din Dobrogea unei anumite populaţii. În astfel de încercări trebuie avute în vedere toate elementele de cultură materială din fiecare complex în parte.

EUGEN COMŞA

ТИПЫ ЖИЛИЩ ГАРВЭНСКОГО ПОСЕЛЕНИЯ IX—XII ВВ.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

До 1955 г. археологическими раскопками в Гарвэне было обследовано 190 жилищ. Из них 165 жилищ — землянки, а остальные — наземные жилища.

Средние размеры ямы землянки — 4×3,5 м. глубина 0,60—0,80 см. Края ямы обычно обкладывались расколотыми бревнами и лишь в двух случаях они оказались обложенными камнями. Стены гарвэнских землянок возвышались над землей приблизительно на 0,60 см. Они — глинобитные или сделаны из бревен. Крыши — двускатные и, судя по остаткам золы, камышовые. В большинстве случаев, вход находился с южной или с западной стороны, но не посредине, а справа или слева от опорного столба в непосредственной близости от него. Пол — земляной или глинобитный. Лишь в одной из землянок был обнаружен деревянный настил.

В одном из углов в каждой землянке находился подковообразный очаг, сооруженный из каменных плит или булыжников, скрепленных землей или глиной. Автор предполагает, что во время их употребления все очаги имели отдушины. Другой тип очага, обнаруженный только в землянке № 143, покрыт сводом из лучеобразно уложенных кирпичей.

В некоторых сгоревших землянках найдены остатки полок с большим количеством посуды. В Гарвэне открыты также остатки наземных жилищ, построенных из кольев и сплетенных прутьев и затем

[1] Michael Attaliota, *Historia*, ed. Bonn, p. 30, citat după G. Popa-Lisseanu, *Dacia în autorii clasici*, II, *Autorii greci şi bizantini*, Bucureşti, 1943, p. 133.

обмазанных глиной. В каждом из них одно или два помещения. Пол—глинобитный. Огонь разводили в простых, открытых очагах. Часть глинобитного пола наземного жилища служила наземной пристройкой землянок, что было доказано в восточном конце траншеи S III нижнего поселения.

Гарвэнский комплекс принадлежит к обширной группе добруджских раннефеодальных поселений IX—XII вв. Исследования и шурфовки подобных поселений еще немногочисленны. Тип обложенных бревнами землянок был обнаружен до настоящего времени в северной части Добруджи — в Исакче, Гарвэне и Мэчине. Второй тип землянок — с выложенной камнями ямой — представлен в Гарвэне лишь двумя жилищами, в Капидаве же такой тип преобладает. Наконец, еще один тип землянок известен в Меджидии, где землянки выкапывались непосредственно в глине.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — План землянок, построенных одна над другой; № 55, 57, 57*b* в секторе IV_1.
Рис. 2. — План ямы землянки возле церкви.
Рис. 3. — Обугленные остатки пола землянки 26.
Рис. 4. — Очаг, сложенный из каменных глыб.
Рис. 5. — План землянки № 94 a.
Рис. 6. — Попытка восстановления внутреннего вида землянки.
Рис. 7. — План землянки 1 и хозяйственное помещение 1 из разреза 3.

LES TYPES D'HABITATIONS DE LA STATION DE GARVĂN AUX IXe—XIIe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Jusqu'en 1955, cent quatre vingt dix habitations du chantier archéologique de Garvăn ont été examinées, dont 165 fonds de cabanes, le reste étant des habitations de surface.

Les fonds de cabanes ont en moyenne 4m × 3,5 m sur 0,60 m—0,80 m de profondeur. Leurs parois étaient ordinairement revêtues de pièces de bois fendu ou, dans deux cas seulement, de pierre. Les fonds de cabanes de Garvăn ont des parois s'élevant à environ 0,60 m au-dessus du sol, faites de bousillage ou de solives. Le toit avait deux pentes et, si l'on tient compte des traces de cendres découvertes sur le « plancher » des fonds de cabanes, on peut affirmer qu'il était fait de roseaux. On y pénétrait surtout par le Sud ou l'Ouest, et non pas par le milieu, mais à droite ou à gauche de la pièce de bois soutenant la charpente, à côté d'elle. Le plancher était de terre ou d'argile damée. Un seul fond de cabane était couvert de planches.

A l'intérieur des fonds de cabane, dans l'un des angles, se trouvait un fourneau ayant la forme d'un fer à cheval, fait de dalles ou de grosses

pierres, fixées avec de la terre ou de l'argile. L'auteur estime que pendant l'utilisation tous les fourneaux avaient un couvercle. Un autre type de fourneau, trouvé dans le fond de cabane n° 143, a la voûte faite de briques disposées en forme de rayons.

Dans certains fonds de cabanes incendiés, on a découvert des restes d'étagères garnies de nombreux vases. A Garvăn on a également trouvé des vestiges d'habitations, établies au-dessus du sol avec des pieux et des treillés de branchage recouverts d'argile ; ces habitations comprenaient une ou deux pièces. Leur plancher était en argile damée. On faisait le feu sur des âtres simples, ouverts. Mais, ainsi que cela a été prouvé à l'extrémité orientale du fossé S III de la station basse, une partie des surfaces d'argile damée de la station a servi d'annexe de surface aux fonds de cabanes.

Le complexe de Garvăn prend place dans le grand groupe des stations appartenant à la première période de l'époque féodale (IXe—XIIe siècles) de la Dobrogea. Cependant les recherches et les sondages pratiqués dans des stations de ce genre sont encore peu nombreux. Le type des fonds de cabanes revêtus de bois est attesté à l'heure actuelle dans le Nord de la Dobrogea, à Isaccea, Garvăn et Măcin. Le second type, celui des fonds de cabanes tapissés de pierre, n'est représenté à Garvăn que par deux exemplaires, tandis qu'il prédomine à Capidava. Un dernier type de fond de cabane a été découvert à Medgidia, où les fonds de cabane étaient creusés à même l'argile.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Plan des fonds de cabanes superposés n°s 55, 57, 57 b, provenant du secteur IV$_1$.
Fig. 2. — Plan du fond de cabane situé à côté de la petite église.
Fig. 3. — Restes carbonisés du plancher du fond de cabane n° 26.
Fig. 4. — Fourneau fait de blocs de pierre.
Fig. 5. — Plan du fond de cabane n° 94a.
Fig. 6. — Essai de reconstitution de l'intérieur d'un fond de cabane.
Fig. 7. — Plan du fond de cabane n° 1 et de la dépendance n° 1 appartenant à la section 3.

DATE NOI ÎN LEGĂTURĂ CU CETATEA DE PĂMÎNT DE LA BÎRLAD*

Nu departe de orașul Bîrlad — căruia anume cronici rusești[1] par a-i atribui un oarecare loc în istoria politică a puternicului cnezat al Haliciului, sugerînd că Ivanko, principele fugărit din Halici s-ar fi oprit pentru o vreme aici — se află o fortificație de pămînt, destul de distrusă acum. Monumentul acesta nu a fost pînă acum cercetat de nimeni.

Nu s-au luat măsuri pentru ocrotirea monumentului nici atunci cînd I. Antonovici a publicat în Buletinul Comisiunii monumentelor istorice[2] o notă prin care semnala pericolul ce amenință acest monument de felul căruia nu mai sînt multe în țară. Abia acum, cu totul în urmă, ca rezultat al unor săpături organizate de Institutul de arheologie al Academiei R.P.R., s-a ajuns a se cunoaște cîte ceva despre această fortificație în legătură cu care s-au exprimat atîtea puncte de vedere.

Pornind de la informațiile unor cronice rusești care se opresc pentru o clipă și asupra noastră, atunci cînd povestesc despre lupte interne în lumea rusească în veacul al XII-lea, unul dintre primii care s-au ocupat de trecutul orașului Bîrlad, Al. Papadopol-Calimah, pare a sugera că are în vedere și această cetate de pămînt cînd afirmă că încă la anul 1145 orașul Bîrlad era „foarte populat și întărit"[3]. Deși în lucrarea autorului amintit mai sus nu se face afirmația că anume această cetate de pămînt îl face să gîndească așa, destoinicul editor al „Documentelor bîrlădene", I. Antonovici, socotește că se poate trage concluzia (referindu-se la lucrarea lui Papadopol-Calimah) că această cetate „există în veacul al XII-lea[4].

De fapt, singurul izvor în care cetății de pămînt de la Bîrlad i se încearcă datarea este „Descrierea Moldovei". Eruditul voievod al Moldovei, D. Cantemir spune : „La o depărtare de o milă italienească în jos, pe

* Comunicare prezentată în cadrul lucrărilor Seminarului mixt romîno-sovietic din 26—30 decembrie 1958.

1 În legătură cu aceasta vom reveni într-un articol rezervat în întregime analizei știrilor privitoare la Bîrlad și la orașul Galați.

2 I. Antonovici, *Cetatea de pămînt de la Bîrlad*, în *BCMI*, VII, 1914, p. 13—15.

3 Al. Papadopol-Calimah, *Notiță istorică despre Bîrlad*, Bîrlad, 1889, p. 5.

4 I. Antonovici, *loc. cit.*, p. 13.

malul rîului, se văd rămășițele unei cetăți foarte vechi, numită pînă azi Cetatea de pămînt, adică era de pămînt. Nu s-au găsit nici temeliile vreunei case, nici vreun izvod din care să se poată afla, cu siguranță, de cine a fost zidită. N-au mai rămas în picioare decît ziduri de pămînt; bănuiesc că au fost ridicate odinioară de locuitorii țării pentru a stăvili năvălirea tătarilor"[1].

Cuvintele voievodului cărturar, precum și prezența cetății de pămînt pe una din hărțile întocmite în veacul al XVIII-lea, la care se adăuga și conținutul pasibil de atîtea interpretări în acest caz al cronicelor rusești au făcut ca cetății de pămînt de la Bîrlad să i se atribuie un trecut cu mult mai vechi decît este în realitate.

Care este de fapt adevărul asupra istoriei acestui monument?

★

Cetatea de pămînt de la Bîrlad este situată la circa 600 m SE de gara orașului și se prezintă acum sub forma unor ridicături de pămînt ce se înalță cu ceva mai mult de 5 m deasupra luncii apei Bîrladului. Este adevărat că în acest loc ridicăturile de care este vorba nu sînt singurele, dar se deosebesc total de altele, mai puțin prin înălțime și mai mult prin forma regulată a marginilor și uniformitatea înălțimii lor.

Monumentul a avut mult de suferit în ultimii cincizeci de ani, și de aceea apare astăzi ca o platformă traversată de numeroase șanțuri și presărată cu gropi de diferite mărimi. Tranșee pentru exerciții militare, datînd nu mult după începutul veacului nostru, și beciuri pentru păstrarea munițiilor au distrus în măsură considerabilă acest monument important[2]. De aceea este destul de greu acum de găsit un loc în care complexele să fi rămas întregi, de cele mai adeseori păstrîndu-se numai resturi.

Cercetările arheologice efectuate de noi la Bîrlad au arătat că părerile exprimate de unii istorici în legătură cu trecutul cetății de pămînt trebuie substanțial corectate, monumentul datînd din vremuri mult mai apropiate nouă, și au oferit în același timp posibilitatea înlocuirii afirmațiilor hazardate și presupunerilor, cu lucruri sigure care nu pot fi interpretate decît într-un singur fel.

Cetatea de la Bîrlad face parte din categoria fortificațiilor ușoare, de caracter temporar, fiind construită din pămînt și lemn. Sistemul de construcție este cel cunoscut bine în alte părți ale Europei răsăritene, și anume acela al palisadelor.

Așezată pe un fel de pinten al unui platou, care înaintează dinspre vest destul de mult în lunca Bîrladului, cetatea ocupă în întregime acest punct terminus fiind despărțită de restul platoului printr-un șanț de apărare de proporții impunătoare.

Principalul element în fortificarea cetății îl constituie fără îndoială palisada cetății, construită după cum urmează.

---

[1] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. P. Pandrea, București, 1946, p. 51.

[2] Deși nu merg toate pînă la mari adîncimi, tranșeele au distrus complexele arheologice pe mari suprafețe (vezi profilul de nord al secțiunii 1).

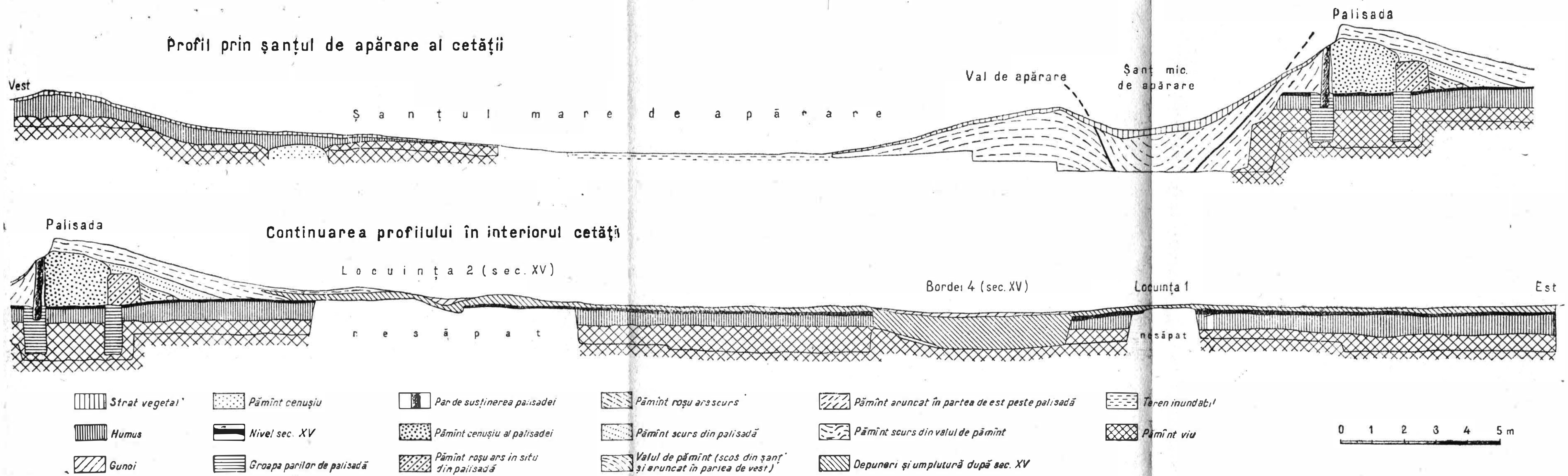

Fig. 1. — Profilul de nord al secțiunii I/1958.

De jur împrejurul intrîndului pe care se află cetatea au fost așezați stîlpi, al căror diametru nu va fi fost mai mic de 0,30 m, adînc îngropați în pămînt. În săpătură au fost surprinși doi asemenea stîlpi și s-a văzut că ambii au fost îngropați aproape 1,50 m de la nivelul solului (fig. 1). Deși la prima vedere adîncimea aceasta apare oarecum neobișnuită, cele ce urmează vor dovedi că asemenea măsuri de precauție erau absolut întemeiate.

Stîlpii erau așezați pe două șiruri situate la un interval de circa 2 m. Prin unirea acestora cu loazbe, a căror grosime era cu siguranță mai mare de 0,04 m (chiar așa cum sînt acum putrezite loazbele mai au încă o grosime de 2—2,5 cm) și late în jurul a 0,20—0,25 m, se realiza un gard dublu care semăna cu fețele unui perete gros. Spațiul între cele două garduri s-a umplut apoi cu pămînt cenușiu amestecat cu galben, care după toate aparențele a fost bătut cu maiul. Spunem aceasta întrucît el apărea în săpătură sub forma unor straturi succesive a căror grosime varia între 10 și 22 cm[1]. Dacă lățimea acestui „zid'' din pămînt și lemn a putut fi stabilită, nu același lucru se poate spune și cu privire la înălțimea lui. Acum el se mai poate urmări doar pînă la înălțimea de maximum 2,50 m dar socotim că în veacul al XV-lea zidul era cu poate încă 1,50 m mai înalt. Afirmația se bazează pe cantitatea de pămînt scurs din palisadă înspre interiorul cetății, după distrugerea prin foc a întregii fortificații (fig. 1).

Prin construirea palisadei cetății se rezolva cea mai mare parte a sarcinilor fortificării cetății, dar nu totul. Palisadei trebuia să i se mai adauge un element absolut indispensabil, obișnuit aproape în totalitatea cazurilor cînd se folosește acest sistem de întărire a locurilor. Există însă indicii care sugerează că valul — cel puțin pe latura de vest a cetății — adică latura de unde a început cercetarea noastră, nu a fost ridicat îndată după terminarea „zidului'' de pămînt și lemn, ca operație imediat următoare, ci a fost precedat de săparea șanțului de apărare.

Arătam mai înainte că cetatea ocupă partea terminală a unui platou care venind dinspre vest înaintează, subțiindu-se, în lunca apei Bîrladului, pînă aproape de malul drept al rîului. Folosirea acestei forme de teren oferea încă de la început avantajul unei diferențe de nivel de cîțiva metri (2—3 m) față de lunca înconjurătoare iar adăugarea unor ziduri, a căror înălțime nu era mai mică de 4 m, făcea ca în fața atacatorilor să apară o fortificație înaltă de aproape 10 m în raport cu terenul înconjurător. Faptul însă că cetatea se lega de restul platoului, din care ea ocupa numai o mică parte, a creat nevoia săpării unui șanț de apărare menit să despartă cetatea de platou. După datele de care dispunem, socotim că amenajarea șanțului de apărare a avut loc în două etape, în ultima construindu-se și valul ce apăra palisada.

Se constată că la o distanță de aproape 1,50 m de la piciorul palisadei începe deschiderea unui șanț de apărare a cărui lățime totală este de circa 35 m. Acestei dimensiuni nu i se poate adăuga, din păcate, și a doua, adîncimea șanțului, din cauză că pînza de apă este la foarte

[1] Precizăm că în acest pămînt nu s-au găsit materiale arheologice.

mică adîncime, terenul fiind inundabil. Din această pricină cercetarea şanţului de apărare nu a fost posibilă decît pînă la adîncimea maximă de 2 m de la nivelul actual al solului, pînă la această adîncime nedîndu-se de fundul şanţului.

Se pare că în momentul cînd se săpa şanţul de apărare nu era în intenţia constructorilor să ridice şi val pe latura de vest a fortificaţiei. Altă explicaţie nu poate fi găsită faptului că platforma care mărgineşte palisada este atît de îngustă. După ce şanţul de apărare a fost săpat pînă aproape de sfîrşit, a avut loc o reamenajare a lui, operaţie care a constat în ridicarea unui val de pămînt lipit de palisadă precum şi în crearea unui alt val intermediar, situat la circa 8 m de palisadă şi val. Că valul ce ocroteşte palisada datează din ultima fază a lucrărilor o dovedeşte faptul că el acoperă în întregime platforma lăsată la săparea şanţului de apărare, depăşind-o în afară cu probabil încă aproape 1 m (în prezent însă din acest val s-a mai scurs pămînt, ceea ce face ca el să fie mai subţire decît la început). Nu avem acum posibilitatea să cunoaştem dacă valul a fost construit în toată cetatea în acelaşi timp sau ridicarea lui a întîrziat numai aici, pe latura de vest.

Dacă ridicarea valului ce apără şi în acelaşi timp adaugă tărie palisadei nu ridică întrebări în legătură cu nevoia existenţei lui, nu acelaşi lucru se poate spune şi despre valul intermediar aşezat la aşa de mică distanţă de primul.

Deşi acest al doilea val se ridică pînă aproape la nivelul de călcare al veacului al XV-lea, el putînd să fie creat numai prin cruţarea pămîntului la săparea şanţului de apărare, lucrul acesta nu s-a întîmplat, valul fiind construit ulterior săpării şanţului, prin depunere de pămînt. Este drept că un val în plus înseamnă nu numai un obstacol mai mult în calea atacatorilor ci şi un rînd de luptători în plus aşezaţi în afara cetăţii, dar aşezarea acestui val la aşa de mică distanţă de palisadă, într-un şanţ de apărare ce nu este exagerat de larg, apare oricum ca o măsură de precauţie destul de greu de explicat. Pentru că se naşte firesc întrebarea : de ce nu s-a ridicat un val şi pe celelalte laturi ale cetăţii despre care s-a socotit că sînt suficient de apărate de palisadă, valul care o însoţeşte şi un destul de puţin, se pare, adînc şanţ de apărare? Să fie oare toate acestea în legătură cu intrarea în cetate, aşezată tocmai pe această latură? Lucrul este posibil şi cercetările viitoare vor trebui să confirme sau să înlăture părerea.

Cercetările efectuate în cetatea de pămînt de la Bîrlad au arătat că faţa dinspre curtea cetăţii a palisadei nu era consolidată cu ceva care să asigure peretelui de lemn rezistenţa la presiunea pămîntului, ci rămînea liberă. Ea era prevăzută poate numai cu un fel de platformă, care să permită circulaţia apărătorilor în jurul zidului şi nu ni se pare exclus ca bucata de lemn ars descoperit în apropierea palisadei, în curtea cetăţii, să provină anume de la această platformă. Oricum, rămîne sigură constatarea că această parte a palisadei era liberă fiindcă la incendierea cetăţii lemnul de aici a ars în întregime, focul fiind deosebit de puternic, judecînd după urmele pe care le-a lăsat. Adăugăm pentru a

reaminti că această situație explică deplin grosimea stîlpilor folosiți la carcasa de lemn a palisadei.

În schimb, în apropierea palisadei, se aflau construcțiile menite să adăpostească oștenii ce constituiau garnizoana cetății și pe comandanții lor..

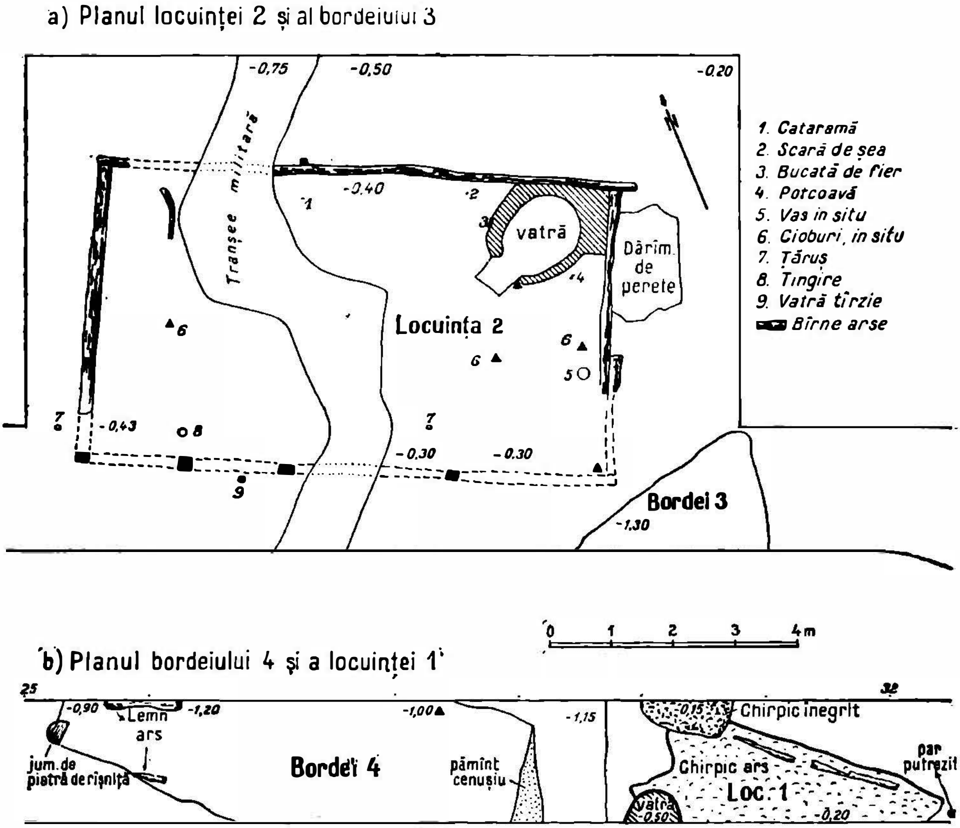

Fig. 2. — Planul locuințelor 1, 2, 3, 4 : a) planul locuinței de suprafață 2 și a unei părți din bordeiul 3 ; b) locuințele 1 și 4.

După cît ne îngăduie săpăturile din acest an să afirmăm, locuințele din cetate nu sînt dispuse într-o ordine deosebită și singura grijă care pare a fi fost prezentă la construirea lor era aceea de a așeza locuințele cît mai aproape de palisadă. Această preocupare este, evident, condiționată de apărarea pe care o putea asigura palisada împotriva proectilelor venite dinafara cetății în cazul unui asediu. Așa se face că pe latura cercetată de noi, locuința cea mai îndepărtată se afla la circa 40 m de palisadă[1].

[1] Pe latura de sud a cetății, după cum s-a putut observa în malul unei săpături recente, făcute pentru a se scoate pămînt pentru construcții, locuințele sînt dispuse pe o fîșie de circa 25 m de la palisadă.

Locuințele din cetate sînt de două feluri, și anume: locuințe de suprafață și bordeie. Explicația acestui fapt o oferă, după părerea noastră, chiar materialul arheologic descoperit în locuințe : locuințele de suprafață erau rezervate căpeteniilor diferitelor steaguri, boierilor, iar bordeiele adăposteau pe oștenii de rînd, pentru care nu s-a căutat asigurarea unui deosebit confort.

Săpăturile noastre au sezisat un număr de patru locuințe : două de suprafață și două bordeie (fig. 2), dintre care a fost cercetată în întregime numai o singură locuință de suprafață, asupra căreia ne și oprim în cele ce urmează.

Situată la circa 6 m de palisadă, locuința 2 are plan dreptunghiular (fig. 2 a) și este dispusă cu laturile mari pe direcția E—V. De dimensiuni care nu ies din comun (lungime 8,05 m, lățime 4,10 m) locuința pare a fi fost împărțită în două încăperi avînd dimensiunile de 5×4 m și 3×4 m. Surprinde poate această nesiguranță, dar condițiile de păstrare a locuinței sînt de așa natură încît afirmațiile categorice ar fi hazardate.

Într-adevăr, locuința de care este vorba se găsește la adîncimea de —35 cm, de la nivelul solului actual, într-un loc care nu face excepție de la starea generală a complexului bîrlădean. Săparea unor gropi în care în vremuri cu totul noi oamenii au făcut foc (s-au găsit în asemenea gropi fragmente de oale absolut recente, cenușă și cărbune), precum și săparea unor tranșee militare pentru exerciții (asemenea tranșee împînzesc toată latura de vest a cetății) au dus la distrugerea unei însemnate suprafețe din locuință. Mai ales tranșea care traversează locuința pe direcția NS, fiind destul de largă (fundul ei depășind pe alocuri lățimea de 2 m) a pricinuit răul cel mai mare, distrugînd nu numai o bună parte din pereții locuinței și podeaua ei, dar și, mai ales, resturile unui perete despărțitor pe care acum îl putem numai presupune. Credem că această presupunere există temeiuri să fie făcută, deoarece pe latura de nord a locuinței, la o distanță de 2,95 m de colțul de NV al casei, a fost descoperit capătul ars al unei bîrne, așezat perpendicular pe talpa peretelui de nord și ieșind cu 0,23 m în afara planului locuinței. Dat fiind că talpa peretelui lung pare a fi fost scobită special pentru îmbinarea celor două bîrne și avînd în același timp în vedere și faptul că fragmentul de bîrnă, de care este vorba, este bine așezat pe pămînt, el neprovenind din dărîmăturile casei, credem că prezența lui constituie un indiciu al existenței peretelui despărțitor. La această primă constatare trebuie adăugată de asemenea și observația că pe latura opusă a locuinței, exact în locul unde ar fi trebuit să se afle capătul celălalt al zidului despărțitor în discuție, pe talpa peretelui de sud, destul de distrusă și ea, se află o bucată de lemn ars dispusă cu fibrele perpendicular pe talpa peretelui de sud. În sfîrșit constatarea că locuința nu a avut podeaua lutuită decît pînă în apropierea liniei care ar uni aceste două puncte, adaugă, credem, un element ce nu poate fi neglijat, în favoarea existenței peretelui despărțitor[1].

[1] Deși în planul întocmit de noi traseul șanțului militar pare a mai lăsa loc unor resturi ale acestui perete, în realitate tranșeea a distrus încă aproape 0,50—0,60 m dincolo de marginile ei, șanțul adîncindu-se în formă de V. În alte părți însă, tranșeea fiind mult mai puțin adîncă, a distrus suprafețe mai reduse (de pildă pînă la curbura mare din interiorul locuinței)

Încăperea mare a locuinței era prevăzută cu un cuptor situat în colțul de NE al ei. Cuptorul are forma de potcoavă și era dispus cu gura pe diagonala încăperii.

Construit din lut galben, care mai apare și acum, mai ales în spatele cuptorului, în spațiul dintre cuptor și colțul peretelui, cuptorul se

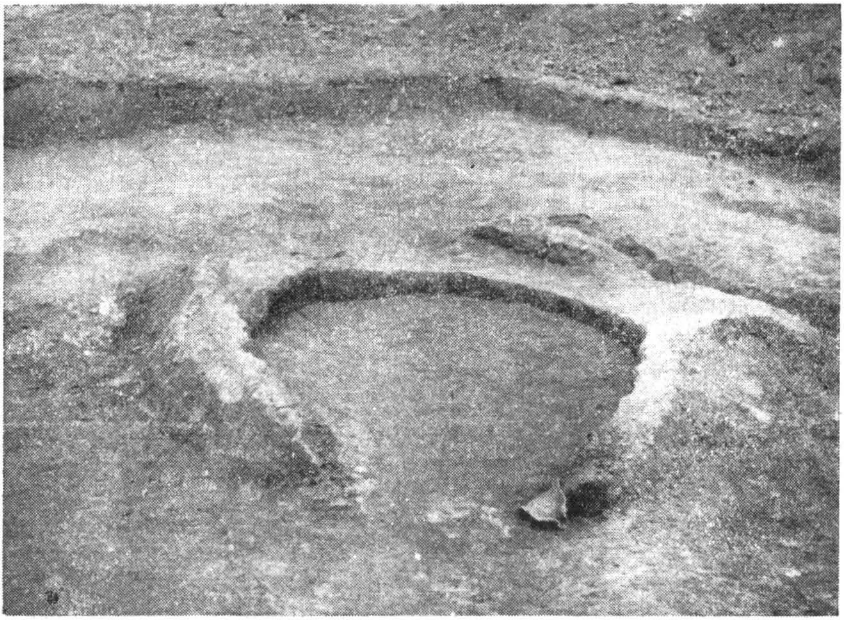

Fig. 3. — Resturile cuptorului din colțul de nord-est al locuinței 2.

mai păstrează astăzi numai pînă la înălțimea de 0,18—0,20 m, avînd pereții inegal de bine conservați (fig. 3). Peretele de nord al lui se păstrează foarte bine, putîndu-se constata chiar și calitatea lipiturii (fățuielii) cu lut, pe cînd cel opus apare numai cu fața exterioară mai bine păstrată, în rest fiind distrus aproape pe jumătate.

Cuptorul avea pereții destul de groși și se pare că partea superioară a lui era realizată cu ajutorul unei carcase din nuiele lipite apoi cu lut. Despre aceasta se poate judeca după găsirea unor bucăți ceva mai mari din bolta cuptorului, prăbușite în interior. Aceste bucăți prezintă urme de nuiele al căror diametru nu va fi fost mai mare de 2 cm. Vatra cuptorului precum și pereții lui au fost bine lutuiți și încă și acum fățuiala se prezintă în cele mai bune condițiuni.

Acestor cîteva date în legătură cu aspectul interior al locuinței li se pot adăuga altele privitoare la sistemul probabil de construcție al pereților locuinței. După urmele deși slabe, pe care le mai păstrează talpa pereților locuinței, credem că locuința avea un „schelet'' de lemn realizat din înfigerea unor pari verticali în bîrna-talpă, după care aceștia erau legați cu nuiele, peretele fiind apoi pomostit. Numai așa credem că se

poate explica prezența a numeroase bucăți de chirpic ars, care poartă impresiuni vizibile de nuiele. Aceastea sînt principalele date în legătură cu locuința cercetată, date a căror cunoaștere ni se pare mai utilă.

Cît privește restul locuințelor, am precizat deja că ele n-au fost cercetate, așa încît ne mulțumim numai cu cîteva cuvinte despre cele două bordeie sezisate. În ambele cazuri se constată o perfectă legătură de contemporaneitate atît între locuințele de suprafață și bordeie cît și între bordeie între ele. Se constată astfel că locuințele de suprafață se leagă stratigrafic de nivelul de călcare al veacului al XV-lea, nivel de la care începe și adîncirea bordeielor. Apoi și identitatea materialelor arheologice descoperite în interiorul locuințelor cu cel din stratul secolului XV face necontestabilă legătura de care vorbeam cu puțin mai sus.

★

Încercînd să explicăm existența celor două tipuri de locuințe în interiorul cetății de pămînt de la Bîrlad, afirmam că răspunsul îl oferă chiar materialul descoperit în săpătură, și anume calitatea care diferă

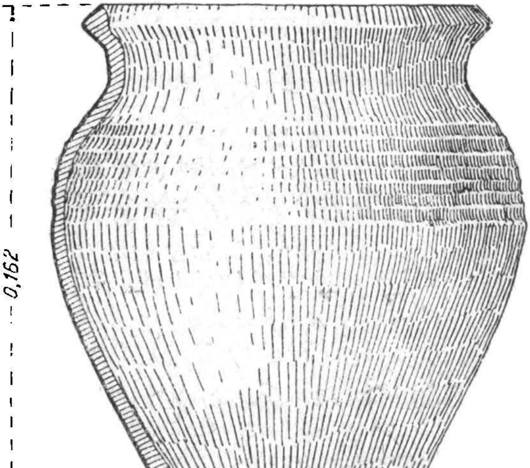

Fig. 4. — Vas fără toartă descoperit în locuința 2.

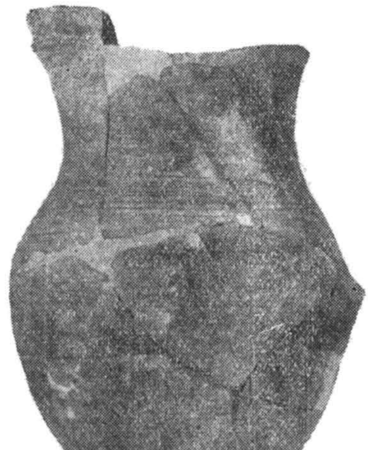

Fig. 5. — Oală cu toartă și gură trilobată.

în funcție de locul de găsire. Să ne explicăm acum mai pe larg pentru a dovedi temeinicia celor de mai sus.

O primă constatare ce se impune, analizînd materialele ceramice scoase la lumină, este aceea că o parte din ceramica din locuințele de suprafață (locuințele 1 și 2) se distinge prin buna ei calitate. Remarcînd în primul rînd execuția tehnică a celor cîteva vase descoperite pe podeaua locuinței 2 precum și în dărîmăturile cuptorului prezentat mai

sus, o facem nu fiindcă diferențele de calitate între pasta din care sînt lucrate aceste vase și altele, descoperite în cuprinsul bordeielor sau aiurea, sînt mai puțin importante, ci pentru că execuția tehnică de care vorbim reține atenția fără greutate.

În locuința 2 s-au găsit vase pentru pregătirea hranei (oale fără toartă, prezentînd urme puternice de arsură), cît și oale folosite în general pentru apă sau băuturi. Să ne oprim întîi asupra diferențelor dintre aceste vase descoperite în chiar cuprinsul locuinței 2, deoarece precizările aduse acum servesc limpezirilor pe care le promiteam.

Vasele pentru pregătirea hranei aparțin unui tip obișnuit în a doua jumătate a veacului al XV-lea. Nu prea înalte (circa 16 cm) (fig. 4), cu diametrul gurii mult mai mare decît cel al fundului, și cu pîntecul larg, vasele pentru bucătărie sînt făcute dintr-o pastă destul de bună, în care ca degresant se folosește nisip nu întotdeauna fin, și arse la roșu. Ele prezintă în majoritatea cazurilor o crustă de arsură ce acoperă mai ales jumătatea inferioară a vasului, crustă ce ajunge uneori chiar și la umăr. Nu este locul aici să intrăm în detalii privind ceramica aceasta și o vom face cu alt prilej. De aceea ne mulțumim numai să precizăm că vasele de bucătărie se deosebesc cu puțin de ceramica descoperită în perimetrul bordeielor, deși nu în deosebirile dintre vasele acestea rezidă cheia problemei.

Fig. 6. — Cupă de lut din a doua jumătate a veacului al XV-lea.

Fig. 7. — Fragment de cahlă descoperit în dărîmăturile cuptorului din locuința 2.

Cînd însă vorbim de vasele cu care stăpînul locuinței venea în contact nemijlocit, situația se schimbă radical și tocmai această schimbare are importanță hotărîtoare. Să ne oprim, chiar și pentru puțin, mai ales asupra a două-trei descoperiri și lucrurile vor căpăta un conținut precis.

În fața cuptorului din locuința 2 s-au descoperit, împreună cu altele, două vase : o oală cu profil elegant și gura trilobată și o cupă.

Oala (fig. 5) este lucrată dintr-o pastă de bună calitate, în care nisipul folosit ca degresant este numai din cel fin, pastă care, datorită atentei ei pregătiri și bunei calități, a permis olarului să modeleze vasul cu multă finețe. Depășind cu mult înălțimea vaselor de bucătărie, această oală atinge înălțimea de 23 cm. Mai puțin larg decît la vasele de bucătărie, pîntecul acestei oale asigură prin linia sa un profil suplu întregului vas, căruia toarta și gura trilobată îi sugerează altă întrebuințare decît aceea de a servi la pregătirea hranei în bucătărie. Adăugăm că vasul are ca ornament o bandă de striuri puțin adînci și mai mult late, dispusă puțin deasupra umărului vasului. Ei îi precede o succesiune de striuri ce acoperă întreg gîtul înalt al oalei, fiind mai mult schițate decît adîncite.

Al doilea vas pe care l-am anunțat — o cupă (fig. 6) — întărește și mai mult convingerea că ocupantul locuinței 2 nu era oștean de rînd. Înaltă de 15,5 cm, cupa se compune din trei părți bine distincte și te face să gîndești mai puțin la poziția înaltă a posesorului, cît mai ales la măiestria meșterului olar. Dacă n-ar avea buza puțin înaltă și puțin răsfrîntă în afară, paharul cupei ar apărea ca o pară cu vîrful în jos în ciuda unei oarecare asimetrii destul de ușor sezisabilă. Este adevărat că prin realizarea paharului cupei meșterul olar nu ar putea căpăta nota maximă pentru aprecierea măestriei lui, dar această notă îi poate fi acordată fără rezerve pentru chipul în care a realizat ornamentul de pe piciorul cupei cît și pe cel de pe discul cu care se termină piciorul. Într-adevăr cei nouă bumbi în forma cochiliilor de melcișori precum și îmbinarea armonioasă a elementelor ce compun ornamentul discului piciorului vădesc o pricepere pe care, pentru prima dată acum, am văzut-o exprimată în acest fel, prin modelarea lutului.

În sfîrșit, tot în fața sobei s-au mai descoperit cîteva fragmente de cahle. Aceste fragmente, deși nu își află locul într-o locuință în care nu s-au găsit urmele unei sobe iar folosirea lor pentru împododirea unui simplu cuptor pare destul de greu de admis, vorbesc și ele despre starea ocupantului locuinței, cu atît mai mult cu cît alte materiale asemănătoare nu s-au mai găsit. Dintre fragmentele de cahle atrage și reține atenția unul (fig. 7), ornamentat de o manieră necunoscută pentru vremea aceasta nici chiar în capitala țării. Două bare (lungi de 5 cm și late de 1 cm), paralele atît una față de alta cît și în raport cu marginea profilată a cahlei, acopăr un colț al cahlei. O a treia bară, profilată și ea, desparte un cîmp, ornamentat tot în relief, pe care se disting numai niște linii curbe despre care nu se va putea spune nimic în plus dacă nu se vor mai găsi și alte materiale asemănătoare.

În raport cu restul descoperirilor, materialele prezentate și altele care se aseamănă cu ele, constituie excepții, atît sub raportul calității pastei din care sînt lucrate cît și sub cel al nivelului execuției tehnice. Dar dacă ceramica aparținînd oamenilor de rînd nu se deosebește prin calitatea sa, ea prezintă în schimb un interes excepțional prin varietatea formelor și mulțimea elementelor pe care le sezisează, pentru studierea ceramicii moldovenești în general. Problema aceasta va face însă obiectul

unui studiu special în care își vor găsi locul discuții mai ample a căror includere aici este cu neputință.

★

Simpla menționare a părerilor exprimate în cursul vremurilor, începînd de la voievodul cărturar Dimitrie Cantemir și pînă aproape de zilele noastre, în legătură cu începuturile cetății de pămînt de la Bîrlad, a scos în evidență mai bine decît orice nevoia unor precizări asupra momentului constituirii acestei fortificații. Socotim, că deși cercetările arheologice de la Bîrlad sînt abia la început, este chiar de acum cu putință să se încerce datarea monumentului în întregul lui și că datarea cetății în a doua jumătate a veacului al XV-lea nu lasă loc îndoielilor justificate. Aceasta este însă o problemă mai largă și de aceea socotim necesar să o privim din mai multe puncte de vedere, stabilirea cu precizie a unor fapte căpătînd o importanță hotărîtoare în datarea complexului de la Bîrlad.

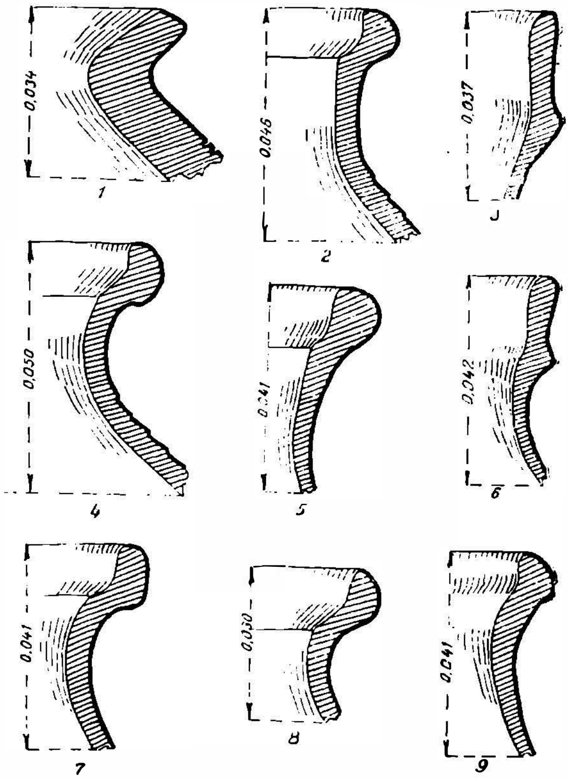

Fig. 8. — Profile de vase descoperite la Bîrlad: 1, fragment de buză de vas din sec. XI-XII; 2—9, profile caracteristice ale vaselor din a doua jumătate a veacului al XV-lea de la Bîrlad.

Existența mențiunilor referitoare la așezarea de la Bîrlad în cronicele rusești ce vorbesc despre evenimentele veacului al XII-lea, conturează cercetărilor arheologice de la Bîrlad un cadru absolut precis și creează nevoia verificării exactității acestor informații. Cercetările arheologice au arătat însă că, cel puțin în locul unde au fost efectuate săpăturile, materialele descoperite nu permit a se stabili existența unei așezări de mai mari proporții datînd din veacul al XII-lea. S-au sezisat într-adevăr urmele unui bordei în perimetrul căruia s-au descoperit fragmentele unei buze de vas pe care l-am datat în veacurile XI—XII (fig. 8, 1) datare pe care materialele descoperite la Dănești de prof. M. Petrescu-Dîmbovița o confirmă, dar observațiile făcute în alte locuri ale

fortificației de la Bîrlad nu au arătat că s-ar mai găsi aici și alte asemenea bordeie. Este adevărat, în același timp, că în afara cetății, pe platoul de care aceasta se lega spre vest (pe o suprafață cuprinsă între cetate și linia ferată) se descopăr materiale ceramice datînd din veacul al XII-lea, dar cercetarea arheologică a acestei suprafețe nu a putut fi făcută nici măcar printr-un sondaj, așa încît relații mai detaliate nu se pot da. Ori cum ar fi, rămîne un bun cîștigat faptul că așezarea pomenită în letopisețele rusești nu trebuie căutată în interiorul cetății de pămînt ci în afara ei. Aceasta înseamnă însă în același timp și eliminarea ipotezei că fortificația de aici ar data din veacurile XI—XII.

Dar cercetările arheologice au permis de asemenea să se vadă că, cu excepția celor cîteva fragmente ceramice datînd din veacurile amintite, materiale arheologice din perioada cuprinsă între secolele XII—XV nu au mai fost sezisate, ceea ce exclude automat posibilitatea existenței unei așezări aparținînd veacurilor XIII—XIV în aceste locuri. În felul acesta și părerea că fortificația ar fi fost construită în veacul al XIII-lea, ca mijloc de apărare împotriva tătarilor, se dovedește lipsită de temeiuri. Rămîne așadar ca singură valabilă datarea cetății de pămînt în veacul al XV-lea, datare pe care am și anunțat-o deja.

Pentru datarea cetății pe care documentele scrise o pomenesc[1] dar nu dau nici o relație în legătură cu începuturile ei, ne folosim în principal de monedele descoperite în chiar cuprinsul locuinței 2 descrisă pe larg mai înainte și de ceramica descoperită atît în locuință cît și în restul săpăturii.

Cele două monede au fost găsite în condiții diferite, dar prin poziția lor față de locuință, ele sînt de pus în legătură cu aceasta. Una din monede a fost descoperită chiar pe podeaua locuinței 2 cercetată în întregime, iar cealaltă a fost găsită la marginea tranșeei militare care traversează locuința în imediata apropiere a podelei. În funcție de situația semnalată, socotim că cele două monede — jumătăți de groși —[2], aparținînd domniei lui Ștefan cel Mare, constituie un prim și foarte sigur indiciu asupra perioadei în care au existat atît locuința 2 cît și celelalte locuințe, legate stratigrafic de ea. Dar întrucît locuințele nu pot fi despărțite de restul complexului, aceasta înseamnă că datarea locuințelor echivalează cu datarea cetății de pămînt în întregul ei.

Al doilea element care servește la datarea complexului este ceramica. Și trebuie spus că întreaga ceramică descoperită aici în condiții stratigrafice limpezi aparține celei de a doua jumătăți a veacului al XV-lea (fig. 8,2—9). Din punct de vedere tipologic, ea are foarte multe trăsături comune cu ceramica deja cunoscută nouă de la Suceava, Hlincea și mănăstirea Putna.

Există însă și deosebiri între unele din vasele descoperite la Bîrlad și ceramica cunoscută ca aparținînd celei de a doua jumătăți a veacului al XV-lea, în sensul că primele sînt mai puțin evoluate atît sub raportul execuției tehnice cît și sub cel al evoluției tipului respectiv. Lucrul acesta

---

[1] *Documente bîrlădene*, II, Bîrlad, 1912, p. 5, 7.
[2] Identificarea făcută de Octavian Iliescu.

însă pare absolut firesc și în orice caz explicabil, deoarece este de presupus că destul de numeroși oșteni veniți la Bîrlad din sate îndepărtate vor fi adus cu ei și oale în care își vor fi făcut mîncare, sau pentru băut. Și este de la sine înțeles că aceste vase, produse în mediul rural de olari mai puțin pricepuți și experimentați decît cei din orașe, nu se pot afla la nivelul celor lucrate în așezările urbane. Indiferent însă de aceste deosebiri, socotim că ceramica descoperită la Bîrlad permite și obligă ca întregul complex să fie datat în ultima treime a veacului al XV-lea, precizînd și mai mult datarea propusă numai pe baza monedelor.

Socotind că datarea cetății în a doua jumătate a veacului al XV-lea nu mai poate fi privită cu rezerve, să încercăm acum să stabilim și momentul în care a fost ridicată fortificația. În acest sens socotim că punerea în legătură a acestei cetăți cu evenimentele anului 1476 este cea mai posibilă, ea întemeindu-se atît pe documente scrise cît și pe datele arheologice.

După cît ne este posibil să cunoaștem din documentele scrise aparținînd deceniului al optulea al veacului XV, numai în preajma și în vederea luptelor din 1476, domnia s-a îngrijit de ridicarea unor fortificații de caracter temporar. În acest sens ni se pare grăitor faptul că în preajma luptelor cu turcii din vara anului 1476, în iunie, Ștefan cel Mare emitea două acte al căror conținut nu mai lasă îndoieli asupra preocupărilor din acel moment ale voievodului. În afară de aceasta este de reținut în mod special și faptul că actele sînt emise din două locuri unde cercetările au arătat că există fortificații ușoare din pămînt și lemn : Bîrlad și Valea Berheciului. Primul document, dat la Bîrlad la 5 iunie 1476, este o scrisoare către locuitorii Brașovului prin care voievodul îi roagă să-i trimită știri despre mișcările turcilor, împotriva cărora el, Ștefan voievod se *pregătește*, aflîndu-se în acel moment „*in campo cum omni potencia nostra*"[1]. Prezența la Bîrlad a voievodului în fruntea armatei moldovene și grija pe care o arată pentru organizarea luptei împotriva turcilor sînt, după părerea noastră, fapte ce pot fi fără greutate puse în legătură cu fortificația bîrlădeană aflată acum în discuția noastră. Convingerea aceasta devine și mai puternică dacă adăugăm celor de pînă acum și un alt act, emis cu șase zile mai tîrziu, la 11 iunie 1476, de data aceasta nu de la Bîrlad ci din Valea Berheciului[2], unde se dovedește a exista o altă cetate de pămînt[3], de felul celei de la Bîrlad, cele două cetăți fiind probabil contemporane.

Se pare însă, judecînd după datele pe care le oferă cercetarea arheologică a fortificației, că cetatea de pămînt de la Bîrlad a funcționat un timp relativ scurt, ea fiind distrusă prin incendiere puțină vreme după ce a fost construită. La această concluzie duce, între altele, constatarea că nivelul de călcare care marchează perioada existenței fortificației nu

---

[1] *Documentele lui Ștefan cel Mare*, ed. I. Bogdan, II, p. 339.

[2] *Ibidem*, p. 340—341.

[3] Cf. I. Focșeneanu și Gh. Diaconu, *Bazele militare ale puterii lui Ștefan cel Mare* în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 133 ; cf. de asemenea, în *BCMI*, XXII, fasc. 59, 1929, p. 34, unde se dă descrierea cetății de pămînt de la Berheci.

este bogat şi bine marcat decît în apropierea palisadei cetăţii (adică în jurul locuinţelor, către mijlocul fortificaţiei el trebuind să fie mai mult presupus. Doar cîteva boabe de chirpic şi foarte puţine fragmente de vase marchează acest nivel şi numai culoarea ceva mai închisă a unui strat gros de 2—3 cm ne-a făcut să socotim continuu nivelul de călcare al veacului al XV-lea. Şi este absolut evident că în cazul folosirii mai îndelungate a cetăţii, urmele existenţei unei garnizoane, ce va fi trebuit să însumeze cîteva mii de oameni, ar fi fost mai bogate. Iar că în cetate au fost destul de mulţi oameni o dovedeşte înainte de toate şi mai bine ca orice numărul mare de locuinţe ale căror urme apar frecvent în locurile deranjate de intervenţii mai tîrzii. Şi asemenea intervenţii sînt vizibile, aproape fără excepţie, de jur împrejurul cetăţii. În afară de aceasta nu trebuie uitat nici faptul că prezenţa voievodului la Bîrlad în fruntea armatei vorbeşte ea însăşi despre numărul oştenilor ce se vor fi aflat acolo.

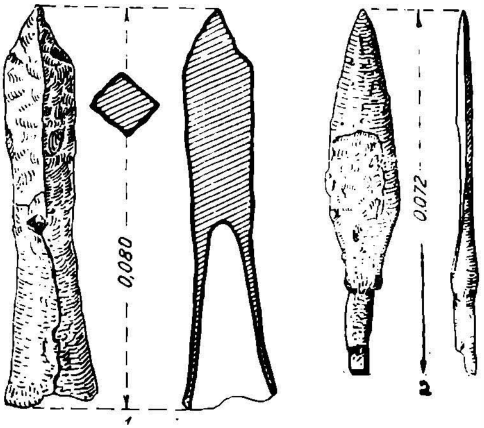

Fig. 9. — Piese de armament descoperite pe podeaua locuinţei 2. 1, bolt de arbaletă; 2, vîrf de săgeată cu peduncul.

Evident însă că distrugerea unei fortificaţii, chiar dacă ea nu este decît din pămînt şi lemn, în condiţiile anilor luptei împotriva pericolului otoman, nu poate fi privită decît cu foarte multă atenţie de cercetător şi se cere temeinic explicată, cu atît mai mult cu cît fortificaţia nu pare a fi fost distrusă în timpul vreunei lupte, ci de chiar cei ce au ridicat-o.

Construirea cetăţii de pămînt de la Bîrlad nu poate fi înţeleasă dacă se tratează separat, şi numai încadrarea ei într-un plan mai larg de măsuri menite să întărească sistemul defensiv al Moldovei în vremea luptelor cu turcii va oferi posibilitatea înţelegerii lucrurilor. Astfel, construirea unei cetăţi la Bîrlad pare, înainte de toate, să fie urmarea firească a evenimentelor ce au avut loc cu un an înainte, cînd, la începutul lui ianuarie 1475, turcii au fost zdrobiţi la Vaslui. Bănuiala că armata otomană ar putea urma acelaşi drum era în bună măsură justificată şi construirea unor fortificaţii în drumul lor devenea necesară. Credem însă că nu aceasta explică ridicarea fortificaţiei la Bîrlad, ci planul domniei de a construi o serie de puncte fortificate în jumătatea de sud a ţării, puncte de unde putea supraveghea mai uşor mişcările invadatorilor şi de unde deplasarea într-o parte sau alta putea fi mai repede efectuată[1]. Şi unul din aceste puncte fortificate, de mai mari proporţii, era Bîrladul.

[1] Cf. în legătură cu aceasta I. Focşeneanu şi Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 132.

Desfăşurarea evenimentelor a pus însă pe Moldoveni într-o situaţie destul de grea. Atacul tătarilor[1] veniţi din răsărit, a făcut ca armata ce putea fi opusă turcilor să scadă numeric prin trimiterea unei părţi în întîmpinarea invadatorilor. Pe de altă parte, întîrzierea ajutorului unguresc[2] pe care Matei Corvin îl promisese, precum şi schimbarea direcţiei de marş a armatei otomane, care nu a mai urmat drumul din anul precedent, au obligat pe moldoveni să se deplaseze spre vest în aşteptarea ajutorului din Ungaria şi în întîmpinarea turcilor. Aceasta înseamna de fapt părăsirea fortificaţiilor abia ridicate, care rămîneau mult în afara operaţiilor militare. În condiţiile însă în care moldovenii urmau să poarte lupta, armata redusă numeric nu mai putea apăra aceste fortificaţii care ar fi rămas fără pază sau cu una foarte slabă. Dar în acest caz o unitate mai mică sau mai mare a armatei turceşti, care s-ar fi desprins din grosul armatei, îndreptîndu-se spre est, putea pune cu uşurinţă stăpînire pe această fortificaţie, folosind-o chiar împotriva moldovenilor. De aceea distrugerea cetăţii, devenită inutilă în condiţiile date, era necesară, lucru care s-a şi înfăptuit. Că este aşa, o dovedeşte grija cu care locuinţele din cetate au fost evacuate. După evacuarea cetăţii, ea a fost incendiată, focul distrugînd totul în afară de valuri şi de lemnul pe care acestea îl apărau.

S-ar mai putea ridica obiecţia că distrugerea cetăţii de la Bîrlad este rezultatul unui incendiu survenit în timpul luptelor. Aceste eventuale rezerve sînt uşor înlăturate de constatarea că nicăeri nu s-au descoperit urme ale vreunei lupte, iar piesele de armament (fig. 9), descoperite în cetate sau în afara ei, sînt prea puţin numeroase pentru a dovedi că o asemenea luptă a avut loc. Pe de altă parte, lipsa de variaţie între piesele descoperite constituie un indiciu sigur asupra apartenenţei lor numai la armata moldoveană[3]. Şi apoi despre o asemenea luptă nici documentele scrise nu pomenesc.

MIRCEA D. MATEI

НОВЫЕ СВЕДЕНИЯ О БЫРЛАДСКОЙ ЗЕМЛЯНОЙ КРЕПОСТИ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Бырладская крепость относится к категории легких фортификаций временного характера, к числу которых принадлежат и многие другие крепости Молдавии. Основными элементами крепостной фортификации

[1] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1954, p. 95.

[2] Chiar din scrisoarea trimisă braşovenilor la 5 iunie 1476, Ştefan cel Mare lasă se se înţeleagă că are în vedere sprijinul pe care urma să-l primească din partea regelui Matei Corvin : „Noveritis amici nostri dilecti, quod nos una cum Serenissimo domino nostro rege abemus guerram cum infidis Turcis.." (*Documentele lui Ştefan cel Mare*, ed. I. Bogdan, II, p. 337); cf. şi Levicki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, în *Monumenta medii aevi historiea res gestas Poloniae illustrantia*, tom. XIV, nr. 199, p. 219 -*ap*. I. Focşeneanu şi Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 145, note; *Hurmuzaki*, II, p. 8; ibidem, XV, p. 93.

[3] Vîrfurile de săgeţi, bolţii de arbaletă precum şi scara de şa, descoperite de noi în săpăturile de la Bîrlad, sînt asemănătoare din punct de vedere tipologic materialelor de acelaşi fel cunoscute la Suceava.

являются: деревянный и земляной палисад, примыкающий к палисаду с внешней стороны вал и оборонительный ров.

Крепостной палисад состоит из двух заборов, поставленных на расстоянии около 2 м один от другого; пространство между ними заполнено утрамбованной землей. Для строительства заборов в землю вбивали столбы диаметром около 30 см каждый, причем их устанавливали приблизительно на расстоянии 2 м один от другого и вкалывали в землю на глубину почти 1,5 м. Столбы связывались ветками толщиной около 4 см. По имеющимся данным можно предположить, что первоначально высота палисада была около 4 м, в настоящее же время она едва достигает 2,50 м.

С внешней стороны палисад был защищен довольно высоким валом, а с западной стороны — и оборонительным рвом шириной почти в 30 м.

Во внутренней части крепости были обнаружены и раскопаны следы многочисленных жилищ, большей частью землянок, в которых, по-видимому, жили простые воины крепностного гарнизона. Кроме землянок, найдены также остатки наземных жилищ; судя по найденному в них археологическому материалу, можно предположить, что в них жили начальники гарнизона крепости.

На основании обнаруженного при раскопках нумизматического и керамического материала, а также по содержанию некоторых письменных документов 1476 г., крепость можно датировать второй половиной XV в., фортификации же были сооружены примерно в 1476 г. для защиты страны от нападения турок.

Датирование крепости второй половиной XV в. основывается найденными в одном из жилищ двумя монетами (полугроши) времени Стефана Великого и, главным образом, керамикой, в изобилии встречающейся в жилищах и вне их в единственно выявленном в Бырладе слое со следами материальной культуры. Типологическое сходство, а также общность техники изготовления бырладской керамики и материалов, датированных второй половиной XV в. и найденных в Сучаве и в монастыре Путна, позволяет безоговорочно отнести Бырладскую крепость ко второй половине XV в.

Наблюдения стратиграфического характера и анализ материалов, полученных при раскопках, показывают, что Бырладская земляная крепность существовала сравнительно недолго. Этому мнению не противоречит и результат анализа условий, в которых молдавское войско было вынуждено сражаться летом 1476 г. Все без исключения данные неопровержимо потдверждают, что молдавское войско покинуло Бырладскую крепость вскоре после сооружения фортификаций; постепенно эвакуировало ее, а затем подожгло.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Северный профиль резреза 1/1958.

Рис. 2. — План жилищ 1, 2, 3, 4: *a*) план наземного жилища 2 и части землянки 3; *b*) землянки 1 и 4.

Рис. 3. — Остатки очага в северо-западном углу жилища 2.

Рис. 4. — Сосуд без ручки, найденный в жилище 2.

Рис. 5. — Горшок с ручкой и трехлопастным венчиком.

Рис. 6. — Глиняный кубок второй половины XV в.

Рис. 7. — Фрагмент изразца, найденный в развалинах очага жилища 2.

Рис. 8. — Профили сосудов, найденных в Бырладской крепости: 1, фрагмент венчика сосуда XI—XIIвв.: 2—9, профили, характерные для бырладских сосудов второй половины XV в.

Рис. 9. — Части вооружения, найденные на полу жилища 2. 1, болт арбалета; 2, наконечник стрелы с ножкой.

RENSEIGNEMENTS NOUVEAUX CONCERNANT LE CAMP FORTIFIÉ DE BÎRLAD

RÉSUMÉ

Le camp fortifié de Bîrlad appartient à la catégorie des fortifications légères, de caractère temporaire, du genre de celles dont il en existe encore d'autres en Moldavie. Les éléments de base qu'on y rencontre sont : la palissade faite de bois et de terre, le vallum accolé à la palissade sur sa face extérieure, et le fossé de défense.

La palissade était formée de deux rangées parallèles de piliers, avec entre celles-ci un espace d'environ 2 mètres, comblé avec de la terre damée. Les poteaux, d'un diamètre d'environ 30 cm, ont été enfoncés dans le sol jusqu'à une profondeur de près de 1,50 m. Ils étaient éloignés les uns des autres d'environ 2 m et reliés par des branches épaisses d'environ 4 cm. D'après les données dont on dispose présentement, il semblerait que la hauteur de la palissade était de près de 4 m, mais ce qui en subsiste ne dépasse pas 2,50 m.

A l'extérieur, cette palissade était défendue par un vallum assez puissant et, en outre, sur le côté occidental, par un fossé de près de 30 m de largeur.

A l'intérieur des fortifications, on a découvert les vestiges de nombreuses habitations, parmi lesquelles les fonds de cabanes étaient les plus nombreux et avaient dû abriter les simples soldats, tandis que des habitations de surfaces, dont il subsiste encore des traces, abritaient certains officiers, faits attestés par les matériaux découverts.

Des matériaux numismatiques et céramiques ainsi que des documents écrits en 1476, permettent de dater ces fortifications de la seconde moitié du XVe siècle, tandis que la forteresse a été construite vers l'an 1476, en prévision des luttes que la Moldavie eut à soutenir cette année-là contre l'Empire ottoman.

La datation de cette forteresse de la seconde moitié du XVe siècle repose sur deux monnaies (demi-groschen) appartenant au règne d'Etienne le Grand, découvertes à l'intérieur d'une habitation, mais surtout sur la céramique trouvée aussi bien dans les habitations qu'à l'extérieur, dans l'unique couche renfermant des traces de civilisation matérielle discernée à Bîrlad. Les ressemblances typologiques ainsi que celles relatives au procédé de travail, qu'on peut établir entre la céramique de Bîrlad

et les matériaux datant de la seconde moitié du XVe siècle découverts à Suceava et Hlincea ainsi qu'au monastère de Putna permettent de dater, sans restriction, de la seconde moitié du XVe siècle les fortifications de Bîrlad.

Les observations stratigraphiques et l'examen des matériaux recueillis lors des fouilles permettent de conclure que cette forteresse n'a servi que pendant une assez courte période. Cette opinion n'est pas contredite par l'analyse des conditions qui ont présidé aux combats soutenus durant l'été de 1476 par l'armée moldave. Tout cela montre que l'armée moldave a abandonné le camp fortifié de Bîrlad peu de temps après sa construction et l'a incendié après l'avoir évacué systématiquement.

EXPICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Profil nord de la section I/1958.

Fig. 2. — Plans des habitations 1, 2, 3, 4 : a) plan de l'habitation de surface n° 2 et d'une partie du fond de cabane n° 3 ; b) habitations n°s 1 et 4.

Fig. 3. — Restes du fourneau de l'angle nord-est de l'habitation n° 2.

Fig. 4. — Vase sans anse découvert dans l'habitation n° 2.

Fig. 5. — Vase à anse et à embouchure trilobée.

Fig. 6. — Coupe en terre cuite de la seconde moitié du XVe siècle.

Fig. 7. — Fragment de carreau céramique découvert dans les décombres du fourneau de l'habitation n° 2.

Fig. 8. — Profils de vases découverts à Bîrlad : 1, fragment de bord de vase des XIe — XIIe siècles ; 2—9, profils caractéristiques des vases de la seconde moitié du XVe siècle trouvés à Bîrlad.

Fig. 9. — Pièces d'armement découvertes sur le plancher de l'babitation n° 2 : 1, carreau d'arbalète ; 2, pointe de flèche à pédoncule.

UN VAS DE PIATRĂ DESCOPERIT PE GRĂDIŞTEA ULMILOR LA BOIAN

În primăvara anului 1957, cu prilejul muncilor agricole de pe grindul numit Grădiştea Ulmilor[1], din mijlocul lacului Boian, la aproximativ 20 m distanţă de extremitatea de vest a aşezării Boian B [2], s-a găsit, întîmplător un vas de piatră (fig. 1). După analiza macroscopică făcută de Em. Pache-Protopopescu, vasul a fost lucrat din calcar cristalizat, secundar format

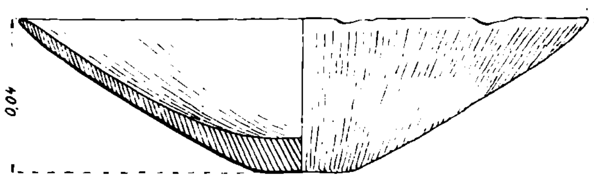

Fig. 1. — Vasul de piatră descoperit pe Grădiştea Ulmilor.

în crăpăturile din masivele de calcar. Materia primă întrebuinţată se află în apropiere : în sudul Dobrogei şi nord-estul Bulgariei (lîngă Silistra), ca şi în munţii Buzăului (în preajma Cislăului).

Vasul are forma tronconică, scundă cu zona de mijloc a pereţilor puţin îngroşată în interior şi exterior [3]. Cavitatea interioară are fundul arcuit, nedelimitat. La exterior, trecerea de la pereţi la fund este mai accentuată. Aproape un sfert este spart din vechime, iar o porţiune din buză e puţin ştirbită. Toată suprafaţa vasului a fost netezită cu grijă deosebită [4].

---

[1] Din punct de vedere administrativ locul depinde de satul Vărăşti, com. Dorobanţu, r. Călăraşi.

[2] V. Christescu, *Les stations préhistoriques du lac de Boian*, în *Dacia*, II, 1925, p. 276—303.

[3] Dimensiunile vasului sînt : diametrul la gură = 0,151 m ; diametrul la fund = 0,035 m ; înălţimea între 0,035 şi 0,039 m.

[4] În interiorul vasului, în cîteva locuri era crustă de calcar, care a fixat de pereţi o cantitate redusă de pămînt de culoare cafenie şi bucăţele foarte mici de cărbuni.

Pînă în prezent, pe teritoriul ţării noastre, nu sînt cunoscute alte vase de piatră similare celui descris.

În stadiul actual al cercetărilor, datarea vasului nu poate fi decît ipotetică, datorită condiţiilor descoperirii şi lipsei de analogii mai apropiate. Cu oarecare probabilitate, vasul poate fi datat în epoca neo-eneolitică şi atribuit culturii Gumelniţa. În această privinţă avem în vedere faptul că pe locul descoperirii sînt răspîndite — ca de altfel peste tot în jur — unelte de silex, oase de animale şi mai ales fragmente ceramice de tip Gumelniţa. Cu alte cuvinte vasul se afla în mediul gumelniţean. În sprijinul datării propuse pot servi ca argument şi condiţiile generale din epoca neo-eneolitică, deoarece obiecte de marmură printre care şi vase întregi sau fragmentare se cunosc în diferite puncte şi aşezări neo-eneolitice din Bulgaria [1], ca şi în partea de est a Iugoslaviei, unde, după cum ne informează dr. M. Garašanin, ele se găsesc în aşezările purtătorilor culturii Vinča-Turdaş [2].

Deocamdată nu se poate preciza unde a fost lucrat vasul; avînd în vedere nivelul ridicat la care a ajuns confecţionarea topoarelor de piatră în diverse aşezări gumelniţene, precum şi faptul că materia primă, calcar cristalizat, se găseşte pe teritoriul de răspîndire al culturii Gumelniţa, sîntem îndreptăţiţi să presupunem că vasul prezentat a fost lucrat într-una din aşezările de pe malurile Dunării, locuite de purtătorii acestei culturi.

EUGEN COMŞA

КАМЕННЫЙ СОСУД, НАЙДЕННЫЙ В ГРЭДИШТЯ-УЛМИЛОР НА ОЗЕРЕ БОЯН

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Весной 1957 г. в Грэдиштя-Улмилор, посреди озера Боян был найден небольшой каменный сосуд (из кремнистого известняка). Залежи подобной породы встречаются в области Силистрии, откуда, как предполагает автор, и был взят камень для изготовления этого сосуда.

Сосуд низкий, формы усеченного конуса. Несмотря на то, что сосуд был найден в невыясненных стратиграфических условиях, все же на основании его формы, его можно отнести к культуре Гумельница.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Каменный сосуд, найденный в Грэдиштя-Улмилор.

---

[1] După informaţiile primite de la P. Detev, fragmente de vase de marmură au fost descoperite în Bulgaria în mai multe aşezări neo-eneolitice dintre care cităm: aşezarea Iasatepe (de lîngă Plovdiv) în stratele I şi II; la Bîkovo, în stratul I; la Kapitan Dimitrievo şi în stratele III şi IV de la Karanovo. Acestea din urmă corespund sfîrşitului culturii Boian şi culturii Gumelniţa din sudul ţării noastre. Fragmentele de vase de piatră amintite sînt inedite. Mulţumim şi cu acest prilej lui P. Detev pentru informaţiile transmise.

[2] De exemplu, în aşezarea de la Vinča (în nivelurile de la 9 m pînă la 5,5 m adîncime) şi la Gradac. Mulţumesc şi pe această cale dr. M. Garašanin pentru informaţiile — unele inedite — pe care mi le-a comunicat.

VASE EN PIERRE DÉCOUVERT SUR LA GRĂDIŞTEA ULMILOR DE BOIAN

RÉSUMÉ

Au printemps de 1957 on a trouvé sur la Grădiştea Ulmilor, située au milieu du lac de Boian, un petit vase de pierre (calcaire silicifié). On connaît une roche de ce genre dans un gisement de la région de Silistrie, d'où l'auteur suppose que provient la matière première dont ce vase de pierre a été exécuté.

Le vase est de forme tronconique et bas. Bien que les conditions stratigraphiques de la découverte de cet objet ne soient pas claires, sa forme permet cependant de l'attribuer à la civilisation de Gumelniţa.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Vase en pierre, découvert sur la Grădiştea Ulmilor.

NOTE EPIGRAFICE

Seria IV*

Colecția de bază a epigrafiei latine, marele Corpus Inscriptionum Latinarum — inițiat și organizat prin anii 1850—60 și în bună parte redactat de marele maestru al epigrafiei și antichităților romane Theodor Mommsen (1817—1903) — conține (cu toate numeroasele rectificări și ameliorări făcute în ultimele decenii) încă multe greșeli și lacune, explicabile la orice lucrare de erudiție umanistă, de caracter întotdeauna provizoriu și imperfect, pe care munca urmașilor și continuatorilor trebuie să le îndrepte, pînă la editarea unor „corpora'' parțiale, după provincii ori zone, corespunzînd noilor condiții științifice, critice, tehnice ale vremilor noastre. Dacă conține un miez de adevăr butada unui spiritual epigrafist despre Corpus Inscriptionum Graecarum (4 vol., 1825—1877) „cel mai mult material inedit îl poți afla în *Corpus*-ul lui Boeckh'' [1], se poate afirma cu tot atîta justificare că în *CIL* (cu deosebire în părțile mai vechi, de 6, 7 ori 8 decenii) se află cele mai multe materiale epigrafice de revizuit și îndreptat. Patru asemenea cazuri de epigrafe, existente în Muzeul Institutului de arheologie al R.P.R. (vechiul M.N.A.) din București sînt analizate în paginile de față.

1. — *CIL* III 7533, altar votiv de piatră, din Anadolkioi (sat la nord de Constanța, azi cartier al orașului), rupt la marginea stîngă, cu scriere rudimentară; e reprodus după Gr. G. Tocilescu [2], cu lectura: [I.O.M./ e]t Iunone Reg./[ci]ves Roman[i /e]t Lae consi[s/t]entes vico/[T]urre Muca ... /posuerunt/ [pro] salutem /[im]peratorr[um]/ !!!!!!!!!/!!! au[gg./p]er magistro[s/ ...]VMIANVM/[et] Herculanu[m/ ...]pr...

---

* Seria I în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947 (1948), p. 269—270; seria II în „Epigraphica'', Milano, X, 1948 (1950), p. 14—20; seria III în „Godišnik-Plovdiv'', 1954, p. 199—201.

[1] „C'est dans le Corpus de Boeckh qu'on peut trouver le plus d'inédit'', citat de L. Robert, în *Istros. Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne*, București, I, 1934, p. 220.

[2] Gr. G. Tocilescu, în *AEM*, VI, 1882, p. 11, nr. 19.

În rîndul 10—11 erau numele a doi împăraţi romani, martelate prin „damnatio memoriae”, foarte probabil cei doi Maximini (Thrax şi fiul său Maximus, 235—238). Mai tîrziu, Tocilescu [1] reproduce textul epigrafei în facsimil, cu lectura ultimelor rînduri „[p]er magistro[s Post]umianum [et H]erculanu[m ...]”. În legătură cu unul asemănător, monumentul este reluat şi reprodus de Pârvan [2], fără vreo ameliorare de lectură, cu interpretarea eronată a cuvîntului „LAE”, despre care Tocilescu observa just la 1900 „une peuplade indigène les Lae... dont le nom est malheureusement abrégé” [3]. Numele primului „magistrat” sătesc trebuie citit însă altfel decît s-a presupus („Postumianus” ?), căci un control mai atent al pietrei [4] arată în r. 13 literele ... V M I A N V A . I V ... (în locurile marcate prin puncte literele sînt erodate, la început piatra e ruptă), unde este evident numele *Ianuarius*, înainte de care ar putea fi un nume drept gentiliciu de forma [*Gai*]*um* sau chiar [*Aeli*]*um*, iar *Herculanus* are un omonim în vicus Secundini *Aelius Herculanus* amintit în dedicaţia similară din anul 237 e.n. [5].

2. — *CIL* III 12474 reproduce un fragment de epitaf cu scena „cavalerului trac (vînătoarea)” şi „banchetul mortului”, din „Adam Clisi (Tropaeum Traiani) in castris rep. ; nunc Bucaresti în museo ; Tocilescu misit”, iar sub nr. 14214,17 ca piesă diferită „Adamclissi in ruinis municipii rep. ; nunc Bucaresti in museo ; contuli ectypum. Tocilescu, *AEM* XIX 88”. Puse alături, textele celor două fragmente se aseamănă foarte bine :

CIL III 12474

CIL III 14214,17

Alăturarea lor arată că este evident vorba de unul şi acelaşi monument fragmentar, pe care imediat după descoperire Tocilescu l-a comunicat

[1] Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*. Bucureşti, 1900, p. 108—109.

[2] Vasile Pârvan, *Histria*, VII, 1923 (*ARMSI*, III, II, 1), p. 98—99, pl. X, nr. 1 (fotografie).

[3] Tocilescu, *Fouilles et recherches arch...*, p. 109. În legătură cu semnificaţia cuvîntului „Lai, Lae” din formula epigrafică „cives Romani et Lai” în opt inscripţii dobrogene (tribul *Laiaioi*, menţionat în Tracia de Tucidide) s-a discutat şi scris foarte mult ; bogata bibliografie a chestiunii „Lai”-lor (V. Pârvan, *Zidul cetăţii Tomi*, în *ARMSI*, 1915, p. 433 „populaţie tracă de lîngă Tomis” ; *Histria* VII, p. 99—106 „categorie socială” ; *Dacia* II, 1925, p. 242—244 „populaţie tracă” ; St. Casson ; E. M. Staerman ; A. B. Ranovici ; C. Balmuş etc.) este rezumată şi pusă la punct în excelentul articol „de încheiere” a discuţiei : R. Vulpe, *Problema Lai-lor* (*pe marginea articolului „Lai consistentes” de C. Balmuş*), în *SCIV* IV, 1953, p. 731—741. Adevărul simplu că *Lai* (Lae) sînt o populaţie tracă a fost arătat scurt şi clar la 1900 de Tocilescu, care însă a fost uitat de urmaşi în frunte cu Pârvan. Era necesar a releva şi acest amănunt epigrafic , „tribuere suum cuique”, adesea pierdut din vedere.

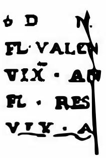
[4] M.N.A., inventar L. 74.

[5] V. Pârvan, *Histria*, VII, p. 97.

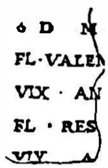
în copie simultan editorilor *CIL* III (care l-au publicat în „supplementi additamenta" nr 12474) şi revistei arheologice-epigrafice vieneze *AEM* (XIX 1896, p. 88), cu descriere amănunţită, de unde l-a luat din nou redactorul *CIL* III în „additamenta postrema" sub nr 14214,17, fără să observe repetarea şi identitatea pieselor epigrafice dobrogene. Astfel au rezultat „două" inscripţii dintr-una singură ce este în realitate.

3. — *CIL* III 12475, fragment de epitaf avînd sus un relief cu o coroană, încadrat cu viţă de vie, „Adam Clissi in castris rep., nunc Bucaresti in museo. Tocilescu misit", iar la nr. 14214,13 se citeşte „Adamclissi in ruinis municipi rep., nunc Bucaresti in museo. Tocilescu, *AEM* XIX 87" :

CIL III 12475

CIL III 14214,13

Identitatea celor „două" piese epigrafice este şi aici evidentă, iar apariţia dubletului prin repetarea în *CIL* III a inscripţiei (ce se repetă la fel în indice, numele Fl. Res... şi Fl. Valent ..., CIL III p. 2351-2 şi p. 2626), existentă în Muzeul Institutului de arheologie [1] s-a petrecut în condiţii şi din cauze identice ca la nr. 2.

Prin stabilirea identităţii *CIL* III 12474 = 14214,17 şi 12475 = 14214,13 scade cu două numărul destul de mare al epigrafelor romane ale Moesiei Inferior (Scythia Minor).

4. — *CIL* III 14456, bloc de piatră (probabil bază de statuie), de la Constanţa, text reprodus după Tocilescu [2], avînd faţa scrisă mult deteriorată încă din vechime; lectura dificilă :

Tocilescu şi *CIL*:	de citit:
VENVSTAE	. *Venustae*
A · FCELIA	[*?M*] *arce* [*ll?*..
CLEMENS	*Clemens*
[et] L · MVCAS	[*C*] *l. Mucasi-*

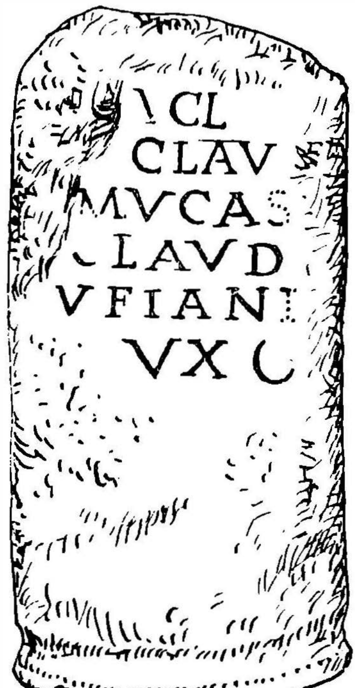

Fig. 1. — Inscripţie onorară din Tomis (Constanţa).

[1] M.N.A., inv. L. 405.

[2] Gr. G. Tocilescu, *Fouilles et recherches arch...*, p. 216, nr. 46 ; la M.N.A., inv. L. 519.

[i] VS · SOCRV	*us socru . . . .*
ET C	*et Cl . . . .*
VEIAN	*. ufian . . . .*
MATRI	*. atri*

Compoziția epigrafei nu este clară ; pare a fi o dedicație (dacă nu lipsește ceva la început) făcută unei „Venusta'' de către un Marcellus (??) Clemens și Cl. Mucasius, soacrei lor și unei „Claudia Rufiana'' (??) mama lor (?). Numele citit de *CIL* „L. Mucasius'' (interpretat ca *L*(*ucius*) praenomen și *Mucasius* nomen gentiliciu de familie, index p. 2627) este evident *Cl*(*audius*) *Mucasius*, același în inscripția votivă bilingvă greacă și latină, *CIL* III 14214,27 *Ti. Claudius Mucasius* [1] și în inscripția fragmentară de pe un bloc de marmură (adus de la Dumbrăveni = Hairankioi, sud de Constanța), acum în Muzeul regional Constanța, publicat cu unele lacune de I. Micu [2] și care trebuie citită : . . A . C L . . . / [Ti] CLAV[dius] / MVCAS . . . / CLAVDI / [ae R] VFIANI . . . / VXOR (fig.1). Este o familie de mari proprietari rurali din teritoriul orașului Tomi (Constanța), provinciali traco-geți romanizați, cum arată numele trac (întrebuințat drept cognomen) *Mucasius*, atestat pînă acum în zece exemple [3].

I. I. RUSSU

ЭПИГРАФИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ

IV серия

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Автор подчеркивает необходимость пересмотра и внесения поправок в фрагментарные или плохо расшифрованные эпиграфы, опубликованные в старых изданиях, в первую очередь CIL, в котором были исправлены четыре добруджские надписи, хранящиеся в Бухарестском музее древностей.

1. CIL III 7533, имя . . . VMIANVM (прочитано „Postumianum'') . . . VMIANVA, IV. . . ., исправлено в [. . .] um Ianua[r]iu[m] .
2. CIL III 12474 = CIL III 14214,17.
3. CIL III 12475 = CIL III 14214,13.
4. CIL III 14456, надпись фракийско-римской семьи (фракийское имя *Mucasius*); автор дает улучшенную расшифровку в некоторых пунктах.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Почетная надпись из Томиса (Констанца).

---

[1] = ILS 4066 = I.G.R.P, I nr. 619.

[2] I. Micu, *Călăuza muzeului regional al Dobrogei* (AnD, XVIII, 1937), p. 17, nr. 113.

[3] G. G. Mateescu, *I Traci nelle epigrafi di Roma*, în *ED* I 1923, p. 123, care omite tocmai exemplul cel mai apropiat, cel din *CIL* III 14 456 ; explicația : la excerptarea materialului onomastic trac din *CIL* III, Mateescu n-a aflat pe *Mucasius* la „cognomina'' în index, unde el figurează la „nomina'' potrivit lecturii greșite „L. Mucasius'' ; Pârvan. *Zidul cet ții Tomi*, p. 434 ; D. Decev, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 316.

NOTES D'ÉPIGRAPHIE

IVe série

RÉSUMÉ

L'auteur relève l'importance et la nécessité d'un travail de révision et de rectification des inscriptions fragmentaires ou lues erronément qui ont été publiées dans d'anciennes publications et, en premier lieu, dans le C I L. Il rectifie à cet effet la lecture de quatre inscriptions de Dobrogea, qui se trouvent au Musée National d'Antiquités de Bucarest.

1. — C I L III 7533 VMIANVM (lu «Postumianum»), . . . VMIANVA . . ., est corrigé en . . .] *um Ianua*[*r*]*iu*[*m*].

2. — C I L III 12474 = C I L III 14214,17.

3. — C I L III 12475 = C I L III 14214,13.

4. — C I L III 14456, inscription d'une famille de Thraco-Romains (le nom thrace *Mucasius*). L'auteur en améliore la lecture en plusieurs endroits.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Inscription honorifique de Tomis (Constanţa).

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN REPUBLICA POPULARĂ ROMÎNĂ ÎN ANUL 1958

Pentru informarea cititorilor asupra activității arheologice de teren, publicăm, așa cum am făcut și în ultimii doi ani, lista localităților în care s-au făcut săpături arheologice, indicînd sumar în dreptul fiecăreia epoca din care datează descoperirile și principalele rezultate obținute. În cazurile în care în același loc au fost descoperite resturi din epoci diferite, localitatea va fi menționată la problema pentru care au fost inițial întreprinse cercetările. Acolo unde nu se menționează instituția care a făcut cercetările, acestea au fost executate de Institutul de arheologie al Academiei R.P.R., precizîndu-se însă, atunci cînd este cazul, dacă lucrările au fost făcute în colaborare cu altă instituție.

Fiecare localitate este trecută și pe harta alăturată, cu numărul de ordine din această dare de seamă. Cît privește rapoartele sumare asupra săpăturilor din 1958, ele vor apare în *Materiale și cercetări arheologice*, vol. VII.

I. STUDIEREA VIEȚII OMULUI PE TERITORIUL R.P.R. ÎNAINTE DE EPOCA DACICĂ

1. *Peștera* (com. Măgura, r. Codlea, reg. Stalin). S-au continuat săpăturile în „Peștera Mare", confirmîndu-se existența unei locuiri musteriene și a uneia aurignaciene. S-a făcut un sondaj în „Peștera Mică", descoperindu-se un rest fosil uman.

Un sondaj în peștera de pe Valea Coacăzii a dat la iveală slabe urme de locuire musteriene și aurignaciene.

2. *Gîlma Mare* (com. Sita Buzăului r. Codlea, reg. Stalin). S-au continuat săpăturile pe dealul Gîlma Mare, săpîndu-se o suprafață de circa 36 m². A apărut un nivel de locuire, aparținînd gravettianului final, care în partea sa superioară este în asociere cu cîteva resturi ceramice ale neoliticului timpuriu.

3. *Buda* (r. Buhuși, reg. Bacău). S-a precizat un loc de cult vînătoresc aparținînd gravettianului. (În colaborare cu Muzeul regional Bacău).

4. *Vărăști* (r. Călărași, reg. București). Săpăturile din așezarea neolitică de tip Boian A și din jurul ei au dus la descoperirea a trei morminte, dintre care unul conținea 69 mărgele de scoici, precum și la descoperirea unei gropi pline cu materiale din faza Vidra a culturii Boian. S-au efectuat sondaje în marginea de sud a așezării Boian B, unde s-a ajuns la precizarea stratigrafiei depunerilor arheologice. La bază sînt slabe urme caracteristice din faza Bolintineanu a

culturii Boian, peste care urmează un strat masiv cu resturi aparţinînd culturii Gumelniţa. (În colaborare cu Centrul de antropologie al Academiei R.P.R.).

5. *Vidra* (r. Vidra, reg. Bucureşti). S-au făcut trei secţiuni în partea de N şi NV a cunoscutei aşezări neolitice, identificîndu-se fortificaţia acestei aşezări (şanţ şi val). Materialul cel mai nou aparţine culturii Gumelniţa A_1.

La o distanţă de cîţiva metri nord de primul şanţ, a apărut un al doilea şanţ care pare a fi mai nou, dar care mai trebuie verificat.

6. *Cernavoda* (r. Medgidia, reg. Constanţa). Au fost continuate săpăturile în cimitirul neolitic, aparţinînd culturii Hamangia, obţinîndu-se un bogat şi variat material arheologic şi antropologic. Pe „Dealul Sofia" s-a săpat în aşezarea din perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului, îmbogăţindu-se documentarea privind cultura Cernavoda, care se întinde şi în Bulgaria.

7. *Vădastra* (r. Corabia, reg. Craiova). S-a săpat în continuare pe „Dealul Cişmelei", unde stratigrafia este aceeaşi ca pe „Măgura Fetelor". În stratul paleolitic s-au găsit cîteva unelte de silex şi cuarţit. Straturile neolitice Vădastra I şi Vădastra II conţin un bogat material ceramic. Stratul Sălcuţa, mai sărac, conţine ceramică pictată cu grafit. S-au mai dezvelit: un bordei săpat în parte în 1948, care aparţine sec. XIV, un cuptor de ars oale din secolul XVIII.

8. *Truşeşti* (r. Truşeşti, reg. Suceava). S-a cercetat o suprafaţă de circa 5 300 m^2. S-au descoperit 23 locuinţe neolitice de tip Cucuteni A, dintre care au fost demontate 20. Suprafaţa locuinţelor variază între 25 şi 110 m^2. În afară de acestea, s-au mai descoperit şi 21 gropi Cucuteni A, cu resturi menajere. (Muzeul de istorie Iaşi).

9. *Traian* (r. Buhuşi, reg. Bacău). Obiectivul principal al campaniei de săpături din anul 1958 a fost continuarea cercetărilor în întreaga porţiune situată în apropiere de rîpa de SV a „Dealului Fîntînilor". S-au săpat peste 1000 m^2, obţinîndu-se rezultate importante în legătură cu problema locuinţelor şi a distribuirii lor, ca şi unele precizări de ordin cronologic. În afară de numeroase vase pictate şi de rîşniţe s-a găsit şi un pandantiv de aur cu decor „au repoussé", primul obiect de acest fel găsit în cultura Cucuteni din Moldova. Stratul culturii Precucuteni II s-a dovedit mai puţin omogen în porţiunea cercetată.

În sectorul III s-a descoperit un bordei feudal, datînd probabil din secolul XVII. Lucrările au fost executate în colaborare cu Muzeul regional din Bacău.

10. *Cireşu* (r. T. Severin, reg. Craiova). S-au făcut sondaje la locul „la răchiţi" într-o bogată aşezare neolitică de tip Sălcuţa. La punctul „Ogaşul cu nuci" s-au dezvelit două cuptoare dacice pentru redus minereul de fier. (Institutul de arheologie şi Muzeul raional T. Severin).

11. *Dolheştii Mari* (r. Fălticeni, reg. Suceava). În cimitirul cu cutii de piatră de la începutul epocii bronzului, s-au descoperit două morminte de inhumaţie, dintre care unul sub lespezi de piatră, fără cutie, al doilea în groapă simplă. (Muzeul de istorie Iaşi).

12. *Cuciulata* (r. Rupea, reg. Stalin). S-au executat săpături de salvare în punctele „Stogul lui Coţofan" şi „Pleniţa Pietroasă", identificîndu-se resturi aparţinînd culturii Schneckenberg din epoca bronzului şi epocii geto-dacice (secolul I î.e.n.—secolul I e.n.).

13. *Vlădeşti* (r. Rîmnicu Vîlcea, reg. Craiova). S-au făcut sondaje într-o aşezare aparţinînd culturii Verbicioara III din epoca bronzului. Se dovedeşte că această cultură durează mai mult în nordul Olteniei. Alte cercetări mai mărunte s-au făcut la Govora şi la Rîureni. (În colaborare cu Muzeul raional R. Vîlcea).

14. *Otomani* (com. Sălacea, r. Săcuieni, reg. Oradea). Pe „Insula" în apropierea „Cetăţii" s-au dezvelit cîteva vetre de foc, bordeie şi un cuptor, recoltîndu-se un bogat material ceramic din perioada bronzului, însă şi din secolele XII—XIII (Institutul de istorie Cluj şi Muzeul Oradea).

15. *Bistrița* (r. Bistrița, reg. Cluj). În apropierea orașului, sub „Cetate" (Burg) către Dumitra, s-a cercetat un cimitir din perioada bronzului aparținînd culturii Wietenberg. S-au dezvelit 38 de morminte de incinerație cuprinzînd un bogat material ceramic alcătuit din vase întregi, lipsite însă de obiecte de bronz. Tot acolo s-au găsit și două morminte de incinerație din secolul IV. (Institutul de istorie Cluj și Muzeul Bistrița).

16. *Ghizdaru* (r. Giurgiu, reg. București). Primele sondaje într-o așezare situată aproape de sat. Au fost descoperite materiale din epoca bronzului, din prima și a doua perioadă a epocii fierului și din perioada feudală timpurie. (În colaborare cu Muzeul raional Giurgiu).

17. *Godeanu* (r. T. Severin, reg. Craiova). În peștera de la „Cincioare" s-au descoperit două urne funerare de incinerație din epoca bronzului, iar în peștera de la „Prosăc" s-au găsit urme dacice. (Institutul de arheologie și Muzeul raional T. Severin).

18. *Nicoleni* (r. Cristuru Secuesc, Regiunea Autonomă Maghiară). S-a făcut o săpătură de verificare pe locul „Csürösdülö", unde a fost descoperită o așezare de tip Noua, obiecte de bronz, valve de tipare și ceramică caracteristică. (Muzeul regional Sf. Gheorghe).

19. *Remetea-Pogonici* (r. Lugoj, reg. Timișoara). Pe un platou de formă ovală, lung de peste 200 m și lat de peste 100 m, se găsește o așezare, în care s-au aflat puține resturi ceramice datînd din epoca hallstattiană și din epoca Latène. (În colaborare cu Muzeul raional Lugoj).

20. *Mediaș* (reg. Stalin). S-au început săpăturile în apropierea cunoscutei așezări hallstattiene de pe dealul „Pe cetate", situat la marginea de NE a orașului. Dealul propriu-zis fiind plantat cu vie, s-au trasat cinci șanțuri pe o terasă îngustă din spatele așezării propriu-zise. Alte patru șanțuri s-au săpat în imediata vecinătate de SV a dealului Cetății. Un ultim sondaj s-a făcut chiar pe dealul Cetății. Din sondajele făcute rezultă că locuirea hallstattiană nu a ocupat numai piscul înalt al dealului, ci coboară pînă pe terasele joase ale dealului, pînă aproape de nivelul orașului.

În afară de locuirea hallstattiană s-au descoperit și fragmente ceramice lucrate la roată, datînd din secolele VI—VII e.n.

21. *Reci* (r. Sf. Gheorghe, Regiunea Autonomă Maghiară). Au fost continuate săpăturile începute în 1957. S-a descoperit un bogat material din faza finală a culturii Ariușd și din faza incipientă a primei vîrste a fierului, între care un mormînt de incinerație și vetre. S-au găsit de asemenea vetre din secolul IV e.n., datate cu o monedă a lui Constantius II. (Muzeul regional Sf. Gheorghe).

22. *Sîngiorgiu de Pădure* (r. Sîngiorgiu de Pădure, Regiunea Autonomă Maghiară). Pe locul „Vár" (cetate) s-a descoperit o așezare din prima vîrstă a fierului, cu urme de locuințe. De asemenea s-au găsit urme din aceeași epocă pe locul „Cseholdal". (Muzeul regional Sf. Gheorghe).

23. *Bîrsești* (r. Vrancea, reg. Galați). S-au continuat săpăturile, săpîndu-se încă cinci tumuli în necropola din prima epocă a fierului (sfîrșitul secolului VI și începutul secolului V î.e.n.). Ritul de înmormîntare este incinerația. Cultura materială este tracică cu influență greco-scitică.

24. *Ferigele* (r. Hurezu, reg. Pitești). S-au continuat săpăturile începute în 1957, descoperindu-se mai multe morminte de incinerație cu înveliș de piatră, datînd din secolele VI—V î.e.n. Inventarul foarte bogat constă din vase de lut, arme de fier (suliți, topoare duble, cuțite, săgeți etc.), zăbale, piese de harnașament și cîteva podoabe.

25. *Sf. Gheorghe* (Regiunea Autonomă Maghiară). Mic sondaj în str. Karl Marx, unde s-a găsit un mormînt din așa-zisa epocă scitică (secolul VI î.e.n.), avînd un bogat inventar. (Muzeul regional Sf. Gheorghe).

26. *Alexandria* (reg. București). S-au reluat săpăturile, descoperindu-se încă două bordeie cu material ceramic și obiecte care datează complexul în secolul V î.e.n. Se remarcă și de

data aceasta prezența materialului ceramic lucrat cu roata, deosebit de cel întîlnit în cultura Latène.

27. *Jupănești* (r. T. Severin, reg. Craiova). Sondaj în „Peștera lui Iepuran”, unde s-a descoperit un bogat material din prima epocă a fierului. (Institutul de arheologie și Muzeul raional T. Severin).

II. CULTURA GETO-DACĂ

28. *Satu Nou* (com. Canlia, r. Adamclisi, reg. Constanța). Cimitir geto-dacic cu incinerație descoperit la punctul „Suat”. Au fost descoperite în total 26 morminte. Se datează probabil în secolele V—IV î.e.n.

S-au continuat săpăturile în cimitirul nr. 1. Au fost dezvelite 102 morminte de incinerație, dintre care două în groapă simplă, iar restul în urne. În urne s-au găsit numeroase obiecte de podoabă : inele de buclă, cercei, diademă, inele, colier etc. Unele urne sînt de tip slav, împodobite cu incizii, iar altele de tip Saltovo Maiațk și sînt împodobite cu motive executate prin lustruire. Cimitirul se datează în linii mari în secolul X.

29. *Murighiol* (r. Tulcea, reg. Constanța). S-au continuat săpăturile în necropola geto-dacă din secolele IV—III î.e.n., descoperindu-se mai multe morminte de incinerație care au completat datele obținute în săpăturile anterioare.

30. *Popești* (r. Domnești, reg. București). În săpăturile din 1958 s-au lărgit lucrările pentru explorarea marii locuințe complexe de tip elenistic din colțul de SE al cetățuii. S-a insistat mai mult asupra resturilor de la nivelul 1,10 m. Suprafața săpată în acest punct a atins pînă acum 700 m². S-au identificat noi camere cu pereți de vălătuci și cu paviment de lut bătut. La sud de locuință, aproape de valul cetății, a fost cercetată în adîncime cisterna de argilă semnalată anterior; a fost construită peste un puț getic, astupat. Nu s-a săpat pînă la fundul puțului.

La 1 km sud de cetățuie, la hotarul dintre satele Popești și Novaci, a fost săpat un mic tumul din epoca getică. Nu s-a dat peste nici un mormînt, ci numai peste o suprafață cu urme de arsură.

31. *Grădiștea Muncelului* (r. Orăștie, reg. Hunedoara). S-a continuat dezvelirea sanctuarului vechi de pe terasa XI, unde au fost identificate ziduri ce depășesc 8 m înălțime și care au putut servi la consolidarea terasei sau închideau încăperi hipogee. S-a degajat terenul dintre sanctuarul mare rotund și cel mic rotund, pînă la zidul despărțitor al terasei X și XI. S-a dezvelit complet sanctuarul mic rotund și a fost începută dezvelirea sanctuarului mare patrulater de pe terasa XI. S-a descoperit între sanctuarul mare rotund și zidul de terasă un pavaj rotund de andezit (diametru peste 10 m). La „Meleia”, la circa 1400 m înălțime, s-au dezvelit cîteva locuințe sezoniere. (Institutul de istorie Cluj).

32. *Cehețel* (r. Cristuru Secuesc, Regiunea Autonomă Maghiară). Mic sondaj pe locul „üveroldal”, unde s-a descoperit în primăvara 1958 un tezaur dacic de argint. S-a mai descoperit o fibulă de argint și fragmente din vasul în care a fost ascuns tezaurul. (Muzeul regional Sf. Gheorghe).

33. *Gostinul* (r. Giurgiu, reg. București). Sondaje de informare într-o așezare situată în lunca Dunării, aparținînd perioadei a doua a epocii fierului (cultura getică). (În colaborare cu Muzeul raional Giurgiu).

34. *Ghenciu* (r. Carei, reg. Baia Mare). S-au găsit întîmplător trei morminte dintr-un cimitir din perioada Latène. Cu ocazia săpăturilor de verificare s-au dezvelit gropi cu cuptoare din aceeași perioadă (Institutul de istorie Cluj și Muzeul Carei).

35. *Chilia* (r. Vedea, reg. Piteşti). S-a săpat într-un cimitir de incineraţie, situat în valea Ciorica. S-au dezvelit 61 morminte, datînd din a doua jumătate a secolului III e.n. Resturile de la incineraţie erau depuse în majoritatea cazurilor în urne cu sau fără capac. În rare cazuri cenuşa mortului era depusă direct în groapă. Cele mai multe urne sînt lucrate cu roata, dar s-au găsit şi cîteva lucrate cu mîna. Ritul de înmormîntare şi ceramica arată că necropola aparţine unei populaţii locale, care a suferit influenţa romană. (În colaborare cu Muzeul raional Slatina).

III. EPOCA GRECO-ROMANĂ

36. *Histria şi împrejurimi* (r. Istria, reg. Constanţa). S-au continuat săpăturile atît în oraşul antic, cît şi în necropolă. În interiorul incintei mari s-au continuat cercetările la sectorul „templu", dezvelindu-se către sud o serie de locuinţe aparţinînd ultimelor nivele de viaţă ale aşezării. În sectorul „casa romană tîrzie" s-au făcut ultimele cercetări în zona de est a cartierului; tot aici au început să fie cercetate două locuinţe de mari proporţii, aparţinînd tot ultimelor nivele de viaţă, situate spre vest, dincolo de stradă; una dintre cele două locuinţe era prevăzută cu instalaţie de hipocaust. Tot în interiorul zidului mare din incintă s-au început săpături în partea de nord a porţii principale; aici s-au dezvelit o serie de încăperi ale ultimelor nivele de locuire.

În afara incintei, pe platou, în sectorul Z_2 au continuat cercetările la zidul de incintă recent descoperit, aparţinînd secolului V î.e.n. În sectorul X s-au continuat săpăturile în straturile arhaice.

În necropola tumulară s-a început săparea a doi tumuli, dintre care unul de mari dimensiuni, obţinîndu-se rezultate importante privind mormintele autohtone din secolul VI î.e.n. Printre descoperirile importante semnalăm o interesantă inscripţie grecească, conţinînd un decret din jurul anului 200 î.e.n.

37. *Tariverde* (r. Istria). S-a precizat mai bine stratul arhaic elenic, care are două nivele de locuire. În asociere cu un procent mare de produse greceşti, arhaice, a fost descoperită o ceramică locală, lucrată cu mîna.

38. *Mangalia* (reg. Constanţa). În toamna anului s-au făcut, cu prilejul unor mari construcţii ce se fac la Mangalia, importante observaţii referitoare la trecutul vechiului oraş Callatis şi s-a recoltat un bogat material arheologic.

39. *Constanţa*. În iunie—octombrie 1958 s-au făcut săpături pe teritoriul vechiului Tomi, atacîndu-se trei puncte principale ale zidului de incintă şi două puncte ale galeriilor subterane, care străbat peninsula la nivelul mării. Planul de lucru s-a desfăşurat în următoarele sectoare: poarta de nord-vest; sondaje în spatele zidului de incintă, poarta de nord; alt sondaj în spatele zidului, pe linia străzii Răscoala din 1907; turnul măcelarilor, turnurile şi zidurile din spatele portului; atelierul de marmură; galeriile subterane; pe plaja Modern şi sub vila Suţu. (În colaborare cu Muzeul regional Constanţa).

40. *Turnu Severin* (reg. Craiova). S-au făcut săpături şi consolidări în zona „via praetoria" a castrului roman. S-au săpat porţiunile rămase nesăpate, adică parte din stratul fazei a doua şi cel al fazei întîia. S-a stabilit că faza a doua datează din secolul III, probabil de la Gordian. Zidurile descoperite au fost consolidate. (În colaborare cu Muzeul raional T. Severin)

41. *Turda* (reg. Cluj). S-a săpat în castrul roman al legiunii V Macedonica, dezvelindu-se bastionul sud-estic. S-au secţionat laturile de sud şi de vest ale castrului. (Institutul de istorie Cluj).

42. *Moigrad* (r. Zalău, reg. Baia Mare). Pe teritoriul cu bogate urme arheologice ale centrului roman Porolissum s-au efectuat următoarele lucrări: 1. Castrul principal de pe „Pomăt"

a fost secționat pe latura de vest și de sud, dezvelindu-se și bastionul de sud-est. 2. Pe „Citera" s-a dovedit prin săpături existența unui castru secundar cu o fază de construcție din pămînt și una din piatră. 3. Pe dealul „Ursoieși" au continuat săpăturile în necropola romană, dezvelindu-se morminte cu construcții și morminte simple de incinerație. 4. S-a cercetat prin secțiuni sistemul de apărare din jurul orașului. 5. Pe dealul „Măgura" s-au dezvelit 19 gropi circulare, despre care se presupune că sînt morminte dacice de incinerație. 6. S-a sondat cetatea de pămînt cu un val ars de pe „Cămin", din comuna Jac. Materialul ceramic nu permite încă precizări cronologice. (Institutul de istorie Cluj).

43. *Boița* (com. Tălmaciu, r. Sibiu, reg. Stalin). Au fost continuate săpăturile în castrul roman, dezvelindu-se o latură a lui și fundamentele unor construcții. (Institutul de istorie Cluj și Muzeul Brukenthal Sibiu).

44. *Sînpaul* (r. Odorhei, Regiunea Autonomă Maghiară). Au fost continuate săpăturile din anul trecut în castrul roman, secționîndu-se o latură și identificîndu-se locul canabelor. (Institutul de istorie Cluj și Muzeul Odorhei).

45. *Orheiul Bistriței* (r. Bistrița, reg. Cluj). În anii 1957, s-au efectuat săpături la castrul roman situat în vatra satului actual. S-au stabilit planul și dimensiunile castrului, elementele de fortificație și unitatea de trupă care a staționat aici. În interiorul castrului s-a dezvelit în bună parte o construcție cu numeroase încăperi, unele încălzite cu hypocaust. (Institutul de istorie Cluj și Muzeul Bistrița).

46. *Tihău* (r. Jibou, reg. Cluj). S-au întreprins săpături la castrul roman de pe locul numit „Cetate", stabilindu-se forma și dimensiunile castrului, precum și elementele de fortificație. În interiorul castrului s-a dezvelit parțial o construcție cu mai multe încăperi, unele prevăzute cu hypocaust. Țiglele cu stampilă și o inscripție arată corpurile de trupă care au staționat în acest castru. (Institutul de istorie Cluj și Muzeul Zalău).

47. *Sărățeni* (r. Sîngeorgiu de Pădure, Regiunea Autonomă Maghiară). S-a cercetat castrul roman din mijlocul satului. S-a constatat că s-au distrus două bastioane. Zidul castrului are grosimea de 1,5 m.

În malul pîrăului „Vár" s-a găsit un depozit de bronzuri din prima epocă a fierului. (Muzeul regional Sf. Gheorghe).

48. *Isaccea* (r. Tulcea, reg. Constanța). S-au făcut săpături în șase tumuli cuprinzînd morminte de inhumație și de incinerație din epoca romană, situați la punctul „Movilele dese", circa 3 km ESE de Isaccea.

49. *Alba Iulia* (reg. Hunedoara). Săpăturile din anii precedenți au fost continuate în cimitirul din epoca romană, situat pe „Podei". S-au descoperit alte nouă morminte de incinerație și unul de inhumație, care se încadrează în tipurile de morminte dezvelite în cercetările anterioare. (Institutul de istorie Cluj).

50. *Soporu de Cîmpie* (r. Turda, reg. Cluj). S-au continuat săpăturile în cimitirul dacic din epoca romană situat pe locul numit „Cuntenit", dezvelindu-se alte 42 morminte de incinerație și unul de inhumație. Inventarul mormintelor întărește concluzia că necropola aparține dacilor care trăiau în interiorul provinciei. (Institutul de istorie Cluj).

51. *Piatra Ostrov* (r. Măcin, reg. Constanța). Necropolă de inhumație, pînă acum s-au descoperit circa 750 morminte, avînd următoarele tipuri: I. Morminte simple fără sicriu de lemn și fără inventar; II. Morminte simple cu inventar (cercei, mărgele, fibule, brățări, coliere, vase etc.); III. Morminte cu sicriu de lemn, care sînt toate lipsite de inventar; IV. Morminte cu boltă — fără piatră — săpate direct în pămînt.

Majoritatea mormintelor sînt orientate EV. Necropola se datează între sec. III—VI e.n.

52. *Celei-Sucidava* (r. Corabia, reg. Craiova). S-a săpat în cetățuia romano-bizantină din secolele IV—VI, unde s-au descoperit gropi cu material Latène, resturi de clădiri, un hypo-

caust, precum şi două pivniţe cu amfore din secolul VI e.n. Pe coasta sudică a cetăţii s-a găsit un gang subteran din zid acoperit cu o boltă care ducea la o fîntînă secretă, totul fiind construit în epoca bizantină. În aşezarea civilă s-a precizat urma zidului de apărare ridicat în secolul IV, s-au găsit cuptoare şi gropi cu material ceramic. De asemenea s-a urmărit şanţul castrului roman din secolul II e.n.

IV. EPOCA PREFEUDALĂ ŞI FEUDALĂ

53. *Porceşti* (r. Roman, reg. Bacău). Pe locul „Gabăra" în 1957 şi 1958 s-au săpat circa 100 de morminte, dintre care cel puţin 80 de incineraţie, iar celelalte de înhumaţie. Mormintele sînt de tip Vîrtişcoi, Pădureni şi Poieneşti şi datează din sec. III e.n. Menţionăm capete înhumate izolat. Inventarul e la fel în mormintele de ambele rituri. În ceramică se observă factura şi tradiţia dacică. (În colaborare cu Muzeul regional Bacău).

54. *Bezid* (r. Sîngeorgiu de Pădure, Regiunea Autonomă Maghiară). Pe malul pîrăului „Lóc" s-a descoperit un bordei din secolul IV e.n. cu un bogat material ceramic şi un pieptene de os. (Muzeul regional Sf. Gheorghe).

55. *Olteni* (r. Olteni, reg. Bucureşti). Cu prilejul desfundării unui teren pentru plantarea viţei de vie, situat la sud de satul Dobrogostea-Olteni, s-a descoperit un cimitir de incineraţie. Săpăturile de salvare au scos la iveală un număr de peste 30 morminte de incineraţie, cu vase de lut şi obiecte, care permit datarea cimitirului respectiv în secolele III—IV e.n.

56. *Botoşani* (reg. Suceava). Săpătură de salvare la punctul „Dealul cărămidăriei". S-au găsit: un nivel de locuire principal din secolele III—IV e.n., unul din secolele V—VI e.n. şi unul din a doua epocă a fierului. (Muzeul de istorie Iaşi).

57. *Independenţa* (r. Călăraşi, reg. Bucureşti). S-au dezvelit, şase morminte, dintre care cinci de inhumaţie şi unul de incineraţie în urnă, de tip Sîntana de Mureş-Spanţov (secolul IV e.n.). Inventarul este cel obişnuit: vase de lut, piepteni, catarame, fibule cu piciorul întors pe dedesubt. (În colaborare cu Muzeul de istorie din Călăraşi).

58. *Porumbenii-Mici* (r. Cristuru Secuesc, Regiunea Autonomă Maghiară). S-au continuat săpăturile de pe vîrful „Galath", trăgîndu-se în cruce două secţiuni peste platou şi secţionîndu-se din nou valul despărţitor din mijloc. S-au precizat trei faze de locuire: epoca bronzului (cultura Wietenberg), perioada romană (secolul III, eventual şi secolul IV) şi perioada prefeudală (sec. VI—VII). S-au dezvelit alte pavaje de piatră şi s-a dovedit contemporaneitatea lor cu circumvalaţia prefeudală. (Institutul de istorie Cluj).

59. *Sărata-Monteoru* (r. Buzău, reg. Ploeşti). S-au continuat săpăturile în cimitiru slav de incineraţie din secolul VII. În „Poiana Scoruşului", cimitirul a fost dezvelit aproape în întregime. Pe locul „Col" s-au săpat peste 200 morminte şi gropi de cenuşă. Mormintele de pe „Col" fac parte dintr-un grup mai bogat şi caracterizat prin multe morminte cu urnă.

S-au dezgropat de asemenea două morminte din epoca bronzului, unul din morminte conţinea 414 mărgele de faianţă albastră şi albă.

60. *Spinoasa* (r. Tg. Frumos, reg. Iaşi). S-a cercetat o suprafaţă de circa 300 m². Cu această ocazie s-au dezvelit două locuinţe de suprafaţă, datînd din secolele VIII—IX e.n. şi s-a continuat dezvelirea alteia descoperită în 1957. S-a mai descoperit o groapă cu resturi menajere.

În apropiere, la Erbiceni, s-au continuat cercetările în necropola de inhumaţie din secolul IV e.n., dezvelindu-se 12 morminte cu un bogat inventar. (Muzeul de istorie Iaşi).

61. *Dănești* (r. Vaslui, reg. Iași). Așezarea prefeudală de la Dănești se află la punctul numit „La Islaz", la circa 400 m spre sud de sat. S-au săpat prin șanțuri și „casete" o suprafață de circa 100 m² pînă la 2 m adîncime. S-a constatat că pe acest loc a fost la început o intensă așezare din timpul culturii ceramicii liniare și a Hallstattului timpuriu, după care a urmat locuirea prefeudală din secolele VIII—X. Această perioadă e caracterizată printr-o ceramică lucrată cu mîna și la roata înceată, asemănătoare cu cea descoperită la Hlincea și Spinoasa.

62. *Nușfalău* (r. Șimleu, reg. Oradea). S-au început săpături în necropola tumulară, cercetîndu-se trei tumuli, în interiorul cărora s-au găsit construcții de lemn. În aceste construcții s-au găsit oase calcinate, diferite obiecte și vase sparte, depuse ca ofrandă. Necropola datează din secolul IX și poate fi atribuită unor triburi slave apusene. (În colaborare cu Muzeul regional Oradea).

63. *Ciumbrud* (r. Aiud, reg. Cluj). Au fost continuate săpăturile în cimitirul din secolul X e.n., fără ca să se descopere alte morminte noi. În schimb, deasupra cimitirului prefeudal, pe platou, s-au descoperit, cu ocazia săpării terenului pentru vii, morminte scitice dezvelite pe urmă în săpături sistematice. În total s-au găsit 18 morminte dintre care unul de incinerație. (Universitatea „Bolyai" și Institutul de istorie Cluj).

64. *Sultana* (com. Coconi, r. Oltenița, reg. București). Întins cimitir de inhumație, cu orientare creștină, avînd ca inventar oale de tip „slav", urcioare cu două torți, cuțit, oase și ouă de păsări de curte, precum și cercei, coliere din mărgele de sticlă, din mărgele de argint etc. Au fost săpate opt morminte care se datează în secolul X e.n.

Există și urme de incinerație din aceeași vreme.

65. *Dridu* (r. Urziceni, reg. București). Au continuat săpăturile în așezarea din secolul X de pe malul sudic al lacului Comana și anume spre SE de săpăturile din 1956—1957, descoperindu-se alte cinci bordeie.

Pe locul așezării s-au descoperit două schelete chircite, în total deci, împreună cu cele descoperite anterior, opt. Nu au inventar.

Un sondaj făcut pe locul unde în 1957 s-au descoperit trei schelete a arătat, că e vorba de schelete din secolele XVIII—XIX. La est de așezare s-au făcut alte două sondaje în care s-au găsit resturi neolitice, din epoca bronzului, hallstattiene și bordeie recente din secolul XIX. Al patrulea sondaj s-a făcut pe un tell gumelnițean, situat dincolo de lacul Comana, la N de așezarea din secolul X. S-au găsit două morminte sarmatice.

66. *Bucov* (r. și reg. Ploești). S-au continuat săpăturile începute în 1956. În așezarea nr. 1 din sat (cartierul Rotari) s-a continuat cercetarea cuptorului de pîine descoperit în 1957. În așezarea nr. 2, situată la aproximativ 500 m est de prima, pe locul numit „Tioca", s-au găsit: un nivel din secolele XVI—XVII, două nivele din epoca feudală timpurie și un nivel din secolele III—IV e.n. În nivelul feudal timpuriu s-au descoperit un bordei și o construcție de suprafață, care nu a fost descoperită decît parțial. Bordeiul poate fi datat în secolul IX sau începutul sec. X. Nivelul mai nou, feudal timpuriu, se caracterizează prin șase case construite la suprafață, avînd pereții construiți din nuiele împletite și lipite cu lut. Pe baza ceramicii, acest nivel poate fi datat în secolul X, mai ales în a doua jumătate.

67. *Basarabi* (r. Medgidia, reg. Constanța). Au fost reluate săpăturile la aproximativ 60 m SV de galeriile descoperite în 1957, într-un loc unde apăruseră cîțiva pereți de cretă cu urme de cioplire. Dezvelindu-se acești pereți pe toată lungimea lor, s-a observat că din loc în loc pe ei sînt zgîriate diferite semne: cruci, litere și un călăreț. S-a putut observa de asemenea existența mai multor trepte și platforme la diferite înălțimi, indicînd exploa-

tarea sistematică a masivului de cretă. Cu prilejul săpăturilor s-au găsit unele obiecte mărunte, sculptate în cretă, şi mai multe fragmente ceramice din secolul X.

68. *Garvăn* (r. Măcin, reg. Galaţi). Lucrările din 1958 au avut ca obiectiv principal aşezarea feudală timpurie dinafara zidurilor de incintă ale cetăţii romane tîrzii. S-a săpat o secţiune lungă de 66 m în stratul de moloz, nivelat probabil în vremea lui Tzimiskes. În acest strat s-au descoperit bordeie din secolele X—XI, avînd un bogat inventar. Sub stratul de moloz s-au descoperit resturi de locuire şi un pavaj din epoca romană, iar sub acesta s-au găsit două vase întregi şi mai multe fragmente de ceramică geto-dacică.

La E de turnul nr. 4 s-au găsit bordeie feudale şi un pavaj de cărămidă din epoca romană.

Evacuîndu-se dărîmăturile dinlăuntrul turnului nr. 2, situat la SV de poarta principală a cetăţii, s-au urmărit etapele de construire, refacere şi dărîmare ale acestuia, găsindu-se pentru prima oară şi o ţiglă cu stampila flotei romane pe Dunăre (*Classis Flavia Moesica*), asemănătoare cu numeroasele exemplare descoperite anterior la Noviodunum.

69. *Capidava* (r. Hîrşova, reg. Constanţa). În vara anului 1958 s-a săpat în sectorul I şi s-a terminat săpătura în sectorul VII. În sectorul I s-au mai descoperit 23 bordeie, iar în sectorul VII, cinci bordeie. Tot în sectorul I s-au descoperit urme mai vechi decît în secolul IX, dar pe cît se pare mai noi decît secolul VI.

În afara cetăţii s-a executat o săpătură de salvare în care s-au descoperit patru morminte prefeudale şi unul din epoca romană.

70. *Galiţa* (r. Adamclisi, reg. Constanţa). Săpăturile întreprinse în anul 1958 la „Păcuiul lui Soare" s-au concentrat în partea de vest a cetăţii, unde au fost urmărite depunerile stratigrafice din secolele X—XII. Paralel cu aceasta, a fost surprins în mod clar, pentru prima dată, un nivel de locuire din a doua jumătate a secolului XIII. S-a putut constata că vieţuirea de la începutul secolului XV a încetat din cauza inundaţiilor.

71. *Cetăţeni* (r. Muscel, reg. Piteşti). S-au descoperit zidurile de incintă si temeliile unui donjon datînd din secolele XIII—XIV la cetăţuia zisă a lui Negru Vodă.

Pe terasa Dîmboviţei, sub cetăţuie, cît şi pe terasa din partea dreaptă a rîului s-au descoperit numeroase vestigii ale unei aşezări din a doua epocă a fierului şi s-au dezvelit temeliile a două biserici, dintre care una datează din a doua jumătate a secolului XIII, iar cealaltă din secolul XVI.

La punctul numit „La cruce" situat în comuna Cetăţenii din deal, unde se găsiseră mai demult morminte în ciste, din epoca fierului, au mai putut fi reperate cîteva obiecte provenind din morminte. (În colaborare cu Muzeul regional Piteşti).

72. *Cîmpulung* (reg. Piteşti). Săpături de salvare pentru identificarea ruinelor „cloaşterului", socotit cea mai veche construcţie din oraş, anterioară anului 1300, cînd este datată inscripţia comitelui Laurenţiu, care ar proveni din acest loc.

S-au putut identifica deocamdată diferite ruine dintre care cele mai vechi nu par a fi mai vechi de secolul XIV.

73. *Vaslui* (reg. Iaşi). Săpătură de salvare. S-a descoperit un cimitir din a doua epocă a fierului, precum şi resturile unei construcţii şi cuptoare de var din prima jumătate a sec. XV şi un cuptor de olar, probabil din sec. XVI—XVII. (Muzeul de istorie Iaşi şi Muzeul raional Vaslui).

74. *Tîrgşor* (r. şi reg. Ploeşti). Cercetările din anul 1958 au adus precizări importante sub raportul stratigrafic. Au fost depistate urme materiale aparţinînd culturii neolitice de tip Boian, care suprapune urme, incerte încă, de tip Criş.

Au fost obţinute date noi, concludente, despre castrul roman de aici, distrus după o scurtă existenţă, în cursul sec. III e.n.

De asemenea, au fost cercetate urmele de locuire din epoca prefeudală (circa secolul IX), precum şi locuinţe, un nou cimitir etc. din epoca feudală (secolele XV—XVIII).

75. *Bîrlad* (reg. Iaşi). S-a început cercetarea laturii de vest a cetăţii feudale printr-o secţiune care a traversat şanţul de apărare al cetăţii, palisada şi o parte din curtea interioară. S-a constatat că cetatea a fost construită în a doua jumătate a secolului XV şi că a funcţionat, probabil, o perioadă foarte scurtă.

S-au descoperit de asemenea materiale şi mai vechi, aparţinînd veacurilor XI—XII, care provin dintr-o aşezare ce se află probabil chiar în cuprinsul cetăţii sau în imediata apropiere a acesteia.

76. *Suceava* (reg. Suceava). Săpăturile au fost continuate în sectoarele oraş, cetatea de scaun, platoul din faţa cetăţii şi cetatea de vest. În acest din urmă punct, săpăturile au fost încheiate.

În oraş au fost descoperite case de locuit şi un atelier aparţinînd unui meşteşugar de la începutul secolului XVI.

La cetatea de scaun s-a cercetat în continuare curtea exterioară a cetăţii, sezisîndu-se drumul de acces spre cetate, care trecea prin şanţul de apărare. În curtea interioară s-a făcut o săpătură menită să confirme datele stratigrafice obţinute în campaniile anterioare şi să ofere elemente noi, referitoare la începuturile cetăţii de scaun.

Pe platoul din faţa cetăţii s-a descoperit o construcţie de mari proporţii, datînd probabil din sec. XV. Nu s-a putut stabili destinaţia acestei construcţii. Tot pe platoul de vest din faţa cetăţii s-a cercetat în continuare aşa-numita „casă a pietrarului", căreia i s-au stabilit acum limitele şi planul.

77. *Bucureşti*. Şantierul Bucureşti a lucrat în mai multe sectoare.

Un sector a lucrat în regiunea străzilor Apolodor, Gh. Petrescu, Vînători şi Antim, precizîndu-se ansamblul palatului Dudeştilor. S-a putut determina o parte mai veche, construită la începutul secolului XVII şi alte părţi adăugate succesiv, la începutul, la mijlocul şi la sfîrşitul secolului XVIII.

În sectorul Dealul Ciurel a fost găsită groapa unui bordei aparţinînd culturii Dridu (secolul X—XI) şi alte trei gropi de bordeie cu un bogat material ceramic, aparţinînd unei culturi foarte puţin cunoscute pînă acum şi numai la Bucureşti, datînd probabil din secolele XII—XIII. Bordeiele sînt de formă pătrată, avînd în interior cîte un cuptor.

În sectorul Fundeni s-au continuat săpăturile începute în 1957, descoperindu-se locuinţe din secolul IV e.n. cu un bogat material arheologic, precum şi un bordei neolitic aparţinînd culturii Dudeşti, urme de locuinţe hallstattiene timpurii şi resturi de bordeie, cuptoare etc. de la sfîrşitul secolului XVII şi din secolul XVIII.

În curtea spitalului Colţea, lîngă biserică, s-au dezvelit morminte din secolele XVIII—XIX şi s-a constatat că vechiul nivel de călcare este aproape cu un metru mai jos. S-a descoperit de asemenea un cuptor de olar din a doua jumătate a secolului XV. (Institutul de arheologie şi Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti).

În afară de acestea, Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti a mai executat săpături în următoarele puncte de pe teritoriul capitalei:

1. *Pantelimon*. Aşezare neolitică, faza Bolintineanu; o aşezare hallstattiană fază tîrzie; urme din secolul IV.

2. *Bucureştii Noi*. La cărămidăria „Înfrăţirea Muncii", două bordeie aparţinînd culturii Bolintineanu.

3. *Giuleşti Tîrg*. S-au descoperit trei bordeie suprapuse aparţinînd fazei Giuleşti a culturii Boian; locuinţă din cultura Tei (epoca bronzului) şi un bordei din secolul X.

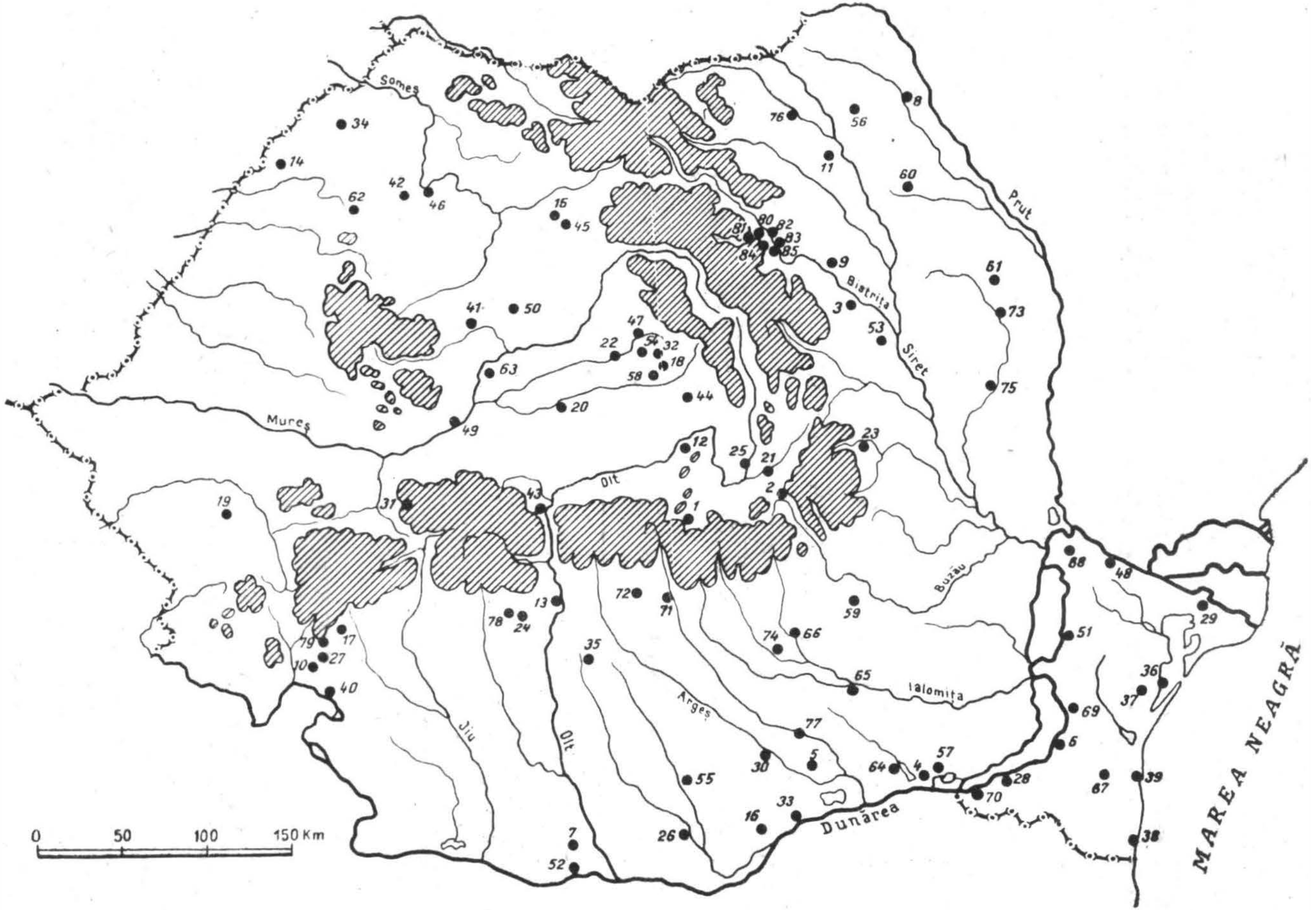

Fig. 1.— Harta Republicii Populare Romîne cu localităţile menţionate în această dare de seamă.

4. *Militari*. La punctul ,,Cîmpul Boza", o așezare neolitică neidentificabilă și una din prima epocă a fierului, faza tîrzie, precum și urme din secolele III—IV.

5. Între comunele *Roșu* și *Militari*, o așezare mare de tip Glina III, din epoca bronzului; două gropi mari de provizii.

78. *Mănăstirea Horezu* (r. Horezu, reg. Pitești). S-a constatat că zidurile vechi aparțin unor construcții anterioare edificării mănăstirii, datînd probabil din prima jumătate a secolului XVII. S-a descoperit și o vistierie pentru ape de la începutul secolului XVIII.

79. *Podeni* (r. T. Severin, reg. Craiova). Sondaj în „peștera cu sacu". Urmele unui refugiu feudal tîrziu. (Institutul de arheologie și Muzeul raional T. Severin).

V. CERCETAREA COMPLEXĂ A ZONEI BICAZ

În cadrul cercetărilor complexe din zona hidrocentralei „V. I. Lenin" de la Bicaz și în colaborare cu Departamentul Energiei Electrice, s-au făcut următoarele cercetări arheologice:

80. *Ceahlău* (r. P. Neamț, reg. Bacău). S-au continuat săpăturile de pe terasele Bistriței, la punctele: Bistricioara-Lutărie, Bofu, Podiș și „Scaune", descoperindu-se urme de locuire de la începutul paleoliticului inferior aparținînd aurignacianului, gravettianului, swiderianului și neoliticului timpuriu. (Institutul de arheologie și Muzeul de antichități Iași).

81. *Grințieș* (r. Piatra Neamț, reg. Bacău). Prin sondajele făcute s-a constatat existența a două slabe nivele de locuire paleolitică, primul aurignacian mijlociu, al doilea neolitic timpuriu.

82. *Chirițeni* (r. Piatra Neamț, reg. Bacău). S-au continuat săpăturile în așezarea neolitică de tip Cucuteni A—B.

83. *Grozăvești* (r. Piatra Neamț, reg. Bacău). În preajma cuptorului de ars oale, descoperit în 1955, s-au găsit fundațiile unei locuințe din secolul XVII. Cercetările au dovedit că locuirea a fost sporadică, ne fiind vorba de un sat propriu-zis.

84. *Ceahlău-Schit* (*Palatul Cnejilor*) (r. Ceahlău, reg. Bacău). S-au cercetat construcțiile din piatră, chiliile din lemn și necropola. În interiorul incintei au fost descoperite încă două cuptoare de ars oale și atelierul unui olar, datînd din secolul XVII.

85. *Secu* (r. Piatra Neamț, reg. Bacău). S-au stabilit prin săpături temeliile vechii biserici, peste care a fost clădită biserica de lemn.

DORIN POPESCU

DESCOPERIRI RECENTE DE MONEDE ANTICE PE TERITORIUL R.P.R.

Cronica descoperirilor monetare începută în volumul precedent al revistei [1] o continuăm cu menționarea descoperirilor monetare mai importante aflate în cursul anului 1958. La acestea mai adăugăm unele descoperiri monetare mai vechi, referitor la care am căpătat informații abia în cursul anului 1958.

[1] *SCIV*, IX, 1958, p. 150—156.

I. MONEDE GRECEȘTI

1. *Cincu* (r. Agnita, reg. Stalin). Pe teritoriul comunei, s-au găsit drahme emise de orașul Dyrrhachium, de pe coasta Adriaticei. Din monedele găsite, patru exemplare ajung la Muzeul raional din Agnita, ca dar din partea Dr. Antoni Erhard. Comunicat de direcțiunea Muzeului raional Agnita.

2. *Vadu Lat* (com. Bucșani, r. Videle, reg. București). În vatra satului Vadu Lat s-a descoperit în cursul anului 1958 o monedă de bronz de la Alexandru cel Mare. Starea ei de conservare fiind precară, nu ne putem da seama în ce măsură aceasta ar putea fi determinată de o rămînere mai îndelungată a monedei în circulație. Informație personală, 1958.

3. *Dăeni* (r. Hîrșova, reg. Constanța). Din tezaurul de stateri de aur de la Alexandru cel Mare și Lysimach descoperit pe teritoriul comunei Dăeni [1] au mai fost recuperați 20 de stateri, din care opt în colecțiile Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei R.P.R., iar 12 au ajuns în colecțiile Muzeului regional de istorie din Galați. Informații: Oct. Iliescu, Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei R.P.R. și directorul muzeului regional de istorie Galați.

4. *Satu Nou* (com. Canlia, r. Adamclisi, reg. Constanța). Pe teritoriul satului Satu Nou, în apropiere de Dunăre, la punctul numit „Valea lui Voicu", colectivista Niculina M. Stan a găsit în primăvara anului 1958, la munca cîmpului, o monedă de argint emisă de orașul Histria. Piesa are pe av. cele două capete, cel din dreapta inversat, iar pe rv. vulturul pe delfin spre st. și legenda |ΣΤ ΡΙ[Η]. Este o subdiviziune a drahmei ce va fi datată, ținînd seama de forma lui Σ și de cea a efigiei, în secolul al IV-lea probabil în a doua jumătate.

II. TEZAURE DE MONEDE ROMANE DIN TIMPUL REPUBLICII

5. *Ciupercenii Noi* (r. Calafat, reg. Craiova). În cursul anului 1958 a intrat în colecțiile Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei R.P.R. un tezaur monetar format din 161 denari romani din timpul republicii și imperiului de început. Depozitul monetar a fost descoperit în anul 1920, în comuna Ciupercenii Noi, la punctul „Arcer". Cea mai veche monedă este emisă de monetarul C. Renius [2] și este de tipul Sydenham [3], 432, datat între anii 135 și 134 î.e.n., iar cea mai recentă este un denar al lui Augustus, cu numele monetarului L. Caninius Gallus, de tipul Grueber, Roma, 4678, emis în anul 6 î.e.n.

Ni s-a păstrat și vasul în care monedele se aflau adăpostite: este vorba de o cană de lut, confecționată dintr-o pastă cenușie. Informație: Octavian Iliescu, Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei R.P.R.

III. TEZAURE DE MONEDE ROMANE DIN TIMPUL IMPERIULUI

6. *Lujerdiu* (r. Gherla, reg. Cluj). Pe teritoriul acestei comune s-a descoperit în noiembrie 1956 un tezaur de monede romane din timpul imperiului. După informațiile ce le avem, întreaga cantitate de monede descoperite ar fi ajuns în colecțiile muzeelor din Cluj (cea mai mare parte) și Gherla (în mică parte).

---

[1] *SCIV*, IX, 1958, p. 152, nr. 1.

[2] H. A. Grueber, *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, Londra, 1910, I, p. 121, nr. 885. Denarul acesta este datat de Grueber între anii 150 și 125 î.e.n.

[3] E. A. Sydenham, *The Coinage of the Roman Republic*, Londra, 1952, p. 50, nr. 432.

Tezaurul se afla depozitat într-o amforetă de lut şi cuprindea 278 denari romani ce se înşiruiau din timpul lui Traian şi pînă la Septimiu Sever. Informaţie: Eugen Chirilă, Cluj, care a pregătit un amplu studiu asupra acestei descoperiri monetare.

7. *Visuia* (comuna Miceştii de Cîmpie, r. Sărmaş, reg. Cluj). Pe teritoriul satului Visuia s-a descoperit la 5 iunie 1958 un tezaur de monede romane de argint din timpul imperiului. Din această descoperire un număr de 721 piese au ajuns la Muzeul de antichităţi din Cluj.

8. *Lunguleţu* (r. Răcari, reg. Bucureşti). Pe teritoriul comunei s-a descoperit în cursul anului 1958 un tezaur de monede romane din timpul imperiului. În urma cercetărilor întreprinse pe teren de către Constantin Preda, de la Institutul de arheologie al Academiei R.P.R. precum şi în urma punerii la dispoziţie a monedelor ajunse la autorităţile administrative, s-a putut recupera din această descoperire un număr de 27 monede. Toate monedele descoperite sînt denari şi încep cu Traian şi sfîrşesc cu Commodus. Informaţie: Constantin Preda.

9. *Provenienţă necunoscută.* În colecţiile Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei R.P.R. a intrat în anul 1958 un tezaur de 128 denari romani din timpul imperiului, în care cea mai veche monedă este de la Galba, iar cea mai recentă de la Caracalla. Denarul aparţinînd ultimului împărat este şi foarte uzat. Nu se cunoaşte locul de descoperire şi nici dacă tezaurul este întreg sau fragmentar.

10. *Provenienţă necunoscută.* În colecţiile Muzeului naţional de antichităţi a intrat în anul 1930 un număr de 18 denari romani din timpul imperiului. În anul 1958 de la aceeaşi persoană şi provenind din acelaşi loc de descoperire a fost achiziţionat un număr de 557 denari romani din timpul imperiului. În total din această descoperire a fost achiziţionat un număr de 575 denari ce se înşiruie de la Nero (1 exemplar) şi pînă la Gordian III inclusiv, de la care avem un denar. Ca loc de descoperire se indică vag „Dobrogea", iar ca dată, înainte de anul 1930.

11. *Bătăneşti* (r. Piatra Neamţ, reg. Bacău). În cursul anului 1958, cu prilejul unor lucrări agricole, s-a descoperit pe teritoriul comunei un tezaur de monede din timpul imperiului. Prin grija Muzeului de arheologie din Piatra Neamţ au fost întreprinse cercetări la faţa locului şi a putut fi salvată cea mai mare parte din această descoperire. Un număr de 103 denari din tezaurul amintit ne-a fost trimis spre identificare. Monedele se înşiruie din timpul lui Vespasian şi pînă în vremea lui Commodus. Informaţie: C. Mătasă, directorul Muzeului de arheologie din Piatra Neamţ.

12. *Porceşti* (r. Roman, reg. Bacău). Cu prilejul unor săpături întreprinse de Iulian Antonescu, directorul muzeului din Bacău, s-a aflat un denar emis în timpul împăratului Traian. Moneda este de tipul Cohen [2], 648 şi se datează între anii 112—117 [1]. Comunicat de Iulian Antonescu, directorul muzeului din Bacău.

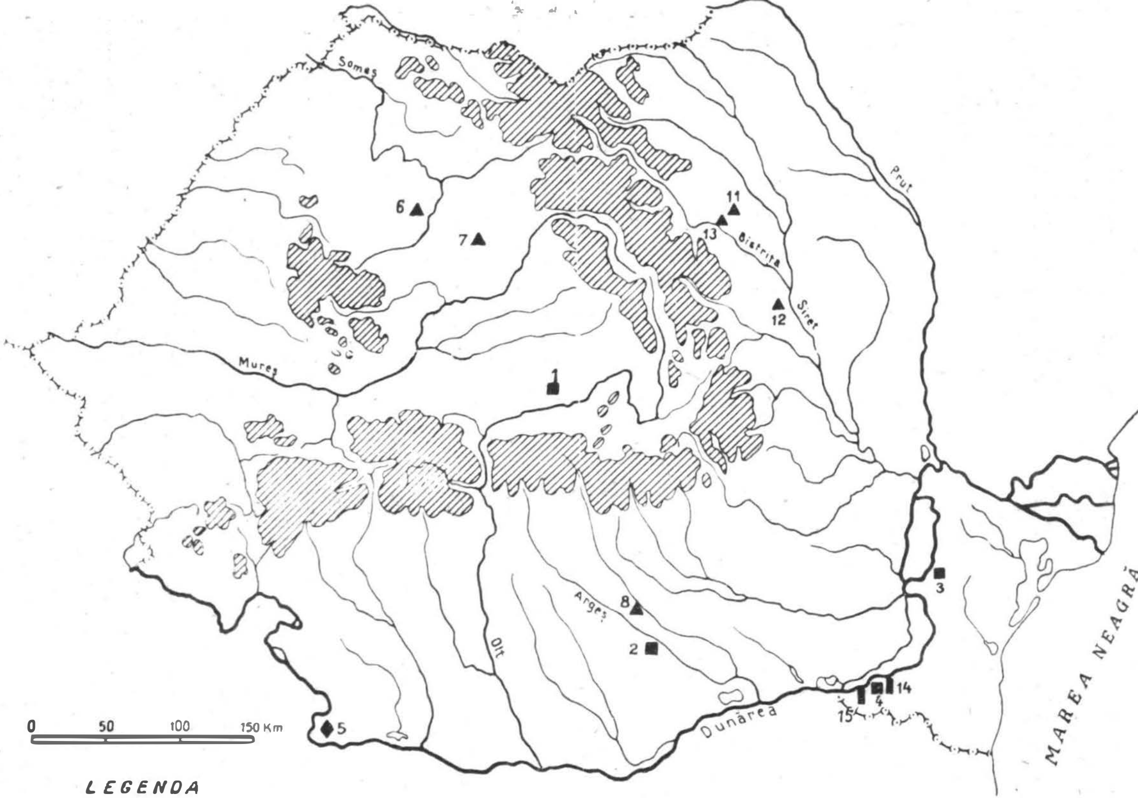
13. *Piatra Neamţ* (r. Piatra Neamţ, reg. Bacău). În cursul cercetărilor întreprinse în anul 1957 la punctul numit „Lutărie" s-a descoperit un denar cu numele şi efigia Faustinei, I. Este de tipul Cohen [2], 215 [2], sau Mattingly [3], 136 şi se datează între anii 139 şi 140. Comunicat de C. Mătasă, directorul muzeului din Piatra Neamţ.

---

[1] H. Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain*, ediţia a 2-a, t. II, p. 86, nr. 648.

[2] *Ibidem*, p. 430, nr. 215.

[3] H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Londra, 1940, vol. IV, p. 23.

LEGENDA

■ *Monede grecești* ◆ *Tezaure de monede romane din timpul republicii* ▲ *Tezaure de monede romane din timpul imperiului* ▮ *Monede bizantine*

Fig. 1. — Harta Republicii Populare Romîne cu localitățile unde s-au făcut descoperirile monetare menționate în această dare de seamă.

IV. MONEDE BIZANTINE

14. *Satu Nou* (com. Canlia, r. Adamclissi, reg. Constanța). În colecțiile Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei R.P.R. a intrat un *solidus* (monedă de aur) bizantin de la Justinian I. Ca loc de descoperire se dă Satu Nou, punctul „la cetate", iar ca dată, anul 1957. Comunicat de Octavian Iliescu, de la Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei R.P.R.

15. *Galița* (com. Gîrlița, r. Adamclisi, reg. Constanța). Pe teritoriul acestei comune, la punctul numit Dervent, pe malul Dunării, s-a aflat în cursul anului 1958 o monedă de aur de la un împărat bizantin din secolul al XI-lea. Informație: Niță Anghelescu, directorul Muzeului de istorie din Călărași.

B. MITREA

CU PRIVIRE LA ACTIVITATEA ARHEOLOGILOR UCRAINENI

Munca arheologilor ucraineni este oglindită prin lucrările publicate în periodicele de specialitate de la Moscova și mai ales prin cele ce apar la Kiev. În această dare de seamă vom prezenta studiile și articolele publicate în *Археологія*, XI, 1957, 184 p. și 4 planșe.

A. T. Braicevskaia, *Південна межа черняхівської культури на Дніпрі (за матеріалами разкопок останніх років)* (p. 3—13). Cercetările efectuate în zona hidrocentralei de la Kahovka au dus la precizarea că granița sudică a culturii Cerneahov poate fi fixată ceva mai la sud de Nikopol. Prin urmare triburile culturii amintite au locuit în zona de silvostepă și au pătruns puțin și în regiunea de nord a stepei. La sud de ei, pe întinderile stepei trăiau purtătorii unei alte culturi deosebită din toate punctele de vedere de cultura Cerneahov. În aceeași regiune sudică, cît și mai la nord, se găsesc adesea și cimitirele sarmatice.

V. A. Bogusevici, *Про феодальні двори Києва XI—XIII ст.* (p. 14—20). Prin folosirea datelor arheologice completate cu indicațiile cuprinse în cronici se ajunge la precizarea topografiei curților boierești din vechiul cartier din Kiev, denumit orașul lui Vladimir. Pe teritoriul acestuia din urmă, în secolele XI—XIII se aflau nouă curți mari feudale: două ale Knejilor, patru boierești, trei curți bisericești și o piață comună. În afară de construcțiile marilor feudali, în cuprinsul acestor curți s-au descoperit, prin săpături arheologice, și bordeiele meșteșugarilor (fierari, giuvaiergii și alții).

A. O. Bilețki, *Про власни імена з Ольвійських написів* (p. 21—34). Pornind de la studiul a două nume menționate în inscripțiile olbiene și anume: κανοβος θρασυδαμαντο[ς] (IOSPE, I², 24; din secolul IV î.e.n.) și Διονυσιος Θαγωνος originar din Chersonez (E.I. Levi, VDI, 1, 1951), autorul ajunge la concluzia că atunci cînd sînt studiate numele proprii se cuvin a fi urmărite și alte probleme de caracter lingvistic și istoric.

M. M. Bondar, *Торгівля Ольвії з грецькими містами в елліністичний час* (p. 35—44). Spre deosebire de perioada clasică în cursul căreia Olbia menținea strînse legături mai ales cu Atena, în urma studierii aprofundate a datelor arheologice și a celor scrise se poate dovedi că în epoca elenistică sfera relațiilor Olbiei s-a lărgit foarte mult cuprinzînd Grecia continentală, insulară, diferite centre din Asia Mică și Alexandria.

P. I. Karişkovski, *З історії монетної справи та грошового обігу в Ольвії* I, (p. 45—69). În lucrare este studiată istoria monedei şi circulaţiei monetare din Olbia. În acest centru, în secolul IV î.e.n. au circulat monede turnate şi altele bătute. La sfîrşitul primei jumătăţi a secolului IV a început baterea staterilor de argint după sistemul din Aegina. La mijlocul celei de a doua jumătăţi a aceluiaşi secol, la Olbia s-a făcut o reformă monetară. Monedele de bronz au fost înlocuite prin monede „boristenice". Curînd au intrat în uz şi monedele de aur, care au fost în circulaţie pînă la sfîrşitul secolului IV. După încetarea circulaţiei monedelor de aur cu nominal mare, la începutul secolului III, s-au pus în circulaţie monede de argint, după sistemul rhodian. În acelaşi timp au fost emise şi semidrahme după sistemul attic. După anul 280 î.e.n. însă, şi monedele de argint au început a fi bătute tot după sistemul attic. Acestea au circulat vreme îndelungată cu surşarjare. De la sfîrşitul secolului III î.e.n. şi pînă la mijlocul secolului II î.e.n. olbiopolitanii au din nou monedă proprie de argint.

D. I. Teleghin, *Неолітичні поселення лісостепового лівобережжя і полісся України* (p. 70—86).În nordul şi nord-estul Ucrainei au fost delimitate două grupe culturale neolitice, O grupă numită a „ceramicii ornamentate cu pieptenele şi cu crestături" (гребінцева-накольчета) caracterizată prin vase modelate din pastă cu pleavă, este răspîndită pe ambele maluri ale Niprului superior şi mijlociu, spre vest pînă la Bugul de nord, iar spre est pînă la Doneţ. Cea de a doua grupă numită cu „ceramica ornamentată cu adîncituri şi cu pieptenele" (ямково-гребінцева), în pasta căreia se observă foarte puţin amestec vegetal, a fost răspîndită la est şi la nord-est de Nipru. După observaţiile stratigrafice făcute în regiunea cursului superior al Doneţului, prima grupă este mai veche decît a doua.

S. S. Berezanska, *Памятки періоду середньої бронзи на Десні та Сеймі* (p. 87—94). Autoarea prezintă amănunţit una din grupele culturale din regiunea de pădure a Ucrainei, din stînga Niprului. Deoarece descoperirile de tipul descris sînt concentrate în preajma satului Sosniţî (reg. Cernigov), cercetătoarea denumeşte toate complexele de acest tip cultura Sosniţkaia. Ea este răspîndită de la Nipru pînă la rîul Seim. Se cuvine remarcat faptul că această cultură se aseamănă foarte mult cu cultura Komarovo şi, după părerea autoarei, reprezintă foarte probabil varianta răsăriteană a culturii amintite.

G. T. Korpanenko, *Поселення періоду пізньої бронзи і раннього заліза поблизу Охтирки* (p. 95—105). Prin săpăturile de lîngă satul Huhra (r. Ahtirsk) s-au descoperit într-o aşezare două straturi culturale suprapuse : unul din perioada prescitică şi altul din perioada scitică timpurie. Analiza materialelor duce la observaţia că inventarul celui de al doilea strat nu se leagă genetic de cel din stratul inferior, dar are analogii perfecte în regiunea de la vest de Nipru. Se ajunge la concluzia că în secolele VIII—VII î.e.n. s-a produs o mişcare de populaţie de la vest la est de Nipru, în regiunea rîului Vorskla.

I. K. Sveşnikov, *Поселення ранньоскіфського часу біля с. Сухостав, Тернопільської області* (p. 106—114). Prin sondajele din anul 1952 s-au cercetat două aşezări din prima epocă a fierului. Prima a fost foarte săracă în materiale. În schimb, în cea de a doua au fost dezvelite cîteva complexe interesante. Descoperirea a două bordeie întretăiate arată existenţa a două nivele. Ţinînd seama de materialele găsite, nivelul inferior (bordeiele II şi VI) datează de la sfîrşitul secolului VII î.e.n., iar cel superior (bordeiul I) de la începutul secolului VI î.e.n. Studiul materialelor din a doua aşezare de lîngă satul Suhostav duce la precizarea că nu a existat o legătură genetică între cultura din perioada prescitică şi cultura din perioada scitică.

M. I. Viazmitina, *Поселення біля с Золота Балка* (p. 115—126). Pe locul săpăturilor a fost cercetat un cimitir vast din epoca bronzului, suprapus de un strat din perioada scito-sarmatică, cu două nivele. Viaţa a înflorit pe aceste locuri în secolul I î.e.n. şi în secolul I

e.n., cînd s-au făcut construcţii complexe de piatră. S-au dezvelit resturi din mai multe încăperi avînd un zid comun, dispuse în jurul unei curţi. Populaţia se ocupa cu agricultura, creşterea vitelor, pescuitul şi vînătoarea; trebuie amintite şi materialele care dovedesc existenţa meşteşugarilor. Resturile de cultură materială arată că locuitorii acestui centru, de caracter orăşenesc, au întreţinut legături strînse cu diferite colonii greceşti din regiunea Pontului nordic şi mai ales cu Olbia. Se găsesc numeroase fragmente de vase importate; printre fragmentele de amfore predomină cele din Koss (din secolele I î.e.n. — I e.n.). Oraşul, care a jucat un rol însemnat în economia populaţiei locale, a încetat să mai existe în secolele II—III e.n

V. K. Gonciarov şi E. V. Mahno, *Могильник черняхівського типу біля Переяслава-Хмельницького* (p. 127—144). Necropola se află la 1,5 km de oraş. În trei ani (1951, 1952 şi 1954) s-a săpat o suprafaţă de 1307 m² şi s-au descoperit 40 de morminte şi două cenotafuri. Aproape jumătate din morminte (21, adică 52,5%) sînt de incineraţie şi se aflau la 0,25—0,40 m adîncime. Ele erau alcătuite dintr-o grămăjoară de oase calcinate cu inventar sărac. Celelalte morminte (19, adică 47,5%) sînt de inhumaţie, la diverse adîncimi, cu gropi de diferite forme şi cu inventar mai mult sau mai puţin bogat. Foarte multe din mormintele de inhumaţie au oasele scheletelor deranjate în mare parte. Autorii consideră că aceste deranjamente au caracter ritual. Materialele descoperite sînt toate de tip Cerneahov. Necropola poate fi datată în secolele III—IV. Sînt însă cîteva morminte fără inventar, care pot fi mai tîrzii.

G. M. Şovkoplias, *Керамічний комплекс епохи бронзи та ранньословянського часу з Юревої гори поблизу м. Сміли* (p. 145—147). Pe teritoriul satului Smili, în secolul trecut O. O. Bobrinski a făcut săpături, cu care prilej a descoperit diferite categorii de materiale. Unele dintre acestea pot fi atribuite unui strat inferior de tipul celor aparţinînd culturii „cu morminte cu catacombă", iar al doilea strat conţinea materiale de tip Luka-Raicoveţkaia (din secolele VII—VIII).

E. F. Pokrovska, *Розкопки курганів V ст. до н. е. поблизу м. Шполи* (p. 148—153). Lîngă satul Makiivka a fost săpat un kurgan, la periferia căruia s-a găsit groapa, de formă dreptunghiulară cu colţurile rotunjite, în care fusese depusă o cutie de bîrne cu capac. Jefuitorii au deranjat o mare parte din mormînt şi de aceea s-a păstrat numai o parte din inventar. Obiectele şi întreg complexul datează din secolul V î.e.n. Pe teritoriul satului Kuţivki s-a săpat un alt kurgan, jefuit în întregime din vechime. De remarcat că groapa mormîntului a fost arsă şi apoi căptuşită cu scînduri. În pămîntul de umplutură al gropii se aflau rare oase omeneşti, unele arse în parte, şi cîteva plăcuţe de zale. Mormîntul datează din perioada scitică (nu mai tîrziu de prima jumătate a secolului V).

E. O. Petrovska, *Потрійна свинцева Терма з розкопок Ольвії 1955.* Triada descoperită în 1955 la Olbia, în sectorul A, are unele analogii, mai depărtate, cu unele piese din diferite muzee. Spre deosebire de alţi cercetători, care consideră că personajul din stînga ar reprezenta pe Priap, autoarea demonstrează că, în realitate, îl înfăţişează pe Hermes. Personajul din dreapta o reprezintă pe Afrodita, iar cel de mijloc pe Priap. Triada de plumb datează din secolele V—VI î.e.n.

M. B. Parovici, *Про датування Ольвіиських монет із зображеньям голови Тіхи* (p. 157—159). În articol se face analiza amănunţită a monedelor olbiene, avînd reprezentată pe avers pe Tihe cu coroana pe cap şi pe revers un arcaş ce stă pe o coloană; alături este numele arhontelui Sostrates. Din a doua jumătate a secolului trecut s-au propus diferite datări pentru această serie monetară. Autorul se referă la cîteva monede descoperite în mormintele din necropola Olbiei. În cuprinsul mormintelor, însoţite de diferite obiecte şi mai ales vase de import, monedele respective s-au descoperit în pumnul celor îngropaţi. Vasele cu forme şi ornamente caracteristice au analogii apropiate la Atena, ajută la o datare mai

precisă a seriei monetare amintite. Astfel se poate preciza că aceste monede datează de la sfîrşitul secolului IV şi din prima jumătate a secolului III î.e.n.

Volumul se încheie printr-o amplă dare de seamă redactată de I. T. Şovkoplias (VIII *Наукова Конференция Институту Археологiї* p. 160—180) despre comunicările, referatele şi discuţiile care au avut loc la cea de a VIII-a Conferinţă ştiinţifică a Institutului de arheologie al Academiei de Ştiinţe a R.S.S. Ucrainene.

EUGEN COMŞA

UNELE REZULTATE PRIVIND PERIOADA VECHE A CULTURII „IAMNAIA" DIN STEPELE NORD-PONTICE

Lucrările expediţiilor arheologice sovietice din ultimii ani au adus contribuţii importante în problema dificilă a celor mai vechi înmormîntări în curgane din regiunea de stepă nord-pontică cuprinsă între cursul inferior al Volgăi şi al Niprului. Dacă pentru una dintre perioadele acestor monumente şi anume pentru aceea a înmormîntărilor în catacombe, s-au întocmit pînă în prezent cîteva lucrări cu caracter de sinteză, lămurindu-se unele aspecte, pentru prima perioadă a înmormîntărilor în gropi simple sub movile, denumită în limbajul arheologilor sovietici cultura „iamnaia", situaţia este încă destul de nelămurită. S.V.Kiselev[1], făcînd un bilanţ al realizărilor arheologiei sovietice în ultimii 40 de ani, arată că în ceea ce priveşte cercetarea monumentelor culturii „iamnaia", situaţia nu este încă satisfăcătoare. Cu toate că nu s-a stabilit încă periodizarea monumentelor acestei culturi, se poate spune cu precizie că ele sînt monumente eneolitice din mileniul III. Rămîn deschise probleme importante ca : „graniţa răspîndirii monumentelor „iamnaia", care este destul de confuză şi slab urmărită tocmai în locurile istorice mai importante ca de pildă regiunea Niprului, în Caucazul de nord şi Transurali, originea culturii „iamnaia", periodizarea cronologică a monumentelor ei, care se păstrează pe alocuri de exemplu în regiunea Niprului şi în mileniul II, corelaţia triburilor culturii „iamnaia" cu alte triburi vecine...".

Într-un articol publicat recent[2], B. A. Latînin aduce în discuţie nivelul de dezvoltare al forţelor de producţie în epoca bronzului timpuriu. Ele arată că părerile care există în momentul de faţă asupra nivelului destul de scăzut al triburilor din stepele Europei de răsărit în perioada eneolitică şi a bronzului timpuriu s-au format aproape exclusiv pe baza studierii înmormîntărilor celor mai vechi, din curgane, denumite înmormîntări cu schelete chircite şi presărate cu ocru.

Autorul prezintă cîteva date sumare asupra primilor cercetători ai acestor monumente. Astfel, la sfîrşitul secolului trecut G.L. Skadovski a deosebit, primul, acest tip de morminte, în urma săpăturilor pe care le-a efectuat în gorodiştea de la Belozersc în regiunea Niprului inferior. Chiar la începutul secolului al XX-lea cunoscutul arheolog V.A. Gorodţov a făcut săpături ample în regiunea Doneţului, în curganele răspîndite în fostele gubernii Harkov şi Eca-

---

[1] S. V. Kiselev, *Исследования бронзового века на территории СССР за 40 лет*, în *SA*, 4, 1957, p. 35.

[2] B. A. Latînin, *К вопросу об уровне развития производительных сил в эпоху ранней бронзы*, în *KS*, 70, 1957, p. 3—13.

terinoslav. După forma construcţiilor funerare şi a inventarului V.A. Gorodţov a denumit mormintele cele mai timpurii de tip „iamnaia", urmate de înmormîntări cu construcţii mai complicate în catacombe. Cultura veche „iamnaia" era atribuită epocii neolitice, de vînători-pescari, care a dăinuit destul de mult în stepele sudice ; numai către sfîrşitul acestei perioade au apărut cîteva animale domestice (ovine, bovine) şi unelte de „bronz". Cu toate că în ultima vreme, datorită săpăturilor de mare amploare, s-au obţinut rezultate importante, teza apartenenţei culturii „iamnaia" la epoca neolitică a continuat să se menţină.

În publicaţiile din ultimii ani ale Institutului arheologic din Kiev au apărut, în articole sau note preliminare, rezultatele obţinute în urma cercetărilor în regiunea de stepă de pe cursul mijlociu şi inferior al Niprului sau din regiunea de stepă a mării de Azov. Vom rezuma mai jos cîteva din ele, în special acele care sînt legate de prima fază a înmormîntărilor în curgane cu schelete chircite şi cu ocru roşu. Evident, informaţiile asupra acestei faze nu pot fi desprinse din complexul în care au fost găsite.

Astfel, cu prilejul cercetării teritoriului Nadporojie (pragurile Niprului)[1] s-a descoperit şi cercetat în parte un nou tip de morminte denumit de arheologii ucraineni „îngrămădiri" sau „acoperişuri de piatră". De pildă, în raionul ostrovului Tavoljanîi, lîngă cătunul Orlov, s-au aflat cîteva grămezi nu prea mari de pietre mărunte şi plate aşezate deasupra unor morminte cu schelete chircite şi fără inventar. În altă grămadă s-au găsit două morminte distruse de un al treilea şi anume : deasupra resturilor unei înmormîntări care avea ca inventar un vas din cultura „iamnaia", se afla o cistă de piatră deteriorată cu prilejul unei a treia înmormîntări, mult mai tîrzii, care a stricat şi cista de piatră şi mormîntul cel mai de jos de tip „iamnaia". Unele din aceste construcţii de piatră sînt şi de cult, dar majoritatea sînt funerare. De altfel acelaşi autor mai semnalează[2] o serie de puncte din regiunea Niprului în care se află înmormîntări fie sub grămezi de piatră fie în curgane, ce aparţin ca inventar diferitelor faze ale epocii de bronz. În legătură cu aceste „grămezi" sau „straturi de piatră", E.F. Lagodovskaia[3] semnalează că aceste construcţii funerare se află pe ambele maluri ale Niprului (în special pe terasa a doua, rar pe a treia) şi în ostroavele Niprului, obicei ce se observă din epoca neolitică şi durează pînă în perioada scito-sarmatică, dar are o largă răspîndire în perioada de început a bronzului, cînd în morminte se găseşte ceramică de tip „iamnaia" (pe ostrovul Surskî, Feodorovka, Orlov, Sobacika). Scheletul era întins pe spate cu picioarele îndoite. Obiceiul de a se înmormînta sub grămezi de piatră merge paralel cu înmormîntările în curgane, de care nu se deosebeşte nici ca inventar, nici ca tip de înmormîntare. Se găsesc morminte care conţin ceramică de tip vechi „iamnaia", morminte cu inventar din cultura înmormîntărilor în catacombe şi „srubnaia".

O descoperire de importanţă istorică pentru cunoaşterea nivelului de dezvoltare al triburilor culturii de tip „iamnaia" este aceea făcută de A.I. Terenojkin[4] în curganul „Storojevaia Moghila", situat la 18 km sud de oraşul Dnepropetrovsk, pe malul drept al Niprului. Aci s-au descoperit trei morminte de tip „iamnaia" ; mormîntul principal se afla în centru, iar celelalte două în restul movilei. Mormîntul central avea groapa de formă neregulată, adîncă de 0,70 m, păstrînd urmele acoperişului de bîrne. Scheletul deranjat întins pe spate,

[1] A. V. Dobrovolski, *Каменные закладки в районе Таволжаного острова*, în *Arheologhicini Pamealki URSR*, II, 1949, p. 189 (rezumat).

[2] A. V. Dobrovolski, *Археологические исследования на территории строительства Каховской ГЭС в 1951*, *г.*, în *KSIA* Kiev, I, 1952, p. 8—14.

[3] E. F. Lagodovskaia, *Каменные закладки Надпорожiя*, în *Arheologhicini Pamealki*, II, 1949, p. 179, (rezumat).

[4] A. I. Terenojkin, *Скифская днепровская правобережная экспедиция*, în *KS*, XXXVII, 1951, p. 117—124 ; idem, *Курган Сторожевая Могила*, în *Arheologhiia*, 5,1951, Kiev, p. 183—191.

cu picioarele chircite și răsturnate pe dreapta, capul spre NE. S-au observat pete de vopsea roșie, iar la mîna dreaptă un bulgăre din aceeași vopsea. La picioare se afla un dinte de oaie sau capră. Groapa era încercuită cu pietre. Al doilea mormînt era introdus în movilă printr-o groapă largă și ovală pînă la nivelul solului, unde s-a săpat o groapă obișnuită dreptunghiulară. Mormîntul era acoperit cu un înveliș din bîrne. Scheletul întins pe spate cu capul spre nord-vest, picioarele îndoite de la genunchi și urme de ocru roșu. Pe pragul din jurul gropii s-au găsit resturile semiputrezite ale unei căruțe din lemn cu două roți. În altă parte a gropii, se mai aflau două roți, lucrate de asemenea din bucăți masive de lemn, cu butucii roții masivi și cu găuri rotunde pentru osii. În imediata apropiere s-au găsit și alte părți componente ale căruței, din care unele păstrate destul de bine. Și al treilea mormînt avea un acoperiș din bîrne pe deasupra căruia se depusese un strat de stuf care cuprindea și pragurile gropii. Scheletul era culcat pe spate cu picioarele îndoite și răsturnate pe dreapta, cu urme de ocru roșu. Mormintele nu conțineau inventar. Autorul le datează în a doua jumătate a mileniului III î.e.n. și le atribuie grupei vechi „iamnaia" obișnuită în regiunea de stepă a Niprului.

Descoperirea resturilor de căruță este comparată de autor cu descoperirea asemănătoare din curganul „Tri brata" de lîngă orașul Stepnoi (regiunea inferioară a Volgăi), datată într-o perioadă mult mai tîrzie, sfîrșitul mileniului II — începutul mileniului I.

Tot A.I. Terenojkin[1] a efectuat săpături (în anii 1951 și 1952) în curganele din valea rîului Molocinaia, între orașul Melitopol și Bolșoi Tokmak (reg. Zaporojie). În 1952 s-au descoperit peste 100 de morminte, aparținînd în deosebi epocii de bronz. Cea mai mare parte au fost construite în perioada veche „iamnaia". Pe teritoriul sovhozului „Akkermeni" (r. Melitopol), mormintele principale „iamnaia" se aflau în gropi obișnuite, cu scheletele întinse pe spate, cu genunchii îndoiți și presărate cu ocru roșu; orientarea nord-est și est. Gropile cu praguri la margine aveau acoperiș de bîrne sau lespezi mari de piatră. În curganul nr. 8 pe pragul unei gropi mari, s-au găsit două roți de căruță, lucrate dintr-o bucată de lemn masiv, asemănătoare cu cele găsite la „Storojevaia Moghila" în 1949, într-un mormînt vechi „iamnaia". Se pare că în gropile unde se observă o deviere de la orientarea tradițională cu capul spre nord-est, se găsește mai mult inventar. Astfel, într-un mormînt (curganul nr. 11) s-a aflat un vas cu fundul rotund bogat ornamentat, cu toartă și găuri pentru atîrnat, un pisălog de piatră, harpună de os și oase rămase de la carnea pusă ca hrană. În alt mormînt s-a găsit încă un pisălog de piatră. Se pare că acest fel de morminte ar aparține unei faze mai tîrzii din cultura „iamnaia".

La marginea movilelor se întîlnesc morminte în catacombe, individuale sau colective, cu inventar mai numeros decît în mormintele de tip vechi „iamnaia". În concluzie autorul arată că din descoperirile descrise se vede clar că nivelul de trai al triburilor culturii vechi „iamnaia" era destul de ridicat și că acestea nu erau numai triburi de vînători și pescari aflați într-un stadiu înapoiat.

Foarte interesante sînt și descoperirile făcute în curganele din regiunea Hersonului [2]. În apropiere de satul Pervomaevka, r. Verhnerogaciksk, în valea unui rîu mic care se varsă în limanul Nijnerogaciksk, autorul a săpat (1954) într-unul din curganele de pe malul stîng al rîului. Prin săparea pămîntului pentru înălțarea movilei, s-a format în jur un șanț circular de 0,80 m adîncime. În pămîntul movilei s-au găsit fragmente ceramice de tip „iamnaia" tîrziu sau catacombe timpurii și ceafa unui topor de piatră șlefuit. În centrul movilei, ceva mai la sud de un mormînt, probabil al unui cuman, începînd de la 0,40 m adîncime s-au observat

[1] A. I. Terenojkin, *Раскопки курганов в долине реки Молочной в 1952 г.*, în *KS*, 63, 1956, p. 70—75.

[2] V. I. Kanivеț, *Курган раннего бронзового века у с. Первомаевке на Херсонщине*, în *KSIA*Kiev, 5, 1955, p. 75—77.

urme de jefuire, şi fragmente ceramice ca cele de mai sus şi bucăţele de ocru roşu. Mai jos zăceau trei lespezi de calcar; cea din mijloc acoperea groapa dreptunghiulară a mormîntului (1,20 × 0,80 m), care nu conţinea schelet şi inventar, ci numai urme de ocru roşu. Lespedea de pe groapa mormîntului reprezintă o stelă antropomorfă, (1,63 × 0,73 × 0,25 m), cu capul, umerii şi corpul redate schematic. Ca formă şi dimensiuni are analogii cu stelele antropomorfe de la Belozersk şi Novo-Filipovka, r. Melitopol; ea se afla deasupra unui mormînt de tip vechi „iamnaia". Aceste trei monumente funerare sînt executate în aceeaşi manieră şi aparţin probabil aceleiaşi perioade, putînd fi legate de populaţia culturii iamnaia" sau de perioada timpurie a înmormîntărilor în catacombe.

În vara anului 1953 în curganul nr. 7 de lingă satul Pervomaevka, r. Verhnerogaciksk, reg. Zaporojie[1], s-au găsit şase morminte atribuite de autor diferitelor perioade din epoca bronzului: două centrale de tip vechi „iamnaia", unul de tip „imnaia-catacombe", unul de tip catacombe şi două de tip „srubnaia". Deasupra mormîntului de tip „iamnaia-catacombe" se afla o stelă antropomorfă (0,52 × 0,21 m) din calcar cochilifer. Figura este reprezentată în tehnica reliefului plat cu capul rotunjit, ochii, gura şi nasul indicate prin proeminenţe. Stela zăcea pe o parte, cu un capăt în groapă. În groapă mai erau două fragmente nu prea mari tot din calcar cochilifer cu urme de prelucrare. Pe lîngă resturile prost conservate ale unui schelet de copil, se afla un vas de mărime mijlocie ca o oală cu gura largă, buza dreaptă şi nu prea înaltă, pereţii bombaţi şi fundul plat. Pe torace s-a găsit un ac de os. În partea de sud-est a gropii zăcea o grămăjoară de oase de la laba piciorului şi cinci copite mici de oaie sau capră. Vasul găsit în mormînt are forma caracteristică culturii catacombe; dar absenţa ornamentului şi urmele de netezire de pe suprafaţa lui sînt caracteristice culturii „iamnaia". Probabil mormîntul şi stela trebuie puse în legătură cu cultura „iamnaia-catacombe". O stelă asemănătoare găsită la Kapustino, limanul Tiligul, la mormîntul unui copil, a fost datată de E.A. Simonovici mult prea tîrziu, în prima jumătate a mileniului I î.e.n.

Cu prilejul cercetărilor arheologice din 1951 pe teritoriul construcţiei hidrocentralei de pe rîul Moloclnaia[2], între satul Novo-Filipovka şi sovhozul „Akkermeni", s-au săpat 60 de curgane cu 250 de morminte din, care cea mai mare parte aparţin epocii bronzului şi anume din perioadele „iamnaia", catacombe şi aşa-numita perioada cimmeriană.

Toate curganele mari şi mijlocii conţin morminte principale care aparţin culturii vechi „iamnaia". Gropile sînt dreptunghiulare, nu prea adînci, acoperite cu bîrne putrezite. Numai în apropiere de Novo-Filipovka gropile erau acoperite de regulă cu plăci mari de gresie aduse din cunoscuta Kammenaia Moghila, situată nu departe în lunca rîului Molocinaia. Într-unul din mormintele de la Novo-Filipovka s-a găsit o lespede mare triunghiulară avînd forma unei sculpturi antropomorfe, obişnuit atribuite epocii cimmeriene: dar pînă în prezent această atribuire nu a fost confirmată arheologic. Atît stela antropomorfă de la Belozersc (din vechile săpături ale lui G.L. Skadovski), cît şi aceasta, sînt legate de înmormîntări caracteristice „iamnaia", ceea ce arată o etapă mai veche a acestor reprezentări pe piatră ale vechii culturi.

Tot acestei culturi îi aparţin şi mormintele din pămîntul movilei, cu praguri late pe marginea gropii. Mormintele principale sînt de regulă individuale, celelalte sînt uneori şi colective. Scheletele sînt întinse pe spate cu genunchii îndoiţi în sus şi presărate cu ocru roşu. Ca inventar s-au găsit obiecte puţine şi izolate, printre care: vase cu fundul rotund, amulete din colţi de animale, pietricele, scoici de rîu, un cuţit de aramă în formă de lance şi unul de cremene.

[1] G. T. Titenko, *Каменная стела из с. Первомаевки*, în *KSIA*Kiev, 5, 1955, p. 78—79.

[2] A. I. Terenojkin, *Археологические исследования в 1951 г. на территории строительства Молочанского водохранилища*, în *KSIA*Kiev, 1, 1952, p. 15—17.

În continuare, autorul arată că primele săpături de amploare efectuate în valea rîului Molocinaia permit să se constate aici unul din marile centre de apariție a culturii triburilor vechi „iamnaia" și locul unde s-a format, pe baza acesteia, cultura triburilor catacombe.

De o deosebită importanță pentru perioada timpurie a mormintelor din curgane este descoperirea așezării din epoca bronzului timpuriu de la Mihailovka[1], r. Novo-Voronțov, reg. Kerson (pe Niprul inferior). Aici s-au efectuat săpături în anii 1952—1954. Așezarea este situată pe malul drept al pîrâului Podpolinaia, afluent din dreapta Niprului, pe două înălțimi despărțite printr-o rîpă, considerîndu-se ca două așezări. Importante sînt urmele de construcții ale caselor din lut pe fundații din piatră și un monumental zid de incintă de piatră.

În partea de nord a primei așezări s-au descoperit trei ziduri mari de piatră, care înconjurau terasa, și anume un zid care avea direcția nord-vest (40 m lungime), altul care făcea un unghi drept cu primul zid (56 m lungime), iar al treilea avea menirea precisă de a susține panta înclinată, aproape abruptă a terasei. Atît în incintă cît și în afara zidului s-au aflat resturi de locuințe pe fundații de piatră. Tot în această parte s-a mai găsit un strat de pietre de formă ovală, avînd o lespede mare la mijloc înconjurată de altele mai mici. La demontare nu s-a găsit sub ea nici un mormînt, cum s-a presupus; probabil era un loc de cult, sau avea vreo funcție de caracter obștesc. În stratul de cultură de aici s-a găsit un mormînt cu scheletul chircit, fără inventar, care poate fi atribuit grupei de înmormîntări contemporane cu așezarea. Alte morminte descoperite sînt mai tîrzii decît așezarea și se deosebesc prin alte forme de construcții funerare: unul sub o pătură de piatră, altul în cistă de piatră; ceramica din ele se datează în bronzul tîrziu. În total s-au săpat în prima așezare 4000 m².

În așezarea a doua s-a săpat în partea ei de vest, unde au ieșit la iveală urme de locuințe mari cu fundații de piatră, dar cu o tehnică mai perfecționată decît construcțiile din prima așezare, ceea ce i-a determinat pe specialiști să presupună că sînt ceva mai tîrzii. Dincolo de zid, în partea de sud-vest, s-au descoperit alte cinci morminte, care după inventar sînt contemporane cu așezarea. Scheletele sînt întinse pe spate cu genunchii îndoiți și răsturnați, brațele ușor îndoite din coate sau așezate de-a lungul corpului; orientarea, vest-nord-vest. Numai într-un mormînt (nr. 4) se afla un vas negru de mărime mijlocie, ovoidal și cu fundul ușor aplatizat, gîtul scurt și marginea ușor răsfrîntă în afară. Pasta conține scoici pisate mărunt, iar pe ambele fețe ale vasului se observă urme de netezire. Partea superioară a vasului este ornamentată cu șnur și se apropie de ceramica de tip „iamnaia". Scheletul din mormîntul nr. 2 bine păstrat, va fi supus unui studiu antropologic.

În așezare se deosebesc trei etape de locuire. Stratul inferior se caracterizează prin locuințe cu vetre incendiate, aflate numai în partea sud-estică a primei așezări. Vasele au fundul plat, gîtul drept, din pastă cu scoici pisate. Stratul mijlociu este corespunzător perioadei de înflorire a așezării și de extindere pe înălțimile învecinate, cînd apare zidul înconjurător. Vasele au fundul ascuțit, gîtul drept, ușor răsfrînt în afară și bogat ornamentate cu șnur, alveole etc. Se observă tendința de a înlocui scoica pisată cu nisip. În acest strat s-au aflat numeroase oase de animale domestice. Stratul superior conține vase ovoidale cu gîtul scurt, cu marginile drepte sau răsfrînte în interior, ce se apropie ca formă de tipul „iamnaia"; conțin nisip în pastă și sînt ornamentate mai modest (șnur, alveole) decît cele din stratul mijlociu. Stratul inferior și mijlociu aparține perioadei „preiamnaia".

S-a mai făcut un sondaj pe un deal mai mic, la răsărit de prima așezare, dîndu-se peste un strat de cultură mai sărac decît în cele două așezări. Pe celelalte dealuri din împrejurimi

---

[1] E. F. Lagodovskaia, *Михайловское селище и его историческое значение*, în *KSIA* Kiev, 4, 1955, p. 199—121; E. F. Lagodovskaia, M. L. Macarevici, O. G. Sapoșnikova, *Раскопки Михайловского поселения в 1954 г.*, în *KSIA* Kiev, 5, 1955, p. 13—18.

nu s-a găsit nimic. Prin urmare aşezarea era situată pe trei dealuri învecinate despărţite prin rîpi. Suprafaţa întregii aşezări cuprinde mai mult de un hectar.

Săpăturile de la Mihailovka sînt importante prin faptul că au scos la iveală prima aşezare cu ceramica ornamentată cu şnur de pe Niprul inferior. Ea datează de la sfîrşitul mileniului III şi începutul mileniului II î.e.n. Cercetările de la Mihailovka dovedesc că nivelul de dezvoltare al triburilor din perioada timpurie a bronzului din stepele nord-pontice nu era atît de scăzut cum greşit se credea. Încă din etapa „preiamnaia" creşterea vitelor ia o mare dezvoltare. Descoperirea rîşniţelor şi a secerilor de cremene permite stabilirea celor două direcţii de dezvoltare economică a populaţiilor din stepă: aceea sedentară de pe lîngă rîuri şi aceea a crescătorilor de vite din stepă, reprezentată prin numeroase curgane. Uneltele de aramă confirmă cunoaşterea metalului de către populaţia din stepă încă din perioada „preiamnaia".

Stratul superior al aşezării Mihailovka, din perioada culturii „iamnaia", corespunde etapei de sfîrşit a aşezării. Încetarea vieţii din aşezare în etapa „iamnaia", poate fi pusă în legătură cu schimbările economice.

Studiind monumentele din perioada eneolitică şi a bronzului timpuriu din regiunea inferioară a Volgăi, I. V. Siniţîn[1] constată o mare unitate între triburile locale ale culturii „iamnaia" şi cultura populaţiilor vechi din ţinuturile de stepă de la Marea de Azov şi Nipru. Comunitatea şi unitatea de cultură apar atît în ritul de înmormîntare şi inventar, cît şi în caracterul aşezărilor.

Tipul mormintelor este reprezentat prin gropi de formă ovală sau dreptunghiulară sub curgane, rar în pămîntul de ridicare a movilei. Poziţia scheletelor este întinsă pe spate cu picioarele îndoite de la genunchi; izolat se întîlnesc şi cu picioarele întinse. Orientarea în majoritatea cazurilor este cu capul spre est sau nord-est. Morţii se presară cu vopsea roşie, uneori se află şi bucăţi întregi de vopsea. Trăsături asemănătoare se găsesc şi în regiunea Niprului. Persistenţa acestor trăsături în ritul de înmormîntare este caracteristică pentru înmormîntările din cultura „iamnaia" pe tot teritoriul de stepă între Volga şi Nipru.

Inventarul confirmă şi mai mult această unitate a mormintelor „iamnaia". El este sărac sau lipseşte. Uneori se găseşte numai vopsea roşie. Obiecte caracteristice sînt lame de silex, cuţite, răzuitoare, podoabe din os, pandantive din os, mărgele, iar ca ceramică: vase cu fundul ascuţit, corpul ovoidal uneori cu marginile drepte sau puţin întoarse în afară. Pasta este amestecată cu scoici pisate iar ornamentul în linii orizontale sau verticale făcute cu beţişorul, impresiuni cu şnurul sau cu ştampila dinţată.

Ceramica din aşezarea de la Repin (pe malul drept al unei cotituri a Donului în dreptul gurii rîului Ilovlea, reg. Stalingrad) se aseamănă ca formă, tehnică şi felul ornamentului cu aceea din aşezarea de la Mihailovka.

Această asemănare între vechile monumente şi culturi arată că ele formau un masiv uniform de aceeaşi origine, în mileniul III şi la începutul mileniului II î.e.n.

Autorul articolului asupra căruia ne-am referit la începutul cronicii arată în încheiere că atît descoperirile căruţelor în curganele de la Storojevaia Moghila, Tribrata şi Akkermeni, precum şi rezultatele săpăturilor din aşezarea de la Mihailovka ar necesita o reconsiderare a vechilor concepţii asupra nivelului de dezvoltare a forţelor de producţie ale triburilor culturii vechi „iamnaia". Aceste triburi, care se considerau semisedentare şi cu un nivel destul de scăzut, aveau după cum se vede, aşezări mari, de lungă durată iar ca ocupaţie era foarte dezvoltată creşterea animalelor domestice.

ANA MATROSENCO

---

[1] I. V. Siniţîn, *Памятники ямной культуры Нижнего Поволжья и их связь с Приднепровьем* în *KSIA*Kiev, 7, 1957, p. 32–35.

COS

Deşi săpăturile din Cos ar putea fi socotite vechi, fiind efectuate în anii 1935—1943 şi publicate în trei lungi rapoarte în 1950 (L. Morricone, *Scavi e ricerche a Coo, (1935—1943), Relazione preliminare* I, în *Boll. d'Arte*, 1950, p. 54—75; II, *ibidem*, p. 219—246; III, *ibidem*, p. 316—331), considerăm totuşi necesară o menţionare fie şi scurtă a lor, întrucît ele prezintă în întregime un nou oraş elenistic care nu e poate cu nimic mai prejos decît Miletul sau Priene.

Pe lîngă oraşul din secolul IV î.e.n., săpăturile din insulă au dat însă la iveală şi urme foarte vechi de viaţă, interesante de amintit: la sud-est de oraş, pe înălţimea Asklupis, s-a descoperit o necropolă din epoca bronzului: la adîncimea de 3 m s-au găsit doi pithoi din pastă roşie grosolană, cu gura largă, orientată spre răsărit, înalţi unul de 1,25 m şi celălalt de 1,60 m şi acoperiţi cu cîte o piatră. Aceşti pithoi conţineau primul patru şi al doilea trei schelete depuse în poziţia chircită, rit obişnuit în Asia Anterioară în epoca bronzului. Alt mormînt avea dimpotrivă un simplu cerc de pietre în interiorul căruia se găseau oasele unui singur individ, în timp ce un *dolium* de 0,70 m înălţime conţinea o lamă subţire de aramă şi două văscioare de argilă, fără nici o urmă de oase, aşa încît numai poziţia orizontală, cu gura spre răsărit, ca la cei doi mari pithoi, face să se presupună că e vorba de un mormînt. În fiecare mormînt s-au găsit două sau trei vase de ofrandă, dintre care unele se pot compara, ca tehnică şi formă, cu cele atribuite aşezărilor III—V de la Troia. Necropola de la Asklupis constituie una dintre verigile de legătură între caverna de la Aspripetra (Cos) şi aşezarea miceniană de pe Scandario.

Cercetările în zona central răsăriteană a oraşului actual au dat la iveală o necropolă din perioada protogeometrică şi geometrică, pe locul unei aşezări anterioare, miceniene. S-a putut constata că locuirea miceniană ocupă înălţimea din faţa portului natural. Locuinţele, dreptunghiulare, au avut mai multe faze de construcţie, dintre care săpăturile au identificat trei, neputîndu-se săpa la o mai mare adîncime unde se bănuieşte un nivel şi mai vechi. În stratul cel mai de jos, ceramica — mai ales comună — aminteşte prin stil şi formă pe aceea mult mai veche de stil Kamares din Creta. În stratul al doilea, zidurile sînt construite cu mai multă regularitate şi aci s-au găsit multe vase de import. Stratul superior conţinea în special ceramică din ultima perioadă miceniană, de producţie locală. S-ar părea că aşezarea miceniană a dăinuit mai multe secole, dar nu se poate preciza în ce fel a luat sfîrşit, căci în stratul superior a apărut o mare cantitate de vase mari, protogeometrice şi geometrice, despre care e greu să se presupună că provin dintr-o deranjare antică a mormintelor suprapuse aşezării, deoarece în morminte nu se găsesc decît vase mici. E posibil să fi existat o locuire post miceniană, dar nu s-au putut identifica încă resturi de locuinţe.

Necropole miceniene s-au descoperit în două puncte: la Langada şi Eleone, prima cu 61 şi cealaltă cu 23 de morminte cu *dromos*, săpate în pereţele unei văi în care s-au depus aluviuni. Poziţia scheletelor e chircită. În inventarul mormintelor, cele mai multe vase sînt tîrzii miceniene, numai la Eleona sînt cîteva exemplare din micenianul mijlociu. Lipseşte faza submiceniană. S-au găsit numeroase arme de bronz şi un vas anatolian, doi cilindri cu incizii şi patru scarabei, poate imitaţii. La Langada, într-un mormînt, iniţial de inhumaţie, s-a descoperit o oală cu oase arse, aşezată în mijlocul vaselor mormîntului, situaţie identică cu aceea întîlnită la Ialysos.

Necropola din epoca protogeometrică şi geometrică (secolele X—VIII î.e.n.) prezintă forme constante de înmormîntare: în general, copiii erau depuşi în oale mari, de uz comun (în cazul celor mai săraci), şi în *dolia* sau în ciste de piatră (în cazul celor mai avuţi), uneori fiind înconjuraţi de jur împrejur cu văscioare sau jucării de lut. Adulţii erau aşezaţi direct

pe pămînt, în poziție chircită, tradițională în Cos încă de la începutul epocii bronzului, așa cum am văzut mai sus.

Pentru toată perioada cuprinsă între sfîrșitul secolului VIII și mijlocul secolului IV î.e.n., nu s-au găsit nici resturi de edificii, nici urme de înmormîntări. Aceasta înseamnă că nu s-a găsit încă primul oraș grecesc din insula Cos- Ἀστυπάλαια — care, după spusele lui Diodor (*Bibl. Hist.*, XV, 76) și ale lui Strabo (*Geogr.*, XIV, p. 657), se ridica pînă în anul 366 în alt loc, tot pe țărmul mării : pînă acum însă toate încercările de a-l identifica au fost zadarnice.

Orașul ieșit la lumină cu prilejul săpăturilor este acela nou, întemeiat în anul 366 î.e.n. El era construit după un plan regulat, conform legilor lui Hippodamos din Milet, plan ce nu a fost schimbat nici în epoca romană : o rețea de străzi întretăiate perpendicular împărțea toată suprafața orașului în mari *insulae*. Urmele scoase la iveală prezintă o succesiune clară de perioade constructive ale orașului, dărîmat încă din vechime de mai multe ori de cutremure violente.

O primă perioadă datează de la 366, data întemeierii, pînă la sfîrșitul secolului III î.e.n., timp în care se construiește numai în travertin.

O a doua perioadă — pe care am putea-o numi epoca de marmură, cînd acest material, provenit din carierele insulei, predomină în construcții continuînd totuși să fie folosit și travertinul — este perioada de maximă înflorire a orașului grec, corespunzînd în timp secolului II î.e.n. În arhitectura orașului — ca de altfel și în aceea a Asklepieionului — se relevă o tendință pentru efectele scenografice, obținute prin colonade și terase artificiale care dau edificiilor frumoase efecte de perspectivă.

Perioada a treia — secolele II—III e.n. — corespunde unei adînci transformări care trebuie pusă în legătură cu cutremurul din anul 142 e.n., cutremur care a devastat Cosul, Rhodosul, orașele Cariei și ale Lyciei. După acest dezastru au fost inițiate marile construcții — termele, teatrul, stadionul, odeonul — care au schimbat aspectul orașului, și au fost renovate complet cartierele de locuințe. Aceasta este perioada celei mai mari dezvoltări edilitare a Cosului, cînd se zidește îndeosebi în *opus caementicium*.

Alături de edificiile publice, arhitectura privată ne apare și ea deosebit de bogată, cu locuințe avînd pereții îmbrăcați în plăci de marmură și decorați cu picturi, cu pardoseli de mozaicuri și peristilurile cu piscine și statui.

În vremea împăratului bizantin Leon I, către anul 469 e.n., Cosul a suferit o nouă catastrofă care a pus capăt vieții orașului antic și a constituit începutul ultimei perioade edilitare ce s-ar putea numi proto-creștină, avînd în vedere numeroasele bazilici înălțate în secolele V—VI. Cosul a luat atunci un aspect de oraș creștin, sub care trăește pînă cînd un nou cutremur, în 554, pune pentru totdeauna capăt existenței lui.

E natural ca în decursul fazelor de construcție ale orașului, atît de tulburat de teribile fenomene telurice, să se fi petrecut o mare răspîndire și amestecare de materiale : fiecare perioadă constructivă a refolosit pe scară largă materialele provenite din jefuirea monumentelor anterioare, făcînd astfel extrem de dificilă săparea, datarea și reconstituirea lor.

Din incinta orașului — care avea o grosime de 3,60 m, în afară de o porțiune la sud de oraș, unde terenul plan a impus o mai mare grosime a zidului : 4,25 m — a fost descoperită numai o scurtă porțiune, de pe latura orientală, avînd o lungime de 80 m, cu o poartă și trei turnuri aparținînd unor epoci diferite. În interior a fost descoperită strada de circumvalațiune, lată de 6,40 m, care urmărea traseul incintei. Pe celelalte laturi, resturile zidurilor n-au mai putut fi descoperite decît făcîndu-se săpături în adîncime, deoarece zidul fie că se prăbușise, fie că fusese demontat încă de la sfîrșitul secolului II î.e.n., cînd terenul a fost nivelat și ceea ce mai supraviețuise din zid a rămas îngropat sub noile construcții,

care au folosit uneori blocurile smulse din el. În interiorul incintei, strada de circumvalaţiune a continuat să existe, înălţată la noul nivel şi avînd aceeaşi lăţime de 6 m, ca mai înainte.

Portul rămînea în afara incintei oraşului, fiind protejat de două braţe lungi de ziduri care se desprindeau din sistemul principal de apărare şi se terminau în formă de forceps.

În cartierul portului au fost descoperite următoarele monumente:

1. Un *sacellum* din epoca hellenistică (dedicat lui Hercules ?), unul din cele mai strălucite exemple ale arhitecturii în marmură din Cos.

2. O *stoà* din secolele IV—III î.e.n., poate cea mai veche construcţie din oraş, construită în travertin alternînd cu piatră de tuf vulcanic, verde. Porticul, reconstruit în epoca romană, are coloane lucrate în „cipollino", cu baze şi capiteluri de marmură albă. Opt coloane dintre acestea au fost reînălţate.

3. Bazilica creştină din port (sec. V—VI), cu trei nave — dintre care cea centrală mai largă (11,50 m) decît acele laterale (4 m) — şi care era precedată de o curte mare înconjurată de porticuri.

4. Urmele unui mic templu din epoca elenistică.

5. Sanctuarul portului, pentru care s-a propus identificarea cu sanctuarul Afroditei Pandemos sau Pontia, sanctuar care, prin poziţia pe care o avea, orientat cu faţa spre gura portului, era, din punct de vedere al perspectivei, primul edificiu vizibil pentru cei ce soseau în insulă. Un portic ridicat pe un *podium* înalt, închis către exterior şi avînd laturile de 62, 40 × 45 m, înconjura sanctuarul.

În faţă, două propilee, pe aceeaşi axă cu cele două mici temple identice care se ridicau în interior, permiteau accesul în sanctuar. În construcţia podiumului se observă aceeaşi alternanţă de travertin şi de marmură neagră-albăstruie, sistem deja întîlnit în *stoà* şi frecvent şi în alte edificii, care constitue o neaşteptată prevestire a arhitecturii colorate din renaşterea italiană.

Pentru a se putea completa săpătura şi urmări toată suprafaţa sanctuarului, bisericuţa sf. Ioan Botezătorul, construită în secolul XVI, în aria vechiului sanctuar, a fost demontată şi reconstruită cu cea mai mare grijă, mai către est.

De asemenea au mai fost scoase la lumină prin săpături:

1. Marginea nordică a vechiului oraş, cu un grup de *insulae* dispuse de o parte şi de alta a unei străzi largi şi avînd planurile rămase neschimbate de-a lungul întregii perioade care merge din secolul II î.e.n., pînă în secolul V. e.n. Această tenace persistenţă a planimetriei, în special în cazul edificiilor private, este documentată şi la Histria, unde clădiri din epoca romano-bizantină (sec. V—VI e.n.) păstrează aproape neschimbat planul de tip grecohellenistic.

La Cos e vorba de un tip special de case care erau în acelaşi timp şi locuinţe şi magazine; faţada era ocupată de o serie de prăvălii, iar intrarea în locuinţă se făcea printr-o stradă laterală.

2. Piaţa publică (*agorà*), cu o suprafaţă de circa 150 × 82 m², era lipită de zidul de incintă al oraşului, care îi constituia un fel de fundal, şi prezenta urmele evidente a mai multor perioade de construcţie. Deosebit de importante sînt bolţile în leagăn din epoca romană (sec. III e.n.), împodobite cu stucaturi în relief şi picturi.

Însfîrşit, săpăturile din zona vestică a oraşului antic au arătat şi ele complexa istorie edilitară a acestuia; s-au descoperit şi identificat diverse edificii printre care termele din nord, stadionul, porticul (*xystos*) gimnaziului din vest, termele din vest şi unele bazilici protocreştine, una din cele două străzi principale ale oraşului (*cardo*) pietruită, un portic construit din tuf vulcanic, cealaltă stradă principală (*decumanus*), mărginită de porticuri pe toată lungimea ei, instalaţiile igienice ale termelor (*forica*), precum şi numeroase *insulae* de locuinţe.

Din acest complex extrem de important de monumente, cele mai interesante pentru istoria arhitecturii antice sînt porticul (*xystos*), gimnaziului vestic — care era probabil unul dintre cele mai mari gimnazii din Cos — şi instalaţiile igienice ale termelor.

Porticul gimnaziului, construcţie somptuoasă cu 81 de coloane dorice de marmură albă, reuneşte şi rezumă în formele sale caracterele arhitecturii din Cos, în prima jumătate a secolului II î.e.n.

El se aseamănă atît cu piaţa publică (*agorà*) cît şi cu porticul care închide pe trei laturi terasa superioară a Asklepieionului şi cu sanctuarul portului, prin grandiozitatea planului, prin folosirea alternantă de materiale din diferite culori, prin aspectul luxos care punea monumentele micului oraş în întrecere cu cele din Grecia şi din capitalele noilor regate ale orientului elenistic.

Acest portic oferă elemente suficiente pentru a studia ritmul său modular care corespunde perfect regulilor vitruviene pentru edificiile civile de ordin doric (*De arch.*, V, 93) (vezi fig. 1 care reprezintă porticul reconstituit).

Influenţei mediului cultural ionic i se datorează elementele care îmbogăţesc şi înviorează această arhitectură dorică: cornişa cu denticuli, capitelul avînd echinul cu ove, coloanele cu caneluri şi baghete în partea superioară, profilele elegante care împodobesc *taenia* şi *capitulum triglyphi*.

Către altă epocă şi cu totul la alte soluţii arhitecturale ne duc instalaţiile igienice ale termelor (*forica*), construcţie solidă din cărămizi, înălţată separat, în însăşi aria termelor. Acest edificiu început în secolul III e.n., dar refăcut în epoca posterioară, cu tot caracterul său exclusiv practic şi igienic, a avut un aspect monumental, obişnuit de altfel şi în alte părţi ale lumii romane. Pentru a pune în valoare structura sa neobişnuită, s-a executat o foarte îngrijită reconstituire a lui, bazată pe un studiu atent al resturilor arhitectonice rămase (vezi fig. 2).

E vorba de o frumoasă curte de 7 × 7 m, cu o podea decorată cu plăci alternative de marmură şi de mozaic cu desene geometrice; pe o latură a ei se înălţa o faţadă monumentală, împodobită cu două serii suprapuse de cîte trei nişe enorme, cele de jos avînd în faţa lor cîte un bazin, iar pe celelalte trei laturi se desfăşura un portic format din cinci coloane ionice pulvinate, unite prin mici arcuri. Porticurile erau acoperite cu bolţi încrucişate care erau tencuite. Faţada porticului, spre curte, era ornată cu mari arcuri oarbe, din cărămidă (la origine decorate cu mozaicuri), prevestind unul din motivele preferate ale artei preromanice şi romanice; este evidentă importanţa unei asemenea descoperiri pentru cunoaşterea problemei complexe şi, în parte încă nerezolvată, a eredităţii de forme pe care arhitectura clasică a transmis-o celei medievale şi moderne.

În apropierea termelor a fost descoperită o lungă porţiune din *decumanus* datînd din secolul III e.n., una din acele grandioase străzi cu porticuri, construite în epoca imperială mai ales în oraşele Asiei Mici, ale Africei şi ale provinciilor orientale.

La nord de *decumanus* a fost dezvelit un număr de *insulae* cu locuinţe care permit să se reconstituie ca plan şi ca dispoziţie generală părţile esenţiale ale unui tip de casă mult mai vechi (secolul IV î.e.n.), cunoscut din Grecia (de la Olint), din Asia Mică şi din insule: e vorba anume de un tip de casă cu peristil central şi cu portic în general pe o singură latură, cea nordică, şi cu intrarea pe aceeaşi latură de nord. Clădirea, cunoscută sub numele de „Casa mozaicului Europei", ne oferă unul dintre cele mai clare exemple de arhitectură privată în epoca imperială: ea era bogat ornamentată cu picturi, mozaicuri şi sculpturi în marmură, reprezentînd fie portrete, fie statui şi grupuri de divinităţi. Portretele sînt din epoca traianee şi hadrianee, iar cea mai mare parte a imaginilor de divinităţi aparţin unui atelier din a doua jumătate a secolului II e.n., care reelaborează tipuri şi motive după diverse şi îndepărtate creaţii ale artei clasice.

Caracteristica acestor case este un contrast net între sărăcăciosul şi modestul sistem constructiv şi variata decoraţie în picturi şi mozaicuri. Bogata producţie de mozaicuri din insulă se poate urmări fără întrerupere din primul secol al imperiului pînă în perioada bizantină. În această categorie a artei decorative din Cos sînt evidente influenţele unui important centru

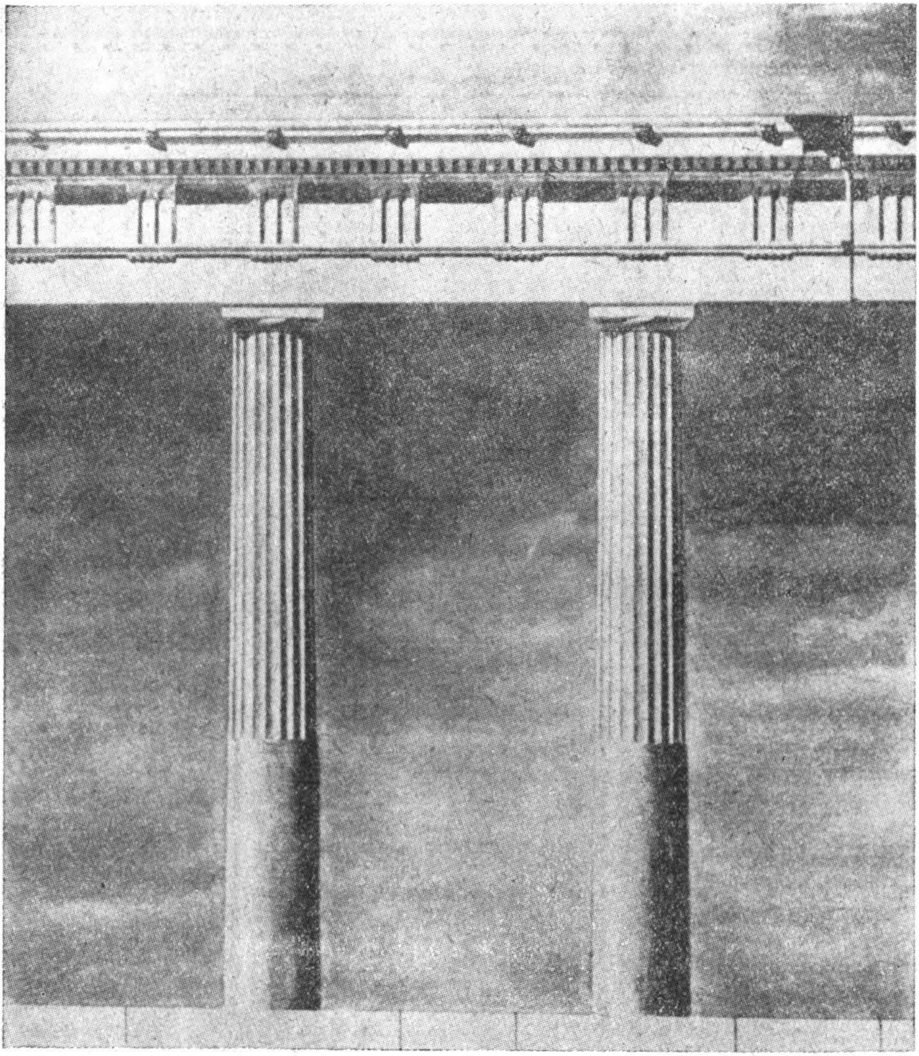

Fig. 1. — Cos. Porticul gimnaziului vestic. Reconstituire grafică.

de creaţie, în primul rînd Antiochia. Această înflorire a continuat în epoca paleocreştină, căreia îi aparţin numeroase bazilici, în general cu baptisteriul cu plan rectangular, şi cu cupolă.

Cercetarea sistematică a bazilicilor protocreştine a demonstrat că între secolul V şi VI (adică în perioada dintre cele două ultime cutremure, cel din 469 şi cel din 534), viaţa creştină

a fost deosebit de intensă în insulă care apare presărată de la un capăt la celălalt cu resturi ale monumentelor religioase, adesea destul de importante.

Atunci au fost transformate în biserici termele din vest şi poate şi acelea centrale, atunci au fost construite o serie de bazilici noi, mai aproape sau mai departe de oraş, ca de pildă aceea

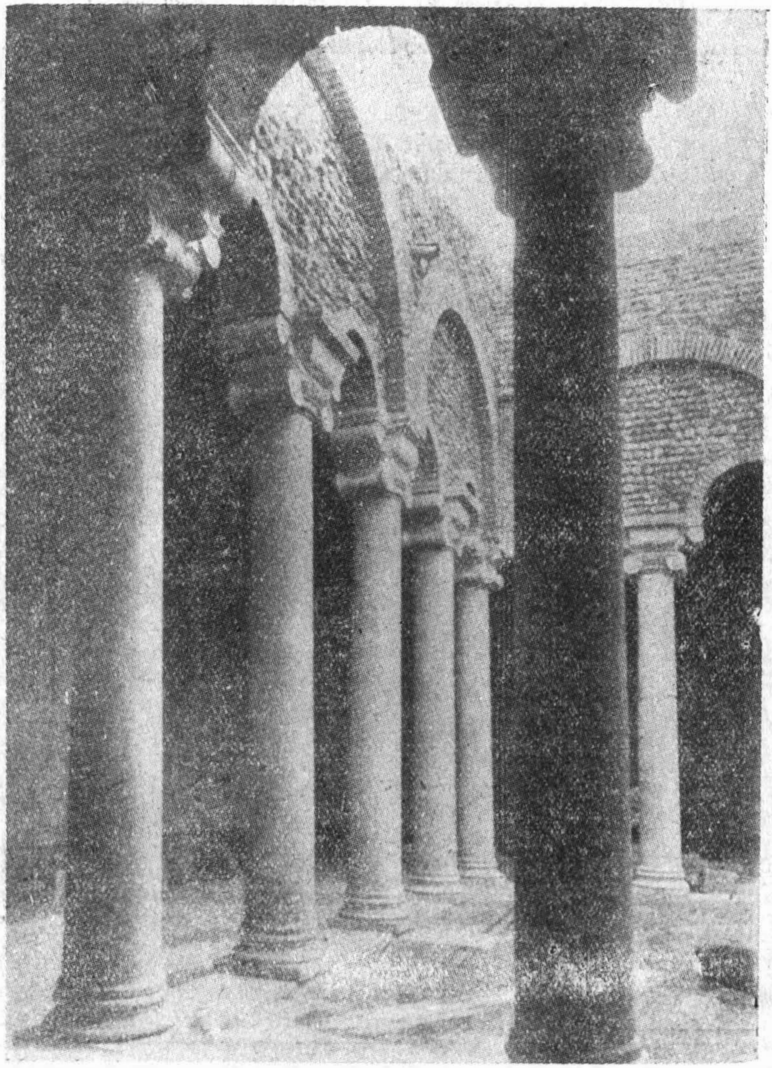

Fig. 2. — Cos. Forica, lîngă terme.

din port, sau alta dedicată sfîntului Pavel, ori cea din localitatea *Kapamà*, interesantă pentru marea importanţă acordată complexului baptisterial.

G. BORDENACHE

SĂPĂTURILE DE LA GELA ŞI DIN TERITORIUL SĂU

Bogata activitate arheologică ce se desfăşoară în Sicilia s-a manifestat între altele şi prin redeschiderea săpăturilor de la Gela, după mai bine de patruzeci de ani de întrerupere.

Gela, întemeiată la începutul secolului VII î.e.n. de rhodio-cretanii conduşi de către Entimos şi Antiphemos, în sudul insulei, la gurile rîului cu acelaşi nume, a avut o istorie agitată, consemnată de izvoarele antice şi în special de către Diodor din Sicilia.

O serie de evenimente marcînd începutul sau sfîrşitul unor faze foarte distincte în dezvoltarea cetăţii au fost confirmate în chip surprinzător de clar, de cercetările arheologice din ultimii ani. Din acest punct de vedere, săpăturile de la Gela sînt un exemplu preţios al felului în care rezultatele arheologice pot ajuta la reconstituirea exactă a vieţii şi istoriei unui oraş antic.

Multă vreme vechea aşezare nu fusese cercetată sistematic, ci numai răscolită de săpători clandestini; abia în 1900 P. Orsi a început aici săpături regulate, pe colina Molino a Vento, aflată la extremitatea estică a marei coline a Gelei (vezi fig. 1), descoperind temeliile unui templu arhaic (*Athenaion*), acelea ale unui templu doric şi stabilind că aici fusese acropola oraşului arhaic. Tot P. Orsi a cercetat atunci parte din necropola corespunzînd aceleiaşi perioade, necropolă ce se întindea pe extremitatea opusă, la vest de Vallo Pasqualello. Şi teritoriul din jur — care, aşa cum vom vedea, prezintă probleme extrem de interesante — a intrat în preocupările sale, aşa încît a făcut investigaţii în zona de lîngă Manfria, la Sette Farinae, în necropola de la Monte Disueri, a săpat la Monte Bubbonia şi a făcut o recunoaştere la Butera.

Cînd în 1905 P. Orsi îşi încheia campania de săpături, el reuşise să stabilească unele date topografice, arătînd că Molino a Vento constituia acropola oraşului arhaic, că nucleul de locuire al cetăţii din epoca arhaică şi clasică trebuie căutat în interiorul fortificaţiilor ridicate în secolul XIII de către Frederic II, că spre vest, dincolo de Vallo Pasqualello, pînă la extremitatea occidentală a colinei, către Capo Soprano şi Piano Notaro de astăzi, se întindea o imensă necropolă din secolele VII—V î.e.n., peste care, în a doua jumătate a secolului IV î.e.n., se instalaseră locuinţele civile; de importanţa acestor locuinţe, P. Orsi nu şi-a dat însă seama, crezînd că e vorba numai de nişte biete case sărăcăcioase, reflex al stării unui oraş ce suferise o mare catastrofă în urma bătăliei din anul 405 î.e.n., cînd trupele cartagineze îl asediaseră şi îl distruseseră.

Timp îndelungat mai apoi, colonia greacă de la gurile fluviului Gela a aşteptat în zadar ca problemele sale să revină în atenţia arheologilor şi să determine o nouă cercetare sistematică şi de durată. De-a lungul anilor au apărut numai cîteva note privind în special săpăturile întîmplătoare şi unele observaţii asupra civilizaţiei locale.

În 1948 însă, a fost dezgropat un zid făcînd parte din puternica fortificaţie ce avea să iasă la lumină în curînd la Capo Soprano, iar din 1951, săpăturile au luat o dezvoltare şi mai amplă, fiind sprijinite de *Sopraintendenza alle Antichità di Agrigento e Caltanissetta*. Ele au reuşit să clarifice unele probleme rămase obscure în vremea primelor cercetări, să infirme parte din ipotezele emise atunci şi să lumineze în chip cu totul neaşteptat unele aspecte ale istoriei oraşului. Rezultatele şi concluziile recente au fost făcute cunoscute printr-un mare număr de studii şi articole, răspîndite în numeroase publicaţii, dintre care nu ne-au fost la îndemînă decît un număr restrîns.

Cum săpăturile efectuate reflectă în chip pregnant succesiunea diferitelor faze şi momente din viaţa oraşului şi a teritoriului înconjurător, s-a ajuns astăzi la o vedere de ansamblu istorico-arheologică, valoroasă atît prin ea însăşi, cît şi prin exemplul pe care îl oferă, de combinare

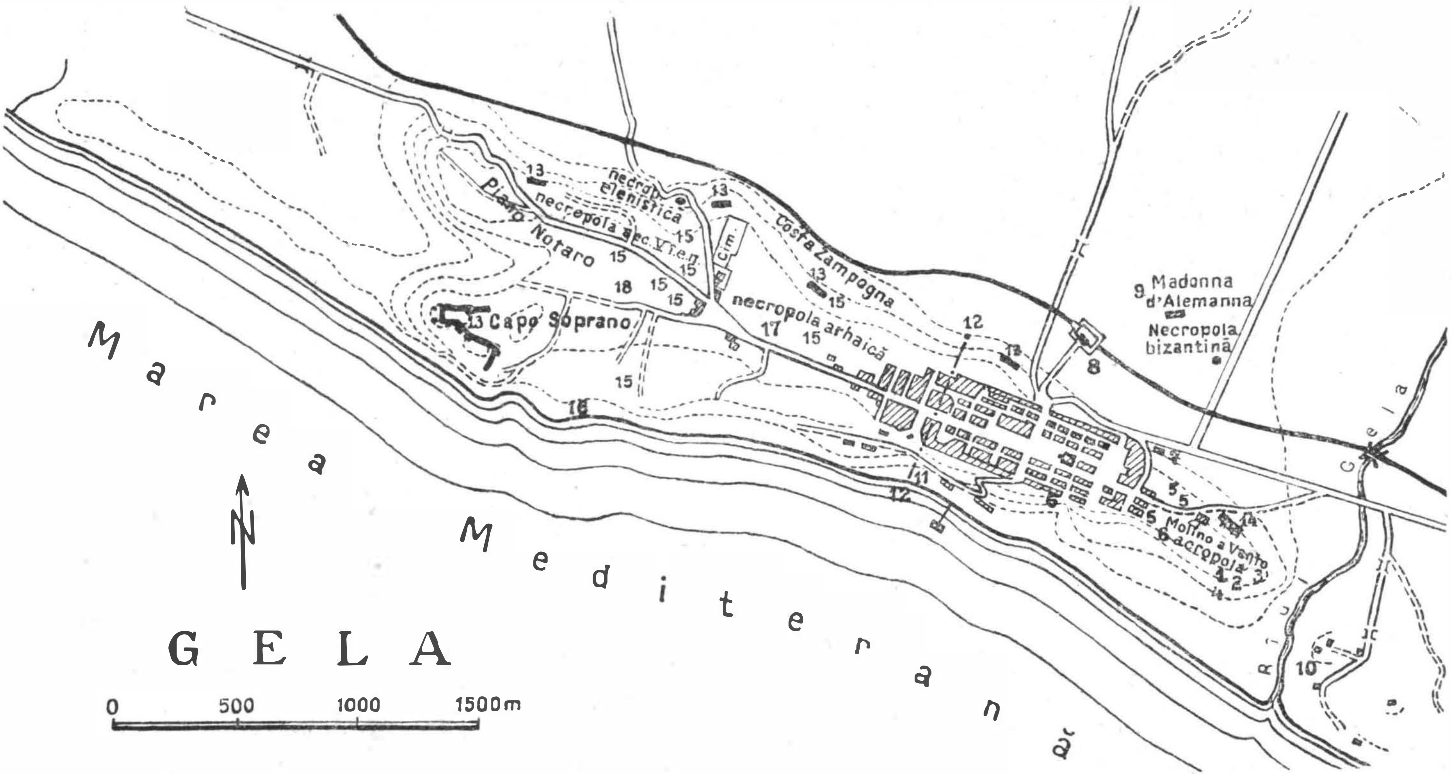

Fig. 1. — Planul schematic al colinei Gela.

1. Athenaion; 2. depozitul sacru al Athenaionului; 3. templu doric sec. V î.e.n.; 4. loc de cult cu ceramică din sec. V î.e.n.; 5. descoperiri de caracter sacru, epoca arhaică — sec. IV î.e.n.; 6. puțuri și cisterne cu materiale variate, epoca arhaică — sec. IV î.e.n.; 7. Carrubazza: sanctuar *extra-muros*, închinat probabil Demetrei; 8. sanctuar *extra-muros*, închinat Demetrei; 9. Madonna d'Alemanna: depozitul unui sanctuar închinat Demetrei; 10. Colina Bitalemi: sanctuar cîmpenesc; 11. cuptor ceramic arhaic; 12. limita occidentală a orașului pînă la 405 î.e.n.; 13. zidul de fortificație din epoca lui Timoleon; 14. cartierul civil de est, din vremea lui Timoleon; 15. locuințe private din cartierul de vest din epoca lui Timoleon; 15. vilă elenistică; 17. depozit de amfore elenistice; 18. stabilimentul de băi publice din vremea lui Timoleon. Părțile hașurate reprezintă orașul modern.

permanentă a rezultatelor de pe teren cu informaţiile literare, şi de interpretare a unora prin celelalte.

Cercetările vechi mai puţin, cele noi mai mult, au arătat că, înainte de venirea grecilor aici, atît Molino a Vento, cît şi toată colina şi împrejurimile Gelei erau locuite de vechea populaţie siculă, ale cărei colibe, vase, simboluri sacre (ex. coarnele de consecraţie) au apărut imediat sub stratul corespunzător fazei greceşti. Faptul acesta pune o problemă de ordin istoric, legată de fundarea oraşului : la Gela, pe colina veşnic invadată de nisipuri, între perioada I siculă şi primele urme de viaţă greacă nu s-a interpus nici un strat de nisip, aşa cum ne-am fi aşteptat dacă intervalul cuprins între aceste două momente ar fi fost mai mare, ceea ce înseamnă că ele s-au succedat la un răstimp scurt. Unele descoperiri — foarte rare însă — făcute în necropola arhaică a oraşului şi în depozitul sacru al Atenaionului de pe Molino a Vento, fac să se presupună că la sfîrşitul secolului VIII î.e.n. exista deja aici un emporion ; puţinătatea descoperirilor pledează mai degrabă pentru o fază de precolonizare, decît pentru urcarea datei întemeierii oraşului, care altfel e fixată la 688 î.e.n.

În general, materialul primei perioade e caracterizat mai ales de produsele protocorinthice, cele rodhio-cretane fiind mai slab reprezentate.

Pentru epoca de la întemeiere pînă la 405 î.e.n., P. Orsi stabilise topografia oraşului, fără a descoperi însă ceva din urmele vreunei fortificaţii. În zona sacră de pe Molino a Vento el găsise un sanctuar (Athenaion) (fig. 1/1) şi urmele unui templu doric din secolul V (fig. 1/3). Săpăturile din 1951 au scos la lumină şi depozitul sacru al celui dintîi (fig. 1/2), constituit din două tranşee săpate în stîncă, pline cu material arhaic — vase, statuete, ornamente arhitectonice — care dovedesc că sanctuarul a funcţionat din secolul VII pînă la mijlocul secolului VI î.e.n.

Ulterior au fost identificate şi alte zone cu caracter sacru, urme de sanctuare, depozite ale acestora, puţuri şi cisterne conţinînd materiale variate (fig. 1/4, 5, 6). Dintre descoperirile de ordin decorativ-arhitectonic, demnă de semnalat este o antefixă pictată ce se datează la sfîrşitul secolului VI î.e.n., reprezentînd un silen beat, cu un burduf în spate şi ţinînd în mînă un rython. Această antefixă este unul din primele două exemplare de pictură arhaică din Sicilia : ea aparţinea probabil decoraţiei unui *thesauros*, legat, la rîndul său, de un sanctuar ce se poate atribui, cu mare probabilitate, Herei. Extrem de interesantă este de asemenea descoperirea unei serii de antefixe în relief, avînd forma unor capete de sileni. Lucrate din teracotă, păstrînd încă urme de culoare, ele aparţineau tot decoraţiei unui *thesauros* sau *naiskos* din prima jumătate a secolului V î.e.n. Cu o înfăţişare tipică şi o expresie foarte reuşită ce îmbină trăsătura bestială a acestor personaje cu un aer de linişte şi seninătate totuşi, pe care li-l conferă arta clasică, aceste creaţii ale unor ateliere locale constituie exemplare preţioase ale artei plastice dezvoltate în colonie.

Două sanctuare *extra-muros* au fost identificate la picioarele colinei Molino a Vento : unul la Carrubazza, închinat probabil Demetrei (fig. 1/7) şi un altul consacrat sigur acestei divinităţi (fig. 1/8), ambele datînd din epoca arhaică şi continuînd să existe — cu o întrerupere provocată de catastrofa din 405 — pînă la sfîrşitul secolului IV î.e.n. Edificiul de la Carrubazza a dat şi el un exemplar de antefixă silenică pictată care, împreună cu aceea amintită mai înainte, reprezintă singurele mărturii ale celei mai vechi picturi arhaice apărută pînă acum în Sicilia. Cel de-al doilea sanctuar prezintă particularitatea de a avea îngropate sub temeliile sale un număr de 40 aşa-numite „greutăţi de ţesut" şi o serie de mici obiecte (mai ales ceramice), avînd un rol de consacrare, în legătură cu fundarea edificiului. Asemenea θυσίαι au mai fost descoperite la Gela, Siracusa, Leontinoi, Vassallaggi, ele constituind elemente ale unui ritual larg documentat astăzi, a cărui prezenţă o întîlnim şi la Histria, prin îngroparea a nouă amfore noi sub podeaua templului din secolul V î.e.n.

Alte locaşuri a căror funcţiune se lega de cultul divinităţilor au mai fost identificate apoi pe colina Madonna d'Alemanna (depozitul unui sanctuar închinat Demetrei) (fig. 1/9), pe colina Bitalemi (Betlen) în afara oraşului (un sanctuar cîmpenesc, de care se mai ocupase şi P. Orsi) (fig. 1/10), precum şi sub fundaţiile unei vile hellenistice din zona Capo Soprano; toate acestea au dus la concluzia că în epoca arhaică nu numai Molino a Vento constituia aria sacră a oraşului, ci şi alte puncte.

Capitole lungi din raportul asupra săpăturilor de la Gela sînt închinate marei necropole arhaice şi clasice care a durat din secolul VII pînă către sfîrşitul secolului V, întinzîndu-se spre vestul oraşului, dincolo de valea numită Pasqualello (fig. 1). Din aceste capitole — foarte interesante prin publicarea a numeroase materiale datate — nu putem aminti decît pe scurt, cîteva lucruri mai generale. Formele de înmormîntare variază, ca şi ritul care prezintă atît cazuri de incineraţie (cele mai numeroase), cît şi de inhumaţie. Înmormîntările se prezintă sub formă de: 1) *enchytrismoi* în recipiente de tip variat (amfore mari cu toarte, pithoi, stamnoi); 2) arii de *ustrinum*; 3) morminte „a cappuccina"; 4) sarcofagii monolitice; 5) sarcofagii de lut ars.

Prima şi a patra categorie aparţin fazei celei mai vechi — secolul VII şi prima jumătate a secolului VI î.e.n. —; cea de a treia categorie, celei de a doua jumătăţi a secolului VI, pînă la sfîrşitul lui. Materialul e reprezentat mai ales de vase corinthice importate sau imitate (produse ale atelierelor locale) şi ceramică greacă orientală, în special rhodiană.

Mormintele de la sfîrşitul secolului VI şi cele din secolul V au un inventar în care abundă frumoase exemplare de *lekythoi* şi de amfore cu figuri negre şi roşii.

Pentru zona de locuire propriu-zisă, anterioară anului 405, î.e.n., oraşul modern împiedică cercetări sistematice, neputîndu-se face decît săpături de salvare sau decoperiri întîmplătoare, dintre care, interesantă pentru atestarea unei producţii locale încă de la sfîrşitul secolului VII î.e.n. este apariţia unui cuptor ceramic arhaic, avînd răspîndită în jurul său o mare cantitate de fragmente ceramice cu decoraţie geometrică (fig. 1/11).

În anul 405 î.e.n., oraşul care cunoscuse o viaţă şi o activitate înfloritoare întîmpină cel mai tragic eveniment din cele cîte a trăit pînă la dispariţia sa definitivă. În urma luptei cu cartaginezii, Gela e înfrîntă şi distrusă, iar populaţia părăseşte complet cetatea refugiindu-se în aşezările din teritoriu.

După această distrugere, oraşul pustiit a rămas nelocuit — lucru demonstrat clar de cercetările arheologice — pînă în 383 î.e.n., cînd o mică parte din populaţie se reîntoarce şi ocupă vechea aşezare arhaică. Nici o urmă monumentală nu marchează însă această scurtă perioadă de locuire.

Abia între anii 339—338, în vremea lui Timoleon, Gela renaşte la o nouă viaţă, iar acesta apare drept un nou οἰκιστής al cetăţii (Diod, XVI 90,1).

Refugiaţii se întorc, colonişti noi vin din Ceos, se înalţă o puternică fortificaţie ce înconjoară toată colina Gelei, cuprinzînd şi extremitatea vestică, aceea de la Capo Soprano şi Piano Notaro, locuinţele se întind acum şi dincolo de Vollo Pasqualello, deasupra vechei şi uitatei necropole din secolele VII—V.

Chiar aria sacră de pe Molino a Vento devine cartier de locuinţe, în care scop terenul e resistematizat prin terase (fig. 1/14).

Primele cercetări ale lui P. Orsi nu descoperiseră noul oraş, cea de a doua Gelă; puţinele urme pe care le scosese la iveală îl făcuseră să afirme că în toată această perioadă, Gela rămăsese o biată aşezare, fără nici o importanţă. Iată însă că săpăturile începute în 1951 au dezgropat noul oraş precum şi puternica lui fortificaţie. Un fragment de zid descoperit în 1948 a semnalat pentru prima oară existenţa unei incinte care a fost ulterior dezvelită, în ciuda unor mari dificultăţi — stratul de nisip, gros uneori de 10 m, constituind o piedică foarte greu de înlăturat. A ieşit astfel la lumină zidul construit în vremea lui Timoleon (fig. 1/13), din care

unele porţiuni se mai păstrau pe o înălţime de 8 m pe latura meridională, în timp ce, pe cea de nord, fusese aproape complet distrus în evul mediu, cînd Frederic II ridicase aici un castrum, Terranova.

Zidul acesta, alcătuit din două paramente, construite din blocuri de piatră, între care se afla un emplecton din cărămizi crude, avea o grosime de 2,70 m şi sfîrşea sus cu un coronament tot din cărămizi nearse. Înspre Capo Soprano, din latura sudică a perimetrului incintei, se desprindea, înaintînd spre sud, un adevărat προτείχισμα, constituit de o linie de zid din care ieşeau o serie de pinteni, construit tot din blocuri de piatră. Marea diferenţă de nivel dintre baza fortificaţiei şi aceea a ceea ce poate fi considerat un *proteichisma*, arată că acesta din urmă fusese construit ulterior. Zidul, care trebuia să se adapteze înclinării est-vest a terenului, era astfel alcătuit, încît feţele sale se prezentau în trepte. Coronamentul de cărămizi, care arată clar trei nivele, a suscitat discuţii privind datarea zidului şi legarea lui de anume evenimente din istoria oraşului. Astăzi s-a ajuns la concluzia definitivă că partea de jos, aceea construită din blocuri de piatră, primul nivel de cărămizi crude şi prima stradă de circumvalaţiune, aparţin epocii lui Timoleon. O particularitate interesantă şi în acelaşi timp extrem de binevenită prin posibilitatea de datare pe care o oferă, o prezintă apariţia de-a lungul laturii sudice a fortificaţiei, la baza zidului, a numeroase depozite votive formate din pixide, kylixuri şi mici opaiţe — tipice pentru a doua jumătate a secolului IV î.e.n. ; vasele conţineau fiecare cîte o monedă de argint din Gela, din Siracusa ori din Leontinoi, toate datîndu-se însă în epoca lui Timoleon. Semnificaţia acestor depozite era aceea a consacrării incintei.

În zona de la Capo Soprano se ridică acum un cartier nou (fig. 1/15) cu străzi drepte, perpendiculare, ce-l împărţeau în zone, conform cunoscutului sistem al arhitectului Hippodamos din Milet. Resturile unei bogate vile hellenistice de la sfîrşitul secolului IV (fig. 1/16), dovedind bună stare şi rafinament în toate amănuntele sale, sînt o mărturie a acestei perioade de prosperitate. Activitatea economică ce pulsa în acest moment e dovedită între altele şi de descoperirea unei *cella vinaria* (fig. 1/17) cu 29 amfore hellenistice purtînd stampile imprimate sau inscripţii cu vopsea roşie, pe gît ori pe toarte, şi care sînt cu totul asemănătoare altor amfore apărute în pivniţa vilei pomenite mai sus.

De aceeaşi activitate constructivă vorbeşte şi complexul de băi publice (fig. 1/18), tot de la sfîrşitul secolului IV î.e.n., ce constituie un exemplar unic pînă acum în Sicilia, prin sistemul micilor căzi cu scaune (πύελοι) dispuse în jurul piscinelor rectangulare şi rotunde (fig. 2); din acelaşi complex a apărut şi camera de încălzire (πυρίον).

Paralel cu cartierul din vest se dezvolta şi cel răsăritean, după acelaşi plan, vechea acropolă de pe Molino a Vento transformîndu-se în zonă de locuinţă. Mai puţin cunoscută pentru această vreme este situaţia din fostul nucleu al oraşului, unde distrugerile ulterioare din evul mediu au făcut de nerecunoscut vechea înfăţişare. Ceea ce s-a descoperit pînă acum aici, sînt mai ales o serie de puţuri şi de cisterne tencuite care relevă o permanentă grijă pentru aprovizionarea cu apă a oraşului.

Perioada de pace şi prosperitate nu a durat decît douăzeci de ani, dar în acest răstimp oraşul a renăscut, s-a extins şi s-a întărit ; la adăpostul zidurilor se desfăşura o intensă activitate economică şi constructivă, se scurgea o viaţă efervescentă iar cerinţele noi stimulau priceperea şi rafinamentul meşterilor şi artiştilor locali.

O bruscă schimbare intervine însă o dată cu evenimentele legate de activitatea lui Agathocles, tiranul Siracusei, la a cărui politică, Gela, aliată cu oraşul Akragas şi, de data aceasta, chiar cu cartaginezii, se opune. Ca urmare, cetatea avea să fie, începînd din anul 317, cînd este cucerită prima oară de Agathocles, în continuă stare de alarmă. După o scurtă eliberare, oraşul este ocupat din nou în 311, şi folosit ca centru de rezistenţă împotriva cartaginezilor. Aceste evenimente explică şi se oglindesc în transformările oraşului : fortificaţia este întărită cu acel

proteichisma; o serie de turnuri se adaugă zidului de incintă; unele porţi sînt complet astupate, altele strîmtate numai; peste vechiul coronament de cărămizi, corespunzînd primei faze de construire a zidului, se înalţă acum un altul, cu o nouă stradă de circumvalaţiune apărată de creneluri rectangulare. Tulburarea pe care o crează Agathocles se manifestă pe plan urbanistic prin abandonarea cartierului de răsărit — pe care se pare că acesta îl distrusese în parte — şi prin

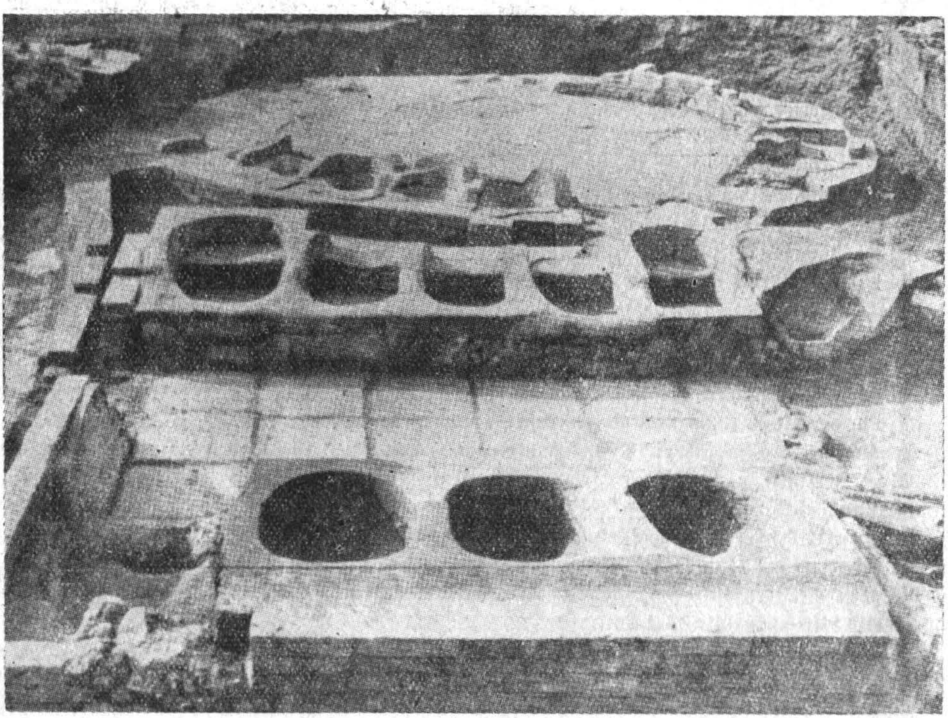

Fig. 2. — Băile publice: sistemul de căzi cu scaune.

aglomerarea celui din vest, unde zidurile puternice ale fortificaţiei ofereau o mai mare siguranţă în aceste vremuri de continui lupte.

Acestei perioade îi corespunde sărăcăcioasa necropolă elenistică de la Costa Zampogna (fig. 1), cu morminte al căror inventar, compus mai ales din vase mici, în special balsamarii piriforme, nu a dat pînă acum ca obiecte mai interesante decît patru statuete feminne din lut, unele cu urme de policromie, apărute toate patru în acelaşi mormînt. Necropola nu a fost săpată deocamdată decît parţial, dar toate înmormîntările au prezentat aceeaşi caracteristică şi acelaşi aspect sărăcăcios; ele se datează cu precizie între 311—280 î.e.n.

Ştirea conform căreia Agathocles ar fi omorît 4 000 de locuitori ai Gelei şi i-ar fi înmormîntat în gropi comune (Diod., XIX 107 şi urm.), pare să-şi găsească şi ea verificarea în descoperirea, chiar în această necropolă, a unei gropi în care un mare număr de schelete, aşezate în straturi, nu aveau alt inventar decît un singur unguentariu piriform.

Pînă în momentul distrugerii ei definitive de către Mamertini şi de către Phintias, tiranul oraşului Akragas, Gela a continuat să trăiască o viaţă agitată. În ultimii ei ani de existenţă încă un efort de apărare se mai face simţit printr-o nouă întărire a zidului de la Capo

Soprano, unde peste cel de-al doilea nivel de cărămizi crude, înălțat în vremea lui Agathocles, s-a mai ridicat unul, astupînd ultima stradă de circumvalațiune și crenelurile.

În 282 î.e.n. Gela este distrusă pentru totdeauna: Phintias dărîmă zidurile și mută populația în interior. Urme puternice de incendiu și de distrugeri violente caracterizează sfîrșitul acestei ultime faze.

Monedele și ceramica se opresc aici; colina Gelei este definitiv abandonată și numai unele fragmente de vase din epoca imperială mai dovedesc urme sporadice de locuire, care nu a mai luat însă forme organizate. În secolul VII e.n., la picioarele colinei se instalează o necropolă bizantină (fig. 1) cu morminte alcătuite din blocuri de piatră, în care cadavrele, așezate direct pe pămînt, erau însoțite uneori de un inventar sărac, compus din vase mici, simple sau cu caneluri ori striuri, purtînd urme de fățuială alburie.

Un nou Timoleon nu a mai apărut și orașul mort a rămas astfel pînă în 1233, cînd după aproape două milenii de la fondarea sa, Frederic II Hohenstaufen construiește aici castrul Terranova, la a cărui zidire folosește materialul vechei fortificații și al monumentelor grecești care sînt astfel distruse în parte. Direcția noilor ziduri corespunde în mare măsură cu aceea a incintei din secolul IV î.e.n. și castrul Terranova va constitui nucleul viitorului oraș modern, Gela.

Dacă antica *polis* renaște azi la viață prin cercetările arheologice care conturează din ce în ce mai precis istoria sa, nu mai puțin interesant și viu est tabloul pe care-l prezintă situația din teritoriul ce înconjoară Gela și care constituia altădată zona sa de activitate și de influență.

În 1951, concomitent cu săpăturile din oraș, s-a inițiat și un plan amănunțit de cercetări în teritoriul din jur, cuprins în actuala provincie Caltanissetta, pentru a se studia penetrația rodho-cretană în interior, în sînul populației locale. P. Orsi făcuse unele investigații, dar abia acum se poate avea o vedere de ansamblu și se poate înțelege treptatul proces de hellenizare al teritoriului gelez.

Vechile așezări indigene de la Manfria, Monte Desusino — așezate pe ruta Gela — Agrigentum — punctul de pe Monte Millingiana, colina Butera și altele prezintă același interesant fenomen al treptatei lor transformări în adevărate polisuri, cu fortificații puternice (la Monte Desusino ele se întind pe o lungime de 5 km), cu edificii sacre, cu material ceramic, obiecte și construcții care vădesc mai întîi contaminarea lor de către elementul grec, uneori chiar din a doua jumătate a secolului VII î.e.n., și impunerea acestuia din urmă pînă la completa adaptare a formelor de viață grecești de către vechea populație siculă. Semnificativă din acest punct de vedere este situația dintr-o necropolă de la Butera, databilă între mijlocul secolului VII și sfîrșitul secolului VI î.e.n.; în stratul de locuire indigen, peste care ea se suprapune, și care aparține secolului VIII î.e.n., nici un vas grec nu apare, dar în necropolă, un mare mormînt a dat la iveală, alături de 43 vase produse la Gela sau poate la Butera, și doi *skyphoi* protocorintici de la mijlocul secolului VII, care constituiesc astfel primele dovezi sigure ale înfiripării relațiilor dintre coastă și interior. Treptat, în necropolă apar apoi numai riturile specifice grecești și întreaga așezare, la fel ca și celelalte, pomenite mai sus, va trăi pînă la sfîrșitul secolului IV î.e.n. o viață cu forme tipice grecești.

Din necesitatea de a-și crea poziții întărite în punctele ce dominau marile rute ce-i legau cu interiorul sau cu alte orașe de coastă, coloniștii din Gela au avansat în teritoriu elemente ce au dus la grecizarea aproape completă a anumitor centre sau așezări, pe care le-au transformat apoi în puncte de legătură sau de sprijin pentru activitatea lor economică din interior, sau pentru nevoile de apărare.

Deja la sfîrşitul secolului VII — începutul secolului VI î.e.n., toată fâşia de teren de la sud de cîmpia Gelei, lată de peste 20 km, ajunsese să constituie teritoriul coloniei greceşti şi fortificaţii puternice asigurau legăturile ţărmului cu vestul, cu nord-vestul şi cu nordul.

Acelaşi tablou istoric îl oferă descoperirile de pe Monte Lavanca Nera, Monte Bubbonia, Monte S. Mauro di Caltagirone, Monte Saracenno di Ravanusa. Transformarea treptată în centre de viaţă greceşti, fortificarea, prosperitatea şi decadenţa lor, stau strîns legate de istoria Gelei şi în general, a lumii greceşti din vest.

În politica ei de expansiune spre interior, fiecare cetate îşi crea avantposturi ale puterii sale militare şi economice, aliate la caz de nevoie. Uneori însă aceste avantposturi deveneau — printr-o aparent ciudată întorsătură— duşmane ale cetăţii principale, aliindu-se cu o alta, alături de care propriile lor interese îşi găseau o mai bună şi mai grabnică împlinire.

Mai spre nord încă, aşezările de la Granmichele, Monte Navone, Gibil-Gabib, Monte Sabucina, Cozzo Matrice, marele centru de la Vassallaggi, din apropierea Caltanissettei, apoi Monte Rafe, Monte Pollizzello ilustrează acelaşi proces, documentat arheologic şi întărit de ştirile literare. După transformarea lor în adevărate mici polisuri greceşti, atunci cînd condiţiile istorice se vor schimba, ele vor trece la regimul marei proprietăţi agrare. Sicilia epocii romane va ajunge un centru al marei proprietăţi rurale; arheologii au reuşit deja, cu ajutorul stampilelor de pe olane, să stabilească întinderea marelui latifundium al Philosophianei şi al aşa numitei *plaga Calvisiana*.

Claritatea cu care săpăturile de la Gela şi din împrejurimi au precizat unele aspecte din istoria oraşului şi a teritoriului său, este un exemplu fericit de rezultatele pe care cercetările arheologice le pot avea şi de aportul pe care ele îl pot aduce istoriei generale a lumii vechi. De asemenea, din felul în care sînt prezentate săpăturile şi în care sînt discutate problemele ridicate de ele, apare vădit că ceea ce uneori pare ciudat, sau chiar inexplicabil arheologului care s-ar rezuma la simpla observaţie de teren, apare într-o cu totul altă lumină şi se limpezeşte, atunci cînd acesta se ajută de cunoştinţe filologice, face apel la texte, caută să lege descoperirile făcute de cunoştinţele sale asupra istoriei, artei, religiei, şi vieţii antice în general. În chipul acesta îşi poate explica sieşi, cît şi altora istoria lumii vechi, aşa cum se reflectă ea în impresionantele, uneori dramaticele, dar totdeauna pline de un misterios farmec, urme ale trecutului.

VICTORIA EFTIMIE

BIBLIOGRAFIE

P. Orlandini, *Vasi fliacici trovati nel territorio di Gela*, în *Boll. d'Arte*, XXXVIII, II, 1953, p. 155—158.

— *Due nuove lekythoi del pittore di Bowdoin e una lekythos bianca di stile severo rinvenute a Gela*, *ibidem*, XXXIX, I, 1954, p.76—79.

D. Adameşteanu, *Grondaie a testa leonina nel territorio di Butera*, *ibidem*, XXXIX, III, 1954, p. 259—261.

— *Vaso figurato paleocristiano dal retroterra di Gela*, *ibidem*, XLI, II, 1956, p. 158—161.

— *Osservazioni sulla bataglia di Gela del 405 a. C. alla luce delle nuove scoperte archeologiche*, în Κώκαλος, II, 1956, p. 142—157.

P. Orlandini, *Storia e topografia di Gela dal 405 al 282 a.C. alla luce delle nuove scoperte archeologiche*, *ibidem*, II, 2, 1956, p. 158—176.

D. Adameşteanu şi P. Orlandini, *Gela*, în *Notizie scavi* X, 1956, p. 203—401.

D. Adameşteanu, *Nouvelles fouilles à Gela et dans l'arrière-pays*, în *RA*, XLIX, 1, 1957, p. 20—46 : 2, p. 147—180 ; 3, pl.

FRANÇOIS CHAMOUX, *L'aurige de Delphes* (*Fouilles de Delphes*, vol. IV, *Monuments figurés, sculpture*, fasc. 5, Paris, E. de Boccard, éditeur, 1955, 80 p., 8 fig., XXIII pl.)

Este firesc, chiar dacă ar părea absurd la prima vedere, ca pentru o capodoperă a artei antice, ieşită la lumină de mai multă vreme, să se simtă la un moment dat aceeaşi imperioasă nevoie a unei ediţii cu caracter monografic ca şi pentru o piesă inedită: căci în jurul unei opere de artă renăscută la viaţă se adună în scurtă vreme un asemenea număr de studii, de ipoteze, de teorii diverse şi contradictorii, încît adesea, prea adesea chiar, se creează un încurcat labirint bibliografic în care cercetătorul, fie chiar şi iniţiat, în chip fatal, se pierde. Aşa stau lucrurile şi cu celebra operă Auriga din Delphi: descoperită în terenul răscolit al sanctuarului, în ziua de 28 aprilie 1896 — „jour faste dans les annales de la grande fouille de Delphes" — împreună cu cîteva resturi din grupul căruia îi aparţinea, ea nu a încetat de atunci să reţină atenţia savanţilor, ba chiar să ocupe primul loc în cercetările unora dintre ei.

Şi în cei şaizeci de ani ai celei de a doua vieţi a statuii, activitatea ştiinţifică în legătură cu complexele probleme pe care le pune a fost aşa de intensă, încît autorul, după ce subliniază excepţionala valoare a primei ediţii — aceea a lui M. Homolle, *L'Aurige de Delphes* (*Mon. et Mémoires Piot*, 1897, p. 169—208) — se simte obligat să dea o bibliografie generală, limitată la lucrările principale care au însemnat, într-un chip oarecare, un progres întru mai buna cunoaştere a excepţionalei opere de artă. Este interesant de subliniat că această bibliografie „sumară" — din care au fost excluse, bineînţeles, toate tratatele generale de istorie a artei antice — ocupă nu mai puţin de cinci pagini (p. 9—14). În ea se pot distinge clar două etape, corespunzînd gusturilor şi curentelor a două epoci diferite: pînă în 1914, specialiştii s-au ocupat în special de inscripţia dedicatorie; începînd din 1914 însă, orientarea cercetărilor s-a schimbat, fiind îndreptată de preferinţă către un comentariu tipologic şi stilistic al statuii.

Autorul reexaminează metodic această capodoperă a stilului sever, discutînd pe larg şi cu multe amănunte descriptive, pentru a demonstra şi întări afirmaţia sa iniţială că arheologia modernă, „plus vétilleuse que celle de naguère ... veut des descriptions minutieuses et un grand luxe de mesures chiffrées". Toate problemele pe care această operă statuară le ridică — poziţia şi forma grupului din care făcea parte, inscripţia dedicatorie, tehnica turnării, stilul şi şcoala căreia îi aparţine — sînt discutate şi rezolvate, bineînţeles, în limitele cunoştinţelor noastre lacunare asupra artei antice. Problemele negative, pe care autorul le numeşte, cu o expresie bine găsită, „les pages sombres de l'histoire", sînt discutate în apendici foarte utili din acest punct de vedere; în chipul acesta se eliberează definitiv terenul

de ipotezele complicate şi arbitrare, dar totuşi atrăgătoare şi prin aceasta cu atît mai periculoase pentru cei ce nu au posibilitatea verificării directe a observaţiilor făcute de alţii.

E natural ca studiul lui Fr. Chamoux să înceapă cu examenul atent al tuturor fragmentelor apărute în norocoasa săpătură: statuia însăşi, fragmentele de cai, de car şi hăţuri, un braţ de copil, un bloc cu inscripţie, făcînd parte din soclu. După ce scoate în evidenţă caracterul omogen al tuturor resturilor, autorul încearcă să reconstituie forma originară a acestui *anáthema*: blocul conservat aparţinea părţii superioare a bazei şi purta pe faţă cea de a doua jumătate a unei epigrame metrice compusă din doi hexametri; aşa dar era al doilea bloc al bazei.

Examinînd faţa superioară a bazei care păstra aproape intacte urmele a trei copite de cal, autorul reuşeşte să stabilească cu siguranţă poziţia cvadrigei faţă de spectator şi poziţia cailor: cvadriga era văzută din faţă şi dedesubt, pe bază, figura inscripţia.

Schema reconstitutivă a grupului (fig. 2) este convingătoare şi interesantă în acelaşi timp: caii mergeau în buestru, şi nu simetric, ci în ritm contrar — fapt care nu a fost luat niciodată în consideraţie de acei ce au studiat grupul statuar, deşi această poziţie a cailor apare frecvent în pictura de pe vase, în reliefuri şi în sculpturi.

Un mic palafrenier (din care s-a păstrat numai un braţ delicat) stătea în picioare, lîngă calul din dreapta: prezenţa sa era cerută de proporţia bazei. Pe car stătea conducătorul — singur după cum pare cel mai verosimil — avînd capul împodobit cu o *taenia*; el conducea cvadriga, imediat după victorie.

Prezentarea grafică precisă a puţinelor resturi ale carului şi harnaşamentului (fig. 5), deşi nu permit o restaurare a grupului, e totuşi utilă şi suficientă pentru ca, prin comparaţie cu monumentele contemporane, să ne formăm o imagine a ceea ce va fi fost.

Şi inscripţia, supusă unui examen direct, permite autorului să facă observaţii importante: se ştia de mult că primul vers din cele păstrate este săpat deasupra altuia mai vechi martelat cu grijă, totuşi nu atît de bine încît să nu permită lectura şi clara recunoaştere a formei literelor. Primul vers martelat, vorbea despre Polyzalos, tiranul Gelei; cel scris ulterior pomenea pur şi simplu de Polyzalos, fără titlul de tiran al cetăţii siciliene, ci numai ca dedicant al frumosului *anáthema* pe care îl închina lui Apollo drept mulţumire pentru o victorie obţinută în 478 sau mai degrabă în 474 î.e.n., prima formulare fiind·
[Μνᾶμα πολύ ζαλός με Γ]έλας ἀνέ[θ]εκε[ν] ἀ[ν]άσσ[ον], [υἱὸς Δεινομένεος τ]ὺν ἄεξ, εὐό-νυμ' Ἄπολλ[ον.]
iar a doua:
Νικάσας ἵπποισι πολύζαλός μ' ἀνέθηκ[εν], κ.τ.λ.

Toate sforţările cercetătorilor de a rezolva greaua problemă a celor două inscripţii suprapuse s-au polarizat în jurul puţinelor date cunoscute de noi în privinţa familiei Deinomenizilor şi a complicatelor şi fluctuantelor relaţii dintre Polyzalos şi fraţii Gelon şi Hieron, tiranii Siracuzei. Cele două inscripţii s-ar fi succedat aşa dar la scurt interval, în timpul vieţii lui Polyzalos, între victoria cîştigată la cursa cu carele, în anul 478 sau 474, şi moartea sa, în anul 470. Fr. Chamoux observînd însă că între literele versului martelat şi cele ale versului suprapus ulterior se observă o sensibilă diferenţă, afirmă că între cele două ediţii ale inscripţiei votive s-a scurs un interval mai lung decît s-a crezut pînă acum.

Observaţia e justă, dar tentativa de a justifica acest interval cronologic mai lung îl îndeamnă să facă o ipoteză care, ca toate celelalte emise pînă acum, e atrăgătoare dar nu convingătoare: el afirmă că însuşi oraşul Gela, eliberîndu-se de tirania Deinomenizilor, într-un moment neprecizat, după 466 î.e.n., ar fi avut grijă să şteargă din inscripţia

votivă de pe un mare *donarium* expus la Delphi, amintirea unui regim urît şi a unor vremuri în care cetatea nu era liberă. Totuşi, oricît de mare era repulsia vechilor cetăţi greceşti pentru tiranie, ni se pare ilogic să admitem că Gela s-ar fi preocupat să facă să dispară la Delphi acel titlu de Γέλας; în orice caz, ar fi un exemplu fără precedent în istoria inscripţiilor votive din secolul V î.e.n.

Trecînd la studiul statuii, autorul examinează cu grijă tehnica de lucru, rezolvînd definitiv una dintre problemele esenţiale ale artei greceşti: turnarea marilor statui de bronz. Din acest punct de vedere Auriga din Delphi este o capodoperă a tehnicii respective: dimensiunile mari, excelenta conservare, faptul de a fi lucrată din mai multe bucăţi — ceea ce permite uşoara studiere a interiorului — fac din această statuie un document capital pentru cunoaşterea tehnicii turnării în bronz prin metoda numită „à la cire perdue", inventată, sau cel puţin răspîndită, conform tradiţiei literare, de către Rhoicos şi Theodoros din Samos. Această tehnică ce fusese deja recunoscută de către M. Homolle, era un fapt general admis pînă în 1929, cînd Kluge (autorul lucrării *Die antiken Grossbronzen* I—III, 1927, carte fundamentală pentru studiul marilor bronzuri din epoca elenistică şi romană), într-un lung articol asupra statuii ce ne preocupă, a emis o altă ipoteză, conform căreia aceasta ar fi fost lucrată printr-un procedeu cu totul diferit, anume prin turnarea cu ajutorul nisipului după un model de lemn, supravieţuire izolată a unei tehnici mai vechi, abandonată de majoritatea sculptorilor stilului sever. Teoria lui Kluge, autoritate recunoscută în problemele artei statuare în bronz, a fost repede acceptată, reuşind să captiveze mare parte din erudiţi — Hampe, Lippold, Seltmann — şi să se impună ca un fapt definitiv demonstrat, cu toate unele protestări izolate (Ch. Picard).

Această concluzie era deosebit de gravă, căci implica în chip necesar alte două: mai întîi era anulată teza totdeauna admisă a omogenităţii grupului (deoarece pînă şi Kluge recunoştea că celelalte fragmente — picioarele şi coada calului — erau turnate „à la cire perdue"); apoi, o dată admis că turnarea în bronz derivă dintr-un model în lemn, se impunea studierea bronzurilor arhaice greceşti şi în special a statuii Auriga, nu ca nişte lucrări *modelate* întîi în lut şi apoi turnate în tipare făcute după acestea, ci *tăiate* iniţial în lemn, ceea ce e cu totul altceva.

Autorul, reluînd această problemă, dărîmă în primul rînd teoria lui Kluge, bazată în special pe greşita afirmaţie că partea inferioară a statuii, începînd de la centură, ar fi fost turnată toată o dată, ca un clopot.

Fr. Chamoux are meritul de a fi demonstrat o dată pentru totdeauna că statuia a fost turnată din şapte bucăţi: capul (din două părţi), torsul, partea inferioară a corpului cu lunga *xystis*, cele două braţe, cele două picioare. Lipirea diferitelor părţi a fost realizată aşa de perfect, încît era cu totul invizibilă la exterior, chiar şi la examinarea cea mai atentă. Astfel, calota craniană, lipită separat — din nevoia tehnică de a se putea lucra uşor la orbite, în care globurile ochilor erau montate din interior — era unită cu restul capului în dreptul taeniei, dar faptul acesta este sensibil numai la pipăit pe partea interioară. De asemenea, invizibilă la exterior este şi linia de lipire dintre cap şi bust; numai picioarele erau montate mai puţin îngrijit (vezi pl. XX), deoarece punctul de lipire era complet ascuns de lunga *xystis* care cădea pînă la glezne.

Considerabila grosime a pereţilor de bronz ai statuii, care a ajutat pe Kluge să-şi susţină teza, este un simplu expedient tehnic datorat faptului că statuia nu era destinată să rămînă în cella unui templu, ci afară, în aer liber, expusă tuturor intemperiilor Parnasului.

Revenind aşa dar cu toată siguranţa la prima ipoteză, aceea a turnării „à la cire perdue", autorul atrage atenţia nu numai asupra perfecţiunii cu care au fost lipite diferitele bucăţi, dar şi asupra rafinatelor corecturi ale defectelor suprafeţei, defecte rezultate din turnare (pe locul defectuos sînt fixate cuie şi plăcuţe dreptunghiulare, lucrate tot prin turnare); subliniază de asemenea adaosele preţioase şi amănuntele căutate, ca de pildă genele tăiate dintr-o foiţă de aramă, triunghiul de bucle suple de pe tîmplă, ochii din pastă de sticlă şi piatră colorată, incrustaţiile policrome ale taeniei. În toată lucrarea se vădeşte mai cu seamă opera minuţioasă a dălţii de cizelare condusă de mîna unui artist îndrăgostit de creaţia sa; faptul acesta este vizibil în toată statuia, în special la păr şi la lungul vesmînt. Rafinata şi pasionata operă a dălţii face din Auriga o lucrare unică, frumoasă şi vie. Aici, mai mult ca oriunde, apare evident că în Grecia sculptura rămînea strîns legată de arta orfevreriei.

Minunata patină verde care acoperă astăzi statuia nu trebuie atribuită artistului: ea nu e decît opera timpului. Numeroase mărturii epigrafice ne arată că grecii ţineau să păstreze culoarea originară, aurie, a bronzurilor, curăţindu-le regulat. Pe de altă parte, conştiincioasa şi insistenta operă de cizelare (vizibilă şi în cazul cozii calului, supusă unei îngrijite curăţiri a patinei (vezi pl. V) ne-ar apare de neînţeles dacă ar fi fost destinată să dispară sub un strat gros de oxid verde-albăstrui. Trebuie să ne închipuim grupul Auriga în splendoarea aurie a bronzului nou, acolo, în transparenta lumină de la Delphi, care scotea în evidenţă atît de elocvent rafinata operă a dălţii, şi imaginîndu-ne nenumăratele statui ale sanctuarului strălucind în lumina soarelui, vom înţelege mai bine sensul concret al unei imagini a lui Pindar care evocă „valea lui Apollo, strălucind toată de aur" — πολίχρυσος 'Απολλωνία ναπα — (*Pyth.* VI, 8).

Trecînd la studiul stilului şi la identificarea cercului artistic căruia îi aparţine grupul Auriga, Fr. Chamoux recunoaşte că se află pe un teren nesigur şi primejdios, întrucît orice concluzie oarecum subiectivă trezeşte imediat neîncrederea. Tăcerea izvoarelor în privinţa acestei capodopere — pe care nici Pausanias nu a văzut-o deoarece ea se prăbuşise cu ocazia cutremurului din anul 373 î.e.n. — a dat libertate fanteziei arheologilor, care au emis cele mai variate ipoteze în privinţa posibilului artist creator: s-au gîndit mai întîi la Amphion din Cnossos şi la Sothades din Thespies: l-au căutat apoi, de preferinţă, printre artiştii care au lucrat pentru Deinomenizi — Bion din Milet, Glaukias şi Onatas din Egina, Dionysos din Argos şi Calamis din Atena; alţii au susţinut cu insistenţă atribuirea statuii lui Pythagoras din Reghion, aceasta mai ales din pricina originii sale şi din cauza cunoscutului pasaj al lui Plinius (*Nat. Hist.* XXXIV, 59) care spune că acesta ar fi fost primul artist ce ar fi reprezentat tendoanele şi vinele, ar fi dat părului un aspect mai realist, şi s-ar fi distins prin două calităţi esenţiale: ritmul şi simetria.

Dar nici una din aceste ipoteze nu reuşeşte să fie convingătoare: mai întîi, pentrucă nici o relaţie nu putea exista la această epocă între naţionalitatea artistului şi aceea a dedicantului (la Delphi, unde desigur se întîlneau toţi artiştii lumii greceşti, Polyzalos nu ar fi avut decît greutatea alegerii); apoi, pentru că este foarte dificilă încercarea de a contura personalitatea diferiţilor artişti ai stilului sever, într-o epocă mai favorabilă ca oricare alta formării unei κοινή artistice care a precedat cu mult naşterea unei limbi literare comune. Capodoperele sînt cele mai greu de clasificat — e suficient să cităm complexul de la Olympia — şi artiştii timpului, în general, nu sînt pentru noi decît simple nume pe care nu le putem lega de operele cunoscute.

Eliberînd aşa dar terenul de atîtea ipoteze neîntemeiate, autorul ia în discuţie, cu

aceeaşi mare pasiune şi atenţie, problema stilului căruia îi aparţine statuia, pentru a putea trece apoi la confruntarea nu cu simple nume sau cu vagi definiţii ale tradiţiei literare, ci cu opere contemporane sigur clasificate.

Artistul care a executat grupul Auriga se distinge printr-un echilibru constant între stilizarea ansamblului şi infinita varietate şi realism al detaliului : e suficient să se observe ritmul savant al cutelor şi mişcarea progresivă de întoarcere spre dreapta, care animă întregul corp. Cutele veşmîntului, care au sugerat imaginea caneļurilor unei coloane ionice, nu sînt aşa de paralele cum s-ar putea crede după această comparaţie ; o artă subtilă, ce se relevă numai la o analiză atentă, a introdus în aceste linii, în aparenţă verticale, rafinate sugerări de mişcare (din acest punct de vedere e foarte preţioasă schema marginii inferioare a veşmîntului). Acelaşi realism se vădeşte şi în tratarea părţii superioare a îmbrăcăminţii — e minunat redată stofa de lînă, moale, cu toată grosimea şi greutatea sa — în tratarea capului care ia parte la mişcarea întregului corp, întorcîndu-se direct către dreapta. Se mai adaugă excepţionalul realism în prezentarea părţilor goale — braţele şi picioarele — realism limitat la puţine amănunte, alese — o mînă, un tendon — dar cu atît mai expresive cu cît sînt mai puţin numeroase.

Aspectul zvelt al statuii — pus pe socoteala unei preocupări estetice speciale — se datoreşte exclusiv contrastului dintre bustul scurt şi linia prelungă a veşmîntului, de asemenea un reflex fidel al realităţii : confruntări utile făcute cu documente încă inedite, descoperite la Cyrene — celebră în vechime pentru cursele sale de care — au permis autorului să constate că lunga *xystis*, cu centura foarte sus, era caracteristica constantă a costumelor de auriga. Astfel, Auriga din Delphi se leagă de tipul favorit al sculptorilor attici — puternic şi zvelt — cunoscut de noi prin operele lui Critios, Miron şi ale emulilor lor.

Comparîndu-l pe Auriga din Delphi cu efebul lui Critios — comparaţie făcută deja de Furtwängler şi niciodată reluată în considerare pînă acum — observăm imediat, cu toată diferenţa de tehnică şi de tip a lucrărilor (una este din marmură şi reprezintă un corp gol, cealaltă e din bronz şi îl reprezintă îmbrăcat), aceeaşi mişcare de uşoară torsiune, acelaşi echilibru între stilizare şi observarea naturii, aceeaşi precizie, oarecum seacă a contururilor ; de-a dreptul revelatoare este comparaţia între cele două capete. Atribuind bronzul de la Delphi dacă nu lui Critios, cel puţin şcolii sale, se înţelege mai bine legătura lui cu statuia tiranochtonilor, cunoscută de noi din copii destul de fidele. Spre a întări această ipoteză, autorul notează că unica monedă din acea vreme, comparabilă cu Auriga din Delphi, este o monedă din Catana — databilă în jurul anului 461 î.e.n. — avînd reprezentat capul lui Apollo ; caracterul ei attic, excepţional, a fost subliniat de G. E. Rizzo (*Monete greche della Sicilia*, pl. X/1—5). Pe de altă parte, tot Attica ne oferă cele mai bune paralele pentru tratarea veşmîntului : aşa numita „Penelope" de la Vatican şi toate figurile feminine îmbrăcate în peplosul attic — ce apare pentru prima oară către aceeaşi epocă în care a fost lucrat şi Auriga din Delphi, la statui ca aceea a Atenei de pe Acropole, în cunoscutul relief al „Atenei melancolice", şi în Atenele lui Miron.

Atîtea indicaţii precise şi concordante merită crezare. Şi, în lipsa altor indicii, ele permit să se clasifice fără greutate Auriga printre sculpturile attice de stil sever. În opera de reconsiderare ce se face acum şi care tinde să redea Atenei partea ce i se cuvine în activitatea artistică a primelor decenii ale secolului V î.e.n. (cf. *AA*, 71, 1956, 9 şi urm.), concluziile lui Fr. Chamoux aduc o contribuţie ce nu poate fi trecută cu vederea şi merită recunoştinţa oamenilor de ştiinţă pentru că a pus în justa sa lumină controversata problemă stilistică a celebrei statui. Un ultim merit al acestei foarte bune lucrări este excep-

ționala prezentare grafică: textul, întotdeauna clar și precis, străbătut de o adevărată dragoste pentru capodopera de la Delphi, este completat de o serie de 22 planșe foarte bine executate care permit „cetirea" monumentului acelora ce nu pot merge pînă în valea sacră a lui Apollo.

Gabriella Bordenache

M. GARAŠANIN, *Ilirsko-grčki šlem iz Ražane*, în *Vesnika Vojnog Muzeja*, Belgrad, 1957, p. 37—49 (rezumat în limba franceză — *Un casque illyro-grec découvert à Ražana*, p. 49—51).

Autorul publică un coif de bronz de origine grecească descoperit în săpături regulate într-un mormînt secundar și ulterior dintr-un tumul de la Ražana, în Serbia de vest. Coiful se găsea pe corpul mortului. În apropierea craniului se mai aflau două vîrfuri de lance de fier în formă de frunză de salcie. M. Garašanin, propune ca seria coifurilor de felul celui de la Ražana să fie numite de *tip illiro-grec*, în locul denumirilor într-adevăr necorespunzătoare de pînă acum. Noi credem că această denumire poate să se mențină, dar cu precizarea că acest tip de coif trebuie numit greco-illiric, ținînd seama că originea sa este în Grecia, unde apare prototipul acestui coif și seria sa cea mai veche — ca cea de la Olimpia —, și că teritoriile illirice în care asemenea coifuri au cea mai mare răspîndire reprezintă de fapt o arie secundară.

Coiful de la Ražana este asemănător celor trei exemplare cunoscute pînă acum în R.P.R. cel de la Jidovîr, r. Moldova Nouă, reg. Timișoara, cel de la Ocna Mureșului, r. Aiud, reg. Cluj, și cel de la Gostavăț, r. Caracal, reg. Craiova. E vorba de tipul de coifuri cu deschiderea feței dreptunghiulară sau trapezoidală, cu obrăzarele fixe și apărătoarea cefei în formă de streașină.

Tipul de coifuri greco-illirice — cum le-am numit noi [1] — au o durată destul de mare. M. Garašanin arată că acest tip este datat în general în secolele VI și V î.e.n., fără a stărui mai mult asupra exemplarului de la Ražana. Ca punct de reper pentru datare, autorul se sprijină pe mormîntul XXVII de la Dolja Dolina. O analiză tipologică mai amănunțită arată însă că exemplarele din Bosnia și Herțegovina, ca și cele de la Trebeniște de pe lacul Ohvido, sînt mai vechi, pe cînd coiful de la Ražana, care se încadrează în același orizont tipologic și cronologic cu exemplarele de la Prstenik (nu Trstewik !) pe valea Moravei, și Gostavăț, observațiile stilistico-tipologice și mediul arheologic local, în care apare seria acestor coifuri, arată că ele datează de la sfîrșitul secolului V î.e.n. M. Garašanin dă lista cu toate localitățile din Iugoslavia unde sînt cunoscute coifuri de tip greco-illiric și ridică harta respectivă (la p. 49). Autorul explică răspîndirea acestor coifuri în Bosnia și pe coasta Adriaticei prin relațiile comerciale ale illirilor cu grecii. Se arată de asemenea și căile de pătrundere spre interior. M. Garašanin crede că valea Savei, Dunării, Tisei și Mureșului a servit drept cale de pătrundere a coifului de la Ocna Mureșului. Descoperirea coifului de pe dreapta Oltului, în Oltenia, poate sugera însă și o pătrundere pe Morava-Dunăre și Olt spre Transilvania.

Coifuri de tip greco-illiric au fost descoperite și în Macedonia grecească și în Chalcidica, iar în chip sporadic au fost găsite — în afară de Grecia — în Egipt și în sudul U.R.S.S. (Kerci). Cu dreptate, autorul nu exclude și o pătrundere a unor atare coifuri dinspre Grecia, prin intermediul Macedoniei.

Coifurile greco-illirice au fost folosite deopotrivă și de traci.

D. Berciu

[1] D. Berciu, *Le casque gréco-illyrien de Gostavăț*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 453—466.

A. N. ZOGRAF, *Монеты Тиры*, Moscova, 1957, 130 p. și 10 pl.

Activitatea bogată a cunoscutului numismat sovietic A. N. Zograf este strîns legată de studiul monedelor antice din orașele gre-

cești nord-pontice. Moartea sa neașteptată din timpul celui de-al doilea război mondial a făcut ca principalele sale lucrări să rămînă în manuscris. Fiind pregătite pentru tipar, de multe ori pînă la cele mai mici amănunte, aceste manuscrise au fost publicate din inițiativa și sub îngrijirea Editurii Academiei de Științe a U.R.S.S. Astfel a fost tipărită, în 1951, lucrarea de mari proporții Античные монеты, în care sînt cuprinse, pe lîngă o serie de date de numismatică generală, prețioase contribuții la cunoașterea emisiunilor monetare din coloniile grecești de pe țărmul de nord al Mării Negre. În anul 1957 aceeași editură a publicat lucrarea cu caracter monografic asupra monedelor din Tyras. De monedele din acest oraș A. N. Zograf s-a ocupat de altfel și în capitolul VIII (p. 111—120) al primei opere citate, dar într-o formă destul de rezumativă. În noul studiu problema este dezvoltată și cercetată sub toate aspectele ei pe baza unui material informativ sporit.

După cum precizează chiar autorul în nota introductivă, lucrarea *Monedele din Tyras* a fost începută în 1923 și terminată în 1927. Ulterior, în 1930—1931, parte din conținutul ei a fost transformat radical, și este probabil ca unele modificări să fi fost aduse și mai tîrziu.

Așa cum se prezintă acum, studiul amintit cuprinde șase capitole în care sînt înfățișate diverse aspecte din numismatica și istoria cetății grecești Tyras, la care se mai adaugă prefața autorului și o notă din partea redacției.

Primul capitol tratează despre istoricul orașului pe bază de documente de ordin literar, epigrafic, arheologic și numismatic. Pe scurt, autorul arată că orașul Tyras este o colonie milesiană întemeiată în secolul V î.e.n. El nu exclude ca începuturile orașului să fi avut loc, așa cum credea Paul Nicorescu, pe la sfîrșitul secolului VII î.e.n., dar condiționează această ipoteză de datarea sigură a ceramicei ioniene descoperită la Tyras. Acest ultim punct de vedere pare să fie mai verosimil dacă ținem seama că în secolul V î.e.n. Tyras face parte din liga ateniană, ceea ce arată că în acea vreme orașul era deja constituit ca polis și bine dezvoltat din punct de vedere economic. Mult mai tîrziu, în prima jumătate a secolului I î.e.n., cetatea participă la alianța orașelor pontice cu Mithridates VI, împotriva Romei, și acest lucru se oglindește în caracterele ultimelor monede din Tyras. Expediția întreprinsă de Burebista la nordul Mării Negre nu cruță nici orașul Tyras, distrus cu acest prilej. Întreruperea emisiunilor monetare din a doua jumătate a secolului I î.e.n. este pusă de autor pe seama acestui eveniment istoric.

Deși ceva mai departe de lumea romană, Tyras cunoaște totuși stăpînirea acesteia. Inscripții și monede descoperite în ruinele vechii cetăți pledează în favoarea unei astfel de concluzii. Orașul reîncepe să bată monedă în timpul domniei lui Domițian. Lipsa monedelor din vremea lui Nerva și Traian nu constituie, după autor, o dovadă că în această vreme orașul nu se mai afla sub dominația romană; în sprijinul acestei păreri, el citează un document papirologic din vremea împăratului Traian, de unde reiese acest lucru.

Pe vremea primilor antonini, după Zograf chiar în timpul lui Antoninus Pius, orașul beneficiază de unele privilegii din partea Romei, printre care este amintită scutirea de vamă asupra mărfurilor și chiar asupra negoțului. Tot din această vreme se cunosc documente epigrafice care vorbesc despre sistemul de organizare internă a cetății, rolul de seamă jucîndu-l adunarea poporului și sfatul celor patru arhonți. Aceleași documente conțin importante informații cu privire la componența populației, un rol important ocupîndu-l elementul băștinaș. O activitate comercială bogată se constată și în timpul domniei lui Septimiu Sever, ceea ce se explică în bună măsură și prin faptul că orașul Tyras a trebuit să preia o parte din rolul pe care-l juca Olbia în regiunea respectivă, aflată la această dată sub amenințările triburilor din vecinătate.

Zograf pune sfîrșitul existenței cetății pe vremea lui Maximin, cînd goții atacă și distrug multe orașe grecești de pe litoralul

nord-pontic. Acest eveniment este legat şi de momentul în care Tyras încetează de a mai bate monede, ultimele exemplare aparţinînd lui Severus Alexander. A lega însă data sfîrşitului cetăţii de încetarea emisiunilor monetare proprii înseamnă — după părerea noastră — a pune greşit problema. Nu sîntem împotriva ipotezei că la această dată oraşul a fost distrus de goţi, dar socotim ca o ipoteză puţin plauzibilă că la aceeaşi dată Tyras încetează de a mai exista ca oraş comercial şi că el servea numai ca avanpost pentru detaşamentele armatei romane în lupta ei împotriva populaţiilor din zona respectivă. Fără îndoială că incertitudinea provine din faptul că la Tyras, pe vremea cînd scria Zograf nu se făcuseră cercetări arheologice de mare amploare, care desigur ar fi avut un cuvînt hotărîtor în această privinţă. Încetarea emisiunilor monetare locale nu înseamnă însă şi sfîrşitul vieţii oraşului. Noi cunoaştem de pildă situaţia din oraşele vest-pontice şi în special de la Histria, unde cu toate că cetăţile cad pradă invaziei gotice, iar emiterea de monede locale încetează în vremea lui Gordian III şi Filip II Arabul, oraşele respective îşi vor relua viaţa şi vor continua să existe pînă la începutul secolului VII e.n. În această ultimă perioadă se foloseşte în relaţiile de schimb moneda romană şi bizantină. Nu putem afirma că şi la Tyras lucrurile se prezintă la fel, dar este foarte probabil, şi un răspuns sigur ar putea fi stabilit de cercetările arheologice viitoare.

Următoarele două capitole cuprind clasificarea şi tipurile monedelor din Tyras. Ca şi alte oraşe pontice, Tyras bate primele sale monede din argint. Începuturile monetăriei au loc, după părerea autorului — care în această privinţă reeditează pe aceea a lui Murus — în secolul IV î.e.n. şi piesele acestor prime emisiuni au înscrise pe ele numele oraşului sub forma de TYPANON... Pornind de la criterii de ordin tehnic şi stilistic, la care adaugă numeroase analogii din alte oraşe greceşti, precum şi de la împrejurarea că oraşul foloseşte sistemul eginetic, Zograf datează baterea primelor monede între anii 365 şi 355 î.e.n. Această datare este mult deosebită de aceea a lui B. Head, care pune aceleaşi emisiuni în cursul secolului II sau chiar în secolul I î.e.n. Cu toate că e greu de optat în favoarea uneia sau alteia dintre ipoteze, credem că părerea exprimată de Zograf pare mai plauzibilă, dacă ţinem seama de argumentarea temeinică pe care se sprijină autorul. Admiţînd întemeierea oraşului Tyras în secolul VII î.e.n., nu vedem nici un impediment care să se opună tezei prin care se stabileşte că cetatea bate monedă la mijlocul secolului IV î.e.n. [1].

Primele monede din Tyras redau pe avers capul Demetrei, văzut din profil sau din faţă, iar pe revers un taur furios spre stînga şi numele oraşului scris în întregime.

Încă din vremea ultimelor emisiuni de argint şi anume de la sfîrşitul secolului IV î.e.n. oraşul începe să bată monede grele de aramă, care au ca reprezentare capul lui Apollon şi poartă uneori aceeaşi legendă ca şi drahmele de argint, *TYPANON*. Din aceeaşi vreme datează şi unele monede de aramă cu nominal mai mic, dar purtînd acelaşi tip (nr. 12, pl. I/12). În cursul secolului III î.e.n. oraşul emite serii monetare de aramă cu nominalul redus, printre care se disting monede cu capul zeului Tyras, cele cu capul Demetrei văzut din faţă şi piesele socotite subdiviziuni, purtînd capul unui zeu bărbos.

O emisiune specială, constituind a treia grupă în clasificarea lui Zograf, o formează staterii de aur de tipul monedelor lui Lysimach, care au sub tronul Athenei de pe revers literele TY. În felul acesta şi colonia milesiană de la Tyras se înscrie printre oraşele pontice Histria, Tomis, Callatis şi Bizantium, — care au bătut astfel de monede, datînd, după părerea lui Pick şi Regling, din vremea regelui Mithridates VI. Zograf socoteşte că piesele bătute la Tyras sînt mult mai timpurii, în tot cazul aparţin perioadei de după moartea

[1] Vezi pentru aceeaşi datare, Minns, *Scythians and Greeks*, 1913, p. 448 ; Paul Nicorescu, în *ED*, II, 1924 şi Pauly-Wissowa, în *RE*, vol. 7, 2, s.v. *Tyras*.

lui Lysimach şi anume sfîrşitul secolului III î.e.n. După părerea noastră această concluzie merită să fie luată în considerație, dacă ținem seama de faptul că monede de acest fel, cu inițialele cetăților vest-pontice, apar în tezaure alături de staterii lui Alexandru cel Mare. Pe lîngă aceasta se pune întrebarea de ce aceste oraşe pontice bat monedă de tipul staterilor lui Lysimach aşa de tîrziu şi nu într-o epocă mai apropiată domniei acestuia? Nu ştim de asemenea în ce măsură oraşe ca Histria şi chiar Callatis, care în secolul I î.e.n. trec prin situații economice dificile, au mai putut avea posibilitatea să pună în circulație monede de aur. Iată o serie de probleme care par să ceară acceptarea ipotezei lui Zograf. Problema rămîne însă deschisă, ea comportînd informații de ordin economic şi politic generale mult mai ample şi discuții suplimentare.

În secolele II—I î.e.n. Tyras bate o serie de monede de aramă cu o mare varietate de tipuri. Pe lîngă piesele cu capul Demetrei, apar monede ce redau pe Core (?), Asklepios, Hermes, Hercules, zei bărboşi, personificarea Pontului etc. Pe toate aceste monede numele oraşului apare prescurtat sub forma de TYP.

O dată cu pătrunderea stăpînirii romane în Sciția Minor în a doua jumătate a secolului I î.e.n., oraşul Tyras, de altfel ca şi celelalte cetăți greceşti din Pontul stîng, încetează de a mai bate monedă proprie caracteristică epocii lor autonome. Reînceperea emisiunilor are loc în epoca romană imperială şi anume în timpul domniei lui Domițian. Prin urmare Tyras bate monede în epoca romană mult mai devreme decît alte oraşe greceşti, cum ar fi de pildă Histria, care reia emisiunile abia în vremea lui Antoninus Pius. Pînă la această dată, cetatea întrebuințează monede romane încă de la Claudiu, aplicînd pe ele contramărci cu numele prescurtat al oraşului (TYP). Monedele din această perioadă redau pe avers efigia şi titulatura împăratului, iar pe revers zeități greco-romane şi simboluri ale acestora. Numele oraşului apare aproape întotdeauna sub forma de TYRANωN, începînd cu domnia lui Domițian, cînd se constată şi emisiuni ceva mai bogate. Zograf crede că în acest timp, mai exact în anul 57 e.n., oraşul recunoaşte dominația romană. Sub domnia împăraților Nerva şi Traian, Tyras întrerupe din nou baterea monedelor, fapt socotit ca fiind un rezultat al măsurilor luate de puterea centrală romană. Ne întrebăm însă, în această privință, întrucît nu mai cunoaştem situații cînd romanii interzic oraşelor greceşti să bată monedă cu chipul împăratului, dacă această lipsă nu poate fi pusă mai degrabă pe seama unor împrejurări nefericite de a nu fi descoperit pînă acum piese de acest fel. Înclinăm spre o atare explicație cu atît mai mult cu cît asemenea lipsuri sînt semnalate de Zograf şi mai tîrziu, pe vremea lui Marc Aureliu, Elagabal şi Macrinus. Mai putem menționa şi faptul că în raport cu alte cetăți greceşti oraşul Tyras emite un număr foarte redus de monede în epoca imperială, încît mulți dintre împărați nu sînt documentați decît prin cîteva piese.

Cele mai numeroase tipuri, de altfel şi cele mai frumoase exemplare, care denotă o înviorare monetară, au fost emise pe vremea lui Antoninus Pius, Commodus şi mai ales în cursul domniei lui Septimius Severus. Începînd de la Commodus, pe monede apar sigle care indică nominalul. Se observă, în general, că nominalului unei monede îi corespunde de obicei un tip monetar anumit. De pildă moneda cu nominal mijlociu, marcat cu litera B, are ca tip caracteristic şi invariabil un vultur în picioare.

Tyras bate ultimele sale monede în timpul domniei lui Severus Alexander. Unele exemplare poartă contramărci care redau cîte un strugure. Autorul leagă această contramarcare de faptul că emisiunile de monede fiind interzise de Maximin, oraşul se vede nevoit să folosească vechile piese pe care aplică contramărci. Dar şi de data aceasta repetăm obiecția că încetarea emisiunilor începînd cu domnia lui Maximin nu poate fi legată de vreun decret imperial. Acest fapt trebuie să aibă o cauză de ordin economic şi politic, din vremea respectivă. De altfel la

această dată atacurile şi presiunile gotice se resimt din ce în ce mai mult, iar oraşul Tyras se vede nevoit să cedeze, ca şi alte oraşe din apropiere. Încetarea emisiunilor monetare la Tyras face parte dintr-un fenomen mai general, care se observă în toate coloniile greceşti din vestul şi nordul Mării Negre. De pildă, în oraşele vest-pontice, la Histria, Callatis şi Tomis nu vom mai întîlni emisuni proprii decît în vremea lui Gordian III şi Filip II, prin urmare nu mult după ce şi oraşul Tyras este nevoit să facă acelaşi lucru.

În capitolul V, constituind partea finală a lucrării, este prezentată descrierea monedelor în ordine cronologică, începînd cu cele mai vechi piese din epoca autonomă şi terminînd cu cele mai recente monede emise în epoca romană. Descrierea făcută pe două coloane se apropie, ca sistem, de acela folosit de Pick şi Regling pentru oraşele vest-pontice. Se observă însă şi un element nou aplicat la subcapitolul monedelor imperiale, unde poziţia legendei, atît cea de pe avers cît şi cea de pe revers, este marcată printr-un semn circular. Nu găsim însă semnalate lipsurile din legende. S-ar putea crede că toate piesele sînt foarte bine conservate şi în consecinţă nu era nevoie să se facă preciziuni de acest fel. Dar este greu să se creadă că dintr-o serie destul de numeroasă de monede să nu existe şi tipuri mai slab conservate, care să aibă legende incomplete. De altfel acest lucru reiese şi din reproducerile de la sfîrşitul lucrării, unde se pot distinge monede cu legendele în parte şterse, fără ca acest lucru să fie semnalat în descriere.

O privire de ansamblu asupra monedelor bătute de Tyras ne dă posibilitatea să constatăm că şi acest oraş urmează în linii generale aceeaşi politică monetară ca şi cetăţile vest-pontice. O practică mai puţin obişnuită se poate observa la Tyras, unde numele oraşului, scris în întregime, apare chiar din primele emisiuni, forma prescurtată fiind caracteristică pentru piesele mai tîrzii din epoca autonomă, fiind mai rar întîlnită pe monedele din epoca imperială. Dar în oraşele de pe litoralul de vest al Mării Negre, în epoca autonomă, numele cetăţii apare în chip aproape regulat prescurtat, în schimb în epoca imperială el este scris întotdeauna în întregime.

În ceea ce priveşte monedele emise în epoca imperială la Tyras, numărul lor era mult mai mic (atît din punct de vedere cantitativ cît şi din acela al tipurilor monetare) în raport cu numărul şi varietatea celor din celelalte cetăţi amintite. Foarte frecvent sînt reprezentaţi pe reversul monedelor din Tyras din această vreme un vultur în picioare şi zeul Herakles. Pe lîngă acestea arta monedelor din epoca romană este puţin îngrijită, de multe ori stîngace, ceea ce contrastează cu piesele mai artistic lucrate din oraşele vest-pontice.

Lucrarea lui A. N. Zograf pe care am analizat-o aci se înscrie printre contribuţiile de seamă în domeniul numismaticei pontice. Bazat pe un bogat material documentar, autorul reuşeşte să închege o monografie organică asupra emisiunilor monetare ale oraşului, legînd anumite fenomene numismatice de evenimentele de ordin economic şi politic din viaţa cetăţii. Analiza temeinică a tuturor tipurilor monetare, clasificarea lor cronologică, dată de multe ori cu lux de amănunte, ca şi scurta prezentare a istoricului oraşului măresc în mod simţitor valoarea acestei lucrări şi o fac utilă nu numai numismaţilor, ci şi tuturor acelora care se ocupă cu antichităţile greceşti.

C. Preda

PÁRDUCZ MIHÁLY, *Dakische Funde in Jánosszállás*, în *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, Szeged, 1956, p. 15—30, 3 fig. şi 3 pl.

Pentru istoria dacilor sînt de o deosebită importanţă descoperirile culturilor materiale şi în afara hotarelor ţării noastre. Dintre ţările vecine, teritoriul R. P. Ungare vine în primul rînd în considerare din punct de

vedere al expansiunii dominației dacice înainte de ocuparea Daciei de către romani. Printre cercetătorii maghiari, Párducz Mihály s-a ocupat și mai înainte cu cultura materială a dacilor din Cîmpia maghiară (*A szarmatakor emlékei Magyarországon, I*, în *Arch-Hung*, XXV). În noua sa lucrare, autorul încearcă să schițeze răspîndirea dacilor în cîmpia Tisei, pe baza materialului arheologic, și să fixeze cronologic durata viețuirii lor pe acest teritoriu.

În partea introductivă, autorul se ocupă cu săpătura executată de Kovács István, cunoscutul cercetător ardelean, la Jánosszállás, în cimitirul iazig, și încearcă să separe materialul dacic de cel iazig ieșit la iveală ulterior prin descoperiri răslețe fie din așezare, fie din morminte.

Pe baza materialului ceramic se constată că tipurile principale ale ceramicii dacice sînt ceașca dacică cu torți (afumătoare) și vasele cu corp bombat ornamentate la gît cu brîu alveolar. Astfel de vase au fost găsite în circa 28 de localități de-a lungul Tisei și între Tisa, Criș și Mureș, iar autorul le atribuie pe bună dreptate dacilor.

Materialul arheologic este studiat din două puncte de vedere: 1) cum se poate încadra cronologic această grupă de populație dacică din cîmpia ungară, și 2) care sînt raporturile dintre dacii și iazigii din cîmpia ungară.

Pentru rezolvarea primei probleme sînt luate ca bază obiectele de metal. Autorul studiază în primul rînd fibula de argint și o brățară de argint cu capete de șarpe, descoperite la Jakabszállas, ale căror analogii se găsesc în tezaurul de la Temesremete. Párducz nu acceptă părerea lui Fettich cu privire la data ascunderii acestui tezaur și e de părere că ar fi putut fi îngropat numai la începutul secolului I e.n., cînd sarmații-iazigi au pătruns în cîmpia Tisei. Din acest fapt reiese că și podoabele de argint de la Jakabszállás provin tot din acest timp. Pe baza altor descoperiri dacice cunoscute din teritoriul R. P. Ungare — de pildă la Tabań — Párducz crede că dominația dacilor în această regiune se datează pe la mijlocul secolului I î.e.n.

Pe baza materialului ceramic găsit în cimitirele de la Szeged-Felsőpusztaszer și Jánosszállás, autorul e de părere că elementul etnic autohton mai persistă și în secolul II e.n., iar începutul expansiunii dacice pe acest teritoriu este pus foarte timpuriu, în secolul II î.e.n. Nu se poate stabili dacă a fost un trib independent, dar e sigur că înaintea pătrunderii sarmaților, dacii se aflau în această regiune.

Pentru diferențierea materialului arheologic rămas de la aceste două populații servesc inventarele cimitirelor care furnizează material deosebit. Resturile culturii materiale a sarmaților-iazigi sînt caracteristice pentru o populație de păstori nomazi, iar cele dacice sînt de altă natură și obiectele păstorești, descoperite în cimitirele sarmaților, lipsesc cu totul din cele ale autohtonilor daci. Pe această bază Párducz grupează materialul arheologic atribuit iazigilor în trei centre principale, care, cronologic, sînt redate în trei perioade diferite, pe baza descoperirilor din aceste cimitire, dovedindu-se persistența acestor populații pînă în secolul IV e.n.

Materialul publicat, precum și felul cum tratează autorul problema așezării poporului dac în Cîmpia maghiară, e foarte prețios și ajută mult pe cercetătorii care se ocupă cu cultura materială și cu istoria poporului dac.

Székely Zoltán

Intercisa, I (*Dunapentele-Sztálinváros*), *Geschichte der Stadt in der Römerzeit*, de L. Barkóczi, G. Erdélyi, B. Ferenczy, F. Fülep, J. Nemeskéry, M. R. Alföldi, K. Sági (*Archaeologia Hungarica, Dissertationes archaeologicae Musei nationalis hungarici*, ser. nova, XXXIII), Budapesta, 1954, 342 p., XCII planșe.

Marea monografie arheologică, epigrafică și istorică *Intercisa* — editată în optime condiții tehnice — este una din cele mai de seamă realizări ale cercetătorilor maghiari în dome-

niul ştiinţelor istorice-arheologice, în perioada de după eliberarea Ungariei de sub regimul fascist. Operă a unui colectiv (majoritatea elemente tinere) de eruditi arheologi şi epigrafişti cu o excelentă pregătire de specialitate, această carte prezintă materialele şi istoria unei localităţi din epoca sclavagistă a ocupaţiei romane a Pannoniei, de la Intercisa (Dunapentele, pe malul drept al Dunării), ca rezultat al unei munci tenace de explorare exhaustivă a castrului, aşezării civile şi a cimitirului, după criteriile cele mai moderne ale ştiinţei arheologice. Asemenea importantă realizare ştiinţifică, în care admiri deopotrivă munca meticuloasă şi ordonată, documentarea vastă şi orientarea marxistă în interpretarea materialului documentar a stîrnit în chip firesc. un interes deosebit în rîndul cercetătorilor ca şi al publicului ce este preocupat de studiile istorice, în Ungaria şi în alte ţări, încît n-au întîrziat să apară discuţiile în jurul monografiei, cu elogieri ale meritelor şi critici ale lipsurilor, cu adăugiri şi rectificări ce sînt cît se poate de fireşti în legătură cu un material atît de abundent şi variat, adesea fragmentar, lacunos, echivoc, mai ales cel epigrafic şi sculptural privitor la epoca veche a istoriei ţinuturilor dunărene. Asemenea discuţii ar fi lipsit poate numai în eventualitatea (foarte greu ori imposibil de realizat) că toţi sau măcar majoritatea eruditilor preocupaţi de atare probleme ar fi fost atraşi în munca colectivului intercisan ori cel puţin ar fi fost consultaţi asupra întregirilor şi interpretărilor ce urmează a se da unui material arheologic-epigrafic laconic şi lacunos.

În *Archaeologiai Értesitö* (Budapesta, vol. 82, 1955, p. 245—247) a apărut o prezentare critică a cuprinsului monografiei *Intercisa* I, sub forma unei recenzii (Soproni Sándor), după ce la p. 230—244 ale aceleiaşi reviste se face o amplă analiză din partea a doi eminenţi cunoscători ai arheologiei şi epigrafiei panonice, Oroszlán Zoltán şi Nagy Tibor; critica acestora se îndreaptă în primul rînd asupra materialului sculptural şi epigrafic, aducînd o sumedenie de puneri la punct şi substanţiale rectificări ce reprezintă preţioase achiziţii pentru cunoaşterea şi utilizarea justă a materialului documentar de la Intercisa. Inscripţiile fragmentare sau avariate prezintă, de obicei, goluri ce n-au putut fi întregite de la început şi din care multe vor rămîne pentru totdeauna lacunoase şi obscure, iar unele epigrafe au dat loc la lecturi şi interpretări de amănunt ce nu sînt valabile, trebuind să fie rectificate pe măsura posibilului în viitor. De aceea este binevenită şi necesară participarea celor care au de adus un aport, oricît de mic ar fi, la elucidarea şi ameliorarea lecturilor şi interpretărilor acestui material documentar epigrafic. Contribuţia masivă a lui T. Nagy la epigrafia Intercisei prin întregirile şi lecturile noi, ingenioase, perfect îndreptăţite ale inscripţiilor obscure sau fragmentare este de cea mai mare importanţă: acest erudit a spus foarte mult din ceea ce este esenţial despre materialul lăsat fără juste întregiri şi interpretări de către autorii capitolului epigrafic al monografiei. Analiza lui Nagy pătrunzînd pe alocuri pînă în cele mai mici amănunte ale epigrafiei atît de bogate a Intercisei a relevat cu precizie şi clarviziune de maestru numeroase lecturi reale, adevărate, din care vom cita aici numai patru exemple ce constituie rectificări epigrafice: *Intercisa*, I, p. 278 nr. 4 „Frtebellcus" (index. p. 336 nume de persoană) e în realitate *frate(r) Belicus*; p. 281—282, nr. 22 „Aur. Firmo vet et Aur. Aunio GEAERIS" interpretat ca „gea eris" = „pămînt (pulbere) te vei face", nu este decît *Aur. Firmo vet(erano) et Aur. Aunio ge(n)eris* (ţinere sau gineri); p. 325, nr. 346 „Aur. Casusimm". (index p. 335 numele „Casusimm") este *Aur(elius) Castus imm(unis)*; nr. 347 "I(ovi) o(ptimo) m(aximo) pafrno?" este *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Paterno*. Acese şi alte asemenea (sau mai puţin grave exemple arată cu prisosinţă cît de necesar şi util ar fi fost ca T. Nagy să figureze în colectivul de redactori ai marii monografii a Intercisei, care avea numai de cîştigat din aportul unor astfel de colaboratori.

După contribuţia adusă de ampla analiză şi intervenţia eminentului erudit budapestan — care a spus tot ce era mai important — vom face în rîndurile următoare numai cîteva observaţii de amănunt cu privire la materialul epigrafic din *Intercisa* I. Spre a putea fi urmărite şi utilizate mai uşor, notele şi mărunţişurile ce urmează sînt expuse (indiferent de natura lor) în ordinea în care apar în monografie materialele şi problemele la care se referă.

Capitolul VI (p. 232—273) *Epigraphia*, din *Intercisa* I, este o analiză şi valorificare critică din punct de vedere etnic, social, istoric şi administrativ-militar a materialului epigrafic publicat integral în cap. VIII, pe categorii şi după datele ce conţin epigrafele. Materialul privind populaţia este analizat în trei paragrafe: 1) „Populaţia illyro-celtică", 2) „Ocupaţia militară a Intercisei", 3) „Orientalii la Intercisa". Din aceste paragrafe avem de făcut observaţii cu privire la primul şi al treilea.

În „Populaţia illyro-celtică" se dă o amplă documentare a onomasticii autohtonilor, care sînt însă impropriu numiţi „illyro-celţi", dat fiind că în materialul onomastic de la Intercisa nu apare nici un nume personal tipic illyr (ca *Bato, Dassius, Epicadus, Pladomenus, Scenobarbus* etc.) — care de altfel sînt rare în general în zona ungurească a vechii Pannonia, — ci numai celtice, sau mai bine zis „celto-pannonice" (eravisce, osseriate, azale etc.), care sînt net deosebite de onomastica illyro-messapică; de aceea mai corect este a vorbi de o populaţie „celto-pannonică" atît la Intercisa, cît şi în restul Pannoniei. De observat apoi că documentarea numelor celtice cu analogiile citate în *Intercisa* I este foarte amănunţită, poate chiar prea amplă şi prea puţin selectivă, luată aproape numai după vechiul repertoriu al lui Holder (*Altceltischer Sprachschatz*, 1896, 1904, 1914, care conţine însă numeroase erori prin multe nume illyre, trace, italice, greceşti etc. cuprinse fără critică între cele celtice, lucru de altfel firesc la data apariţiei lui); de aici rezultă unele greşeli şi anacronisme bibliografice (citarea de publicaţii vechi, înlocuite de multă vreme prin altele); de exemplu în *Intercisa* I p. 234 şi 235 se citează diplomele militare romane „*CIL* III D XXXV = *ILS* 2002; D XXVI" (după Holder I 1070 şi 725), nu din volumul mai recent cu toate diplomele cunoscute la 1936 *CIL* XVI; în *Intercisa* I p. 234 exemplificînd numele celtic *Comatius* se citează „*CIL* III 1002, 1095, 1096 din Dacia, Cluj (Kolozsvár)", care de fapt sînt toate din Alba Iulia (Gyulafehérvár, Karlsburg), cum le citează Holder I 1070; eroarea în *Intercisa* ar putea fi explicată printr-o confuzie între Karlsburg şi Klausenburg (Kolozsvár, Cluj); *CIL* XIII 30830 este de fapt 3083 (evidentă eroare de tipar), dar la p. 237 „*CIR* 749" (*Corpus inscr. Rhenan.*, Brambach, 1867; luat din Holder II 483) trebuia înlocuit cu *CIL* XIII 6204 (apărut la 1905).

Între „orientalii în Intercisa" figurează multe personaje ce nu sînt din orient ori lipseşte orice indiciu care să le arate ca atare. Nu e cazul a insista în amănunt asupra acestor elemente; vom aminti numai cîteva exemple mai pregnante, după inscripţiile din *Katalog*: nr. 69 *Ulpius Bassus, Ulpia Tertia, Ulpia Paulina*; nr. 72 *Donatianus, Marina, Aurelia, Donatus, Dubitatus*; nr. 74 *Septimia Constantina, Aurelia Florentina, M. Aur. Bassus*; nr. 123 [*Vale*]*ntinus* (?); nr. 137 *Caecilia Ingenua, Iulia Fortunata* etc.; asemenea personaje, la care lipseşte vreun indiciu (înrudire cu un individ purtînd nume orientale ca *Abibelus, Bazas, Deisan, Mocur, Nardanosa* etc., specificarea originii etc.), pot fi orice: orientali, pannoni, celţi, traci etc.; nume ca *Bassus, Marinus, Maximus* ş.a., considerate de mulţi erudiţi în ultima vreme şi în *Intercisa* I ca indicînd „orientali", pot fi purtate de provinciali din orice zonă a imperiului, chiar şi din Italia, dacă lipseşte un indiciu cît de vag asupra originii lor. În *Intercisa* I, p. 251 se citează „Kerényi (Daciai személynevek) nr. 782: Fortunatus Theupropi (filius), (Várhely). Fiu al unui sclav cu nume grecesc; îl aminteşte între persoanele cu nume latineşti, dar cu siguranţă nu de origine romană"; în

realitate însă este: Fortunatus (sclavul) lui Theupropes, într-o inscripție găsită în satul Măcicașul Lung (Satul Lung; Hosszúmacskás), la nord de Cluj. La p. 257 citim „Fortunatus qui et Dacus (un african)" dintr-o inscripție din Africa (*CIL* VIII 8562); este de fapt un dac cum îl arată numele, foarte probabil sclav originar din Dacia, eventual chiar dintre captivii de război luați de trupele romane la anul 106. În orice caz, rubrica „orientalilor" e mult prea vastă în *Intercisa* I și va trebui redusă la adevăratele proporții prin reconsiderarea integrală a materialului epigrafic-onomastic.

După paragraful „orientalilor" era necesar a se introduce un mic subcapitol tratînd pe „tracii la Intercisa", ceva mai puțini decît alte elemente etnice, dar constatați într-o serie unitară de materiale epigrafice și sculpturale, ca militari (soldați, gradați, veterani) și aparținătorii lor, proveniți în primul rînd din ala I Thracum (cf. AÉ 1955, p. 235), menționată în inscr. *Intercisa Kat.* nr. 6, 7, 24. Elemente sigur trace apar în următoarele monumente de la Dunapentele: 1) Kat. nr. 396 relief cu „cavalerul trac" și dedicația grecească Κυρίω Κενδρεισω Βειθυνικος Ταρσου εὐχήν;. 2) *Kat.* nr. 399 relief identic cu dedicația *Deo Dobrati Eutices serv(us) de(dit)*; 3) Kat. nr. 397 grup statuar al cavalerului trac, fragmentar; 4) *Kat.* 398 grup statuar identic; 5) *Kat.* nr. 328 altar votiv „I.O.M. Heroni pro salute d.n. Severi Alexandri aug. cultores collegii eius templum a solo exstruxerunt curantibus Aurel(io) et(?) Meserio patre", care atestă o întreagă grupă de „cultores"; 6) *Kat.* nr. 24 epitaful unei familii tracoromane pus de Aur. [*Pa*- sive *Mu*]catus vet(eranus) ex alae(!) [I Th]racum pater; 7) *Kat.* nr. 357 Herculi conservatori, A. Aur. Heraclius (centurio) coh. XI urb. Sev(erianae) cum Aurel(ia) Italla(?) Thraca et Heraclito iuniore filis; 8) *Kat.* nr. 3 Cusides Disal(a)e f(ilius) eques al(a)e Frontoninian(a)e h.s.e., Bitugentus heres — traci, cum s-a arătat într-o publicație ce a scăpat redactorilor monografiei *Intercisa* I (*Volum omagial Lapedatu*, 1936, p. 770; fapt relevat apoi de A. Alföldi în repetate rînduri); numele trac *Bitugentus*, cu elementul *-gentus* (ca în Celegenthus, Ditugentus) este diferit de *Bit(h)ucent(h)us* (patru exemple).

Cap. VIII (p. 277—332) *Katalog der Steindenkmäler* e un repertoriu complet al materialului sculptural și epigrafic roman de la Intercisa, cuprinzînd 405 piese, grupate pe categorii de monumente (după conținut), din care numeroase cu inscripție. După rectificările și observațiile lui T. Nagy, ar mai fi de făcut deocamdată următoarele cu privire la inscripții: Kat. nr. 3 *Cusides Disalae* și *Bitugentus* sînt traci, cum s-a arătat mai sus; nr. 8 numele „Tibiurnus" poate fi citit în fotografie (pl. XXXV 4) TIBFVRNVS, deci eventual *Tib(erius) Furn(i) us* sau un nume asemănător; nr. 34 „Aur.[? He] catus" (după T. Nagy simplu „Catus") este mai curînd *Aur(elius)* [*Pa*]*catus* sau chiar [*Mu*]*catus*(?), fiind vorba de un trac (v. mai sus); nr. 29 numele „Iassiano" ar putea fi mai curînd *Bassiano*, iar la sfîrșit literele H(ic) S(itus) E(st); piatra ar trebui reexaminată în original; nr. 43 „DVRPATER" este o lectură inadmisibilă, pe fotografie pl. XXX 1 pare a se vedea BVRP...(?), ar trebui revăzut originalul; nr. 58...ESRINI/...RTVS este (cum arată clar pl. XXXV 4) ESBINI, genitivul numelui celtic *Esbinus* (alte exemple: Novella *Essbini* CIL III 5567 = Vollmer *Inscr. Baiv.* 1915, nr. 7 care citește *Essibii*; varianta *Essimnus* în *Germania* XIX 1935, p. 227, cu observațiile lui R. Egger, *ibidem*, p. 228; *CIL* XVI 125); nr. 79 ...MMIVS/ ...INVARIVS e citit *Ianuarius* de T. Nagy, p. 243, iar -MMIVS poate fi *Memmius*, *Mummius* ori *Summius* nume romane; nr. 147 „I.O.M. Pafrno" e corectat de T. Nagy (p. 244) în PATERNO, presupunînd o „ligatură T+E"; de fapt nu este nicio ligatură, văzîndu-se clar (pl. LXXXII 2) urmele literelor PATERNO.

Paragraful 6 al cap. VI (p. 262 — 263) *Stațiunea de vamă* (*portorium*) *Intercisa*, are unele goluri în bibliografia generală, din care lipsește articolul lui A. Dobó, *A római vámokról* [Despre vămile romane], în AÉ 1946—8, p. 208—215 și S. de Laet, *Portorium, étude sur l'organisation douanère chez les*

Romains (Bruges, 1949, 510 p.). Despre vămile din Dacia romană în cadrul sistemului general vamal roman, vezi articolul din *Studii şi cercetări de istorie veche*, IV, 1953, p. 784—793 (cu bibliografie mai amplă), apărut în 1954, deci încă inutilizabil pentru redactorii monografiei intercisane.

Indicele epigrafic (p. 333—338), cuprinzînd numai unităţile militare, împăraţii şi regii, numele de persoane, zeii şi elementele mitologice, este evident prea redus. Spre a fi utilizabil şi util, un index este necesar, în chip firesc, să fie complet, cuprinzînd tot materialul din inscripţii sau măcar indicaţii asupra lui, ca elemente geografice (ţări, localităţi etc.), gramaticale, aşa-numite „notabilia varia", forme de limbă ş.a., care lipsesc în indicele din *Intercisa* I. „Nomina virorum et mulierum" este alcătuit în mod foarte sumar şi unilateral: conţine personajele cu tria nomina numai la nomen gentile, nu şi la cognomen, încît acestea din urmă nu apar în index la locul lor (alfabetic) decît cînd sînt singure, fără gentiliciu (ca Bitumarus, Bucco, Cusides, Revocata, Thalassus etc.); astfel, personajele ce poartă gentiliciu + cognomen, ca M. Aurelius Heraclitus nr. 31 şi 116, Aurelius Bassus nr. 118, Aurelia Italia Thraca nr. 357, Domitia Revocata nr. 22 ş.a. apar numai la „Aurelii", nu şi la Heraclitus, Bassus, Italia, Revocata etc. Era necesar, evident, un control mai sever, o confruntare cu excelentele „indexuri" ale vechii şi valoroasei colecţii epigrafice *CIL*, ori ale colecţiilor şi publicaţiilor mai recente cu caracter epigrafic local.

Asemenea observaţii, rectificări, precizări de amănunt (fireşti şi necesare la orice lucru de început) se vor face, scrutînd mai atent fotografiile sau monumentele epigrafice în original, şi pentru alte piese fragmentare sau obscure, ceea ce — fără a diminua munca şi meritele colectivului de redactori ai monografiei — va recupera noi elemente documentare din acest material fragmentar, care prin contribuţii comune va putea fi elucidat şi valorificat în mai largă măsură din punct de vedere epigrafic şi istoric.

I. I. Russu

J. B. WARD PERKINS JOCELYN, M. C. TOYNBEE şi RICHARD FRASER, *The Hunting Baths at Leptis Magna*, în *Archaeologia*, XCIII, p. 165 — 195 şi pl. XXXIV— LI.

Studiul referitor la „Băile de Vînătoare" de la Leptis Magna a fost elaborat în urma cercetărilor întreprinse de autori la faţa locului şi întemeindu-se pe consideraţiile asupra structurii arhitectonice a băilor şi pe planurile întocmite în vara anului 1948 de arhitectul Richard Fraser, fost elev al Şcolii Britanice din Roma. Termenul de „Băi de vînătoare" a fost preferat de cercetătorii englezi celui italian de „Terme extraurbane", fiind mai distinctiv, şi întrucît aceste terme nu s-au aflat în afara zidurilor oraşului decît începînd din a doua decadă a secolului IV e. n. Aşezate în partea de vest a oraşului, la aproximativ 100 m de ţărmul mării, „Băile de vînătoare" au fost date la iveală în timpul lucrărilor întreprinse de Şcoala italiană, în 1932—1933, sub conducerea profesorului Giacomo Guidi, singurele date privitoare la aceste săpături găsindu-se în sumarele rapoarte săptămînale întocmite de persoana însărcinată cu supravegherea tehnică a săpăturilor şi a consolidărilor, rapoarte ce se păstrează în arhivele fostei Supraintendenţe a monumentelor şi săpăturilor de la Tripoli, cuprinzînd problemele dezvelirii şi consolidării complexului.

Interesul acestor terme stă în primul rînd în gradul neobişnuit de conservare, atît al structurii cît şi al ornamentaţiei, care înlesnesc cercetările asupra unei categorii de edificii larg răspîndite în Imperiul roman tîrziu, dar reprezentate de cele mai multe ori numai prin fundaţii.

Lucrarea pe care o trecem în revistă cuprinde următoarele cinci capitole: I. Date asupra cercetărilor şi a poziţiei monumentului; II. Clădirea; III. Aprovizionarea cu apă şi încălzirea; IV. Decorul interior; V. Data, caracterul şi scopul.

Datorită sărăciei informaţiilor asupra săpăturilor, autorii nu pot face consideraţii

în acest domeniu. Ceea ce se poate afirma cu siguranță este că „Băile de vînătoare" se aflau într-un cartier foarte depărtat de centrul orașului, și care s-a dezvoltat prea puțin sau de loc înainte de începutul secolului II e. n., dar de la această dată a fost înglobat în limitele orașului Leptis Magna, fapt dovedit prin existența unei străzi pavată îngrijit cu lespezi mari de piatră, cît și prin clădirile din preajma termelor și premergătoare lor, căci băile n-au fost primul edificiu ridicat în acest loc. Într-adevăr, în anumite puncte, la periferia corpului central al termelor, au apărut rămășițele unor clădiri mai vechi, nefolosite și adăugate nucleului central, lucru ușor de observat din diferența materialelor de construcție întrebuințate. Pereții de sud și de vest ai încăperii nr. 19 a termelor sînt tocmai astfel de resturi reutilizate.

Clădirea băilor prezintă mai multe faze de construcție și de extindere. Constructorii edificiului inițial al băilor s-au inspirat din noul curent arhitectural al capitalei romane de la sfîrșitul secolului I și din primii ani ai secolului II e. n. Se știe că una dintre principalele inovații ale arhitecturii romane față de arhitectura clasică greacă este rezolvarea pozitivă a problemei măririi spațiului intern al edificiului, prin introducerea bolților. Tocmai aceasta e caracteristica „Băilor de vînătoare", care la timpul lor au părut desigur de un modernism exagerat unor ochi obișnuiți cu ritmul rectiliniu al clasicismului elenist.

Înainte de a suferi vreo modificare, clădirea băilor se prezenta în modul următor: un coridor boltit conducea direct în frigidarium, o sală lungă cu tavanul boltit, cu extremitățile absidale, în care se aflau cele două bazine cu apă rece. Pe peretele dinspre nord al frigidarium-ului erau intrările în două încăperi alăturate, paralele cu coridorul de intrare, numerotate 3 și 4 (nr. 1 și 2 fiind coridorul și frigidariumul). S-ar putea ca aceste două încăperi să fi constituit apodyterium-ul și latrina, dar în faza următoare zidul despărțitor a fost înlăturat și s-a construit un mare bazin rectangular. Două deschideri în peretele de sud al frigidarium-ului conduc în două săli octogonale alăturate (nr. 5 și 6) cu cupolă; nr. 5 pare să fi avut funcția de tepidarium. Tot spre sud, din sala 5 se pătrunde în încăperea nr. 8, iar din sala 6 în încăperea nr. 7. Aceste ultime încăperi sînt dreptunghiulare și comunicația între ele s-a făcut abia mai tîrziu. Camerele 5, 6, 7 și 8 au hypocaust și conducte de aer cald pe pereți, 7 și 8 avînd bazine cu apă caldă căci reprezintă caldarium-ul. Nu este exclusă posibilitatea sugerată de modul în care comunică încăperile între ele ca în prima fază sălile 6 și 7 pe de o parte și 5 cu 8 pe de alta să fi constituit două grupuri paralele de tepidarium și caldarium. Așa cum se prezintă, planul acestei prime faze a termelor are o pronunțată simetrie. Cu trecerea timpului, clădirea a suferit modificări ce au schimbat într-o oarecare măsură atît funcționarea ei internă cît și scopul social al termelor, care în ultima lor fază de dezvoltare era mult diferit de cel avut în vedere de primii arhitecți.

În afară de construirea unui nou bazin pe locul camerei 3 și a jumătății alăturate din camera 4, remanierile au atins și circuitul intern, astupînd unele uși și practicînd altele, și de asemenea sistemul de încălzire și de aprovizionare cu apă.

O importantă adăugire o constituie cele trei noi încăperi (9, 10, 11) din colțul de SV al edificiului, a căror destinație a fost aceea de caldarium. Cea mai nordică dintre ele era încălzită numai prin hypocaust, celelalte două și prin conducte pe pereți, ultima spre sud avînd bazin ridicat chiar deasupra cuptorului. Alături de sala octogonală nr. 5 și în comunicație cu ea, se clădește un nou bazin dreptunghiular, care iese din cadrul simetric al vechiului plan, și poate la început a servit drept cisternă, la fel ca încăperea nr. 20 de pe aceeași latură, ambele construite pe resturile clădirilor mai vechi. Dar cele mai multe și importante transformări s-au făcut pe laturile de nord și de est ale termelor, unde se clădesc noi săli ce se deosebesc de cele anterioare prin materialul de construcție folosit și prin forma acoperișului, fiind plănuite ca

un întreg cu un singur zid perimetru la sud și est, și cu un portic monumental pe toată lungimea laturii de nord, acesta reușind să ascundă prin unitatea sa diversitatea arhitecturii de dincolo de el. Porticul e constituit de șapte pilaștri mari, care susțineau probabil un acoperiș de lemn în pantă. Două intrări conduc, prima într-o sală mare (nr. 12) cu un rînd de pilaștri pe mijloc — noul apodyterium (25,5 × 7 m) — , a doua într-o sală așezată spre NE, pictată cu trofee de vînătoare.

Din apodyterium se pătrunde în coridorul nr. 1 al vechii clădiri și în noile încăperi nr. 13, 14 și 17. Trebuie să amintim de asemenea micșorarea simțitoare a ferestrelor care în prima fază erau mai mari.

Modificările au atins și sistemul de aprovizionare cu apă și de încălzire. Astfel clădirea timpurie depindea într-o mare măsură de rezerva de apă de ploaie. Încăperea nr. 20 a fost inițial o cisternă cu acoperiș de lemn care aproviziona cu apă în modul cel mai simplu, printr-o conductă, bazinul din absida de vest a frigidarium-ului. Tot așa bazinul din cealaltă absidă era în comunicație cu o cisternă adiacentă pe latura de est. Aceste cisterne se umpleau cu apa de ploaie colectată direct și cu aceea strînsă în jghiabul cu care era prevăzută marginea acoperișurilor boltite ale diverselor săli, și apoi îndreptată prin conducte verticale în cisterne. Un grup de patru cisterne rectangulare se aflau pe latura sudică în spatele cuptoarelor caldarium-ului și constituiau rezerva cea mai importantă de apă în faza de dezvoltare a termelor. Numai una dintre ele, aceea dinspre NV, a fost complet săpată și pare să fi fost acoperită cu lemn sau poate de loc. Cisternele comunicau între ele și exista probabil un sistem de ridicare a apei la un nivel mai înalt. Judecînd după capacitatea cisternei, care a fost complet săpată și a cărei adîncime este de 2,70 m, provizia de apă a celor patru cisterne la un loc era de apoximativ 130 000 l, încît trebuie presupus că cea mai mare cantitate de apă provenea din rezerva municipală. Printr-o conductă cu ramificații, apa era distribuită din cisterne în bazinele caldarium-ului. Mai puțin interesant, dar tot atît de important este sistemul de scurgere și canalizare a apei folosite, ale cărui conducte mai vechi și mai noi au fost descoperite îndreptîndu-se în diverse direcții. Despre modul de încălzire din prima perioadă nu se poate vorbi cu certitudine, deoarece cuptoarele celor două mari caldaria (7 și 8) au fost modificate de mai multe ori; cuptorul al treilea (nr. 11) aparține unei faze mai noi. Structura cuptoarelor este ilustrată prin planurile și secțiunile întocmite de arhitectul Fraser (pl. XLVII și XLIX) și prin fotografii (pl. XXXVIII).

Apa din bazinele caldarium-ului era încălzită prin boilere metalice azi dispărute, dar ale căror urme se văd și pentru care există analogii. Concomitent cu boilerele verticale s-a întrebuințat și așa-numitul „testudo" — cilindru metalic așezat orizontal, astupat la un capăt și liber la celălalt — care pătrundea în bazin. Partea rămasă afară venea în contact direct cu aerul cald din cuptor și apa din interiorul cilindrului se încălzea și menținea prin comunicație căldura apei din bazin. Astfel de cilindri metalici s-au găsit unul la Pompei, la Termele Stabiane, și al doilea în Villa de la Boscoreale.

După aceste date asupra arhitecturii și funcționării „Băilor de vînătoare" de la Leptis Magna, se impune să ne oprim la ornamentația interioară a termelor, capitol al cărui interes, după însăși expresia autorilor, întrece pe al precedentelor, ceea ce s-a păstrat din decorul în stuc, din mozaicurile de pe pereți și de pe podele, din picturile ce împodobesc bolțile și pereții diferitelor săli, permițînd să se reconstituie imaginea aproape exactă a aspectului acestui monument în perioadele succesive ale construcției și refacerilor sale.

Pentru mai multă claritate, socotesc necesară o anticipare în ce privește clasificarea diverselor moduri de ornamentație folosite la „Termele de vînătoare". Într-adevăr, autorii au încercat să stabilească caracteristicile fiecărei faze în domeniul decorului intern

propunînd trei perioade: *a*, *b* şi *c*, prima corespunzînd clădirii timpurii, ultimele, *b* şi *c*, încadrîndu-se în cea de a doua mare fază de reconstruire a edificiului, adică după ridicarea celui de al treilea bazin al frigidarium-ului pe ocul încăperilor 3 şi 4. În general, trebuie reţinut că ornamentul în cofraje de stuc pe pereţi şi bolţi pare să fie limitat la perioada *a*, că mozaicurile cedează locul picturii şi că pictura imitînd marmura, deşi poate şi mai timpurie, este caracteristică mai ales ultimelor perioade.

Aceste consideraţii se referă numai la „Băile de vînătoare" şi nu sînt neapărat generale.

Puţine încăperi ale acestor terme se prezintă astăzi lipsite de orice decor; majoritatea păstrează urmele ornamentaţiei din perioade diferite, fiind uneori vizibilă suprapunerea. Cele mai importante merită să fie descrise, întrucît constituie monumente ale artei provinciale romane din secolele II—IV e.n. Încăperea nr. 2, care a îndeplinit în tot timpul folosirii băilor funcţia de frigidarium, oferă privitorului două din cele mai semnificative vestigii ale artei decorative romane din Tripolitania, cunoscute pînă acum: mozaicurile şi scenele de vînătoare. În prima perioadă (*a*) decorul se compunea din mazoicuri şi stucuri. Resturile mozaicului supravieţuiesc în semidomul absidei de est a frigidarium-ului deasupra bazinului. Pornind de la stînga spre dreapta, se pot vedea mai întîi parte din corpul gol al unei nimfe delicat colorat în tonuri palide, care alăptează un ied redat în culori închise de roşu şi brun. În vecinătatea acestei scene dionysiace şi la o scară mult mai mare, se află o parte din capul, umerii şi pieptul unui imens Triton, colorat în cenuşiu, verde şi brun. O ferăstruică practicată probabil ulterior mozaicului, căci îl taie, desparte reprezentările precedente de o scenă nilotică. Unul din fragmentele acestei scene, în extrema dreaptă a semidomului, înfăţişează partea din faţă a corpului unui crocodil reprezentat în profil spre dreapta, în culori foarte frumoase (care se pot admira pe planşa în culori nr. XXXIV). Desenul acestor mozaicuri dovedeşte multă îndemînare, atît în contur, cît şi ca efect coloristic. Tesserae-le mozaicului sînt ceva mai mici de 1 cm şi sînt făcute din marmură, piatră colorată şi cuburi de sticlă cu o gamă foarte bogată de culori şi nuanţe. Ulterior, mozaicurile şi stucaturile din prima perioadă au fost acoperite cu un strat de stuc pictat care se mai păstrează pe alocuri, iar la o dată şi mai recentă, pereţii frigidarium-ului şi ai absidelor au fost placaţi cu marmură (în cea mai mare parte cenuşie) pînă la înălţimea la care începe arcul bolţii, terminîndu-se printr-o cornişă. Podeaua a fost pavată cu lespezi mari de marmură cenuşie frigiană, sau albă, şi unele plăci se află încă *in situ*. Cele două trepte ale bazinelor din abside sînt şi ele din marmură. În ultima perioadă, *c*, se încadrează cele două mari frize cu scene de vînătoare, pictate deasupra cornişei, pe toată lungimea pereţilor de nord şi sud şi avînd o înălţime de 1,60 m. Pictura de pe peretele de nord redă o luptă cu lei, dar din păcate nu s-a păstrat decît în mici porţiuni. Pe latura opusă de sud, vînătoarea sau mai probabil lupta în arenă este aceea cu leoparzi, de astă dată scena foarte bine conservată permiţînd aprecierea remarcabilei valori artistice a acestei fresce. Zece vînători (patru cu numele scrise alături, NUBER, [V?]INCINUS, [I.?]IBENTIUS şi BICTOR) sînt în luptă cu şase leoparzi — numele a trei dintre ei fiind RAPIDUS, FULGENTIUS şi GABATIUS (?).

În general vînătorii stăpînesc situaţia, totuşi doi dintre ei sînt doborîţi, iar cel numit BICTOR e gata să moară. Pictura este realistă, deşi poate şi puţin impresionist tratată, dar plină de viaţă şi de puternică mişcare, artistul stăpînind perspectiva. Culorile vii ale tunicilor, blana leoparzilor subtil redată în nuanţe, sînt scoase în relief de culoarea unitară a fondului care sugerează nisipul arenei.

Descrierea în linii foarte largi a ornamentaţiei frigidarium-ului ne permite să trecem la alte încăperi ale termelor. Încăperile nr. 3 şi 4, care au fost transformate într-un bazin mare (nr. 4 numai în parte), mai păstrează porţiuni ale decorului din perioada *a*, ilustrat prin suprafeţe dreptunghiulare (80 × 43cm) de stuc cu marginile în relief şi cu urme de culoare.

După transformarea în piscină, comunicaţia cu frigidarium-ul s-a făcut printr-o intrare largă cu arcadă, iar vechiul decor pare să fi fost înlocuit cu pictarea părţii superioare a pereţilor în culori diverse. O cornişă de marmură desparte zona policromă de partea inferioară a pereţilor placată cu bucăţi dreptunghiulare de marmură aşezate vertical, alternînd una largă cu una îngustă, şi nu aşezate la întîmplare, aşa cum în mod greşit s-a făcut restaurarea. La o distanţă de 1,80 m mai jos de cornişa superioară se află o margine în relief care indică limita de sus a bazinului, a cărui adîncime este de 1,50 m, pereţii lui fiind placaţi cu marmură în acelaşi fel ca mai sus. În perioada *c*, zona colorată a pereţilor a căpătat o nouă înfăţişare prin scenele nilotice pictate probabil pe toate laturile, dar din care nu s-au păstrat urme decît în unele locuri. Peisajul nilotic de pe laturile arcadei e populat cu oameni, animale specifice şi păsări. Acelaşi gen de peisaj se întîlneşte şi pe peretele de est. Culorile şi-au pierdut în general din strălucirea originală şi figurile sînt redate la o scară mult mai mică decît cele din frigidarium, dar sînt tratate cu mai multă delicateţă. Efectul de ansamblu, atunci cînd pe toate patru laturile încăperii se păstrau încă peisaje nilotice, trebuie să fi fost deosebit de plăcut şi decorativ.

Celelalte săli ale termelor, deşi nu prezintă scene pictate, sînt totuşi interesante pentru decorul din diferite perioade, dar nu putem aminti decît vestigiile mai importante. În această categorie intră mozaicurile pavimentare din diverse încăperi, păstrate total sau parţial.

Mozaicul din camera octogonală nr. 5 (tepidarium) nu s-a păstrat *in situ* decît într-un colţ spre vest, de unde se poate constata că un motiv spiralic în negru pe fond alb înconjura încăperea, mărginind mozaicul interior în zig-zaguri. În încăperea nr. 6 (primul caldarium) o bună parte a mozaicului s-a păstrat şi prezintă un model de cercuri care prin întretăiere formează romburi; pe margine, acelaşi model de ghirlandă cu spirale. Culorile întrebuinţate sînt alb, negru şi galben. Camera nr. 7 are mozaicul păstrat în întregime şi un motiv decorativ ingenios şi complicat, bazat tot pe întretăierea cercurilor, dar în care culorile au o dublă alternanţă: negru-alb-negru şi galben-alb-galben. O altă variantă a aceluiaşi motiv se întîlneşte în camera nr. 8, dar interesant este pragul dintre camerele 7 şi 8 al cărui mozaic reprezintă o amforă stilizată. În aripa de NE, mai nouă, a băilor, apodyterium-ul are un mozaic cu model exagonal şi rombic, pe care îl regăsim la o scară mai mică în sala nr. 17, dar aici romburile sînt în culoare şi hexagoanele în alb. Mozaicul din camera nr. 13 nu acoperă întreaga suprafaţă a podelei şi utilizează acelaşi motiv de cercuri întretăiate întîlnit în diverse variante pînă acum.

Nu cred că se poate încheia o cît de sumară trecere în revistă a ornamentaţiei „Băilor de vînătoare", înainte de a fi vorbit despre decorul încăperii nr. 17. Două perioade se disting: prima cu o pictură cu caracter arhitectural, a doua contemporană cu fresca din marea sală a frigidarium-ului. În prima perioadă, ornamentul predominant geometric se îmbină cu cel floral stilizat, producînd un efect decorativ remarcabil, datorit în parte şi culorilor bine alese: galben Neapole, albastru prusian, roşu cărămiziu şi verde smarald (figura nr. 4 din text reproduce desenul mural din prima perioadă a acestei încăperi). Decorul de dată mai recentă constă din compartimentarea părţii inferioare a pereţilor în suprafeţe largi şi înguste cu înălţimea de 1,60 m. În interiorul suprafeţelor largi erau pictate piei de animale, probabil ca trofee de vînătoare, în timp ce în acele înguste se afla figura unui om (verosimil un vînător), redat într-un stil viguros şi impresionist. Pe latura de est s-au păstrat şapte dreptunghiuri cu piei de animale şi şase cu figuri omeneşti.

În ciuda faptului că unele amănunte au fost neglijate în expunerea de faţă, socotim că descrierile de mai sus sînt totuşi suficiente pentru a permite o privire de ansamblu asupra unui monument de importanţa acestuia. Este deci locul şi momentul pentru expunerea concluziilor autorilor studiului în ce priveşte data, caracterul şi scopul acestor terme.

Din totalitatea datelor arheologice, rezultă că băile au fost construite cel mai devreme în ultima parte a secolului II e.n. și părăsite înainte de sfîrșitul secolului IV e.n., probabil cu prilejul atacurilor triburilor din interior, întîmplate în 363. Procopius (*De Aedificiis*, VI. 4) relatează că armatele lui Justinian în 533—534 au găsit cea mai mare parte a orașului Leptis Magna pustie și îngropată sub dune de nisip. E cert că acoperirea cu nisip a început dinspre sud și vest (termele sînt la vest de oraș) tot în secolul IV (așa cum o dovedesc rămășițele unor ziduri menite să împiedice blocarea unor drumuri cu nisip) și desigur aceasta a constituit o cauză serioasă pentru părăsirea unui edificiu așezat atît de excentric. Datele propuse de autori sînt confirmate și de caracterul arhitecturii clădirii și de acela al decorului.

Din punct de vedere arhitectural, termele se înrudesc și originea lor trebuie căutată în construcții ca Domus Aurea, palatul lui Domițian de pe Palatin și Villa lui Hadrian de la Tivoli. Cea din urmă oferă un *terminus post quem* pentru pătrunderea acestui nou gen arhitectural în provincii. O comparație între „Băile de vînătoare" de la Leptis și băile mici din Villa lui Hadrian dovedește limpede că cele dintîi sînt considerabil posterioare, căci nefiind o construcție cu caracter oficial, e greu de crezut că s-a adoptat o modă atît de nouă și deosebită la un interval scurt. Mai mult decît atît, „Băile de vînătoare" arată un progres sensibil, deoarece anarhia primelor experimentări în acest nou stil a fost depășită, făcînd loc sobrietății în ce privește planul, și în același timp s-au părăsit ultimele rămășițe ale clasicismului în aspectul exterior: aci avem de-a face cu un funcționalism nedeghizat și neînfrumusețat. Toate acestea presupun o evoluție de durată.

Ornamentul oferă criterii mai puțin sigure de datare, căci în genere datarea picturilor și mozaicurilor din epoca imperială pe baze stilistice este precară. Totuși naturalismul și impresionismul marilor scene pictate, precum și faptul că există o oarecare asemănare între tratarea chipurilor vînătorilor de leoparzi și aceea a figurilor lui Septimius Severus și familiei sale pe medalionul din Berlin, fac posibilă atribuirea scenelor secolului II e.n.

Mozaicurile pavimentare ale apodyteriumului și încăperii nr. 17 sînt sigur atribuite secolului IV prin descoperiri asemănătoare de la Sabratha (Africa de nord), datate stratigrafic.

Excelenta conservare a „Băilor de vînătoare" are o mare importanță pentru studierea acestui gen de arhitectură, dezvoltat mai ales în vremea imperiului tîrziu, deoarece la majoritatea edificiilor din această categorie nu s-au păstrat decît temeliile și numai rareori ziduri și bolți. Lucrările de consolidare și reconstruire efectuate de Școala italiană, au redat băilor aspectul impunător de altă dată, stăvilind în același timp acțiunea distrugătoare a agenților externi.

Mărimea acestor terme este un indiciu prețios pentru determinarea scopului și caracterului lor. Din acest punct de vedere, ele ocupă un loc de mijloc între categoria marilor băi publice și aceea a băilor private anexate caselor particularilor, constituind o clasă specială destul de bine reprezentată în Tripolitania și Africa de Nord. „Băile de vînătoare" nu aparțin unei clădiri particulare, fiind și mult mai impunătoare decît chiar opulentele băi private de la Sabratha cunoscute sub numele de „Băile lui Oceanos". Pe lîngă aceasta sînt de sine stătătoare, intrarea lor fiind direct din stradă, așa încît le putem atribui un scop semi-public. Care va fi fost acesta, e mai greu de precizat; totuși este evident, din caracterul ornamentației interioare, că cel puțin în ultima fază de folosire este vorba de ceva legat de vînătoarea animalelor sălbatice sau de comerțul lor. Monumentele epigrafice din Tripolitania nu pomenesc de activitatea acelor „collegia", dar e neîndoios că au existat asociații comerciale de diverse forme, și printre cele mai importante pentru economia provinciei Tripolitania se numără și aceea a vînătorilor și exportatorilor de „ferae libycae", articol cerut atît în capitală cît și în orașele provinciale pentru jocurile din amfiteatre; iar cei ce se ocupau cu furnizarea acestei

mărfi erau desigur oameni cu posibilități mari și se bucurau de o deosebită considerație din partea comunității, așa cum o dovedesc unele dedicații în onoarea lor. S-ar putea ca decorul băilor să fie lipsit de orice semnificație, dar se poate tot așa de bine ca scenele de vînătoare și trofeele pictate în sălile nr. 2 și nr. 17 să fi fost cadrul cel mai potrivit pentru locul de întîlnire al membrilor unei asociații ce se ocupa cu vînătoarea, expunerea și exportarea animalelor sălbatice africane. Dacă această ipoteză este aceea adevărată, numele de „Băi de vînătoare", dat de autorii studiului acestor terme de la Leptis Magna, este pe deplin îndreptățit.

Carmen Radu

I. I. RUSSU, *Materiale epigrafice în Muzeul raional Dej*, în *Activitatea muzeelor*, Sfatul popular al regiunii Cluj, Secția culturală, Cluj, 1956, p. 118—131.

Este cît se poate de îmbucurător faptul că Sfaturile populare regionale și raionale acordă o atenție din ce în ce mai crescută trecutului patriei noastre și documentelor ei istorice. Muzee au luat ființă pretutindeni și organizarea lor în scopul de a-și îndeplini rolul educativ-cultural față de poporul muncitor formează preocuparea de seamă a autorităților locale. Seriozitatea acestei preocupări reiese și din aceea că pentru valorificarea documentelor istorice se face apel la specialiști cu îndelungată experiență.

Cunoscutul nostru epigrafist, I. I. Russu, se ocupă în publicația amintită mai sus de cinci monumente epigrafice din Muzeul raional Dej. Patru din ele se referă la aceeași chestiune — stațiunea de beneficiari din Samus (Cășei) și regiunea Ans (?). Chestiunea era cunoscută de mai înainte pe baza altei inscripții care, fiind citită și interpretată greșit, dăduse naștere la variate discuții. I. I. Russu rezolvă chestiunea arătînd că e vorba de un comandant al stației de beneficiari din Samus care avea controlul, poliția localității și regiunii apropiate, al cărei nume abreviat, *Ans*, din prudență nu-l întregește.

Al cincilea monument e o piatră funerară pusă de *eq(ues) al(ae) Elec(torum)* soției și socrului său. Cu privire la *ala Electorum* crede că poate să fie identică cu *Vexillatio equitum Illyricorum*, mai tîrziu *Ala I Illyricorum* din Dacia, unde sub diferite numiri apare în cursul secolului II e.n. : *vexillatio equitum Illyricorum, numerus Illyricorum, numerus equitum electorum ex Illyrico, Ala I Illyricorum.*

N. GOSTAR și L. DAVID, *O gemă gnostică în Muzeul istoric din Cluj*, în *Activitatea muzeelor*, Sfatul popular al regiunii Cluj, Secția culturală, Cluj, 1956, p. 135—138.

Autorii determină tipul gemei provenite de la Romînași și aflătoare în Muzeul din Cluj, stabilind că este un *abraxus*, aparținînd creștinilor din erezia gnosticilor basilieni din epoca creștinismului primitiv (sec. II—III). Este prima descoperire cu caracter creștin, datată înainte de secolul IV, aflată în Dacia.

Gr. Florescu

Z. KÁDÁR, *Dix années de recherches relatives aux monuments byzantins de Hongrie* (1945—1955), în *Byzantinoslavica*, XVIII, 2, 1957, p. 275—291.

Se începe cu observația că, spre deosebire de domeniul istoric și filologic, în care studiile de bizantinologie din Ungaria și-au cîștigat un prestigiu internațional necontestat, în domeniul arheologiei și al istoriei artei bizantine, cercetările maghiare au rămas mai în urmă. Această lipsă e atribuită de autor greșitei orientări politice și științifice din Ungaria dinainte de eliberare, asupra căreia a atras atenția în primul rînd acad. Gy. Moravcsik, într-o ședință solemnă a Academiei de științe ungare, cu care prilej, cunoscutul șef al școlii de bizantinologie maghiară arăta că „studiul amănunțit al raporturilor ungaro-bizantine constituie încă una din sarcinile viitorului".

Înainte de a trece în revistă ultimele cercetări cu privire la relațiile ungaro-bizantine, au-

torul socotește necesar să arate pe scurt constatările interesînd aceleași relații, făcute cu prilejul studierii unor monumente din timpul migrației popoarelor. Astfel, de exemplu, lucrarea lui N. Fettich despre materialele arheologice ale hunilor [1] se ocupă și cu unele probleme importante de arheologie bizantină (cultura Martinovka, descoperirea de la Zalesie). Arheologii D. Csallány, J. Harmatta ș.a. au arătat mai precis caracterul bizantin al unora dintre descoperirile studiate de N. Fettich. O importanță deosebită prezintă studiul de sinteză al lui L. Huszár despre monedele din epoca migrațiilor, găsite în regiunea Dunării Mijlocii [2]. Problema raporturilor gepido-bizantine se află în studiul lui D. Csallány. Același arheolog se ocupă în chip special de relațiile avaro-bizantine, problemă mult mai complexă și mai importantă, asupra căreia și-au îndreptat atenția în ultimul timp cîțiva încercați cercetători maghiari (T. Nagy, I. Kovrig, G. Fehér). În centrul cercetărilor arheologice din primul plan cincinal (1950—1954) a fost situat studiul urmelor slavilor în Ungaria. Săpăturile de la Zalavár au adus la lumină resturi de cultură materială slave, arătînd o puternică influență bizantină. Obiectele de podoabă descoperite în acest loc constituie, pentru a spune astfel, antecedente istorice ale podoabelor descoperite în cimitirele slavo-maghiare din secolul XI (cimitirele de la Halimba, Szob-Vendelin ș.a.).

Cu privire la studiul relațiilor bizantine din epoca arpadiană și a secolelor imediat următoare, primul plan cincinal al arheologiei maghiare a prevăzut, pe lîngă strîngerea la un loc și studierea materialelor deja cunoscute, executarea de noi săpături, pentru elucidarea problemei. Cercetările sistematice, organizate conform principiului metodei complexe, n-au putut fi începute decît după ce s-au adus precizările istorice necesare, în care un rol de frunte i-a revenit acad. Gy. Moravcsik. O contribuție însemnată a adus și studiul sumar al lui M. Gyóni despre problema episcopiei orientale din regiunea Temes. Această regiune era condusă de un duce botezat după ritul oriental, depinzînd, din punct de vedere religios, între anii 869 și 1028, de patriarhia din Ohrida. Tezaurul găsit în regiunea amintită, la Sînnicolaul Mare, constituie o strălucită dovadă a relațiilor culturale ale acesteia cu Orientul. Colectivul de studii bizantine al Academiei de științe ungare a organizat în 1953 o anchetă în regiunea dintre Dunăre și Tisa, în scopul „stabilirii topografiei filialelor mănăstirii Szávaszentdemeter". Între altele, s-au descoperit vestigiile comunei Kórógyszentgyörgy, care aparținea domeniilor acestei mănăstiri de rit grec. Un monument cu totul aparte este biserica de la Tarnaszentmaria (sec. X), al cărei stil de construcție arată, după J. Csemegi, unele legături cu arhitectura din Caucaz. În schimb, cornul de fildeș atribuit ducelui Lehel este socotit de studiul lui Gy. László un remarcabil monument de artă bizantină, din secolele IX—X.

Referitor la elementele bizantine ale artei maghiare din epoca arpadiană, e de reținut observația lui D. Dercsényi, după care acestea ar fi venit în Ungaria pe calea ocolită a Occidentului. Influența directă a Bizanțului s-a exercitat îndeosebi asupra pieselor de orfevrărie și textile. În sculptura epocii arpadiene, înrîuririle bizantine au venit prin mijlocirea Veneției, deși se pare că nu trebuie trecută cu vedere nici contribuția directă balcanică. În pictura aceleiași epoci poate fi vorba nu atît de o „influență bizantină", cît de unele tendințe de „bizantinizare", în care Italia a jucat rolul principal. Se constată totuși unele elemente de origine bizantină. În această privință discuțiile aprinse au fost purtate în jurul frescelor de la Feldebro (sec. XI—XII. Pentru perioada de timp mai tîrzie (sec. XIII), o însemnătate deosebită prezintă pictura murală a bisericilor ortodoxe din Transilvania.

[1] N. Fettich, *Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst*, în *ArchHung*, N. S., XXXI, 1951 (text maghiar și german).

[2] L. Huszár, *Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im Mittleren Donaubecken*, în *ActaArch*, 5, 1955, p. 61—109.

Asupra pieselor de orfevrărie din epoca arpadiană, arătînd o influență bizantină, autorul face observația că nici o lucrare importantă tratînd această problemă n-a apărut în Ungaria în ultimii zece ani. Dintre aceste piese, tezaurul de la Tokai (a doua jumătate a sec. X) a constituit obiectul unei dizertații, un relicviar pînă aci necunoscut, de la sfîrșitul secolului XI a fost publicat în 1955 de Ch. Csányi, iar cu privire la renumita coroană maghiară au fost scrise în afara Ungariei o serie de studii, cele mai multe dintre ele aparținînd unor autori străini. Un deosebit interes pentru descoperirile asemănătoare de pe teritoriul R. P. Romîne prezintă monografia tratînd despre crucile pectorale bizantine găsite pe teritoriul R. P. Ungare[1].

Unele probleme interesante s-au pus în ultimii ani cu privire la rolul curții regale maghiare în propagarea civilizației bizantine în Ungaria.

Luînd ca exemplu realizările bizantinologiei sovietice, cercetătorii maghiari au făcut în anii 1945—1955 progrese însemnate în cunoașterea monumentelor de cultură material-bizantină din Ungaria. În ceea ce privește metoda de lucru, s-a prevăzut de asemenea studierea Peninsulei balcanice și a Rusiei meridionale, nu numai a Italiei, ca zone intermediare ale influenței bizantine asupra Ungariei, atît în epoca migrațiilor, cît și în epoca arpadiană. Rolul Kievului a fost hotărîtor pentru civilizația maghiară la mijlocul secolului XI.

Pentru lucrările de sinteză ce se vor întocmi în viitor este absolut necesară publicarea monografică a monumentelor cunoscute pînă acum, în primul rînd a celor din epoca migrațiilor, dintre care unele sînt în manuscris (corpus-ul monumentelor gepide), iar altele în lucru (corpus-ul monumentelor slave din Ungaria). Pentru lămurirea raporturilor ungaro-bizantine din secolele XI — XII, urmează să fie descoperite cimitirele din epoca arpadiană, care trebuie cercetate cu atenție și din punctul de vedere al diferențierii sociale. În afară de diferite așezări omenești, trebuie acordată o deosebită atenție ruinelor mănăstirilor care pot servi la completarea informației științifice.

Autorul încheie cu convingerea că „forurile conducătoare ale științei maghiare și în special cercetătorii maghiari, ajutați în chip generos în activitatea lor de prietenii sovietici, cehoslovaci, romîni și bulgari, vor contribui în cadrul celui de al doilea plan cincinal, prin cercetări și mai importante, la studiul monumentelor bizantine din Ungaria".

I. Barnea

[1] M. Bárány-Oberschall, *Byzantinische Pektoralkreuze aus ungarischen Funden*, în *Wandlungen christlicher Kunst im Mittelalter*, Baden-Baden 1953, p. 207—216.

RADOSLAV KATIČIC, Ἄννα ἡ Κομνηνὴ καὶ ὁ Ὅμηρος, în Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, XXVII, 1957, p. 213—223.

Alexiada Anei Comnena este una din cele mai de seamă opere ale istoriografiei bizantine, datorită faptului că ea constituie izvorul istoric principal pentru glorioasa epocă de domnie a tatălui său, împăratul Alexios I Comnenul (1081—1118). Această scriere are însă și o mare importanță literară. Printre puținii cercetători a căror atenție a fost reținută în chip special și de frumusețea literară a Alexiadei, se numără istoricii romîni N. Iorga și Vasile Grecu, primul subliniind influența poemelor homerice asupra acestei opere, iar cel de al doilea socotind creația Anei Comnena o adevărată epopee homerică în proză.

Autorul studiului de față arată cu exemple din cuprinsul operei, că influența homerică asupra Alexiadei nu se mărginește numai la forma exterioară a cuvintelor, ci că întreaga scriere este străbătută de spiritul de epopee, conținutul ei amintindu-ne îndeosebi pe acela al Iliadei. Explicația asemănării trebuie căutată în viața socială a Bizanțului din secolele XI—XII. Se știe că dinastia Comnenilor provine din aristocrația militară a Bizan-

ţului, ca reprezentînd pe marii conducători feudali ai provinciilor, care deţineau şi cele mai înalte ranguri în armată. Aceste puternice familii stăpîneau domenii întinse, în special în Tracia şi Asia Mică. Admiraţia pe care o arată Ana Comnena faţă de poemele homerice şi mai ales faţă de Iliada, se datorează mentalităţii autentic feudale a autoarei, generată de poziţia ei de clasă, mentalitate care era în acelaşi timp şi aceea a feudalilor bizantini. În felul acesta istoria se confundă cu epopeea, iar istoricul devine poet. Alexiada poate fi socotită totodată, ca şi alte scrieri bizantine ce continuă o tradiţie veche, o operă literară ce înfăţişează în mare măsură realitatea istorică din perioada cunoscută de timp.

I. Barnea

Очерки по истории русской деревни X — XIII вв. publicate sub îngrijirea lui B. A. Rîbakov; *Труды Государственного Исторического Музея*, vol. 32, Moscova, 1956, 254 p.

În ultima vreme o preocupare specială a istoricilor şi a arheologilor sovietici a constituit-o istoria satului rus. Pe lîngă opere de sinteză[1], culegeri de materiale[2], au apărut şi unele studii speciale, care se bizuie şi pe un bogat material arheologic. În felul acesta culegerea *Studii referitoare la istoria satului rus în sec. X—XIII*, apărută în 1956 ca al 32-lea volum al *Lucrărilor Muzeulu. istoric de Stat* din Moscova, sub redacţia acad. prof. B. A. Rîbakov, vine să întregească cunoştinţele noastre despre populaţia, economia agrară şi meşteşugurile săteşti din secolele X—XIII din Rusia nord-estică şi nord-vestică.

Punînd în discuţie importanta problemă a începuturilor relaţiilor feudale, studiile pe care le recenzăm valorifică o serie de descoperiri arheologice extrem de importante privind viaţa şi economia sătească în secolele X—XIII în răsăritul Europei.

Este indiscutabil că studiul materialului provenit din descoperirile arheologice, fie că este vorba de o aşezare feudală timpurie sau de una prefeudală, va permite — într-un viitor apropiat — clarificarea unor probleme istorice pentru care izvoarele scrise nu ne dau încă un răspuns precis. În acest sens B. A. Rîbakov are dreptate cînd afirmă în Prefaţă că „studiul materialului extrem de variat caracterizînd istoria satului permite stabilirea epocii cînd agricultura a devenit baza economică, cînd meşteşugurile s-au separat de agricultură şi în fine — cea ce este esenţial — cînd au apărut relaţiile feudale, adică stabilirea limitei între cele două formaţiuni social-economice, orînduirea comunei primitive şi orînduirea feudală” (p. 5). În această ordine de idei munca desfăşurată de colectivul Muzeului istoric de stat din Moscova, începînd din 1951, trebuia să contribuie prin multiplele cercetări arheologice şi istorice la rezolvarea unor probleme referitoare la istoria satului rus în perioada premongolă.

Astfel, A. V. Uspenskaia şi M. V. Iehner, bazîndu-se pe un material arheologic provenit din săpături şi recunoaşteri de suprafaţă atît anterioare cît şi recente, au căutat să generalizeze rezultatele obţinute şi să tragă unele concluzii privind *Aşezările din Rusia veche* (p. 7—18). Considerînd că tipul, dimensiunile şi planul şi desimea aşezărilor alcătuiesc elemente importante în studiul vieţii rurale din Rusia veche, autorii au pus în discuţie,

[1] B. D. Grekov, *Крестьяне на Руси.* M.—L., 1946; N. M. Drujinin, *Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева*, M.—L., 1946; *B. A. Rîbakov, Ремесло древней Руси*, Moscova, 1948, V. K. Goncearov, *Райковецкое городище*, Kiev, 1950; K. V. Sivkov, *Очерки по истории крепостного хозяйства и крестьянского движения в России*, M., 1951; P. N. Treteakov, *Восточнославянские племена*, Moscova, 1953.

[2] *Материалы по истории земледелия*, CCCP I, Moscova, 1952.

pe baza materialului arheologic, existența unor așezări rurale, pe care apoi le-au identificat cu cele menționate documentar în secolele XII—XIII. Cercetînd materialul arheologic publicat și inedit din depozitele Institutului de istoria culturii materiale, a Muzeului istoric de stat și a altor muzee regionale, precum și cronicile și documentele interne din secolele XII—XIII, autorii au putut întocmi harta așezărilor și mormintelor în curgane din Rusia nord-estică și nord-vestică din secolul X pînă în prima jumătate a secolului XIII. În afară de aceasta, ei au însoțit harta cu o anexă, cuprinzînd 137 așezări orășenești sau de tip orășenesc, 427 așezări sătești și 1394 necropole cu curgane, din care majoritatea aparțin indiscutabil populației sătești, subliniind că cercetările în acest domeniu vor continua și harta va fi mereu completată cu noi așezări și morminte descoperite în cursul cercetărilor arheologice întreprinse și de alte colective.

Relativ la metoda de clasificare a așezărilor cartate, autorii au recunoscut greutatea existentă în momentul de față în ceea ce privește clasificarea așezărilor în grupa urbană sau rurală. Credem că nu este lipsit de interes să reproducem argumentul adus de autori în clasificarea adoptată: „Atunci cînd am atribuit un punct populat așezării de tip rural sau urban, noi ne-am orientat în funcție de importanța sa economico-politică. Am considerat ca orașe acele așezări care au îndeplinit funcții comercialo-meșteșugărești, sau au jucat rolul unor cetăți, avînd întărituri defensive sub forma unor șanțuri și valuri, iar ca sate am considerat acele așezări a căror funcții se limitau în general la producția agrară" (p. 10). Autorii scapă însă din vedere faptul că și curțile boierești întărite de pe domeniile feudale au jucat un rol economic fără să fi fost însă orașe sau așezări de tip urban. Este cunoscut faptul că pe unele domenii feudale au existat meșteșugari, a căror producție a jucat un rol bine determinat în cadrul economiei închise, iar descoperirea unor ateliere meșteșugărești în astfel de așezări nu constituie un argument în favoarea atribuirii așezării respective grupei așezărilor urbane pe baza criteriului că această așezare a îndeplinit funcții comercialo-meșteșugărești. De altfel, autorii au inclus în lista așezărilor rurale unele din aceste curți boierești de pe domeniile feudale, introducînd totodată, tot aici, și unele suburbii orășenești sau sate care au jucat rolul de suburbie, fiind descoperite în imediata apropiere a unei așezări întărite. Iată de ce clasificarea autorilor nu poate fi acceptată în totul, deși principial criteriul rămîne valabil și credem că această problemă va putea fi rezolvată just numai în urma unor săpături arheologice sistematice.

Harta astfel întocmită este incompletă, ceea ce remarcă și autorii (p. 12), dar rezultatele cartării efectuate dau posibilitatea să se întrevadă unele generalizări referitoare la răspîndirea și tipul așezărilor, constituind o bază de plecare pentru cercetările ulterioare și o prețioasă indicație metodologică pentru studiile de același fel de la noi din țară. Ceea ce impresionează de la prima vedere a hărții este faptul că 65% din totalul monumentelor se grupează în bazinele apelor mari, Volga, Nipru, Dvina de vest, Oka, dens populate și în epocile anterioare. Foarte multe din așezările sătești sînt situate pe locul altor așezări străvechi, ceea ce se explică prin faptul că așezările cu caracter rural, unde se practică mai ales agricultura, erau obligate să se grupeze în văile libere de pădure, cu mai puține bălți și cu soluri aluvionare fertile, propice agriculturii. Aici, în văile rîurilor existau lunci inundabile unde vegetația abundentă constituia hrana vitelor, apele înseși constituind, în același timp, principalele căi de comunicație în acele vremuri (p. 12—13).

Un alt fenomen interesant privind răspîndirea așezărilor sătești îl constituie plasarea unora dintre ele la confluența rîurilor, unde văile sînt mai largi. Pe terasele aluvionare locuitorii respectivi găseau teren arabil propice și tot aici se încrucișau și unele drumuri comerciale. Astfel se distinge primul

tip de aşezare rurală, *acela din văile apelor navigabile.*

Dar în afară de acest tip de aşezare sătească, autorii mai deosebesc şi un alt tip: *acela situat pe cumpăna apelor.* Fenomenul se întîlneşte în regiunea de interfluviu Luga-Neva, unde condiţiile naturale au permis acest lucru. Descoperirea multor cimitire cu curgane atestă aci prezenţa unei populaţii numeroase, răspîndită într-o serie de aşezări rurale mărunte, fenomen explicabil prin aceea că aici există mai puţine păduri şi mlaştini, populaţia avînd la îndemînă mai mult pămînt arabil. Numărul redus al aşezărilor de acest tip (10% din totalul aşezărilor săteşti cartate de autori) constituind o excepţie, confirmă regula generală în ceea ce priveşte fixarea aşezărilor umane pe marele artere fluviale şi în preajma marilor lacuri. Pe terasele acestor artere fluviale trec principalele drumuri comerciale: cel al Volgăi, al Niprului, Ilmenului şi altele, care au contribuit la rîndul lor la dezvoltarea economică a acestor teritorii (p. 13—14).

Analizînd răspîndirea aşezărilor în general pe teritoriul studiat, autorii mai constată un fenomen particular şi anume: 12% din monumentele arheologice studiate, datînd din secolele X—XIII sînt grupate în bazinul rîului Moscova, fapt care îşi găseşte explicaţia în cercetarea mai intensă din punct de vedere arheologic a regiunii respective (p. 14—15, nota 1). La fel se observă concentrări masive de aşezări pe Volga, unde în unele sectoare — cum ar fi la Kostroma, Uglici —, satele se înşiră ca mărgelele la distanţă de 3—5 km unele de altele sau pe alte artere principale ca Nipru şi Oka.

În ceea ce priveşte forma şi dimensiunle acestor aşezări, autorii au folosit datele arheologice referitoare la 74 silişti şi au alcătuit un tabel al suprafeţelor aşezărilor săteşti (p. 16—17). Cea mai mică suprafaţă este de 625 m² şi cea mai mare de 115 500 m² (respectiv Skneatino, regiunea Kalinin şi Vîsotcskoe, regiunea Moscova). În medie suprafaţa aşezărilor rurale ar varia între 1 250 m² şi 37 500 m². Pe această suprafaţă satele se constituiau în formă liniară de-a lungul unei văi de rîu sau pe malul unui lac, casele fiind dispuse pe un rînd şi rareori pe două rînduri. Existau puţine curţi acest tip de aşezare sătească continuînd şi mai tîrziu, chiar în secolul XVI. Infornaţiile scrise pomenesc despre aşa-numitele sate cu una-două sau una-trei curţi.

Studiul aşezărilor datînd din secolele X—XIII din Rusia a constituit obiectul unei atente munci de teren şi laborator, autorii dînd dovadă de multă conştinciozitate şi rigurozitate ştiinţifică, ceea ce le-a permis să ajungă la concluzii foarte importante, din care desprindem următoarele: 1) Populaţia din Rusia de NE şi NV din secolele X—XIII s-a grupat în aşezări pe suprafeţe — nu prea mari — cu soluri aluvionare, adică în văile rîurilor propice agriculturii şi creşterii vitelor, ceea ce este un argument în favoarea ideii că agricultura a jucat un rol predominant în economia vechiului sat rus. 2) „Petele albe", corespunzînd unor terenuri mlăştinoase şi masiv împădurite, se explică prin lipsa populaţiei pe acele locuri şi nu se datoresc unei slabe cercetări arheologice a teritoriilor respective. Este interesant că acest fenomen persistă pînă în zilele noastre. 3) Majoritatea vechilor oraşe ruseşti au luat naştere în regiunile cu cea mai mare concentrare de populaţie agricolă[1]. Astfel, oraşele Suzdal, Rostov, Pereaslavl-Zalesskî, Iurlev-Polski, Vladimir, Bogoliubov, Kostroma, Uglici sînt înconjurate de monumente arheologice rămase de pe urma unor aşezări săteşti. Fenomenul se repetă şi în regiunile Reazan şi Smolensk.

Studiul analizat aci prezintă o foarte mare importanţă pentru cercetările colectivului „Seliştile din Moldova", iar indcaţiile metodologice privind clasificarea aşeărilor umane pe un teritoriu dat trebuie luate în consideraţie. Cercetările de suprafaţă efec-

[1] Pentru oraşele vechi ruseşti vezi şi M. N. Tihomirov, *Древнерусские города*, Mocova, 1946.

tuate în ultimii ani în Moldova[1], ca şi săpăturile arheologice mai ales de la Hlincea[2] au adus în discuţia specialiştilor aşezările feudale de tip rural din Moldova, iar cercetările mai recente au contribuit la identificarea unor aşezări întărite de tipul horodiştilor[3]. În momentul de faţă cercetarea sistematică şi cartarea acestor aşezări stă în atenţia arheologilor din Moldova. Petele albe existente pe harta aşezărilor din Moldova din mileniul I e.n. şi din prima jumătate a mileniului II e.n. se datoresc faptului că regiunile respective n-au fost încă suficient cercetate, recunoaşterile arheologice fiind făcute mai ales în cîmpia moldovenească şi pe Podişul central moldovenesc.

În ceea ce priveşte harta întocmită de A. V. Uspenskaia şi M. V. Fehner, ar fi fost poate necesar ca autorii să încerce unele comparaţii cu hărţi mai vechi privind aşezările urbane şi rurale din Rusia premongolă. Chiar dacă ne referim numai la harta folosită de Musin-Puşkin în 1794 şi ne putem da seama de importanţa unor astfel de comparaţii, deoarece ele ne dau posibilitatea să cunoaştem în ce măsură s-au dezvoltat cercetările de geografie istorică în ultima vreme în U.R.S.S. [4].

V. P. Levaşeva consacră cercetarea sa agriculturii în genere, căutînd să prezinte pe baza materialului arheologic şi a interpretării izvoarelor scrise stadiul cultivării pămîntului şi al creşterii vitelor în satul rus în perioada premongolă. Bazîndu-se pe o bogată literatură arheologică şi istorică, autoarea subliniază de la început că agricultura bazată pe plugărit a constituit pentru tot teritoriul Rusiei în secolele X—XIII baza întregii economii, iar sistemele de agricultură au trecut treptat de la defrişare, prin arderea pădurilor, la aratul ogorului, şi astfel la începutul mileniului II e.n. aproape toate teritoriile ruseşti cunoşteau agricultura bazată pe aratul ogorului după sistemul bienal sau trienal (p. 20, 21—22).

Capitolele privind *cultura pămîntului* (p. 20—76) — în care se cercetează uneltele de prelucrare a pămîntului, culturile cerealiere, şi uneltele de recoltare — *creşterea vitelor* (p. 76—93) *şi producţia agricolă*, (p. 93—105) sînt cercetate pe baza unui bogat material arheologic, care a permis autoarei să tragă unele concluzii privind tipologia şi evoluţia uneltelor şi să facă o clasificare a lor, ajutîndu-se şi de unele paralelisme etnografice. În ceea ce priveşte agricultura, concluziile autoarei sînt următoarele:

1) La baza economiei Rusiei premongole a stat economia agrară, avînd ca ramură principală cultivarea pămîntului atît în regiunea de silvostepă cît şi în regiunea de pădure. 2) Tipurile de unelte agricole şi varietatea

---

[1] N. Zaharia, *Recunoaşteri arheologice executate de colectivul Muzeului din Iaşi, în anul 1953, în cuprinsul Moldovei*, în *SCIV* 1—2, VI, 1955, p. 287 şi urm.; Idem, *Cercetările de suprafaţă efectuate în Moldova în cursul anului 1954*, în *SCIV*, 3—4, VI, 1955, p. 897 şi urm.; M. Petrescu-Dîmboviţa, E. Bold şi M. Dinu, *Cercetări arheologice în Podişul Central Moldovenesc*, în *Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi* (seria nouă) (Ştiinţe Sociale), secţiunea III, t. I, 1—2, 1955, p. 1 şi urm.; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Em. Zaharia, *Cercetări arheologice în oraşul Iaşi şi împrejurimi*, în *SCŞ* Iaşi, VII, 2, 1956, p. 1 şi urm.

[2] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Şantierul arheologic Hlincea-Iaşi*, în *SCIV*, 1—2, IV, 1953; vezi *SCIV*, 1—2, V, 1954, *SCIV*, 3—4 VI, 1955; Idem, *Rezultatele ultimelor cercetări ale arheologilor sovietici cu privire la aşezările de tip Romen-Borşevo şi importanţa lor pentru arheologia R.P.R.*, în *SCIV*, 3—4, V, 1954, p. 589 şi urm.; Idem, *Données archéologiques relatives aux établissements slaves de l'époque ancienne en Moldavie*, în *Slovenská Archeologia*, I, (în manuscris).

[3] În ultimii ani cercetările arheologice de teren din Moldova au dat la iveală un număr redus de aşezări întărite de tipul horodiştilor, cum sînt cele de la Cotnar, Moşna, Mogoşeşti şi altele. (Cf. Emilia Zaharia, *Recunoaşteri arheologice în Moldova 1955—1957* (în manuscris).

[4] V. K. Iaţunski, în lucrarea sa *Историческая география*, Moscova, 1955, în anexa cu hărţile respective reproduce şi harta Rusiei premongolice alcătuită pe baza izvoarelor scrise, pe care a folosit-o Musin-Puşkin în studiul său *Историческое исследование о местоположении древнего Российского Тмутараканского княжества*, apărut în 1794.

cerealelor cultivate au permis să se stabilească existența în epoca cercetată a sistemului de două și trei ogoare ca sistem agricol dominant, fără să fi încetat defrișările în regiunea pădurilor. 3) Analiza uneltelor agricole din secolele X—XIII a arătat că folosirea plugului primitiv de lemn cu brăzdar de fier (soha) nu constituie o dovadă a înapoierii agricole a regiunilor rusești și că evoluția acestui plug constituie o evoluție normală în dezvoltarea tehnicii agriculturii pe teritoriul studiat. Totodată se face dovada că pe întregul teritoriu al vechii Rusii cu toată varietatea de tipuri locale, topoarele și secerile au aproape pretutindeni aceeași formă, iar tipurile de topoare și seceri care s-au impus în secolele X--XI sînt foarte apropiate prin calitățile lor de cele contemporane. 4) Creșterea vitelor s-a dezvoltat în legătură cu agricultura, iar dezvoltarea agriculturii bazată pe arătură a dus la creșterea rolului calului ca animal de tracțiune. Datele arheologice au permis să se stabilească că populația începe să întrețină vitele în staul, iar izvoarele scrise dovedesc că ea asigura cu furaje întreținerea vitelor în timpul iernii; studiul materialului osteologic dovedește existența diferitelor varietăți de cai și vite cornute mari. 5) Principala producție a agriculturii în epoca studiată o formează cerealele, dar o importantă producție o dă și grădinăritul. Culturile textile și oleaginoase dădeau importante cantități de materie primă. Alături de producția cerealieră exista și producția de carne, lapte și produse lactate furnizate de creșterea vitelor, iar pentru îmbrăcăminte se foloseau lîna, pieile și blănurile, acestea din urmă mai mult de populația orășenească. Conform indicațiilor documentare, majoritatea acestor produse mergeau în patrimoniul feudalilor sub forma zeciuielilor, populația sătească fiind deposedată în felul acesta de o parte din bunurile sale. 6) Calamitățile și anii secetoși, precum și războaiele, distrugeau atît recoltele cît și vitele. Se presupune totuși că în anii normali recoltele erau mari, căci altfel agricultura n-ar fi putut sta la baza economici și țara n-ar fi putut atinge nivelul cultural pe care l-a cunoscut Rusia în secolele X—XIII.

D. A. Malm studiază meșteșugurile sătești din vechea Rusie și concluziile la care ajunge privind vînatul, pescuitul și albinăritul (p. 106—138) completează binecunoscuta lucrare a lui B. A. Rîbakov, *Meseriile în vechea Rusie*. Autorul arată clar că acestea sînt în fond ocupații auxiliare ale țăranului, și au jucat un rol important în economia Rusiei, întrucît produsele lor ajungeau nu numai pe piața internă, ci și pe cea externă. În legătură cu aceasta se știe că principalele articole de export ale Rusiei premongole au fost blănurile, ceara și mierea. Poienile și luncile au fost folosite de țărani pentru practicarea celor trei îndeletniciri mai sus-amintite, deoarece aici puteau să-și dezvolte prisăcile, să vîneze și să pescuiască. Din cauza obligațiilor feudale, țăranii au fost însă mereu deposedați de o bună parte din produsele respective. Studiul lui D. A. Malm este important și sub aspectul folosirii materialului arheologic, deoarece o serie de unelte și arme descoperite în săpături sînt cercetate de autor în funcție de scopul pe care l-au avut în legătură cu practicarea vînatului, pescuitului și albinăritului.

Culegerea este însoțită de o planșă care cuprinde evoluția secerilor metalice începînd din secolele XI—VIII î.e.n. pînă în secolul XIV e.n. și comparația lor cu secerile actuale. De asemenea se dau și hărțile căilor comerciale, a pădurilor și mlaștinilor, a descoperirlor de unelte agricole și a solurilor teritoriilor unde s-au descoperit aceste unelte agricole.

Toate studiile din culegerea recenzată reprezintă, prin bogăția informațiilor istorice și arheologice, ca și prin generalizări o importantă contribuție la cunoașterea începuturilor feudalismului în U.R.S.S., care ajută și pe cercetătorii noștri la rezolvarea unor probleme privind așezările rurale de la începutul feudalismului în R.P.R.

Alexandru Andronic

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE ÎN REVISTĂ

ActaArch	— *Acta Archaeologica.*
AÉ	— *Archaeologiai Értesitö.*
AEM	— *Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich.*
AISC	— *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, Cluj, I—V, 1928—1948.
AR	— *Arheologické Rozhledy.*
ArchHung	— *Archaeologia Hungarica.*
ARMSI	— *Academia Romînă. Memoriile Secției istorice*, seria II, 1886/1887—1916/1919; seria III, 1922/1923 1944/1945.
BCMI	— *Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice*, București, I — XXXVIII, 1908 — 1945.
Dacia	*Dacia. recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, București, I—XII, 1924—1947; N. S.I, 1957.
DolgCluj	— *Dolgozatok — Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie*, Cluj, I—X, 1910—1919.
Ebert, RL	— *M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte.*
ESA	— *Eurasia Septentrionalis Antiqua.*
Histria, I, 1954	— *Histria, Monografie arheologică*, I, București, 1954.
Izvestiia-Société	— *Izvestiia-Bulletin de la Société Archéologique Bulgare.*
Izvestiia-Institut	— *Izvestiia — Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.*
KS	— *Kratkie soobsceniia Instituta Istorii Materialnoi Kulturi.*
KSIAKiev	— *Kratkie soobscenia Instituta Arheologhii*, Kiev.
Materiale	— *Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.*, vol. I, 1953; Materiale și cercetări arheologice, vol. II și III, 1956 etc.
PZ	— *Prähistorische Zeitschrift.*
RIR	— *Revista Istorică Romînă*, București, I, I—XVII, 1931—1947.
RömMitt	— *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts*, Römische Abteilung.
RPAN	— *Revista de Preistorie și de Antichități Naționale*, București, I—IV, 1937—1940.
SA	— *Sovetskaia Arheologhia.*
SCIV	— *Studii și cercetări de istorie veche*, București, 1950.
SCȘIași	— *Studii și cercetări științifice*, Iași.

E R A T A

Pagina	rîndul	în loc de:	se va citi:
58	16 de jos	din	în
62	2 ,, ,,	din	în
74	17 ,, ,,	Bukjovici	Bukjovţi
153	16 ,, ,,	din epoca fierului	din epoca bronzului
157	20 de sus	ΙΣΤ ΡΙ[Η]	ΙΣΤΡΙ[Η]
160	10 de jos	*Ольвійських на написів*	*Ольвійських написів*
162	14 ,, ,,	Терма	Герма
169	19 de sus	vergile	verigile
170	23 ,, ,,	secolele II—III e. n.	secolele II î. e. n. — II. e. n.
171	19—20 ,, ,,	de 62, 40×45 m,	de 40×45 m,
178	18 ,, ,,	orientală	asiatică
178	11 de jos	Vollo	Vallo
182	1 ,, ,,	3, pl.	3, p. 80—81.

Din

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

au apărut:

anul I, 1950, 2 n-re (a 5 lei);
anul II, 1951, 2 n-re (a 5 lei);
anul III, 1952, (8 lei);
anul IV, 1953, 4 n-re (2 n-re duble a 5 lei);
anul V, 1954, 4 n-re (2 n-re duble a 6 lei);
anul VI, 1955, 4 n-re (2 n-re duble a 6 lei);
anul VII, 1956, 4 n-re (2 n-re duble a 8 lei);
anul VIII, 1957, 4 n-re (n-r cvadruplu, 16 lei) (epuizate);
anul IX, 1958, 2 n-re (a 12 lei).

Numerele se pot comanda, direct sau prin poştă, prin

LIBRĂRIA ACADEMIEI R.P.R.

Bucureşti, Calea Victoriei nr. 27

Numerele curente se găsesc de vînzare la orice librărie ştiinţifică din ţară.

Abonamentele se fac la oficiile poştale, prin factorii poştali şi difuzorii voluntari din întreprinderi şi instituţii.

Pentru străinătate, cererile de numere izolate sau de abonamente se fac prin întreprinderea de stat pentru comerţ exterior „Cartimex" I.S.C.E., str. Aristide Briand nr. 14, sau Căsuţa poştală 134—135, Bucureşti.

Lei 12.—